

ԳԱՐԵԳԻՆ ՍԵՎՈՒՆՑ

ԾՈՎԱԴԱՐՆՈՒՆ

Ա Ջ Ե Ր Ն Ծ Դ

ՅԳԻ. ԳԳ

Ս-41

1-3

91

100 404 01

100 404 01

OJAREGIN SEVUNTS

891.99

U-41

19 NOV 2010

ԳԱՐԵԳԻՆ ՍԵՎՈՒՆՑ

19 NOV 2011

B U X T A D A

ԾՈՎԱԽՈՐՇՈՒՄ

AZƏRNƏŞR
Bədii Ədəbiyat Şöbəsi

BAK — 1938

ԱԶԵՐՆԵՇՐ
Գեղարվեստական Գրականության Բաժին

ԲԱԳՈՒ — 1938 թ.

30 JUL 2013

54844

Պատ. խմբագիր՝ Հ. ԱՄԻՐՆԱՆՅԱՆ
Տեխ. խմբագիր՝ ՅԵ. ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ
Արբագրիչ՝ Մ. ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ

ՆՈՒՃԻՆ ՄԱՍ

I

Բերի-Հեյրաթի յերկրաբանական բյուրոյի աշխատակցուհի Լիդա Ավակովնան պատրաստում էր կայանի գնալու: Յերեկոյան գնացքով Մոսկվայից վերադառնում էր հիմնարկի վարիչը — Սարգսյանը: Լիդա Ավակովնան այդ մասին միայն կետորից հետո իմացավ: «Ախ, Անդրեյուշա, Անդրեյուշա, նույնիսկ ինձ չի հայտնել... գոնե գրեթե, վոր ժամանում եմ այս ինչ գնացքով. ուզում ե հանկարծակիի բերել... Այդ քեզ չի հաջողվի, յես քեզից խորաբանել եմ...»:

Ինքն իրեն խոսելով, Լիդա Ավակովնան պատշաճ վերնադրեանի բնորոշ յամբ էր գրազված: Չնայած դրանց նոր էր յեկել, նա կրկին պատուհանից դուրս նայեց՝ յեղանակի դռնով յուրնը ստուգելու համար: Ողն անհամեմատ հանդիատ էր: Ավացիների մանրիկ տերեւներն անգամ անչարժ էյին: Արեւը վաղուց մայր էր մտել, սակայն փողոցներում կակղած գետնած յուր ղեւես տաքացնում էր մարդկանց փողեքը:

5195-2010

Իրիկնամուտին քաղաքի տեսքն սքանչելի յեր: Թշվում եր, թե այս այն ժխտորով լի քաղաքը չե, ուր մարդկանց, սարյերի, ավտոների յերթեվելու- թյունից բարձրացող փողին թանձրացնում է ողբ, ուր շատ հաճախ քմահաճ հողմը մոլեղնորեն ծեծում է տների պատերը, քաղաքացիներին...

Լիզա Ալակովնան ընտրեց ճեղքման մետաքսե մի չրջազգեստ: Ելեկտրամեքենա լույսը ավտանկով ջրջազգեստի վրա, այն վառեց ծծմբի կանաչավուն բոցով: Լիզային դա շատ դուր յեկավ: Նորից նա դնաց դեպի պահարանը, հանեց կրծքին նույր ժամեյակ ունեցող մի նոր չապիկ:

Յերբ մետաքսե չրջազգեստը հաղնելով նա կանու- նեց մեծ հայելու առաջ, հանկարծ աչքերը լայնա- ցան. «Ա՛խ, աստված վա՛, վերջապե՛ս մաշվել եմ... Կարծես այս չորն սկի յես չեմ հաղնել...»:

Յեվ իսկապես, ճերմակ չրջազգեստից յերեվում եր, վոր նրա տերը մի ժամանակ ավելի լիքն է յեղել, քան այժմ: Չնայած դրան, այդ յերկասարդ կնոջ կուրծքը դեռ լիքն եր ու փարթամ, իսկ մեջքի մկաններն իրար հյուսված թեղերի սրև թիակներն՝ վրայով ձգվում էին դեպի ցած: Աչքերը հայելու մեջ փառվում էին, ցողունի վրա նստած ջրի կա- թիլի սրև ցողք տալիս, ցողք, վորը հատուկ է յերջա- նիկ կանանց աչքերին:

Նրա դեմքի արևելյան թուփ, դրավիչ մաշվը ճեր- մակ փոշուց ասիլի նրբացյալ: Նա ցուցամատը քերա- նում թրջելով, քանց սե, կամարածն ունեքերին: Յերբ ամեն ինչ պատրաստ եր, Լիզան նորից հայելու առաջ չրջվեց և այս անգամ ինքն իրենից դո՛հ ժպտաց:

«Աղվեսիկս, դու իմ աղվեսիկս, յերեվի չգիտես նրա մասին... Ձե՛ք սիր Վեց ամսից հետո նա ըույս աշխարհ կդա և ճիշտ քո սլատենը կլինի, քեզ նման...»: Վերջապես ուղեկուլը վերցնելով, մյուս ձեռքում հովհարը, նա զգուշ քայլերով, դեմքին մեղմ արտահայտութուն տված՝ դուրս դնաց սնից:

Քաղաքն ամենուրեք յոր յեռ ու դեռնե փր ասպրում: Փողոցներում — կրպակների, խանութների առաջ մարդիկ խմբված՝ սառը ջրով մեղմացնում էին իրենց ծարավը: Քաղաքային ձիաքարչի ձիերն իրիկ- վա հովից աշխուժացած՝ գետինը տակտով ամրակա- հարելով առաջ էին շարժվում:

Ճանապարհին Լիզային սիլվինչ ջեր հետաքրքրում: Նրա տեղն ու միտքը կայարանումն եր. հիշողու- թյան մեջ նա վերականգնում եր այն քաղցր ժամերը, յերբ աղջկական թուլամբով փարվում եր Անդրեյին, յերապետ հալացքով հետևում նրան, դժարու համար, թե վարքան նա ևս անկեղծ է:

Նրանք հարսանիք չարեցին, ինչպես ընդունված եր այս քաղաքում: Ասրեցին, ինչպես միմյանց պա- տահած թռչուններն են սիրով ապրում ու վայելում աշխարհում իրենց զվարճութունը: Յեվ յերբ Ան- դրեյը գործուղվեց Մոսկվա, բոլորովին չգիտեր, վոր Լիզան հիշացել է: Նա մտածում եր՝ տանը, յերբ նրանք կառանձնանան, Անդրեյին հանկարծակիի կբերի: Այս մտքերից Լիզան հուզվում եր, ջղածդո- բեն շարժում մատները:

Ահա և կայարանը... Կառամատույցում չրջազա- յում եր ծովախորշում աշխատող Արամ Սահակովիչ

Հովանդյանը: Նա ևս յեկեկ էր Անդրեյին դիմալորե-
լու:

— Դուք նույնպէս ախտեղ ե՞ք, Լիզա Ավանդա-
նա...

Առաջին հարցը ուսերեն տալուց հետո, Արամ
Սահակովիչն սկսեց հայերեն խոսել:

— Մեծ մարդկանց բաներն ասկէս են. մենք վոյ
մի ուրիշ տեղից դալիս ենք, տես ակի մեկը մեկ զի-
մալորով ե: Մեր պառտովից բացի, վոյ վոյ չի դա-
լիս... Դրա համար ել յես մեռած, դու կենդանի՝
աշխատիր մեծ մարդ լինել, կամ մեծ մարդու կին:
Փոքր մարդն ի՞նչ է վոյ:

Լիզայի հետ խոսելիս, նա կարծես իր աղջկա հետ
էր խոսում: Միջահասակ մարդու այդ հայրական տո-
նը Լիզային դուր չէր գալիս:

— Յես մի գիրք եմ կարդացել, Արամ Սահակ-
ովիչ, վոյտեղ մեկը մեծ ասպետ դառնալու ցանկու-
թյամբ սկսել է թափառել, սակայն մեծագույն հիմա-
րի համբավ և ասացել... Մեծ մարդ դառնալու հա-
մար մի՞թէ դուտ ցանկություններ են հարկաւոր յեւ
վոյ թե անհրաժեշտ տվյալներ:

Արամ Սահակովիչն այդպիսի պատասխանի չէր
սպասում: Նա իսկույն դառատացաւ: Յեթե Լիզայի
տեղ մի ուրիշ կին լինէր, թերեւս նրան խիստ վիրա-
վորէր, սակայն նա գիտէր Լիզայի և Անդրեյի կապե-
րի մասին, չէր մոռանում և այն, վոյ իր դործերի
հաջողությունն առաջիմ կախած է Անդրեյից:

— Յես, վահարկե, չեմ ժիտում, վոյ ինչպէս մե-
կը, նույնպէս և մյուսը շատ կարեւոր են, — չվիճարա-

նելու համար պատասխանեց Արամ Սահակովիչը յեւ
ձեռքերն ամառային անդրալարտիքի զբաղանք գնելով,
սկսեց չորս կողմը գիտել:

Կայարանը ճամբորդներով և գիմալորողներով լի-
քըն էր: Գնացքի գալուստ բողբոջներ և յնմ մնացել: Լի-
զան անհամբերությունից հովհարն ավելի արագ էր
թափահարում: Հովհարը նրանից անջատում ու դեպի
մոտ կանգնած մարդիկ էր քշում անուշահոտ ոծանե-
լիքի և կանաչի մաքման բուրմունքը: Այդ պահին Լի-
զայի համար շատ զուրեկան էր խորատուրվել սեփա-
կան մտքերի ծովում, ստիպանել այդ յերազմիտ խո-
հերի թեւերով:

Վտոների ծայրերին կանգնելով, Արամ Սահակ-
ովիչը մարդկանց դուռնների վրայից նայում էր յեր-
կաթիւն ուղղությամբ, չնայած այն կայարանի մոտ
ծովում էր, կորչում դեպոյի հետեւ:

Լիզա Ավանդան ինչ-որ մտքից հանկարծ
դարձաւ:

— Արամ Սահակովիչ, յերբ գնացքը գա, յես
կթաղնամ, իսկ դուք ասացեք, վոյ չեմ յեկել...

— Կոսեմ, բայց վախենում եմ իսկույն դաւաճա-
նեք ինձ, կանաք այդպէս անդուծ վարկելու անըն-
դունակ են:

— Ինչո՞ւ անդուծ, միկնո՞ւյն չէ, յես նրան տես-
նելու յեմ...

— Ձե՛, բոլորովին. ուրիշ բան և, յերբ հենց
վաղունից փնջելիս միմյանց են վաթաթմում, քաղցը,
քաղցը համբուրում... Ազնիւ խոսք: Ծերուկներին
սրտերն անգամ չարժւում է այդ տեսարանից:

— Այս, Արամ Սահակովիչ, դուք ելի ծերուկ դառա՞ք. այդ վերա՞նդ ե լաված, վոր 39 տարեկան մարդն իրեն ծերուկ համարէ՞... Խնդրում եմ, ողջեցեք ինձ՝ Անդրեյին հանկարծակիի բերել։

— Բոլորովին մի անհանդատանաք, Անդրեյ Սերգեյովիչն առանց այդ ել հանկարծակիի չկա։

— Վո՛չ, Արամ Սահակովիչ, դուք ավելի լավ ե անացեք, վոր յես հիմանդ եմ...

— Ե, ի՞նչու քեֆն իտիույն փչացնեմ, յես կցանկանայի, վորպեսզի դուք գրկախառնվեք։ Յերեք ամիս ե, ինչ միմյանց չեք տեսել... Իսկ դուք հիմա ինչ-վոր խաղեր եք ուղում սարքել... Ձի հարկավոր, ի սերատածո, այդքան անգութ մի լինեք։

Լիզան ջղաձիգ մի չարժում արեց և հետ-հետ դնաց։

— Ահա, — դուրս թռավ նրա բերնից։

Հեռից բարձրանում եր ոճապարտա առաջող զնացքի չողեկառքի ծուխը։ Այդ պահին Լիզային թվում էր, թե ամբողջ քաղաքն իր նման ամհամբեր սպասում ե այդ զնացքին։ Նա բոլորովին աննպատակ քայլում եր և այդ չեր դրում։ Նրա ուշքն ու միտքը կայարանին մոտեցող զնացքի հետ էր։ Թվում էր, թե կայարանում ողջ հեղձուձիչ ե դառնում...

Նրա մտքերը չողեմեքենայից դուրս յեկող չողուպես ցրվում եյին, ապա քամուց քշվածի պես կուտակվում մի վետում։ Անդրեյից րացի նրան վոչինչ չեր պահեցնում։ Շուտով նա կերեմա... «Տեսնես փոխվե՞լ ե...»։ Այստեղ խառն մտքերի մեջ խորատուղված, նա բռնեց Արամ Սահակովիչի ձեռքը յեվ

հրեց դեպի արդեն կանգ առած զնացքը։ Յերկու վազոնից դուրս յեկողներին նայեցին—չկար։ Արամ Սահակովիչը մեծ քաղաքում ապրած մարդու ճարպիկությամբ ճեղքում եր մարդկանց արանքը, չարժվում այնպես, ինչպես սնդիկի կաթիլը վոզորկ մակերեկվոյթի վրա, առաջ եր չարժվում, շտապ-շտապ նայում ուղեվորներին գեմքերին, վազոնների պատուհաններին։ Լիզան ռետինե մեջքը ճոճելով՝ նրան եր հետեւում։

Չորբորդ վազոնի աստիճաններով իջավ յերեսունից անց մի տղամարդ, ապա ձեռքը մեկնելով յերկտասարդ մի կնոջ, ողնեց իջներու։ Այդ տղամարդը լայնեղր, սրճադուխ գլխարկ և նույն գույնի սլաշչ ուներ հագած։ Յեկվորի ներքին ծնոտը սուր էր, ճիշտ և ճիշտ արվեստի դնչի նման։ Բիթը դեպի ծայրը սրվում եր, վերջանում բութ հատվածով։ Թվում եր, թե մեկը մատով ճգմել եր այդ քիթը յեվ հետք թողել։

Աղեղաձև ու թավ ունքերի տակ սնդիկի փոքրիկ գնդակների նման չարժվում եյին նրա մոխրագույն աչքերը։ Յերբ աչքերն արագությամբ չարժվում եյին, թվում էր, թե մի վնչ-վոր բան մե մոտեցում։ Նրա դեմքի վրա ինչ-վոր խորհրդավորութուն կար, վոր շատ հատուկ ե խորամանկ ու անապարժ մարդկանց։ Յեկողը չնկատեց, թե ինչպես հետեից իրեն մոտեցան Լիզան և Արամ Սահակովիչը։

— Անդրյուշա, — բացականչեց Լիզան ու ցանկացավ ընկնել նրա գրեկը։ Սակայն Անդրեյը հատուկ թյամբ մի քայլ հետ դնաց։

— Ո՛ր, բարեւ, Լիզա Աւակովնա, ա՛, դուք, նույն-
պէս աշտանդ եք, Արամ Սահակովիչ, ինչ ներդու-
թյո՛ւն...

Հողմակիրով խոսելը Լիզային դարձացրեց: Նա
ակամա նայեց Անդրեյի մոտ կանգնած. յերկուստարդ
կնոջը: Նախանձելու չափ նա զեղեցիկ էր: Ռուսական
չեկ մագեր ու նույնպիսի չեկ դեմք ունեւր:

— Ծանոթացե՛ք, խնդրեմ, իմ տրիստիանն և խկու-
կանն ամուսնու հետ, — ցնեխորդներն ասաց Սարգսրյանը:

Լիզային ասեա վաշտարերի մեջ ձգեցին: Նա
ցնցվեց: Ապա բարձր, տալնապալից ձայնով հարց-
րեց.

— Ի՞նչ:

Այդ պահին նրա շրթունքներն սկսեցին դողալ:
Անդրեյը զխմացնին ասեա շատ հեռովից էր դիտում:

Լիզայի հանկարծակիի դալուց նրա դեմքի մկան-
ներն և մեջ մեկը չարժվեց:

— Ի՞նչու յեք դարմանում, Լիզա Աւակովնա,
մի՞թե կարծում եքիք, վաղ յեա միշտ ամուլի ալիտի
մնամ...

Լիզային թվաց, թե Անդրեյն իր հետ հանաք և
անում և իրը թե հասկանալով նրա խորամանկությու-
նը, թույլ ժպտաց: Բայց Սարգսրյանը ներողություն
խնդրեց ու շիկահեր կնոջ հետ հեռացաւ նրանցից:
Կառքն արդեն պատրաստ էր: Մի վայրկյանում իր
ուժերը հալաբեւում, Լիզան բարձրաձայն մի կողմ
կանչեց Անդրեյին:

— Դու լո՛ւրջ ես ասում:

— Իսկ չե՞րք եմ կատակ արել:

— Ուրեմն էլ մեր տուն չե՞ս գալու:

— Ի՞նչի համար պամ:

— Առաջ դալիս եքիք ի՞նչի համար:

— Ե՛ր, նա անցած է...

— Դու, Անդրեյ, կատակ ես անում, դու իմ սիր-
տը մի կտորիք, խոսիք, սոսա՛, կատակ չե՞ս անում, —
հուզված ու վրդապան վրա բերեց Լիզան:

— Վոչ, Լիզա, անցածն անցած է... Կարծեմ իմ
և քո մեջ ամուսնության մասին յերբեք խոսք չի յե-
ղել:

— Բայց... Անդրյուշա՛...

Լիզան ամբողջ մարմնով սկսեց դողալ: Նրա դեմ-
քը դռնաթափ յեղաւ, սիրտն ուժեղ թափով թալը-
տում էր: Նրան թվաց, թե գետինը շուտ և գալիս,
ամեն ինչ իր շուրջը խելակորույս պտտւում է:

— Ո՛հ... — սարսափահար բացականչեց նա ու
զեանին փախեց:

Նոր-յեկած կիւր — Ռայիսան և Արամ Սահակ-
ովիչը, մոր հեռովից հետևում էին նրանց խոսակցու-
թյանը — մոտ վաղեցին:

— Ի՞նչ պատահեց:

— Վոչինչ, ը՛ր, ընկնալոր կին և, — ասաց Անդ-
րեյը, իսկ ատամների միջից հաղիվ բեղի հիշոցներ
բաց թորեց: Դեպքի տեղը հախաբեցին քաղաքացիներ-
ը: Զուր բերին, չաղ տվին Լիզայի դեմքին: Անդրեյը
կանչեց Արամ Սահակովիչին և ականջին փափաց:

Անհաճո այդ դեպքից ծամոված դեմքով Անդրեյը
զեանին փախած կնոջից հեռացաւ, դնաց դեպի իր կառքը:

կայարանում պատահած դեպքից հետո Սարգսյանը մինչ մի վերադարձնել կարողանում վերականգնել իր կնոջ նախկին ուրախ արամազությունը։ Վորքան ել նա ցանկացավ Ռաջիսա Իմանուիլյանին պատահածը ներկայացնել վորպես ճեղք մի դեպք, չհաջողվեց։ Գիշերը նա հանդիստ չքնեց, իսկ առավոտյան պեթ մի անգամ չթարաց։

Ռաջիսա Իմանուիլյան լսում էր ամուսնու բացառություններն ու ցածր ձայնով կրկնում.

— Ինչեկեցե, լսվ դիմապարտում չեի...

Այդ բառերն արտասանելու ձևից անգամ հասկացվում էր, մեր նա ճիշդ էր գործ դնում ներքին հուզմունքը խեղդելու։

Պատահածը մոռացության տալու նպատակով Սարգսյանը վորոչեց կնոջը մենակ թողնել։ Նա չտալ լվացվեց, հետը բերած թղթերը կաշվե թղթապանակում տեղադրեց։

— Ռաջա, յերեկոյան քաղաքում միասին կլըջենք, մինչև դարս կարող ես ընթերցանությամբ արարարել...

Հետո մոտեցավ, դրկեց կնոջն ու համբուրեց.

— Բա մի յեղունդը յես չեմ միտի ե մինչ մի դեղեկուն հետ, ուր մնաց այդ սե բլըջը...

Ռաջիսայի հայացքը մնաց մի կետի հոռած, իսկ ամուսինը դուրս յեկավ տնից։ Այնտեղից, վորտեղ ապրում էր Սարգսյանը, ամբողջ քաղաքը յերևում էր։ Ահա վերադարձնի ձևով ծովափին փոված քաղաքը։

Յոմաքն աղեղածե փախալծել և ծովը։ Այստեղ այդ փախալծը բացվում է, իսկ այնտեղ, հորիզոնից այն կողմը, փախվում։ Սարգսյանի առաջ նորից բացվեց ամբողջ քաղաքի տեսքը։ Ահա նրա արևելյան մասում կանգնած են հսկա, յերկնասլաց ծխնեղույթները։ Նրանց բերնից ծուխը քուլաներով դեպի վեր է բարձրանում, իսկալ յերկնքում գորշ կտավ գործում։ Բարձրացող ծխի գույնով Սարգսյանը տարբերում էր գործարանները։ Նավթադուխ գործարանների ծուխը միմյանցից տարբերվում է։ Մի ծխնեղույթից բարձրանում է ծծմբադուխ ծուխ, մյուսից՝ սև։

Յերկաթիվը յերակները նման ձգվում էր դեպի գործարանները։ Զուլած նավթը, այս քաղաքի բարիքը՝ այդ յերակներով դնում է աշխարհի չորս կողմը, ամենուրեք տարածում քաղաքի համբավը։

Աշխարհում բաղմաթիվ քաղաքներ, գյուղեր ոգտվում են այս քաղաքի տված բարիքով։ Նա մի սիրտ է, վորից սկիզբ է առնում ու ճյուղավորվում յերակների մի ամբողջ սիստեմ։ Գործարանների խիտ ցանցից յեղնելով, յերկաթիվն առաջին իսկ վայարանում յերկու ճյուղի յե բաժանվում, իսկ հետո... հատվում է հեռու ծովերի, ուղիհանուս արիերին։

Յերկաթիվի հարավային կողմում ծովի մակերես վույթին հավասար փովել է քաղաքի կենտրոնական մասը։ Սարգսյանի կանգնած տեղից այդ մասի տնեքը կողք-կողքի դրած գորշ, անհրապույտ, յերբեմն խորանարդի, յերբեմն ել պրիզմայի ձև ունեցող առարկաների ելին նմանվում։ Թվում էր, թե քաղաքը

ցամաքած մի լիճ է, լիարի կտախային արեւից սպիշ
վեճերով ճաքճքվել է: Այդ տների արանքից, սակայն,
աչք եյին ծաղում յեկեղեցիների գմբեթներն ու մըզ-
կիթներն մինարեթները:

Սարգսրյանը թուսցիկ կերպով նայեց այդ բոլոճ
րին, ապա մի կետի վրա կանգ առավ: Իսկույն նա
զլծաց, վոր հայացքը հառեց այն կետին: Այդ կետը
նրան հիշեցրեց յերեկոյա դեպքը:

Նա ճիւղ եր դործ դնում էր լիզային բոլորովին չհի-
շել: Յեւ զրա համար հայացքը պտտում էր չորս
կողմ, ցանկանում էր միտքն զբաղեցնող մի ուրիշ
հետաքրքիր բան գտնել: Ապա նա դանդաղությամբ
սկսեց առաջ գնալ:

Փողոցը, վորտեղով Սարգսրյանն անցնում էր,
յերկու կողմից յեղերված էր խանութներով: Ամառ
ժամանակ այդ խանութներում սեխ, ձմերուկ, դեղձ,
թուզ և այլ մըղեր եյին ծախում, իսկ ձմեռը՝ նախթ,
չաքար, չորացրած մըղեր... Խանութներից մեկի
առաջ կանայք հերթ եյին կանդնել: Նրանցից շատերն
ամբողջովին եյին չաղբարներ ի մեջ, վրամաք ծաղապա-
տիկ նստել եյին մայթի վրա: Սարգսրյանին թվաց,
թե նրանք վորեւ մեկին բամբասում են: Այնքան
ցածր եյին խոսում և գլուխները միմյանց մոտեց-
նում, առեւ թռչունների նման միմյանց կողից հա-
տիկ եյին վերցնում: Բայց ելի Լիզայի հետ պա-
տահածը գլխից չէր հեռանում: Սարգսրյանը գնում
էր, բայց վտաքերը նրան չեյին հպատակվում: Լիզան
դռնե ուրիշ հիմնադրությունում ծառայել, մի կերպ
տանելի չէր: Հապա ինքն ինչպե՞ս նայի այն կնոջ
դեմքին, վորին մի ժամանակ փաղաքել է... Նրանց

կտուրի մասին, ճիշտ է, քչելքը զիտեյին, բայց ինչ-վոր
անախորժ զգացմունք ծանր բեռի պես ճնշում էր
նրան: Խորատուղված այդ մտքերի մեջ, նա յերբեմն
դատապարտում էր իրեն այն բանի համար, վոր
Մոսկվայում այդ մանր հանդամանքներին ուշադրու-
թյուն չգարձրեց: Իսկ այժմ, յեթե հանդիպել Լիզայի
մորը, ի՞նչ պետք է ստի, ինչպես արդարանա... Հար-
ցեր եյին, վոր անընդհատ տարբեր տեղերից դալիս,
մեխվում եյին Անդրեյի գլխում: Մյուս կողմից նա մի
ուրիշ դժվարություն էր ստեղծել. Ռայիսային նա
Լիզայի մասին վոչինչ չէր ասել: Այժմ նա պատկե-
րացնում էր այն կովիւր, վոր այդ ստիկով պետք է
լինի:

Այս խոհերով տարված, նա առաջ էր դնում:

Բիբի-Հեյբաթի մոտերքում նա հանդիպեց հորա-
վոր վարպետ Սարգսրյանին:

Սարգսրյանը թեթեւ բարեկեցիկ, ցանկացալ անց-
նել, տակայն Սարգսրյանը նրան կանգնեցրեց:

— Եդ յե՞րբ ես յեկել, Անդրեյ Սերգեյեւիչ:

— Յերեկ յերեկոյան:

— Հա, ուրեմն նոր լուրեր չատ կլինեն: Ծովա-
խորշի մասին ել նոր խաբար բերած կլինես: Ետեղ
ամեն ինչ թարափեց:

— Ի՞նչը թարափեց:

— Ձե՞ս լսել, բա քու սոռնը շինվի: Ալեքսանդր
Միխայլովիչին քանտարիկել են:

Սարգսրյանը դերասանական ճարպկությամբ
աչքերն ալելի լայն բացեց, Սարգսրյանի թեւից քաշեց,
մոտեցրեց իրեն:

— Լալ, Լը Լիճի համար Լն բանտարկել:

— Յես հաստատ չեմ իմանում, չառ բան Լն պատմում... Որինակի համար, մեր մեջ տաճ, Ալեքսանդրը Միխայլովիչը մեզ հետ 1903 թվից աշխատում է, ճանաչում է յիկը ինչպես լալ ինժեների... Հիմա դե ո՞վ գիտե, մի դուցե նա յերկու յերեսանի յե, ինչպես մեր Ալիկն է ասում:

Եղպես եմ լսել, մի դուցե ավելի խիստ հանդանք ունի:

— Այդպես, աղպես... Իսկ տեղը նոր մարդ չե՞ն բերել:

— Ո՞ւմ բերեն: Որինակ, ասենք, թե Լը մարդը դու յես, նրա գործը կարող էս կատարել:

— Իհարկե վոչ, իհարկե վոչ:

— Յես, որինակ, ի՞նչ եմ վոր, ինձ նման հազար վարպետ կա, բայց մատս մեխով ծակել եմ, ուռել է: Յերկու որ Լ գործի չեմ գնում, մի դուցե մեկին դրին տեղս, նա յեղ հորի հետ ծանոթ չեղավ, գործիքները թափեց հորի մեջ, փչացրեց... Եսպես ել նրա գործը: Ծովը մեծ է, հարկավոր է իմանալ, թե վորտեղից սկսել չորացնել, վոր նախ ղուրս դա... Դե, յես գնամ: Շտապում եմ գործորի մոտ, դուցե մատիս մի ճար անի, ցավն անց կենա, թե չե գիշերներն աչքերիս քուն չի գալիս:

— Սպասիր, — Սարգսյանի բլուզից բռնելով ասաց Անդրեյը, — հանքում քննություն չե՞ն կատարել:

— Ի՞նչի համար, յե՞րբ:

— Ձատնեկուն ձերբակալելուց հետո:

— Եղ մեկը չեմ կարող ստել, մի դուցե կատարել են, մի դուցե չեն կատարել: Միայն եղբանն եմ իմանում, վոր բանտարկել են:

Սարգսյանն այլևս չսպասեց: Հենց միք նա հեռացավ, Սարգսյանը շարունակեց ճանապարհը նույնպիսի տրամադրությամբ, ինչպես ինչ ունեցել էր մինչև Սարգսյանին հանդիպելը: Նրա գեմքի վրա հայտնված վեղձ դարմանքն ու տաղնապն իսկույն չքացան: Թաշկինակով ճակատի քրտինքը արելով, նա լինե իրեն ասաց. «Ձարմանալու վոչինչ չկա, հենց դրան Լը սպասում է յի...»: Նա հասավ յերկրաբանական բյուրոյի գրասենյակը: Ներս մտնելով, թեթևակի բարեկց աշխատակիցներին, վոմանց ձեռքը սեղմեց: Յերբ նրա առջև լաց արին իր առանձնասենյակի դուռը, իսկույն հիշեց այդ սենյակում կատարված գեաղքերը և նորից թախիծը պատեց նրան: Նրան հետեցին մի շարք աշխատակիցներ: Բոլորն էլ ցանկանում էին վարիչի բացակայության ժամանակ կատարված աշխատանքի մասին գեկուցում տալ, նոր ծագած հարցերը պարզել: Վոմանք էլ ուղղակի հեռաքրքրությունից դրդված առանձնասենյակին էլին մտնում, իմանալու, թե վարիչն ինչ նորություններ է բերել: Սարգսյանը վոմանց ժպտում էր, վոմանց էլ դարձավ լսում, անհամբեր սպասում խոսակցության վերջին: Ինժեներ-յերկրաբան Արզումանյանը կազմել էր ծովախորշում շահագործման համար նախատեսված հրապարակի յերկրաբանական եռքիդը: Սարգսյանին փոխարինող ինժեներ Վոլկովը վոչնչացնող

քննադատութեան եր յենթարկել տալ հաճիլը և տհաս
մտքի արդշունք համարել։ Արդումանյանը յեկել եր
դանդաժեղութեամբ։

— Անդրեյ Սեբաշտիանովիչ, դուք յերեկ լալ հիշում
եք արդեմիկ Շեստովի յեկուսին այդ հրապարակի
յերկրարանակաւ կառուցվածքի մասին։

— Ինչո՞ւ յեք վարժում, վոր յես ամեն բան հի-
շում եմ։ Շեստովը կարող ե այլ բան ստան- լինել,
իսկ դուք ուրիշ բան կարծած լինեք և յերեկ այդ
պատճառով ել ընկեր Վոլկովը չի ընդունել ձեր հա-
քիդը։

— Այո՛, դա հաճախ և պատահում, սակայն Շես-
տովի յերուսթը յես դրի յեմ առեւ... Եսքիդը կարծ-
ված ե նրա դրուսթների հիման վրա։

— Դրա մասին մենք հետո կխոսենք... Հիմա...
հըմ... — Անդրեյը նախեց չորս կողմ, հետո հոնքերը
խոտոռելով ասաց։

— Սա ի՞նչ միջանցիկ քամի յե, փակեցեք այդ
դուռը։ Մենք, ընկեր Արդումանյան, ձեզ հետ հետո
կխոսենք։ Հիմա յես շտապ դորժ ունեմ։ Մյուսներին
նույնպէս խնդրում եմ մենակ թողնել ինձ, հետո,
հետո... Անաստովի Վասիլիչ, դուք մնացեք, — դիմեց
նա Վոլկովին։

Ինժեներ Վոլկովը, բախականութեան ժալտը դեմ-
քին, աթոռն ալելի մոտեցրեց Սարգարայանի աե-
ղանին։ Մյուսներն իսկույն դուրս գնացին։ Սարգար-
այանը նրանց յետեից դուռը փակեց, տեղում զինվո-
րականի նման շուռ յեկալ։

— Ի՞նչպէս ե ինժեներ Զատտեանու զրուսթյունը։

Ինժեներ Վոլկովը, վորի մաղբի մեջ արդեն ձեր-
մակն եր հայտնվել, հայացքը սեղանի մի կետի հա-
ռած, մատիտով անխմատ դէնր եր քաշում...

— Այժմ կոնկրետ վորեւ բան ասել չեմ կարող, —
դրականից սե սաթի դուրնի փոքուրայ ծխամորճը հա-
նելով, պատասխանեց նա։ Այդ պահին նրա քունքերի
վրա յերակներն ել ալելի լայնացան։ Ծակատի մաշ-
կը արագորեն չարժում եր ու կնճիռներ ստեղծում։
Փարթամ ու վաշելուչ հասակը նա վուչ եր ածել,
աթոռի վրա կորացրել, իսկ դեմքին խաղում եր այն-
պիսի մի ժալտ, վոր հատուկ ե իրենց արժանապատ-
վությունն իմացող մարդկանց։

— Յես դարմանում եմ, վոր այսքան ժամանակ
դուք չեք պարզել ընդհանուր դրուսթյունը։ Վերջապէս
չե՞ վոր դա մեղ ել ե վերաբերում, — ձայնը բարձրաց-
նելով ասաց Սարգարայանը։

— Ինչպէ՞ս պարզելի, յերբ մարդիկ Զեկայում
են նստած, դա այնքան ել հեշտ դորժ չե։

— Մի՞թե ձեզ նույնպէս այնտեղ չեն վանչել։

— Յես ինժեներ Զատտեանու արարքների համար
պատասխան տալ չեմ կարող։ Յեւ ընդհանրապէս...
ամեն ինչ կարգին ե գնում, — խորամանկորեն ժպտա-
լով պատասխանեց Վոլկովը։

Դրսում արեւը չիկացնում եր յերկաթները. խո-
ղովակներով յեկող ջուրը առք եր, անդուրեկան։
Սարգարայանը մի բաժակ ջուր խմեց. քրախնքն սուս-
տորեն թափվում եր նրա հակատից։

Վոլիովի հետ նա յերկար խորհրդակցեց: Նրան պատմեց Մոսկվայում ահադեմիկ Շեստովի հետ ունեցած խորհրդակցութեան մասին:

— Բոլորն եւ անհայտ ջրերում են լողում: Նախ-
թային արդյունաբերութեան վերականգնման
աշխատակիցները մեկը կասկած հայտնեց, վոր
ցարական կառավարութեանը ծովախորշի ցամաքա-
մանը յերբեք չուրջ մոտեցում ե ունեցել: Յեա նրան
Զատոնսկու եւրիզը ցույց տվի: Իմիջիպայի հիշեց-
րի այդ մասին, սակայն նա ձեռքը թափահարեց.
«Աղետներն եւ յերգել սովորեցին...», — ասաց նա:
Ահադեմիկին վոչինչ չասացի, վորովհետեւ ինձ
թվաց, վոր նա հակված եր պաշտպանելու եւրիզը,
հարցնում եր նրա մասին ե ըստ յերեւոյթին լայ
կարծիք ունէր: Ինձ ասացին, վոր Լենինը գնահատում
ե նրա մատուցած ծառայութեանը: Բախտեալն ե. ինչ
գնով ել լինի, պետք ե աշխատել ծովախորշի ցամա-
քացման դադարաւոր վարկարեւել, հանել մարդկանց
դրուխները: Յեթե այդ չհաջողվի, վրնտրենք չարիքի
փոքրագույնը — կիտիներ ցամաքալող տեղամասի
ուղղութեանը: Այսոր յերեւոյթան յես անպատճառ
կանցնեմ Կուլիյեվի տեղակալի մոտ: Այժմ ցածկա-
նում եմ իմանալ, թե ծովախորշում ինչ ե կատարվել:

Յերե Վոլիովը Սարգսյանի առանձնասենյակից
դուրս յեկավ, դրասենյակում աշխատողները դուրս-
ները բարձրացրին ու հայացքով նրան հետեցին:
Վոլիովը շատ բարձր տրամադրութեան մեջ եր: Դա
յերեւում եր նրա ձեռքերի շարժումից, հեղնախառն
ժպտից:

Այդ որն Արդումանյանը յերկրորդ անգամ փորձեց
Սարգսյանի մոտ գնալ: Նա առանձնասենյակ մտավ
մի գտնված ներքին դայրութով: Յեւ յերբ դուռը բաց
արեց, լսեց նույն պատասխանը.

— Ընկեր Արդումանյան, մենք ձեզ հետ հետո
ժամանակ վզանենք խոսելու, յես հիմա պիտի գնամ
նախթիկովի նախադահի մոտ՝ այդ բոլոր կարեւոր խնդ-
րերների մասին խոսելու: Յանկանում եմ լինել ծո-
վափում: Յես կարծում եմ, վոր ձեր ու Զատոնսկու
գծադրութեանները վորոշ չափով նման են իրար, —
հանկարծ ափեւացրեց Սարգսյանը:

— Այո՛, դա ե ահադեմիկի կարծիքն ե, յես
այդ գծադրութեաններից ոգտվել եմ:

— Բայց դուք յերեւի լսել եք, վոր Զատոնսկին
կալանքի տակ ե:

— Այո:

— Ուրեմն:

— Ի՞նչ եք կարծում, նա մեղավորն ե:

— Յես դատաւոր չեմ: Յեւ չգիտեմ ինչի համար
են ձերբակալել նրան:

Սարգսյանն աշխատում եր առիթից ոգտվել,
անուղղակի սպառնալիքներով դրդել Արդումանյանին՝
հրաժարվելու իր նախագծից:

— Իսկ յեթե նա ձերբակալվել ե հենց այդպիսի
գծադրութեան համար, ի՞նչ կատեք մայեքսր, — դեմ-
քին ափելի լրջութեան տալով շարունակեց նա:

— Յես ձեզ չեմ հասկանում: Ձե՛ւ վոր ցամաքա-
ման դադարաւոր յերկար պատմութեան ունի. դու
չուրջը խելոք մարդիկ Յ9 տարի յե, ինչ մտածում են:

Դեռևս 1883 թվին ծովախորշը հայտարարվել է նալ-
թով հարուստ մի տեղամաս: Դեռևս յերկրաբան Պա-
ղեմիչն է խոսել այդ մասին: Ի՞նչպես հատկապես այս
բոլորը:

Արդումանյանի համառ փաստարկումները Սար-
դարյանին դուր չեկան: Թղթապանակը մի կողմ դնե-
լով, Սարդարյանը դուռաց.

— Այո՛, այդ հիմար Պաղեմիչն աղաճառով և,
վոր ցարական կառավարութունն ութ միլիոն ռուբլի
յե դրել ու նավթի տեղ ջուր ստացել: Մենք վուրորեն
հետևել ենք նրա ասածին: Յեվ դրա աղաճառը Զա-
տոնակին և յեղել, իսկ դուք շարունակում եք հետևել
Զատոնակուն: Յեա վերջացրի, աղաա եք...

Արդումանյանն իրեն դարել չկարողացավ:

— Դուք ինչպես յերևում ե... դրա մասին յեա
կառավարչի հետ կխոսեմ...

Հուլիսին չէր նա չկարողացավ իր միտքն արտա-
հայտել. արագությամբ դուրս գալով, առանձնասենյա-
կի դուռն այնպես ուժեղ փակեց, վոր դուռն վերելից
կրածնակի մի կտոր վայր ընկավ... Կողքի տնայակում
աշխատող զծաղրուհիներեց մեկը տեղից ցատկելով
բացականչեց.

— Ո՛յ...

Այդ դուռը յերբեք այդպես ուժեղ չեւ փակվել:
Սարդարյանի տեղանին դրամ և յին մի շարք զծա-
ղրեր, թղթեր, դրություններ... Դուռն ուժեղ փակե-
լուց առաջացած քամին այդ բոլորը սրբեց ու ցրեց
հատակին: Պատից կախած զծաղրերից մեկը, վորի
ծայրը քնդասելով չեւ ամրացված, շուռ յեկավ, պո-

կելով և մյուս անկյան քնդասելը: Սարդարյանը յու-
րաքանչյուր կտոր թուղթ հատակից բարձրացնելն
հայհոյում եր Արդումանյանին:

Առանձնասենյակից դուրս գալուց հետո Արդու-
մանյանը չեւ կարողանում հանդատանալ զայրույթից:
Նրա յեղևար ու բարակ մատները դուռում մեյլն: Հա-
յացքը մի բանի վրա կենտրոնացնել չեւ վարողա-
նում: Նա մի քանի անգամ բոլորովին աննպատակ
ձեռքը տարավ դեպի տեղանի արկղները, հետ քաշեց,
ապա թղթապանակը վերցնելով, դուրս յեկավ փողոց:

Սարդարյանը վորոչեց հենց այդ յերեկոյան քնալ
կառավարչի մոտ՝ Արդումանյանի հարցը վորոչեւ:

— Քեզ եւ այժմ ծակը կկոխեն, հետո տեսնեք
ինչպես ես լեզուդ այդքան յերկարացնում, — սպառ-
նաց Սարդարյանը: — Գնա՛, ուր կուղես քնա՛... սրի-
կա՛...

III

Քաղաքը վրա մեղմորեն իջավ հաղվադեպ մի դով
յերեկո: Հարավից յեկող զեփյուռը խաղում եր ծովի
ջրերի հետ, համբուրում նրա հայելու նման հարթ
մակերևութը և ծովից խոնավությունն իր աներե-
վութ թեմերով տարածում դովալարտ քաղաքի վրա:
Քաղաքացիներն իրենց պատուհաններն ու վարագույր-
ները բացել եյին, վորպեսզի այդ թարմաշունչ հովը
մտնի տները, վորտեղ ցեղեկը սովթ եր ընկում: Քաղա-

Թիվ քաղաքացիներ դուրս եյին յեկել փողոց, վայելելու ծովափնյա քաղաքի հազվադեպ յերեկոն:

Քիչ հետո լուսինը բարձրացավ քաղաքի վրա: Լուսնի շողերը խառնվում էին ջեկ ավազին, ինչպես աստառ կաթն ե խառնվում խմորի հետ...

Յեւ մարդ ցանկանում եր մանուկի պես թաղվել այդ ավազի մեջ, փորփրել այն, թաց շուրթերով համբուրել այդ ավազը, վրէն այնքան դուրեկան եր: Փողոցներին յերկու կողմով ժապավենաձև ձգվող գետնաձյութը, վրո ցերեկվա սրելի տակ կախվում եր, իր վրա ցանաժ ջրից կարծրացել եր ու լուսնի լույսի տակ ցոլում եր դանդաղահոս գետի նման:

Գործարաններից բարձրացող ծխի քուլաները ցրվում էին հեռու, հեռու: Ծխի փոքրիկ ծվենները հակա քուլաներից պոկվելով, մի պահ դանդաղորեն վեր եյին բարձրանում, սակայն հովի աներեւոյթ ձևերը մեղմությամբ շոյելով, տալում եր նրանց ընթացքը, ուղարկում մեծ քուլաների հետևից, ապա ցրում յերկնքում:

Ծովը հեղությամբ, մայրական քնքանքով որորում եր վրո վրա լողացող փոքրիկ նավակներին: Զրի կոհակները դալիս էին, յերկչոտությամբ համբուրում ցամաքի շրթերը ե, կարծես մեկից վախենալով, կըրկին բաց ծովը փախչում:

Լիզային այդ յերեկոն չեր կարող հրապուրել, վերավորանքն ու կսկիծը նրան փակել մին աննյակի չորս պատերի մեջ: Նա դարկացած դեմքով գլուխը հանեց պատուհանից ու դռներն ասաց:

— Միևնույն ե, մայրիկ, ուզում ես արտիս սառույց դիր, նա չի հովանա: Սիրտս ասես սուր դանակով վերավորված վիճի... Ա՛խ մայրիկ...

— Ի՞նչ ե պատահել վոր, աղջիկս: Հարստություն չենք ունեցել, վոր վորչիկ—տխրես, պալատ չենք ունեցել, վոր փուլ դա — տխրես: Ել ի՞նչու յես արտիկ ծանրություն տալիս: Յես ել եղարես շատ մտածիրո եյի, բայց քո հոր մահից հետո խելի չեմ մտածում: Նա յեկ եր շատ մտածում, ի՞նչ տարավ մա աշխարհից... Զույ՛ր ե, հոգյակս... Մարդս վոր վա, մա աշխարհում աղավառ նման մի թուշուն ե, կդա, կխաղա, անց վրենա... Արի, սիրելիս, արի դուրս գանք, չնչի այս մաքուր ողը, թարմացիր: Անդրեյը նրա հետ ապրողը չե, նա դալու յե, արի, արի դուրս գանք...

Մայր ու աղջիկ դուրս յեկան տնից: Լիզան փողոցում մի բառ անգամ չասաց: Այլևս չկար այդ կնոջ հատուկ յերիտասարդական աշխուժությունը: Մայրը նրան խրատներ եր տալիս, սակայն չգիտեր, վոր աղջկա տխրության պատճառն արգանդում մեծացող յերեխան եր: Նա յեր, վոր ամենից շատ ցավ մը պատճառում: Լիզան մոր հետ առաջ եր շարժվում ու մտածում այդ դրությունից դուրս դալու մասին: «Ա՛խ, ինչով եմ մեղավոր, ախր գտնե իմանայի, թե ինչ վատություն եմ արել...»: Բայց ո՞վ կարող եր այդ հարցին պատասխանել: Այդ գիտեր միայն Անդրեյը, վորի հետ խոսելը ցավ պետք ե պատճառի: Բայց ե այնպես նրան հարկավոր եր տեսնել, նրանից հարցնել իրեն լքելու պատճառները: Լիզան մոր թևին հեմված, ասն ուղղությունը ցույց տվեց:

Մայրը հասկացավ:

Քիչ հետո նրանք նորից տանն ելին:

— Ախ, հոգեկա, դու լեզուդ տիրող մաշում ես: Յես քեզ հավատացնում եմ, Անդրեյը նրա հետ չի ապրելու: Եղբորդ յերկու ամսվա ընթացքում նրան ե կպել, իրեն ամբողջովին նվիրել նրան, լավ հասկացիր, վոր դա սլոնիկ ե...

— Ինչ իմանամ, մի դույե ինձնից ել լավն ե:

— Ձե, չե... Լաված բան չե, վոր լավը յերկու ամսվա մեջ համ ծանոթանա, համ ել հանձնվի...

Մայրը վռչինչ չեր խնայում աղջկանն առույգ տրամադրություն, անտարբերություն ներշնչելու համար:

Այդ բոլորի ազդեցութեան տակ եր, վոր Լիլան ցանկություն ունեցավ շարունակել իր աշխատանքը: Աշխատանքի ընթացքում նա Անդրեյից բացատրություն վարահանջի, կատարի պատմելու բոլորի, բոլորի մասին: Կստիպի պատասխանելու՝ արդյոք, ինքն արժանի՞ յեր այդ աստիճան ստորացման:

Յեւ մի որ, վաղ առավոտյան, նա դարձնեց, քաղցր մրդով թեյ խմեց ու պատրաստվեց աշխատավայրը գնալու:

Ձնայած նա հոգեպես ընկճված եր, բայց և այնպես գրավիչ եր: Նրա մոտով անցնողը, լինել արդ տղամարդ թե կին, չեր կարող մի հայացք չձգել նրա վրա:

Լիլան այժմ չընկալաւ կարծիքի մասին չեր մտածում: Վատ եր հաղնվում և յերբ ծանոթ մարդու յեր հանդիպում, վրչ եր դալիս, խուսափում նրա-

նից: Իր ներսում յիայնալելով բացատրություն տանա-նալու հույսը, քանի մտանում եր յեղբորդան-նալան բյուրոյի շենքին, արեքան նրա սիրտն սովելի արագ եր խփում... Ինչ կասեն աշխատակիցները իրեն, ինչպես կնայեն: Այդ հարցերից յուրաքանչյուրը, ինչպես ամեղը վերքի մեջ, ցավ եր առաջացնում:

Լիլան դեռևս չգիտեր, թե իր բացակայութեան ժամանակ ինչպիսի վրախոսություններ են կատարվել: Միայն այն ժամանակ, յերբ ցանկանում եր գնալ իր սեղանը գնալ, հայտարարություններ յախտակի վրա փակցրած մի թուղթ նրա ուշադրությունը գրավեց: Նա մոտեցավ: Իր մասին հրաման եր գրված: Ըստ այդ հրամանի նա վրախոսվում եր ծովախորշի ցամաքացման աշխատանքների գրասենյակը:

Մի դող անցավ նրա մարմնով: Վրչ մի բառ բեր-նից դուրս չթուավ: Նա չըմեց ու դուրս յեկավ: Դըր-սում, հենց դռան հետե, նրան հանդիպեց Արդուաման-յանը:

— Ինչպես ես, Լիլա, նոր աշխատանքիդ սեղն ինչպես ե...

— Հեղճո՞ւմ ես:

— Ինչո՞ւ:

— Ձգիտեմ ինչու, յես քեզ վատ բան չեմ արել:

— Բայց՝ սղասի՞ր... Լիլա... Ինչ ե յեղել...

Լիլան վրախոսվ չալ թեքվեց տա առաք, անտարբեր հայացքով Արդուամանյանին նայեց.

— Վրչինչ, կարող ես հանգիստ մնալ:

Ու գնաց, առանց հետ նայելու:

Արդումանյանը չկարողացավ հասկանալ Լիզայի վերաբերմունքը: Նա վռչինչ չգիտեր այն բոլորի մասին, ինչ կատարվել էր վերջին օրերը: Ընդհանրապես նա նման խնդիրներով քիչ էր հետաքրքրվում: Յեւ վաղ բոլորն իր պատճառներն ունեւ: Նա մնաց Լիզայի հետեւից նայելիս ու չգիտեր՝ զգջա՞լ, վոր հարց տվեց, թե՛ հենց աքրպես ել հարկավոր էր:

IV

Սարգսրյանը յերկու անգամ զննեց էր նախթկոմի նախագահի մոտ, վորպեսպի գործին վերաբերող մի չարք խնդիրներ պարզի: Այդ անհետաձգելի, հրատապ խնդիրներից էր յեւ Սարգումանյանի հետ պատահածը: Սակայն նրա յերկու այցելութիւններն ել իդուր անցան: Նախթկոմի նախագահը կուսակցութեան Կենտկոմում ինչ-վոր կարեւոր գործերով էր զբաղված:

Հետեւյալ օրը նա փողոցում հանդիպեց իր տեղակալին — Վորկովին: Վորտչեցին ծովափ զնալ — դբտնելու: Հաղմաղեալ էր պատահում, յեւթ յերկու ընկերները միմյանց հանդիպելուց վորեւ տեղ չզնան:

— Հիանալի յերեկո յե, Անդրեյ Սերգեյեւիչ, յեկեք ծովափ զնանք, թոքերս ժանդարմեցին այնքան դրասեխակում, տանը նստեցի:

Անդրեյն ուշադրութեամբ լսում էր ընկերոջը և գլխով հալանութեան շարժումներ անում: Հետո նա լսուեց:

— Սյակիսի յերեկոներին մարդ բանաստեղծ է դառնում: Զգիտեմ նկատել եք՝ վորքան յեղանակը խաղաղ է, անդորր, դուրեկան, այնքան մարդավելի յե խորասուզվում իր մտքերի մեջ: Յեա իմ տրամադրութեամբ պարծենալ չեմ կարող: Մարդու սիրտ յերբեմն մորթած հալի պէս թարտում է: Տանջալին այն է, վոր մարդ չի կարողանում իր ցալն ուրիշին պատմել... Որինաէ, Արդումանյանի հետ պատահածը: Ո՞ւմ պատմես, վոր սիրող մի քիչ հովանաւ...

Սարգսրյանը գիտեր, թե ինչպէս պետք է սկսել խոսակցութիւնը:

— Իմ կարծիքով, Անդրեյ Սերգեյեւիչ, նրան տեղն ու տեղը հարկավոր էր հակահեղափոխական անվանել, դա նրա բերնին վաականք կղներ:

— Այո՛, համարյա այդպէս ել արված է, մենք, հայերս, միլ ատակ ունենք՝ «լրիւ խոսքը եւլին կասեն»: Այդ առակը ճիշտ է:

— Բայց և այնպէս նա կուսակցական է և տեղում միջոցներ ձեռք առնելն ավելի լալ կլիներ: Բջիք քարտուղար՝ հորափոր վարպետ Սարգսյանին վաղորոք հարկավոր է նախապատրաստել, այլ կերպ օբան դուրս չի դա: Նա մեղ լսով է ճանաչում ու հարգում: Ի դեպ, նա ախտեղից այնքան ել հեռու չէ, յեթե ցանկանում եք, հենց հիմա կարող ենք նրա մոտ անցնել:

— Պիտեմ, գիտեմ վորտեղ և ասլրում:

— Ավելի լավ:

Նրանք կտուք նստեցին:

Վոչ արեւի սխտեմ չողերը, վոչ լուսնի գերող լույսը ծովափին խարխալած հին բարձաների տեսքը վոխեւ չեյին կարողանում: Ինչպես բուեր, մոայլ դեմքերով նրանք նայում եյին ծովափով անցնող հա- նապարհին: Սարդարյանին թվում եր, թե այդ նա- վերը լուռ հեծեծում են, իրենց վառավոր անցյալը հիշելով կուչ գալիս, կողերը սղմում...

— Միշտ աշտեղդով անցնելիս նայում եմ այդ բարձաներին ու սիրտս ցավում ե, — ծովի կողմը նայելով ասաց Սարդարյանը: Վոլիովն ինքն եւ այն կողմը նայելով ու վոչինչ ցավալի չգտնելով, համե- նայն դեպս ամբարթեւ չհամարեց ավելացնել:

— Ի հարկե, լավ տնտեսավարը սառնասրտու- թյամբ անցնել չի կարող: Շատ ցավալի յե: Մի ժա- մանակ կայտառ պատանու յեռանդով սրանք ճեղքել են ծովի մուրձը, ամեն ուղղությամբ լողացել, մարդ տարել, մարդ բերել և ահապատիկ՝ ձերության խարխալ են ձգել:

— Վոչ, ցավալին եւ հենց այն մե, սխտ նրանցից շատերը յերիտասարդ հասակում են ամուսն խարխալ ձգել...

Սարդարյանը քիչ եր խոսում: Նա շատ մտածում եր Սարդարյանի հետ ունենալիք խոսակցության մա- սին: Ի՞նչպես սկսի, ի՞նչպես պատճառաբանի այցե-

լությունը: Սարդարյանն այն մարդկանցից չեւր, վո- ռոնք բոլոր կանոններով հրավիրված հյուր լինելով հանդերձ, յեղիկու խոսք ասել չեն վարդապետում:

Փողոցը, վորտեղ ասլրում եր Սարդարյանը, դանդաղեւ քաղաքի ծայրամասերից մեկում: Այդ ծայրամասի տները պատուհանները ցեղեկները վաղ- վաճ եյին լինում, իսկ շատ սենյակներ եւ բոլորովին արևի յերես չեյին տեսնում: Այդպիսի բակերից սո- վորտար դարչահատություն եր վեցում: Տնատներերը չեյին եւ մտածում կոյուղի անցկացնելու մասին: Մինչև հեղափոխություն բակի մեղա մաքրելը, դուրս տանելը սոսկտարար կատարում եր ասպրողներից մեկը, վոր շատ յերեխաներ ուներ և որվա հացի վորը հաղթել եր հալթալթում:

Այժմ, հեղափոխությունից շատ կարճ ժամանակ անց, դեռ խորհրդային շինարար ձեռքը չեւր դիպել այդ ծայրամասին:

Սարդարյանն աշխատում եր վերհիշել, թե մեկ եւ վո՞ր թվին և ինչո՞ւ համար եր այդ շրջանը յեկել: Յերբ կտուք կանգ առաւ մի ցածր տան առաջ, նրա մտքի թեւը կտրվեց: Տան դարբասի դիմաց կախած նալթի լամպը դեպոյն լույս եր տալիս: Բակը մտնե- լու համար հարկավոր եր անցնել դարբասի վորքիկ անցքով: Վոլիով մի ձեռքով դիտարկը բռնեց, իսկ մյուսով դուռը ավելի լայն բացեց, վորպեսզի հան- կարձ չորերը չքսվեն դռանը: Նրան հետեւեց Սար- դարյանը:

Սարդարյանը նրանց սիրալիք ընդունելություն ցույց տվեց:

— Այ հատկանում եմ, իտեղական հյուրեր՝, բարով

ցեր նայում: Բայ յերեւելովին նա շատ շուտ եր հասկացել հյուրերի դալու նպատակը: Լուս նստած յերկտասարկը ևս վարժեալ մըսհել եր դործի եյու- թյունն ու հետեում եր Սարգարյանի դեմքի արտա- հայտությանը, դըրում, վոր ծերտակն վր մեջ վնջ-վոր բանի շուրջը շատ լուրջ մտածում և: Նստիթի բամպը աղոտ լույս ևր ակռում Սարգարյանի դեմքի և ար- ծաթաղուն մաղերի վրա:

— Անդրեյ Սերգեյեւիչ, յես մինչև ևս կուղեցի իմանալ՝ Ձատտեակու դըրում լսելը վրա, լիւ... .

— Յես բան չեմ հատկանում:

— Ասում եմ ելի, հիմա ինձ եսպիսի մի բան հասկանալի չե — բացատրիլ: Եդ Ձատտեակին քո ասելով ևն ժամանակ բուրժուաների համար վնասա- կար աշխատանք և կատարել: Եդ մեկում նա մարտ- դեց: Եդպես չի: Հա, հիմա բուրժուա չկա, հիմա ինչո՞ւ պետք և վնասակար աշխատանք վատարի:

Սարգարյանը չեր կարծում, վոր վարպետն այդ- պիսի յեղրակացություն կհանի: Հանկարծակի ծովող ուղու նման եր նրա խոսքը: Սարգարյանին այլ կերպ թվաց: Նա կարծեց, թե այն, ինչ Արդումանյանի մասին ասաց, արդեն ընդունւեց և այժմ այդ բոլոր խոսակցությունն լիւրջիւրաց և: Բայց նա մտքում պատրաստած պատասխան տւեր, վորը և ուսմի նման նկատեց:

— Բուրժուաների համար մի դուցե հիմարությամբ և արել, իսկ այսոր նա ակնհայտ կերպով վնասարա- րություն և անում:

Այստեղ ոգնության յեկալ Վուկովը:

— Յես միանդամայն համաձայն եմ Անդրեյ Սերգեյեւիչի ասածին: Վորաբն վաստ վարող եք վերցնել № 1 հորը: Ինչո՞ւ ջուր տվեց:

— Այո, ա՛յ, № 1 հորը, լավ հիշեցրեց. ինչո՞ւ այդ հողամասը ցամաքացվել և: Պարզ չե՞, վր դա վնասարարության հետեւանք և: Տարիներով աշխա- տել են, միլիոններ ծախսել և վերջն ի՞նչ դուրս յե- կաւ—նույն ծովի ջուրը, իսկ այդ ջուրը միշտ ել կար:

Վերջին նախադասությունը Սարգարյանն ասաց ծաղրանքով: Նրա աչքերն ակելի եյին կուչ յեկել, ճակատի կնոտընում խորշումներ ատեղծվել: Խո- սելիս ցուցամատը սեղանին եր խփում: Խոսակցու- թյան ժամանակ դժվար ևր հատկանալ՝ Վուկովը բո- լոր կետերում ել Սարգարյանի հետ համաձայն և, թե՞ ուրիշ կարծիք տւեր: Ծխամորճից բարձրացող ծխի հետև միանդամայն դժվար եր դիտել նրա դեմ- քի արտահայտությունը:

Սարգարյանը համաձայնվեց, վոր № 1 հորի հրա- պարակը ջրաբեր հրապարակ և, սակայն մի՞թե բուր- ժուաները խելաւ են յեղել, վոր սկսել են այդ տա- րածությունը ծովի ջրից աղատել:

— Մեկը մյուսին չի բռնում:

Խոսակցությունն ըստ եյության Արդումանյանի շուրջն ևր պտտւում: Յեթե հաստատվիւր, վոր ինժե- ներ Ձատտեակու վերցրած ուղղությունը սխալ և յե- դել, ապա Արդումանյանը, վորպես նրա կողմնակիցը, պետք և պատժվելը:

— Յեթե մեղավոր չե, ինչո՞ւ բանտարկեցին, — կարուկ կերպով ասաց Վուկովը:

Տիրեց խոր լուռթյուն։ Սարգսյանը խորատուգվեց մտքերի մեջ։

— Դա՛,—բացականչեց Սարգսյանը,—չառ դժվար է մարդկանց հասկանալը։—Մարդու գրույն պայթում է, հենց վոր սկսում է նման բաների մասին մտածել։ Մենք մշտնապես ելինք բուրժուականների դեմ, մենք ուղղում ելինք ամեն ինչ մերը դարձնել... Հիմա յեկ, յերբ ամեն ինչ մերն է, ելի կարգին չեն աշխատում... Դրանք վճռեցին ուղղում աշխարհից, յես չեմ հատկապես։ Աղջիկ, Սառա՛, թե՛յ բեր, թե՛կող յեղանակը տաք է, բեր մի-մի բաժակ թե՛յ խմենք։

Հյուրերը հրաժարվեցին թե՛յից։

— Շատ չնորհակալ ենք, — յեղևրուսով միասին ասացին նրանք։

— Դու եստեղ կասկածելու վոչ մի հիմք չունես... Փառտ մե, մեր Արդումանյանը դատաւարաւորաժ մարդու տեսակետներն է պաշտպանում։ Ամեն ինչ պարզ է. մենք քեզ մոտ ենք յեկել, մեր դու, վորպես կուսակցի քարտուղար, նրան պատժի յենթարկես... Դե՛, մենք դնացինք, բարի գրչեր, — այս ասելով Սարգսյանը սեղմեց Սարգսյանի ձեռքն ու դուրս յեկավ տնից։ Նրան հետևեց Վոլկովը։

Հենց վոր հյուրերը դուրս դնացին, Սարգսյանի մոտ նստած յերխտասարն սկսեց հարցեր տալ։ Նա ցանկանում եր ամեն բան իմանալ։ Սարգսյանը պատմեց հյուրերի մասին։ Յերխտասարը զբոսով հալածության նշան եր անում ու նոր հարցեր տալիս...

Կուսակցական ժողովը շատ աղմկոտ եր։ Հորափորման հրապարակի վարիչ Արամ Սահակովիչը վոտնեղի մատնելովն կանգնած՝ առաջարկեց Արդումանյանին վտարել կուսակցությունից։ Այդ առաջարկի սոթիվ խիստ ողմուկ բարձրացավ։

— Նա դեռ ընդհատակում է աշխատել...

— Եդ վո՞ր մեղքի համար...

— Սպասիք, սպասիք ընկեր, Հովսեփյան, ախր յերկու մարդ վոր մի տեսակի սխալ են գործում, դա դեռ չի նշանակում, վոր յերկուսն էլ մի բնավորության տեր մարդիկ են, — անկյունից առանց նախադահի թուլըսովության կանչեց մի բանիւղ։

— Իհարկե, յհարկե, Արամ Սահակովիչն էլ, Սարգսյանն էլ միտքներ ունեն, բայց այդ դեռ չի նշանակում, վոր միմյանց նման են...

— Լալ, դործի մասին խոսեցեք, ի՞նչ դործ ունեք իմ միրքի հետ...

Արդումանյանը խորը շունչ քաշեց, ջղայնությունը դսպելով վեր կացավ տեղից և ուղղակի դիմեց Սարգսյանին։

— Բանի վոր բան չես հասկանում գործից, թու դոնե մենք աշխատենք։ Սիրտս ուղղակի ճաքում է քո այդ մեղաբերումներից։ Դոնե լիմացիք, թե քո շուրջն ինչ է կատարվում։

— Մինչև հիմա լիմացել եմ, հիմա մի դուցե ծերությունս խանդարում է, ո՞վ դիտե աշխարհիս բանը։

Հորափոր Ալի Բաբան, ղեղնած, աղտակրները դուրս ցցված մի մարդ, տեղից կանչեց։

— Մենք նախքէ քեզ ուզում ենք, նախքէ ե հարկաւոր... Ձուքն ի՞նչներիս ե պետք: Փառք ալլահին, ծովը քթներին տակ ե: Քրտինք թափո՞ւմ ենք, թե վտէ. առո՛, թափում ենք, ագնիւմ ենք աշխատում, թե վտէ. առո՛, ագնիւմ ենք աշխատում... Ե վար սաւլամ, մենք նախքէ քեզ ուզում, մենք գլխէ չենք, միոյ մեր քրտինք - արդունը տանք, ջուր հանենք: Իմ դուխն իսկի չի մտնում, վոյր եղ. ծովի մեջ իսկական նախքէ լինի:

Համարյա նույն մտքերն արտահայտեց հորատոր փարպեհա Շեհադադուլը: Վերջին ամիսներին ապարդյուն աշխատանքը նրան տատախիկ դադարեցնել էր: Ժողովում միջնորդան ալիքի երեկոտականանում էր: Բոլորն էլ մտահոգւած էին հարցի ճիշտ պատասխանը գտնելով:

Սակայն յերկար, կրքոտ խոսակցութիւնից պարզ էր, վոյր Արդումանյանը պարտւել է: Նա զգում էր, վոյր իր փաստարկումները վտէ մեկին չեն համոզում: Այլ իր թո՞ւմ էր նրա նեղը, դիպչում նրա արժանապատիւթյանը, վոյրն ամենաթանկագինն է մարդու համար: Նա մատնեցով դեպի հետ տանք մտքերն էր քրքրում... Նրա աչքի առաջ պատկերացաւ Սարգսյանի հրճուող դեմքը, կծու, թոնամիտ ծիծաղը, և մի սարսուռ անցաւ մարմնով...

Ժողովի տըրը, յերեկոյան, լուրջ հասաւ Սարգսյանին: Նա ստամենքի արանքից արանջ ծակող հայհոյանքներ տվեց, բայց չբախտուեցով զրամնով: Վոյր լուչեց նախքէ քեզ նախագահի մոտ գնալ, նոյր պատժի մասին խոսել:

— Վոյ՛չ, Արդումանյան, ալլահ հալխոյան խորտարւած էս: Դու ինչ էս վոյր, չնչին մեծեղ, անխոյ-նաչար արարած... Փոքրիկ հարւածից դողացիր, ընկալ, ինչպէս փոքրիկ շուղը թույլ քամուց... Հիմա գնա՛, տւր կուղես...

Սարգսյանն իրենից շատ գոհ էր:

V

Տանն վնչով ել սրտասրելիս լինել Ռախիսան, չէր կարողանում մոռանալ կայարանում պատահածը: Ամեն անգամ այդ հիշելիս ցնցւում էր: Սկզբի յերկու տըրը նա դրազվեց տան կահկարասիները կարգի բերելով: Աչքի յեր ընկնում նախկին տանտիրուհու պնտմտութիւնը: Այլ տեղ կարելի չէր գտնել նուրբ ձեռագործներ, պատերին վազրած դմալէլի նկարներ, վոյրնց մեջ արեւելքի գույներն աչք է յին շրագնում: Պատահաններում գտնւած էին բարձրաթիւ ծաղիկներ, վոյրնք անխնամ լինելուց տեղեկ էին: Ընդհանրապես տան մեջ ամեն ինչ, բացի արեւելյան նկարներից, գույնը կորցրել էր: Անկարգութիւնն ալիքի էս նախտանել էին Սարգսյանի յերկու հորեղբոր տղաները, վոյրնք ասրել էին տանը, լիտղել այն, գնացել դուղը: Ռախիսան նկարներով ծանոթացաւ Անդրեյի հոյր, մոյր հետ, նրանց մասին լուսեց իրենից՝ Անդրեյից: Այս բոլորը նրան համոզում էին, վոյր Սարգսյանը կարւած չի յերեկ վոյրե է մեկին հետ: Բայց

համարյա ամեն առավոտ, յերբ Անդրեյին դործի յեր ճանապարհում, չէր անցնում մի ժամ, նորից նրա կարիքն էր դժուար, նորից ցանկանում էր նրանից հարցնել կայսրանում վարքը ընկած կնոջ մասին:

Մի օր Սարգսյանը ստան յեկավ չափաբանից բարձր տրամադրությամբ: Գրկեց կնոջը, համբուրեց, սկսեց խաղալ, ինչպես յերեխայի հետ: Հանկարծ նա վաղեց դեպի պատուհանը, դուրսը հանեց դուռը:

— Ռայխա՛, Ռայխա՛, աբի՛, աբի՛ ախտե՛ղ, չո՛ւտ, չո՛ւտ, թե չե՛՝ չես տեսնի:

Ռայխասն թողեց ձեռքի բաժանկնելը:

— Դու հո չե՞ս կոնձել...

— Շու՛տ, ախտսում եմ, չես տեսնի:

Ռայխասն ամուսնու մեջքին հեռվելով, դուռն հա-
յեց:

— Ահա՛, նայի՛ր, Ռայխա, տես ինչպես ասողե-
րը յերկնքում թանկացին դոհարներդ պես պսպղում
են: Այն լուսառատ ասողի մոտ գտնվող վտրք ասողը
լին է: Յես նրան շատ վտրք հասակումս եմ ընտրել
և մինչև հիմա նա ուրիշների նման չի դահավիժել,
չի կորել յերկնքի անհունության մեջ: Ուր էլ գնում
եմ, վտրեղ ել ասվում եմ, այդ ասողը ինձ հետ
է, միշտ ինձ հետ... Այո՛, նրանցից շատերը կայծա-
կի տրագուլթյամբ կորչում մեն տիեզերքի անհունու-
թյան մեջ, իսկ իմ մնում է: Ո՛ր, զիչերն անշուշտ
հիանալի չէ: Տես, քաղաքն էլ յերկնքի նման իր աստ-

ղերն ունի: Պատրաստվիր, պատրաստվիր տնից դուրս
դնալու: Այսպիսի զիչերը յես տանը չեմ կարող
նստել: Գնանք, զիչերվա այս թարմ ոգը ծծենք:
Գնանք մակույկով դռանենք... Վաղո՛ւց, շատ վա-
ղուց յես զիչերվա այս պահին ծովում չեմ յեղել:
Դե՛, պատրաստվիր հոգիս, մի ուշանա... Չե՞ս շտա-
պում, յես քեզ կտանեմ:

Սարգսյանը կնոջը ձեռքերի վրա բարձրացնե-
լով տարավ մյուս տնեցարկը:

— Անդրեյ, խեղճ ունե, ինչ է:

— Շտապ, շտապ. ախպիսի չոր. հաղիր, վոր
ծովի վրա չմրսես: Մակույկ, սիրտս մակույկ է
ուզում...

Նա յերկու մասով կնոջ մարմնին էր քաշում, աշտը
կամթում, խողանակով սրբում էր նրա շորերը և իր
թե չիմանալով՝ խողանակը քսում մերկ կզակին:

— Յես քեզ հեռու կտանեմ և դու զիչերը կտես-
նես մեր այս քաղաքը: Դու կղղաս, թե վտրքան դե-
ղեցիկ է այս զիչերը: Արևելյան գեղեցկուհու նման
ցերեկը տեմքին դուրչ քող է գցում, իսկ զիչերը,
յերբ միայն ասողերն են նայում — նա ցույց է տա-
լիս իր հրաշակներտ. գեղեցկությունը: Դե՛հ, չուտ,
չուտ սկերչացրու:

Ամուսնու այս արտակարգ ուրախությունը շատ
տարրորինով էր: Նրան թվում էր, թե աշխարհում
ամուսնին ցանկանում է արմատախիլ անել այն սառ-
նությունը, վոր նրա մեջ ստեղծվեց այս քաղաքը
վտրք դնելու առաջին իսկ օրը: Սկզբում նա հավա-
տում էր Սարգսյանին, համոզված էր, վոր նա սի-

լուծւում էր լիրեն: Միմյանց հետ վարպետներ առաջին իսկ
որից նրան թւում էր, թե ձեռք ե բերել այն, ինչ
ցանկալի յեր: Այդ որից ասես նա ընկել էր մի հարթ
ճանապարհ: Այդ ճանապարհը, սակայն, չստ շուտ
խորդ ու բորդ դուրս յեկավ:

Նա ցանկանում էր գտնել այն կնոջը, իմանալ
ինչ իրենից ծածուկ ե սահմում, ինչ մինչ իր գալն ե
յեղել: Չէր կարողանում տանել խղճի խաթթը, միշտ
մտածում էր, վր ինքը գուցե մեկին գործախտացրել
ե, վրոք մեկը, վրը դուցե ե մոռնալ մեղավոր չե,
տուժել ե իր չմտածալ քայլից: Մյուս կողմից նա
չէր կարողանում վստահանալ, վրոք այդ մոռնալ իր
հետ ես չի պատահի: Ի՞նչով հավատարմանալ: Նա
յերբեք չէր ցանկանալ յերկար ժամանակ խաթթած
գրության մեջ մնալ:

Այս մտքերն իրենք իրենց, անհայտ տեղերից
թերերի պես դալիս, նրա մտքի իրիկին եյին կծկւում:

Տանը մենակ մնալով նա հիշողությամբ քրքրում
եր իր անցյալը: Անցյալի առանձին դեպքեր նա դա-
տում եր այսօրվա առումով: Ամենից շատ նրա միտ-
քը դադարեց շատ մոտիկ անցյալով: Նա հիշեց իր
ամուսնությունը: Միայն մի քանի հանդիպում, միայն
մի քանի ծանոթների զրպական խորհուրդ, ե ամեն ինչ
վորոջալ ե: Նա ամուսնացալ: Ինքն ել չնկատեց,
թե վրքան շուտ կատարեց ամուսնության ակտը:
Ռաջիսան ժամանակ չունեցալ հաշիվ տալու, թե ուր

ե դնում, ի՞նչու: Արածի համար դեռ ամբողջովին
չէր գլջում, բայց ե այլևս այն տրամադրությունը
չունեւր, ինչ ունեցել էր: Ա՛խ, ինչպես կուղեք յերես
առ յերես հանդիպել այն կնոջը, հետը խոսել, պարզել
ամեն ինչ:

— Անդրեյ, ի՞նչու, ասա՛, ի՞նչու դու Մոսկվա-
յում ամուսնացար:

— Այ քեզ հա՛յր: Այրելիս, լալ խմացիր, վր
մարդու համար միկնոջն ե՛ թե վորտեղ նա կմեռնի:
Յերբ ձեռք մի վրոնջ մանուշակ ե ընկնում, չես
հարցնում, թե վորտեղ ե աճել այդ, Մոսկվայում,
թե՛ ջերմաշունչ հարավում... Միայն թե այդ մանու-
շակը բուրավետ լինի...

— Իսկ յերբ այդ մանուշակը թոչնում ե, կորց-
նում ե իր բուրմունքը, միկնոջն ե, թե նրան վորտեղ
կզցես, չե՞:

— Ի՞նչ ես ուզում ասել:

— Վռչինչ, դու մի բան ասա՞ ինձ՝ յես քեզ հետ
ամուսնաւալով մի ուրիշն ցա՞լ չեմ պատճառել:

— Ե, դու հին պատմություններ ես սկսելու:
Յես ել, յերբ վրոք դնում եմ այս հողին, վրքը մար-
դիկ չեն տեղծել, ասես շատերի աչքն եմ հանում:
Ի՞նչ արած, քեզ հետ ե՛լ այդպես կարող ե լինել,
մարդիկ կարող են նախանձել:

— Դո կարծիքով մարդկանց նպատակը միայն
ինձ նախանձե՞լն ե:

Ռաջիսան այլևս դադարեց նախադատաւորաւ
ուց, ձեռքի շորը մի կողմ դրեց:

— Ի սեր աստծո, դու շուտ պատրաստվիր:

— Բայց, անկեղծ ասա, դու ինձ սիրո՞ւմ ես:

— Այլեւի, քան իմ ասողին:

— Իսկ նրա՞ն:

— Վորի՞ն:

— Այ նրան, վոր կայարանում ուշադնաց յեղավ:

— Դու գիտե՞լ ես, Ռայխաւ, ի՞նչ վաղ կարող եմ ունենալ մի վնոջ հետ, վորն իր մեջ կանայցի հրապուրանք չունի: Նա պարզապէս իմ գործաւարն էր, վորին յես փոխադրեցի այլ աշխատանքի:

Ռայխաւն շարունակեց հաղնայել: Վորպէսդի ծովի վրա չմըսի, նա հազաւ ճերմակ ոճիքով սեւ չրջադէստ, ապա գլխին դրեց ծղնոտե լայնեղբ գլխարկ: «Այդպէս հրաշարի յես», — ինքն իրեն ասաց Անդրեյը:

Տնից դուրս դալիս նրանց մի ապա մտեցաւ:

— Սարգարյանի տունը վո՞րն է:

— Յես եմ Սարգարյանը, — շուռ գալով պատասխանեց Անդրեյը:

— Լիզան ե ուղարկել, ասել է՝ կտանես, կտանք ուրի Անդրեյին...

Սարգարյանը քարացածի պէս մնաց կանոնած: Վոչ մի խոսք ասել չկարողացաւ: Նա լուռ շուռ յեկավ, վորպէսզի դուռը փակի: Դուռը գիտար եր փակվում: Ոգտվելով հանգամանքից, Ռայխաւն փոքրիկ տղին քաշեց մի վողմ, ապա հարցրեց:

— Վո՞րտեղ է ապրում Լիզան:

— Ե՛հ, ետեղ, — ցուցամատով մի ուղղութիւն ցույց տալով պատասխանեց տղան:

— Վո՞ր փողոցում:

Այդ պահին Սարգարյանը դուռը փակել է գլխահակ դեպի նրանց եր գալիս: Փոքրը չկարողացաւ Ռայխաւին պատասխանել:

— Վաղը ժամը 12-ին կգաս ինձ մոտ, մեր տուն, լա՞վ...

Փոքրիկը գլխով համաձայնութեան նշան արեց:

— Դե, գնա՛:

Մի քանի րոպէ յերկուսի մեջ վոչ մի բառ չփոխանակվեց: Գնում և յին վողք-վողքի, բայց լուռ:

Միայն նրանց մտքերի ճախնէն վեր լսվում: Թվում էր, թէ դնում են ծանոթ մարդու հուշարկաւորութեան: Սարգարյանը չչմածի նման էր միայն տղի րոպէներին, իսկ հետո մտքում պատրաստում էր տրտալող հարցերի պատասխանը:

— Նա ի՞նչ ծրար է ուղարկել, — վերջապէս հարցրեց Ռայխաւն:

— Յես ի՞նչ գիտեմ, յերեւի գործին վերաբերող:

— Գործին վերաբերող, այդ վո՞ր պործին, չէ՞ վոր նա այլեւ ճեղ մոտ չի աշխատում:

— Ի՞նչ էս դու ամեն բանի աղալիսի կասկածանքով նայում: Ահա քեղ, ա՛ն, վերցրու...

Այս ասելով Անդրեյն վեց-վոր մի թուղթ պատ-
ռեց, դեն դրեց:

— Ի՞նչու յես բարկանում:

— Ինչպես չբարկանամ, յերբ դործին վերաբերող
թուղթն ել՝ աստանան գլուխ ինչի տեղ ես լնդունում:

— Իսկ յեթե դործին վերաբերող է, ի՞նչու յես
պատռում...

— Ո՛ր, այս կանայք վորքա՞ն պրտտող մե, վորքա՞ն
սրտամաշ... Ասենք թե ճիշտ այնպես է, ինչպես դու
յես կարծում, ի՞նչ կա վոր, թող Վինի: Մարդիկ չե՞-
վոր իրենց կատարած հանցանքն իրենց ուսերի վրա
պիտի կրեն: Հանցադործության աղբյուրը լնդությունն
է, մայր լնդությունը: Յեթե նա մարդ ասածդ չստեղ-
ծեր, լավ կաներ, իսկ ստեղծել և կարճ կյանք տալը
սլակաս հանցադործություն չէ: Թող մարդը հալխու-
նական կյանք ունենար, այն ժամանակ հանցադործու-
թյունն աննորսելի լիլներ, իսկ Վինչքան մեք ասլրում
մենք...

Ռայիսային թվում ել, թե բոլորովին անծանոթ
մի մարդ էր կանգնած իր առջև:

— Դու հեռու տեղեր մի դեռ, ի՞նչ դործ ունե-
սնության հետ: Քեզ մոտ սովորություն է դառել,
հենց վորք քեզ ուղղում մե մեղադրել, դու հեռու ասե-
ղեր մե վաղում: Ասա այն, ինչ վոր պատկի մեջ կա:
Ասա, ի՞նչու վորոշ մարդիկ սրտաբաց չեն լինում,
ի՞նչու կեղծում, ծիծաղում մե այնտեղ, վորտեղ հար-
կավոր է լավ, ի՞նչու վորոշ մարդիկ սիրում են ստել...

Այս հարցերից հետո Ռայիսան լռեց: Սարգսյան-
նը յերկար պատմում էր, խոսում... Ռայիսան նրա
խոսակցությունը չեր խանդարում, լուռ հետևում էր
նրան, իսկ թե ուր էր սանում, լնդու աղբ-
նն դնում և վոչ թե մյուսով, նրան չեր հետաքրք-
րում... Այդ սովորությունը Ռայիսայի մեջ մա-
սամբ ամրացել էր հարազատ մոր մահվանից հետո:
Խորթ մայրը նրան հրամաններ էր տալիս, վորոնք ինչ
կերպ էլ լուրջում և լինելը, պետք է կատարվեցին: Գոր-
ծը թեղի թողնելը վոչ մի կերպ աղբարացնել չեր լի-
նի: Մի անգամ աղբ-նույն խորթ մայրն առաջարկեց
փողոցի վրա դանդաղ պատահանակով ապակիները
մաքրել: Ապակիները սառցի հաստ ճկտով էլին պա-
տած: Ռայիսան ցանկացավ իմանալ, թե ինչու հա-
մար է մաքրում, քանի վոր մի քանի բուպեյից հետո
նրանք նորից սառցով կծածկվեն: Միայն աղբ-
համար նա ծեծվեց, խիստ ծեծվեց... Յեկ աղբ-
որից նա սովորեց յենթարկվել, սակայն սրտում ասելու-
թյան թույնը կուտակել: Այժմ, չնայած նա Սարգսյան-
յանին կյանքի մասին աղբարկալ միամիտ հարցեր էր
տալիս, ինքն էլ սրտում չատ բան ուներ, վոր ուրի-
շին չեր ասում: Միշտ, յերբ նա ինքն իրեն էր խոր-
հում, չեր կարող չտիկել:

Սարգսյանը Ռայիսայի սրտամաղքությունը
բարձրացնելու համար ամեն ինչ անում էր:

— Վերջապես մենք չենք դնում քեռու աղին թա-
ղելու, դնում ենք ծովի վրա դրոսներու, մի քիչ սիր-
տով լայն բացիլ:

— Դու յես մեղավորը, մոր յես տխուր եմ :

— Այո, յես վարող եմ քեզ ուրախացնել, ինչպես ծաղրածուն ե թաղուհուն ուրախացնում, վարող եմ աշտոնել ել, աշտ մոռցի մեջ, փառվել քեզ, անվերջ համբուրել քո վաղուր աչքերը, կարող եմ քո հրամանով նետվել ջրի մեջ, չորերով լողալ յերեք արշին տաքածություն, հետ դառնալ ու ժպտալ քեզ... Բո հրամանով յես կարող եմ, մերջապես, կարող եմ, ա՛յ հենց աշտոնել, աշտ մարթի մլրա, նստել և միայն որորդեներից մոռումություն հայցել :

Ռայխսան ալիս ծիծաղը դսպել էր կարողանում : Նրանք հասել էին ծովափնյա փոքրիկ աղբին, մորը ծովից մի պատույն քաժանված :

Այն ուրերին, յերբ քամի յեր լինում, ծովի ջուրն աղմկում հարվածում եր աղբ արտին, ծեծում : Նրա կողերը, վեր սլանում և ուժասպառ ցրվում...

Աղբ ուր ծովը հանդիստ եր :

Ծովը յերթման այնքան անդուրը ե լինում... Այդ անդուրության պահին թիւում ե՝ յեթե մատուցէ անդամ խիւս նորա մտկերեւոյթին, բարտը, շատ բարակ ապակու նման մշարդվի :

Մի շարք մակույկներ ափից մոչ այնքան հեռու լողում էին, անընդհատ ուրուխում : Նրանց թվին մեկը ևս ավելացավ — Սարգսյանի մակույկը : Թիւավարելու համար յերկուսն ել մենարոնից մոտ էին նստել : Թիւավարում եր միայն Սարգսյանը : Թիւերը ջրից լքարձրանում էին ու տարտում լինում :

— Չտի, չչափ...

Այնքան սքանչելի՛ յեր ծովի ջուրը : Ռայխսան կռնում եր, մատները դրում ջրի մեջ : Յեր նրանք ափից բավական հեռացան, Անդրեյը դադարեց թիւավարելուց : Նավակը տկսեց ճոճվել...

— Տե՛ս, մեր կյանքն ել աշտիս, աշտ ջրերի պես խաղաղ պետք ե լիներ : Բայց, թույլ տուր յես ելի բնությունից խոսեմ, բնության մեջ մոչինչ խաղաղ չկա : Մենք այժմ ջրի հեղությունից դմարված, նրա վրա ժամանակ ենք անցկացնում, հիանում նրա տեսքով : Յե՛վ մենք խանդարում ենք նրա հանդիստը : Սակայն կարող ե պատահել, մոր մեր հանդիսության համար նա բարկանա... Այն ժամանակ մլքարձրանան հակա աղիքները, մեզ մահ կսպանան... Այն պահին դու յերեւի մլքարվես, ողնություն կկանչես... Իսկ յես կթիավարեմ, մորքան ուժերս ներում եմ... մի՛նչե իմ նավակը ջրով մլքցվի, մի՛նչե նա մոտ դվի աշտ ջրերի անհոճության մեջ... Սորտարվելուց հետո կլողամ, կրողամ մինչև վերջին ուժերս հաստեն, մի՛նչե մի շնչասպառ մլքնեմ մ գուցե՝ ափ դուրս դամ...

Ռայխսան ցանկանում եր առանց մորեւ հարց տալու հատկանալ նրա ասածներով իմաստը, բայց մոչինչ դուրս չեր դաժն :

— Բայց դիտե՛ս, Ռայխսա, մորքան դժվար ե նավի խորտակումից հետո լողալը : Միայն այն միտքը, մոր դու բնորոն ես հակա մի միտքի, մոր քո աչքի առաջ խորտակից, մոր դու նրանից շատ — շատ փոքր ես, մտքերդ կապում ե, սարսափ ներշնչում...

— Դու, ի՞նչի համար մի աչք բողբոլն արում,—
արդեն չհամբերեց Ռաֆիսան:

— Դուրդ չի՞ վալիս:

— Վոչ թե դուր չի՞ դալիս, այլ ուզում եմ լիմա-
նալ՝ դրանք ի՞նչի համար են, ի՞նչպես պետք է հա-
կանալ...

— Հենց այնպես, սրտի ղեղումներ են: Ասացի,
վոր վաղուց ե, ինչ ծովի վրա չեմ յեղել: Հիմա
ծովն ինձ հոգում ե: Նայիր չուրջդ, տես ինչքան գե-
ղեցիկ ե ջրջապատդ, տես, լուսինը յեղիլուսն ե, մեկը
յեղիլնեքում, իսկ մյուսը՝ ծովի մեջ, տես... ծովը ե
լամիչքն ինձ վրա նույն ապավորութիւնն են թողնում:

— Յես տուն եմ ուղում դնալ...

— Դու արդեն ճանճրանում ես: Այսքան ժամա-
նակ քեզ հետ վոչ մի տեղ չեմ գնացել, իսկ այժմ դու
ճանճրանում ես առաջին իսկ ոտը: Գոնե ճնշիր այս
մաքուր տըր: Զգո՞ւմ ես ծովի յուրահաստակ բուր-
մունքը:

— Ամեն ինչ դգում ե տեսնում եմ... բայց յես
մի քիչ... չգիտեմ, թե ինչ ե ինձ հետ վրասարկում:
Գնանք տուն...

— Բայց մե այնպես գիչերը շատ վախն ե...

— Դու, կարող ե, բանաստեղծ ել ես:

— Մի ժամանակ գրում եյի, այո, բայց հետո
թողեցի...

— Հեղաքրքիր ե միքանիսը վարդալ...

— Հուշատետրումս կար...

— Իսկ դու հուշատետր արհո՞ւմ ես:

Այս հարցին Սարգսյանը չապաստիանեց: Նա
խտեցն վերցրեց թիւերն ու թխալարեց: Ռաֆիսային
թխաց, թե լիւնեց մի վտանգ ե ապամեռում: Նախակի
յերկու միտքում: Չուրդ վրիւրում եր, նախակը ճոճ-
վում... Այդ հանկարծակի վրիւրիւթիւնը կատար-
վեց իր հարցից հետո... Ի՞նչ պատահեց:

Թիւերի ճողիլուանի հետ լսվում եր Սարգսյանի
արագացած շնչառութիւնը: Ռաֆիսան տեսնում եր,
թե ինչպես ամուսնու ձեռքերը ծալվում են, հանկարծ
ձգվում... Նա շտապում եր:

— Ի՞նչ պատահեց քեզ:

Վոչ մի պատասխան: Կարծես իր մոտ քիչ առաջ
նստած ուրախ, փիլիսոփայոյ, կատակող Անդրեյը
չեր, այլ կողմնակի մի մարդ, վոր նրան շտապ ասի
կը ուրում հասցնել: Շտապեղուց թիւերը ջրի մեջ չե-
լին խրվում, քսվում եյին ջրի մակերեսի վրէժն...
Նրանք վարձես վերահաս փոթորկից եյին փախ-
չում...

Ռաֆիսան նորից ցանկացալ իմանալ աչք-շտապու-
ղականութեան պատճառը, բայց վոչինչ դուրս չե-
կալ: Այսպես եր Սարգսյանը: Նա իր սրտում շատ
քանեղ տաներ, վոր չեր բաժանում մե վոչ մեկի հետ:
Դրանցից շատերը մտցիլն ին լիւ հուշատետրի մեջ:
Նա կյանքում անկեղծ ե վերաբերվել միայն այս
տետրի հետ: Սակայն մի տարուց ասվել ե, ինչ նրա
մեջ վոչինչ չեր դրել: Անգամ նա մոռացել եր տես-

րի դոյության մասին: Հանկարծ, միայն հանկարծ հիշեց, վոր Մոսկիւս դնալու նախորդակին մի քանի գրքերի հետ այդ տետրն ել տվել եր Լիզային: Ի՞նչ տնայականում նա չտալեց թողնել, վորտէհետեւ, այլ գիտե, ինչ կարող ե պատահել... Հետը տանել չեր կարող: Տանը հորեղբոր յերկու յերկուստարդ վորդիներն եյին աղբում, վորոնց վոչինչ չեր կարելի վատահել: Միակ յեւքը Լիզայի մոտ թողնելն եր: Հուշատետ-րը կտակարել եր մի շարք ուրիշ գրքերի հետ յեւ վատահել, վոր Լիզան յերեք չի բանա այն: Այն ժամանակ իրաւունք ուներ Լիզային վատահաւու, ո՞վ գիտեր, թե այսպէս ե պատահելու: Ո՞վ գիտե, գուցե Լիզան արդեն իսկ քրքրել ե այդ կապոցը, գտել հիշատակարանը, ամեն ինչ իմացել: Այն ժամանակ լինելը՝ գրանից վախենալու վոչինչ չկար: Այժմ Սարգսիւսի սիրտը դող ընկաւ:

Հասան ալի: Սարգսիւսն մի բուռ թղթադրամ հանեց, նախակի տիրոջը տվեց: Չհաջիկեց, չիմացալ վորքան եր վճարածը: Իսկույն տեսնամ շուռ յեկալ ու վերցրեց Ռայիսայի թելը: Ռայիսան նրա հետե-վից հանել չեր կարողանում:

— Ի՞նչու յեւ այդքան շտապում...

Իսկապէս, ի՞նչ պետք ե անելը հիմա, լինչու յեւ շտապում: Յեթե ուղիղ դեռ Լիզայի մոտ, շատ ան-հարմար բան կտալով: Այն կապոցն այնտեղից դուրս բերելու համար ուրիշ միջոց ե հարկաւոր: Պետք ե հարմար աւիթ վնտուել ե յերբ Լիզան տանը չե, մօրից մի կերպ տանալ: Բայց ինքն ինչպէս յերեւալ նրա բարի մօրը, ինչով արդարանա, վոր նրա աղջկանը թողել ե, ուրիշ հետ կապել...

Մինչեւ նա մտքերի այս կծիկն եր քանդում, ար-դեն տուն հասան: Գիշերը յերեկոյի պէս հանդիստ եր... Իսկ Սարգսիւսն հոգին վորթորելում եր: Ար-դումանյանի նկատմամբ տարած հաղթանակը նրան յե-թերը բարձրացրեց, նրա ներսում չտեսնված վրակ վառեց: Բայց այս դեպքը սառը ջրի պէս մարեց այդ կրակը:

Ռայիսան ապշած եր: Նա նոր միայն համբանում եր, վոր մինչ ամուսնութիւնը Սարգսիւսին չի ճանաչել: Լավ ե ասված, վոր մի որվա ամուսնական կյանքը մարտկանց ճանաչելու տեսակետից տառն ան-գամ ասելի արժե, քան յերկու տարի նրա հետ ման գալը, ժամանակ անց կացնելը: Տարբրեալ հան-դիպումը քաղաքային կայաւանում, այդ որվա ծրա-րի պատուէրը, ամուսնու ել ասելի տարբրեալ ուրա-խութիւնն ու հանկարծ մտքերի մեջ խորասուլի-լը, — այս բոլորը շատ խորհրդաւոր եյին թվում նրան:

VI

Ռայիսան վորոչեց ծանոթանալ իր նոր հարե-վանների հետ: Առաւոտյան քակում նա հանդիպեց սեւ ասթի պէս մազերով միջահասակ մի կնոջ: Կնոյ լիացքի տաշտից հանում եր արդեն լվացած շորերը, թոկից կախում: Թոկը կամացուկ ուրորվում եր: Կնոջ թեւերից դուրս յեր բարձրանում ե արեւի տակ ծիածանի գույն տառնալով չքանում: Մինչեւ թո-

կի մեծը նա շուրջ կախեց, կեսում սկսեց չորս կողմը նայել: Նրա ձեռքի տակ յեղած չափը կանեղը վերջացել էին:

— Հարեւանուհի, յեղեք բարի, մի քանի չափըս տանք, — դիմեց նա Ռայխտային:

— Խնդրեմ, — ասաց Ռայխտան և ամից չափըս տանք: Եթե ամբողջ չարան դուրս բերեց:

— Շատ չնորհակալ եմ: Մեր մարդին հազար անգամ տանել եմ «բեր, բեր»: Միշտ գալիս ա, ասում «վա՛յ, Լեյլա, մոռացա, մյուս ամեղամ»: Յես ել ևս վերջին տարներես բաղարի յերես չեմ տեսել: Ինչի՞ դնում, ամենն ինչ իրենք տալիս են, ասենք, վրո չտան ել, անից դուրս յեկողը չեմ, յերեխաւորով բանն ես պես ել լինում...

— Բանի յերեսս ունեք:

— Վեց:

— Վեց յերեսս՝. իսկ մեզ փոքրիկ տնայակում ի՞նչպես եք բնակվում, — զարմանքով հարցրեց Ռայխտան:

Լեյլան ուսերը վեր քաշեց, հայացքը գեանվն հանեց:

— Բա ինչ անենք, խոստացել են նոր բնակարան տալ:

Ռայխտան Լեյլայից հարցրեց մյուս կեցվորները մասին: Բանից պարզվեց, վրո աղ բակում վոչ մեկն ել Ռայխտայի ամուսնու հետ հարեւանութուն չի արել:

— Նա մենակ մարդ ա, իր գործին, իրիկունն ու չգալիս ա, մոռնում տեղը, աստիտը փող դուրս դալիս, դնում...

Լեյլայի ամուսինը՝ Իմանյարը, վրո յերկար տարիներ Բիրի-Հեյրաթի նալթահորերում եր աշխատում, նույնպես Սարգարյանին չեր ճանաչում: Բակի մյուս ապրողներից մեկն ատամնաբուժուհի յեր, յեվ Լեյլան պատմեց, վրո նա յերեք մարդու յե դնացել և վրո ատամնացալով հիվանդի պատրվակի տակ նա ուրիշ հաճախորդներ ել ունեք: Լեյլան պատմում եր, վրո նմանորինակ հիվանդներն ատամնաբուժուհու մոտ սովորաբար մնում էին մինչև լուսաբացը: Գարտնի ջմնաց և այն, վրո մի անգամ նույն բակում ապրող Սիրանի և ատամնաբուժուհու միջև կոխվեք յեղել: Պատալ Սիրանը մի քանի անգամ նկատել եր, վրո իր միակ վրողին՝ չոֆեր Վաղոն, բրժըլ կուհուս տանում և, տվ գիտե, ուր: Նա նկատել եր, վրո միշտ, յերք Վաղոն դիչերներն ուղ մեր տուն դալիս, վրո հետ բերում եր բժշկուհուս: Պատալը կատարեցել եր և մի աստիտ նրան ամբողջ բակում խայտառակ արել:

— Ի՞նչ և, դուք նպատակ մա դրել իմ տղի հետ կարվել... Գլխիցդ հանիր, ըյաչառ, նա քեզ ընկեր չի... Դու հաղար մարդու հետ կյանք ես անցկացրել, հիմա յել յերեսիս ես վեցանում... Յերկաթով քեզ դադել և հարկալոր, ըյաչառ, աշխարհումս ել Քարդ ջմնաց... — ասել եր պատալը բարձր, վրոքս կարող եր բարձր ճայնով:

Լեյլան մեկ-մեկ պատմում եր բակում պատահած դեպքերը: Նա մոռացալ պատմել վրոներից Շուտմեքի կնոջ և հողային աշխատանքների կապալատու Սանթուրի կապի մասին: Աղ կապի մասին վրոներից Շուտմեքը յերք լմացել և, իրք թե բոլոր տեսակի

Թանգարժեք մատանիները, շղթաները, վզկապները վերցրել և, հետո թե՛

— Գնա նրա մոտ, մի դուցե նա լինձնից հարուստ է, քեզ լավ կպահի...

Բայց կինը նրան սպառնացել և, ասել՝ կգնա կին բաժին, վզանդատի: Գանգատի անունը լսելիս, Շտեմլեյնի վրդը թե կնոջն ասել և:

— Ինչ ուզում ես արա, միայն թե գլուխս մի ցավացնի ևդ գանդատներովդ, դատարանովդ...

Լեյլան միայն յերեք ընտանիքի մասին վոչինչ չասաց: Դրանց թվում՝ իրենց, Սարգսրյանի և մեկ ևլ մի թիթեղադործ բանվորի ընտանիքի մասին:

Ռայխսան դարմանում էր Լեյլայի սուր հիշողութիւնը: Այդ հանդիպումից հետո նրանք աստիճանաբար բարեկամացան: Ռայխսան չստ հազվադեպ էր նրան միտել բանի համար գլխում: Բայց ինքն ամեն կերպ ուզում էր: Բայց հարևանուհու միջոցով Անդրեյին ավելի լավ ճանաչելու միտքերը ևս անհաջողութան մատնեցին: Պարզվեց միայն մի հանգամանք, այն, վոր Անդրեյն իր աղբյուր տեղումն էլ ինչ-միտ անճանաչելի մարդ էր մնացել...

Մի օր Լեյլայի հետ այդ վարդի խոսակցություններից հետո Ռայխսան ճնշող տրամադրությամբ սուս մտավ, մերցրեց թուղթը, հորը գրեց:

«Սիրելի հայրիկ:

Ինչ խոսք, վոր հարամիլ ջերմաշունչ և:

Ինչ խոսք, վոր այս յերկիրն իր հետաքրքիր կողմն ունի: Բայց... այն օրից, յերբ վորդ գրի այս կողմերը, սիրտս էլ, ինչպես թռչուն,

դրի վանդակի մեջ: Ամեն ինչ կարգին և գնում, մեր ամուսնական կյանքում արտաքու կարգի վոչինչ չկա:

Յես նոր եմ գլում, թանգարդին հայրիկ, թե վորքան սպասախանատու բան է կյանքդ մի բոլորովին անծանոթ մարդու հետ կապելը, յես այդ նոր եմ գլում: Արդյոք, գլխում եմ, վոր այդքան շուտ կարվեցի մեկի հետ, վորին այնքան էլ լավ չեյի ճանաչում...: Ի՞նչպես սպասախանեմ այդ հարցին: Ինձ գոնե թվում է, վոր կատարածս քայլը գովասանքի արժանի չէ: Ճիշտ է, յես կարծես թե դադարում եմ կարիքի մասին մտածելուց, բայց ի՞նչիս է պետք այդ արտաքին անհոգությունը:

Այնուամենայնիվ մի կարծի, վոր դրությունս չափազանց վատ է: Խնդրում եմ իմ մասին չմտահոգվես: Յես աղբում եմ, կարելի յես ասել, վոչինչ: Դու գրիր ձեր մասին: Արդյոք, կարողանում ես բոլոր կարիքները հոգալ:

Բարեկերտ՝ ձեր Ռայխսա»:

Նամակը ծրարի մեջ դնելով, Ռայխսան յերկար խորհում էր՝ արդյոք, արժե՞ նման նամակ ուղարկել, անհանգստացնել հորը, վորն առանց այն էլ իր այդքան շուտ ամուսնանալուն դեմ էր: «Վոչինչ, թող խմանա...»:

Բայց ծրարած նամակը նա վերցրեց և անխղով՝ ակորում յերկու, իսկ հետո մի քանի մասի բաժանեց, ուղա կտորներն ավելի մանրացնելով, մոխրամանում այրեց: Նա վորոշեց մինչև այն կնոջը տեսնելը հորը նամակ չգրել: Նրան թվում էր, վոր այդ խոր-

հըրդավոր դեպքի հետեւում թաղնւած շատ բան կա :

Ռայխտան Լեյլայից հարցրեց վախարան յեկած կնոջ մատին, բայց նա վռչինչ չդիտեր : Գիտեր մի- ա՜յն, վոր մի քանի անգամ Անդրեյի տունը թխադեմ մի աղջիկ և յեկել, . իսկ թե ով է նա, ալլահին և հայտնի :

— Ինչ կերպ ևլ լինի, յես նորան կբանեմ . . .

Այն փոքրիկ աղան չէր յեկել, վորպեսզի նրանից հասցեն իմանա, ստիպւած այդ կնոջ Լիլայի հաս- ցեն իմանալու այլ յեւր պետք և վորո՞նե : Բողբոլիկն դարտուղի կերպով նա այդ իմացալ իրենից՝ Անդ- րեյից : Անդրեյն այդ հասցեն տալով, չնայած իր խո- րամանկությանը, չկարողացալ հասկանալ, թե ին- չի համար և . . .

Ռայխտան դողալով այդ հասցեն թղթի մի կտորի վրա գրեց, վորպեսզի ջմտանա. նրան թխաց, թե դո- ւլություն և անտամ, այնքան անսովոր եր աջդալիսի բաների . . .

Բայց ամբողջ հոգով նա ձգտում էր իմանալու ա՜յն, ինչ իրենից թաղցւել յեւ թաղցւում և : Ինչ կերպ ևլ ուղում և լինի՝ միայն թե իմանա :

V I

Պատուհանի տակով հազար ու մի մարդ և անցնում : Ամեն մեկից մի կամ յերկու բառ ոտար աղաւնու նման սրտուհանով ներս և թուշում և անկ-

տնում : Լիլան վաղուց տախրել էր այդ ոտար, ան- հասկանալի, մրցկտուր խոսքերին :

Մի որ սուսվոյան նրան արթնացրեց գլուղացի- ների ձայնը :

— Այ թեհրանի թո՛ւթ . . . առավոտիս թո՛ւթ . . .

Ամեն ինչ վտիպեց, սակայն այդ ձայներն ելի նույնն են ու նույնը : Միշտ ևլ այդ ձայները Լիլային հիչեցնել էյին տալիս իր մանկությունը : Այն ժամա- նակ ևլ միլդ բերողներն այդպես խանդով կանչում էյին, դովարանում իրենց ապրանքը : Լիլան փոքրիկ դամբուղը վերցրած, դուրս էր վաղում, ինչքան ցանկանում, դնում էր : Սաղողի վողկույրնայն ողում պահում էր, բերանը ներքովից մոտեցնում ու հա- տիկները մեկ առ մեկ պտրտում . . . Սաղողի հյութի պես քաղցր էր նրա մանկությունը :

Տարիները «թութ» կանչող դուղացու ձայնի պես յեկան ու անցան : Նոր կարգեր տեղծվեցին, մարդիկ սկսեցին նոր խոհերով ապրել : Վորո՞նք են, սակայն, իր նոր խոհերը : Նա միշտ արգանդում աճողի մասին էր մտածում : Չե՞ վոր նա հոր կարիք և դպալու, ինչպես հասկացնել, վոր հայրը թողել է իրեն, մի ուրիշի հետ կապել : Այսպիսի խոհերի մեջ վորքա՞ն էր ցանկանում Անդրեյին տեսնել, խոսել հետը : Յեթե նա չի խղճում իրեն, դո՞նե թող խղճա նրան, վոր աշխարհ արտի դա, ապրի, մեծանա :

Մյուս կողմից ի՞նչ կասեն մարդիկ, վորոնք ճա- նաչում են Լիլային . . .

— Ոհ, ծանր և աշխարհիս բանը, — ինքն իրեն ասաց նա, վերցրեց մի դիրք, վորպեսզի կարդա, սա- կայն վռչինչ դուրս չեկալ, տառերը մեկ-մեկու հետ

միայնած սեղծեր ելին կաղմում: Նա չկարողացավ
թափանցել գեթ մի նախադասութեան իմաստի մեջ:
Գիրքը նա չսկսեց, մոտեցավ կապույտ շորով ծած-
կած դրասեղանին, ջղայնութեամբ մի քանի տող բան
գրեց, կարդաց... իբր դրածն իւր, վնջարեւ հարկն է,
չհասկացավ: Բայց և այնպէս ծրարեց, գրավ մի
կողմ: Յերեկոյան մի փոքրիկ տղայի կանչեց իր մոտ:

— Արտուշ ջան, դու ճանաչո՞ւմ ես Անդրեյ քե-
ռու տունը:

Արտուշը դիտով հաւանութեան նշան արեց:

— Այ, այս թուղթը, Արտուշ ջան, կտաս Անդրեյ
քեռուն:

Արտուշը ծրարը վերցնելով ուղղում էր վազել,
ռալց Լիզան նրան կանգնեցրեց:

— Լսիր, յեթե մօտը վրն լինի, չտաս, կկանչես,
դրսում կտաս...

— Լավ, լավ, — պատասխանեց փոքրը և աչխու-
թութեամբ վազեց դեպի փողոց:

Լիզան սրտատրոփ պաշտում իւր Անդրեյին: Յերբ
Արտուշը վերադարձավ, հարցրեց նրանից.

— Մենակ ինքն ե՞ր:

— Ձե, մի կին ել կար, ուրիշ տեղ ելին գնում:

«Կկարդա՞, թե վարատուի, դեն կղցի...», — լինքն
իրեն մտածում էր Լիզան: «Յեթե կարդա, անշուշտ
կդա...» Յեւ վազում էր: Հենց վոյ մեկը դուռը
ծեծում էր, նա վեր էր թռչում, սիրտը սկսում էր
արագ խփել: «Ահա...», — մտածում էր և վազում
դեպի գուռը:

Հիասթափուկով, նա սպասում իւր հետեւիլյալ ժա-
մին, բայց հետեւիլյալ ժամն էլ առաջինի պէս խաբու-
սիկ էր լինում: Ճարահայտյալ նա նստում էր պատու-
հանի մօտ ու գլուխ նայում: Նա անցողիկեղծ հա-
ճախ չփութում էր Անդրեյի հետ: Այդ պատճառով
նրա սրտի բարախումներն ամէլի ելին արագանում,
տրչան ուժեղ շրջանառութեանից մարմինը տաքա-
նում իւր, գլուխը տաքութեանից ծանրանում:

Նամակն ուղարկելուց մի քանի օր հետո Լիզան
նույն տեղից փողոցին էր նայում: Փողոցում մի կին
Լիզայի ուշադրութեանը գրավեց: Անկյունից դուրս
դառնալով, նա դուռիւր բարձրացրած, տների համարների
էր նայում: Կինը շատ պարզ էր հաւնիւած: Բայց այդ
պարզ շորերի մեջ էլ նա դեղեցիկ էր: Հասնելով Լի-
զայենց տանը, ոտաւ կինը դուռիւր բարձրացրեց, նա-
յից դարբասի վրա փակցրած համարին՝ ներս մտավ:
Քիչ հետո դուռը ծեծեցին:

Ներս մտավ ոտաւ կինը, բարեկց: Լիզան լարում
էր իր հիշողութեանն իմանալու համար, թե վորտեղ
էր նրան տեսել:

Ծանոթ դեմք էր: Մի վորեւ տեղ տեսել էր այդ
կնոջը: Մի քանի վայրկյան, և նա հանկարծ հիշեց ու
ցնցվեց: Ատեն մեկի հրամանով Լիզան մօտը մեկնեց
դեպի դուռը:

— Ահա՛, հետ գնացեք, անամիթ, գնացեք...

— Քաղաքացուհի, դուք դեռ չգիտեք, թե յես
ինչ նպատակով եմ յեկել:

— Ո՛հ, չեմ ուզում ձեր նպատակը, դուք ստոր
եք, ձեր նպատակն ել ստոր կըլինի, դուք դեռ հա-
մարձակուլթյո՞ւն եք տանեցել աշատեղ գալու...

Լիզան կանգնած տեղը դողում եր: Նրա աչքերից
ասես հրո կայծեր ելին ցայտում: Թվում եր, թե այդ
կայծերն ահա, ահա կբորբոքին ու մի ահռելի հրդեհ
կլիւտեն:

— Գնացե՛ք, դնացե՛ք, հեռացե՛ք, — աշխ անգամ
հուսահատ բացականչեց Լիզան:

Նրա ձեռքերը ծալվեցին: Թուլացած վայր ընկավ
աթոռի վրա և սկսեց լալ:

Ռայխսան վորոշել եր դիմանալ ամեն ինչի, մի-
այն թե պարզել դորձը:

— Սպասեցեք, դոնե իմացեք ի՞նչի համար եմ յե-
կել, ի՞նչ պետք ե ասեմ...

— Դե, ըստ, ասացեք, — արցումը ձեր միջից
չչնչաց Լիզան, — ասացեք, բայց դուք ինձ խելագար
եք դարձրել: Յես այժմ այս աշխարհում եմ՝ կամ ե՛-
ղիւմ... Խնդրեմ, ասացեք... ասացեք, ի՞նչ եք ու-
զում լինեցից...

— Ինչո՞ւ եք ինձ վրա բարկանում, յես չեյի
ամուսնանա, յեթե իմանայի, վոր դրանով մի ուրի-
շին դժբախտացնում եմ: Բայց այնտեղ՝ Մոսկվայում,
ո՞վ կարող եր ինձ հայտնել, վոր իմ այդ քայլով
այս հեռավոր յերկրում մի ուրիշի սիրտ կոտրում
եմ... հարցնում եմ, ո՞վ կարող եր ասել... Իսկ
Սարգսյանի հետ յես պատահմամբ եմ ծանոթացել:
Ինձ ծանոթացնողը, Նավթգլխարհության ինժեներ

Սկուդին, ձեր մասին մի խոսք անգամ չառաց, ի՞նչ-
պես կարող եյի իմանալ...

Ռայխսայի մեղմ, թափ ձայնը, համոզեցուցիչ
խոսակցությունը Լիզային ստիպեցին առաջին բոպենե-
րի թշնամական գիրքը փոխել: Առաջին իսկ նախադա-
սությունից նա կարծես դեպ, վոր այդ կինը յեկել և
վոչ թե խանդից, այլ խղճից դրդված:

— Նա մինչև հիմա յեկ ինձից թաղուն և պահում
այն, ինչ ձեր յերկրակող մեջ ե յեղել:

— Այո՞, չի՞ ուզում ասել:

— Այո՛, չի ուզում...

— Ինչ կա վոր, յերեմի ամաչում ե, վոր ինձ
նման աղջկա հետ վրաս ե տանեցել: Ասումիւմ իմ, ինչ-
քան յես ստոր եմ յեղել, անարևոք... Ուրեմն ամա-
չում ե անուշա տալուց: Ասա ի՞նչ արեց լիմ նամակը,
վոր կիրառի որն ուղարկել եյի: Կարգա՞ց:

— Վոչինչ չառաց: Այնի ճիշտ նա պատուեց, դեն
զցեց:

— Ո՛հ, սրիւնա՛, թունավոր ոճ... Դեն ձեր՝ չկար-
գա՞ց... Լավ եյին այն ժամանակները, միշտ չորս
կողմս պտույտ եր դալիւ, հիմա հանկա՛րծ վատա-
ցա... Մաշեց իմ հոգին...

— Դուք այդքան միջ տանջի ձեզ... Յես յեկել եմ
իմանալու՝ ինչքան ժամանակ եք ապրել, ինչպես են
հիւստիւնը: ձեր հարստերությունները... Պատմեցեք
մանրամասն:

— Ե, ի՞նչ պատմեմ, ամեն ինչ պարզ ե, — խո-
րը հառաչելով պատասխանեց Լիզան:

Ռայխսան նորա ձեռքը բռնեցաւ, խնդրեց՝

— Նու, պատմեցեք, զա հո ղժպար չե... Պատմեցեք ձեր հարաբերությաններ ի մասին:

— Ամեն ինչ անցաւ, — տխուր սասայ էլիպան, — յես ամսոսում եմ, վրո նրա մտնուկն ահա այստեղ աճում ե:

— Ի՞նչ եք սպում:

— Այո՛, յերկրորդ ամիսն ե: Նա կտեսնի, վրո ուրիշ յերկաները մորից բացի մի հարազատ եւ ունենե, վրոին հայր են կոչում, վրոն ինքն ում պիտի հայր կոչի... Յես սարսափում եմ այլ մտքից ե չղիտեմ կապրեմ, արդյոք, կմնամ մինչեւ արդ...

Ռայխսան այլևս հանդիստ նստել չէր կարողանում: Հաղալներ ստնկով տխած մարդու նման նա հայացքը մի վրեց մշտնե վր մոխարում, անհանդիստ շարժումներ կատարում:

— Յես նորանից վրեժ կհանեմ, հրեշ, ուրեմն խորեկ ե ինձ...

— Այո՛, ղժպար ե, շատ ղժպար խարված զրտության մեջ լինելը: Յես կյանք մտնելիս յերբեք, յերբեք չեմ վարձել, վրո աղբարես վրինի, վրո ամառնական կյանքս այսպիսի դառնությամբ կսկսի... Յեվ յես հիմա կարող եմ ձեղ պատմել, թե ինչպես սկսվեց այլ բոլորը:

Հաղիլ լսելի ձայնով նա պատմեց այն բոլորը, ինչ իր ե Սարգարյանի մեջ յեղել էր: Յերբեմն այս կամ այն դեպքը հիշելիս նա վրոն ուրում էր, տխրի լալում...

Ինչպես մշտնից հետո բացվում են սարկը, բարձրալանդանները, ցույց տալիս իրենց խախտան

լիքը կամ կանաչապատ դեմքը, աղբարես եւ այստեղ, Լիդայի պատմածից, Անդրեյի դեմքն ավելի պարզ էր դառնում...

Լիդան պատմեց նաե իր պատանեկության մասին: Յեվ քանի մոտենում էր իր պատմության վերջին, այն ավելի հետաքրքիր էր Ռայխսայի համար:

— Խնդրում եմ, մի բաժակ ջուր տվեք, — Լիդային ընդհատեց Ռայխսան:

Նա յերկու կում խմեց, հետո թե՛

— Շարունակեցեք, կոկորդս չորացել ե...

Լիդան դեռ յերկար ժամանակ պատմում էր:

— Թող աղբարես լինի. յես խաբւել եմ, բայց վրեժ ինդեր կլինեմ...

VIII

Հեղափոխությունից առաջ քաղաքի յերկրորդական փողոցներից մեկի վրա յեր դռնվում ժամադրոք վարպետ Ավարիլ աշխատանոցը:

Յածլիկ խանութի ճակատին փակցրած թիթեղի վրա գրված էր՝ «Ժամացույցների ուրոգում — ուղիղ մեխանիզմ»։ Գրվածի տկրում յեվ վերջում յերկու ժամացույց էր նկարված, մեկը հոռմեական, իսկ մյուսն արարական թվանշաններով: Վարպետ Ավարիլ դրոն անպակաս էր: Այստեղ նորագելու Եյին բերում այնպիսի ժամացույցներ, վրո վաղուց պետք ե դեն նետվելին: Բայց վրոսկստով

նրանց փոխարինելու համար ուրիշը չկար, վարպետը մի կերպ համարձակվում էր նորոգելու:

— Կարելի ա, փչինչ, բայց շատ աշխատանք ա պահանջում: Վրեն տկի մի քար չկա, այ ծեր տները չենիի, սրա հո՛, մալն ել ա փչացած, վրեները ժանդատած... Ինչպես յերեմում ա ջրի մեջ եք քցել, վոր Էնպես խաբար ա դասել...

— Ձե, վարպետ, յերեխան և ձեռքիցը վայր գցել...

— Հա՛, դե վոր յերեխան ա վեց գցել, աշխատանք շատ ա պահանջում, վրան մի կարգին քար չկա...

Այդ խոսակցությունները սովորաբար վերջանում էին նրանով, վոր ժամացույցը մնում էր վարպետի մոտ: Պատրաստելու համար վարպետը ժամկետ էր նշանակում:

Սնունդում հաճախորդների համար հատուկ մի տարուբեւ կար: Ժամացույցը պատրաստ էր թե վոչ, միւսնույն ե, վարպետը հաճախորդին առաջարկում էր նստել, «դրսի աշխարհի» մասին բանկըս պատմել: Նա խանութից հաղվազյաւ գեղքերում էր դուրս գալիս: Փոքրիկ խոշորացույցը մի աչքին հաղցրած, նա հաճախորդին բազմաթիւ հարցեր էր տալիս: Սիրում էր խոսել քաղաքականությունից, նշանախոր մարդկանցից: Մի խոսքով իր հաճախորդին ել վարպետը ցանկանում էր ուսումնասիրել ճիշտ աշխատ, ինչպես ձեռքի ժամացույցը:

Յեթե մեկը պատահամբ ասեր, վոր ասնը հիւանդ ունի, վարպետը կիմանար հիւանդության

պատճառները, տեւողությունը, նույնիսկ հիւանդի ջերմատիճանը: Մի խոսքով բժիշկը հիւանդության հանդամանքներով աշխատն չէր հետաքրքրվում, վորքան վարպետ Ավագը: Բոլոր հարցերը տալիս էր և պատասխանները լսում առանց գլուխը ժամացույցից բարձրացնելու: Այսպիսով իր խանութից դուրս չգալով, վարպետը գիտեր, վոր նավթատերերը մերժել են բանվորների պահանջներն աշխատավարձի բարձրացման վերաբերյալ: Գիտեր, որինակ, վոր Բալախանու գործադուլը վերջացավ բանվորների ողորն, իսկ Բլբլ-Հեյբաթում Միրզոնը վոչ մի կերպ չդիմեց:

Իր հաճախորդների մեջ կային, ինչպես վարպետն էր ասում, և քիվթը ցից մարդիկ: Ամեն կերպ վարպետը խուսափում էր աղքատիկներից պատվեր վերցնել:

— Մարդ կա, սխալ հիւանդ շահի փող տաս, վոր մի քաղցր խոսք ասի, մարդ ել կա, լեզուն շարքաք ա: Եղպես մարդու հողին պարզ ա լինում, աչքերը պալծաւ... Վարսիք են քետից, վտրը վոչ խչշում ա, վոչ թչշում,—խորիմատտ կերպով վրկնում էր վարպետը:

Իր մշտական հաճախորդներից նա ամենամեծ տեղը և հարգանքը տալում էր զեպարի լինժեններ Չատուն-տիկին: Այդ մարդը վարպետի մոտ միայն մի քանի անգամ էր յեկել, բայց նրա վրա մեծ տպավորություն էր թողել:

— Սերը ժամացույցի շուշի նման բան ա: Այ՛, վերցրու ևս շուշեն, մեկ ել ևս ողորն, տես մանում աս՞, չի մանում չե՞... Եսքան շուշի մեջ պիտի ման դաս, վոր մեկը մանի... Մարդս ել փղպես, մարդուս

սիրտն եւ շատերին չի կաշոյմ: Մարդուս սիրտը հա-
լարին տեսնում ա, մեկէ վրա կանդ առնում...

Վարդապետի սիրտը կաշել ևր Զատոնակուն:

Մի որ Զատոնակուն ժամացույցը վարպետի մաս
բերեց մի վոսկէհեր, լուսաչյա աղջիկ:

— Ես ժամացույցը վոսկէհ և քնեկէ ձեռքը, — դու-
րը ժամացույցից բարձրացնելով, հարցրեց վարպե-
տը: Ա՛, Ալեքսանդր Միխայլովիչի աղջիկն ես, հա՞...

Մինչ վարպետը ծիծաղը դեմքին խոսում եր, աղ-
ջիկը մատը բերանում դրած ազահուլթյամբ նայում
եր ցուցափեղկում դրած վոսկէ մատանիներին: Նա
մատանիներէ բացի, խանութում վոչինչ չէր տեսնում:

— Ինչ ե, դուքդ ե դարձիս:

Կատյան, — աշտուս եր աղջկա անունը, — գլխով
համաճարնության նշան արեց:

— Դե մատդ բեր, տեսնենք համապատասխան
մատանի կա՞, թե վոչ:

Կատյան իր ճեղքմակ ձեռքը մեկնեց վարպետին:

— Ինչքա՞ն սլտիկ մատեր ունես:

Կատյան վոչ մի խոսք չասաց: Նա անշափ շիտթ-
վել եր անսպասելի առաջարկից: Յերկար մորոնումնե-
րից հետո վարպետին հաջողից մատանիներէ մեկը
հաղցնել Կատյայի ցուցամատին:

— Դե, ևլ չհանես, հայրիկիդ փառս, վոր յես
եմ նշիլը տալի...

Կատյան մնացել եր տարակուսած: Չեր հալա-
տում, վոր վարպետը կարող ե մատանի, այն եւ
վոսկէ մատանի նախել իրեն: Յերբ վարպետն ասաց՝
«պնա», նա փառածում ևր, թվում ևր, թե փառակ

ե անում: Թեկ յերբ համոզվեց, վոր դա կատակ չէ,
դուրս յեկալ, ուղեց վաղել:

— Աղջիկ, — հանկարծ լեց հետեւից: Վարպե-
տը եր կանչողը:

— Աղջիկ, հետ արի այտեղ:

Կատյան վատ նախադրացումով հետ յեկալ:

— Դու վորտե՞ղ ես սովորում, — խոչորացույցը
մի կողմ դնելով հարցրեց վարպետը:

— Գլխաղիայում:

— Հա՛... Լալ ես սովորում:

Կատյային թվաց, թե վարպետի խոսական նախ-
տակը մատանին հետ վերցնելն ե: Այդ պատճառով նա
նորից ազահուլթյամբ ակեց դիտել ցուցամատը, վորի
վրա սրագլում եր խոսական վոսկին: Բայց և այնպես,
նա վարպետին պատասխանեց.

— Թույլ չունեմ:

— Հա՛... Այ դա լալ ե, դրքեր շա՞տ ունես:

Կատյան ե՛ւ պատասխանում եր իրեն ուղղած հար-
ցերին ե՛ւ անհամբերությամբ սպասում այդ տանջող
հարցախրության վերջին:

— Գրքեր շա՞տ ունես, — նորից հարցրեց վար-
պետը:

— Շա՛տ:

— Այդ լալ ե, անշուշտ դու գրքեր շատ փունե-
նաս, չե՞ վոր հայրդ ինժեներ ե, դրադետ, խելոք,
լալ մարդ... Դու ինչո՞ւ մեր Լիզայի հետ չես ըն-
կերակցում:

— Ինչ ո՞վ ե նա:

— Իմ աղջիկը, քեզ նման մի աղջիկ, և դուց կդաս,
կճանոթացնեմ: Անպատճառ կդաս, ժամը 12-ին նա

աշատեղ կլինի: Հենց քո հասակին ե: Հա, դե գնա!:

Մյուս ուրբ ճիշտ փութ Կատյան յեկաւ և խառնութեամբ աւսում իր հասակակից, սեւ աչքերով, սեւ մազերով մի աղջկա, վորը մտնէրով խաղում եր իր հյուանդան հետ: Կատյան խառնութեամբ կանգնած աղջկան բարեկամական մի հայացք ձգեց: Այդ հայացքով նա կարծես ասաց. «Ա՛հ, այդ գո՞ւր եք...»:

Աղջիկները չապասեցին, վորպէսզի մարպեան ինքը ծանոթացնէ: Բարեկամարարութեամբ միմյանց ձեռք մեկնեցին:

Դրանովց հետո Լիդան ու Կատյան միմյանց հետ հաճախակի ելին հանդիպում: Նրանց ընկերութեան սկզբնական շրջանն արհեստական եր թվում: Կարելի չէր կարծել, վոր այդ տարբեր ծառերի ճյուղերը յերբեք միմյանց հետ չեն միանար, յերբեք նրանց մեջ իրարմանա անկեղծ բարեկամութեան չի տեսց՞նք:

Հաճախ Լիդան Կատյայի մոտ եր գնում, գրքեր վերցնում, կարդում: Վարպետը յերբ տանն եր վրնում, աչքի մի անկյունով միշտ հետեւում եր աղջկանը, ուրախանում... Լիդան լիակատեա վոր ընդունակ աղջիկներէրց եր: Նա շատ շուտ սովորեց ուսանելներ, ընտելացաւ Կատյային յեւ նրա ընկերութենէն: Իսկ յերբ Լիդան գնում եր Կատյայի մոտ, Կատյայի հայրը ժպիտով դեմքին յերկուտին մէջ հարցեր եր տալիս: Յերբեմն այնքան հարցեր ելին լինում, վոր յերկու ընկերուհիներն ել չէին կարողանում պատասխանել: Սովորաբար նման դեպքերում Կատյայի հայրը՝ Ալեքսանդր Միխայլովիչը մի սխալ եր գտնում և ասում,

— Ահա՛, այստեղ վրանեք իմ հարցի պատասխանը, մարդիկ խելքն ասածուց չեն տա՞նում, բոլորը գրքերում ե գրված:

Պատահում եր, վոր յերկու ընկերուհիները նստում ելին, կարդում, ամբողջ ուր կարդում, մինչև վոր հարցի պատասխանը կդառնէ: Ալեքսանդր Միխայլովիչը գործի յեր գնում, տուն գալիս, որիս թերթերը նայում, իսկ աղջիկները դեռ կարդում ելին...

— Նու, ի՞նչ գտաւ, գտա՞ք...

— Արդեն, արդեն գիտենք, հայրիկ:

— Լավ, ո՞վ ե յեղել այն մարդը...

— Նապոլեոնը. նա Մալեգոնացու նման ցանկացել և տիրել յերկրագունդը: Բայց յեա մի բան չեմ իմանում, հայրիկ, Ֆրանսիայում ինչպիսի՞նչ հող կա:

— Համարյա այնպիսի հող, ինչպիսին մեր յերկրում կա: Այնտեղ ել ցորեն, գարի, խաղող յեւ ուրիշ շատ հացահատիկայիններ ու մրգեր են բնում...

— Ինչո՞ւ Նապոլեոնն ուրիշի հողեր եր ուղում յել:

— Ե՛հ, տիրելիս, յեթե արատութեաններ խաղաղ ասրեն, վրենց յերկրի բերքը վրանաբարի, իսկ այն, վնչ չի բաւարարի, ուրիշից վրձնեն: Բայց վրանքն ենպէս ե տեղծվել, վոր մեկը մյուսից ցանկանում և շատ ունենալ, հարուստ լինել: Այ, մեր Բիբլը-Հեյրաթում շատ արդիւնաբերողներ կան: Նրանցից յուրաքանչյուրին, յեթե նստի Նաբկաթ լինի միայն ապրելու համար, ապա մի հորից տուցած նստի մինչև իրենց վրանքի վերջը բաւական

ե: Բայց բոլորն ել ցանկանում են վոչ թե մի, այլ շատ հորեր ունենալ: Հիմա ցամաքը քիչ է, տեսնում եք, ծովն ել չորացնում ենք նրանց համար:

Աղջիկները չեյին բավարարվում: Նրանք մոտ հարցեր եյին տալիս: Ալեքսանդր Միխայլովիչը հաճախ եր պատմում ուրիշ յերկրների մասին, իսկ վերջին ժամանակներս սկսեց ավելի շատ պատմել ծովի ցամաքացման մասին:

— Ուրեմն այնպես պետք է անեք, վոր ծովում ել ջուր չլինի, հա՞:

— Ձե, աղջիկս, ծովում ջուր շատ կլինի, մենք միայն նրա մի մասն ենք չորացնելու...

Վորքան ել Ալեքսանդր Միխայլովիչը մանրամասն եր պատմում, չեք կարողանում աղջիկների հարցասիրությանը բավարարել: Ինչպես կարելի չե ծովը ցամաքացնել: Աղջիկների վառվածքն յերեւակայությունն անգամ այդ բոլորը պատկերացնել չեք կարողանում: Նրանք վորոչեցին մի անգամ ցերեկով դնալ ծովի ցամաքացումը տեսնելու:

Որը ջինջ եր: Յերկնքում ամպի կտոր անգամ չկար: Գարնանային արեւի կենարար ճառագայթները շրջադառնում ամեն ինչ վերակենդանացրել եյին, կյանքի կոչել: Ինչքան ևլ ծանր ու անտանելի լինեք կյանքը, այդպիսի որեքլին մարդու մեջ հարատեւ ապրելու զգացմունք է առաջանում: Մարդ ցանկանում է միշտ ծծել այն ուղը, վորն այդքան ջինջ է, գարնանային զովությամբ շաղախած: Ծնկրակներն անգամ, վորոնք վաղուց մահվան դուռն են ծեծում, իրենց մեջ ապրելու ուժ են դրում: Յեւ մի պահ

թվում է, թե կյանքը վերջ չունի, վոր ամեն ինչ ահա այդ գարնանային որվա պես զուրկվան է, դժոխքեցի:

Լիլան այդ տարին առաջին անգամ ճերմակ զգեստ է ճերմակ վոշիկներ եր հագել:

— Յես վախենում եմ կոշիկներս վիշանան, — Կատյային դիմելով, ասաց նա:

— Ձեն վիշանա, յերեւի աշտեղի ճանապարհներին նման սովորական ճանապարհ է:

Նրանք յերեւք Բիբի-Հեյրաթում չեյին յեղել:

Կատյայի մայրը՝ Աննա Վասիլևնան ավելորդ չհամարեց վերջին մոմենտին աղջկանը նախազգուշացնել.

— Կատյա, կքանա, մի ավելորդ բան ևլ հագիր: Գարնանային որերը շատ խաբուսիկ են լինում... Կատյան մոտ առաջակները յերեւք չեք մերթում: Այդ որը միայն առաջին անգամ առարկեց մորը.

— Մենք հիմա կյանք, աշտեղ շատ չենք մ'ա...

Շուտով նրանք հասան Բիբի-Հեյրաթ: Ջորմանալի բան՝ Բիբի-Հեյրաթում սպասածից շատ մարդ կար: Այստեղ վոչ միայն մարդիկ, այլ անեք ել կանին: Տեսլուն ևլ շատ նման եյին Լիլայի հոտ նկարագրած զուգական խրճիթներին: Տները հալի վանդակների պես դրվել եյին սարալանջին: Նրանց պատուհաններն ել խկական պատուհանների նման չեն, այլ վորքիկ անցքեր՝ ջարդված արսակներով ու թղթերով ծածկված: Պատշամբների պատուհանների ջարդված արսակներին տեղ թղթեղ ևլ խոխած: Յուրաքանչյուր պատշամբի մի խողովակ եր միտում...

Զարմանալին այն էր, վոր փութած լիացքի մեջ սպիտակեղեն շատ քիչ կար:

Տների առաջն անանցանելի ցեխ էր: Ահա մի փոքրիկ աղջիկ դուրս յեկաւ տնից, վաղեց փողոց: Աղջիկըն աշխուժորեն թռչկոտում էր լճացած ջրի ու ցեխի մեջ ընկղմւած կղմինդրի կտորների ու քարերի վրայով: Զգիտես փոքր անեղունից դուրս յեկաւ և աղջկանը հետեւեց մի քոտոտ շուն... Աղջիկը մտաւ հարկավան տունը, իսկ շունը շուն յեկաւ և նայեց Կատյայի ու Լիդայի կողմը:

— Նա հիմա մեկ վրա կհարձակվի, Լիդա:

— Հաղթել փրեն և սրահում, ուր մնաց, վոր մեկ վրա հարձակվի: Նա կուզեր, վոր մի կտոր հաց տայինք, բայց սխառ չկա: Տես, սուրը շարժում ե...

Արևի պայծառ շողերն ալիկի ալյանդակում ելին այդ թաղը, վորովհետև պատկերն ալիկի պարզ և յին դարձնում: Գիշերները, գոնե, այդ թաղի ալյանդակ տեսքը թաղվում էր խաւարի մեջ: Այդ թաղից թեթեւ քամու հետ մի տեսակ անախորժ բուրմունք էր դալիս, քիթախտի պես գլորում աղջիկներին հոտառութունը:

— Յես դարմանում եմ, թե մարդիկ ի՞նչպես են ապրում այս կեղտի մեջ, — գլուխը թափահարելով ասաց Կատյան:

— Ճար չունեն, ապրում են, — հորից ստիպած բառերով պատասխանեց Լիդան: — Մեր դպրոցում մի աշակերտ կար, վորն ախտեղ էր ապրում: Քաղաքում ապրողներն ուշանում ելին դասերից, իսկ նա բոլորից

չուտ էր դալիս և բոլորից էլ լավ էր սովորում: Ի՞նչ էն պատմում նրա մասին: Բոլոր առարկաներից հինգ էր ստանում... Նա ինձից յերկու դասարան բարձր էր. ախ, ի՞նչպես էր նրա տնունը... Ինքն էլ, յերեսուկայի, չէ չուտ էր:

— Նա հիմա չի սովորում:

— Զգիտեմ ա՞յժմ սովորում է, թե ուրիշ գործ է: Նա միշտ մէկ վաղ ջեր հաղեփում, յեկեկեկաւ կարէքսփոքր լնտանիքում էր ապրում:

Շուտով նրանք ուրիշ նյութի անցան: Բայց Կատյան խորոշն չկարողացաւ մոտանալ Լիդայի պատմածը: Ի՞նչպես կարող է այդպիսի տեղն ապրողը հինգ ստանալ: Պոքից մեյքատեքի տղան հաղթել քոլորտ առարկաներից հինգ էր ստանում, այն էլ, իհարկե, հոր խաթրու համար: Նրա մասին ասում ելին, վոր յեթե ուրիշը լինէր, յերբեք էլ չէր ստանա: Իսկ այսպիսի տեղն ապրողը, բանալովի տղա, և քոլորտ առարկաներից հինգ էր ստանում: Շատ դարմանալի չէ, — մտածում էր Կատյան:

Յերկու ընկերուհիներն արքեն հորերի աղանքով ելին դնում: Հորերում ժեղնկաները բարձրանում ելին, հետո հանկարծ բացվում, և կանաչափուն նավթը թափվում էր յերկաթից պատրաստած լայն կիտախողովաների մեջ: Նավթը փրփրում էր ու անաղմուկ հոսում: Ամեն անգամ ժեղնկան բարձրանալիս կամ իջնելիս, յերկաթալարերից հյուսած հաստ թռկը ճոճում էր, կարծես գոգոհում իր ծանր աշ-

խառանքից: Փորձող մի քանի հորերից անընդհատ
ձայներ ելին լսվում:

— Արա բաց թող ե՛ր...

— Աչքերդ չի տեսնո՞ւմ...

— Ի՞նչ ես մտախոհում, քաջի ե՛ր...

Այդ ձայների, աղմուկի ժխտի մեջ ի՞նչպես են
մկմայանց հասկանում: Վոչ մեկը չի մաքրում իր սւսե-
րին, վեհերին մկամ մեղաքը, ցեխը: Տները առաջ ցեխ,
տներին նեղված կեղտոտ՝ բախտիան չե, ալտեղ ել ցեխի
մեջ են դառնում: Կատյան խորհում եր, թե ինչու
մարդկանց մի մասն սրբալես և սպրտում և վոչ ալե-
պես, ինչպես լիւններ...

Ջեղերուհիները զգուշությամբ անցնում եյին խո-
ղովանիներին, այս ու այն կողմ թափթափած փայտի
կտորտանքները կողքով: Լիզան չըջաղեատի փեշերը
վեր եր բարձրացրել ճիշտ այնպես, ինչպես գետով
անցնող կանայք: Նա վախենում եր, վոր չըջաղեատի
փեշերը կկաշեն ժանդոտած խողովաններին, կամ
նստթոտ սյուներին:

Կատյան ուշադրություն չէր դարձնում վոչ շո-
րերի և վոչ ել բնիկած խողովաններին վրա: Նա շտա-
պում եր իմանալու, թե ինչպես են հսկա լեռները
բերում թափում ծովի մեջ, վտարեալի այն ցամաքի:
Յեւ նա մտքում հաշվում եր այն հսկայական թիվը
կաղմող քառակուսի մետրերը, վոր հարկավոր են
ծովը ցամաքացնելու: Ինչքա՞ն հող եր հարկավոր,
վարակողի ծովն իսկապես ցամաքացիլ:

Քիչ անց նրանք արդեն ծովափումն եյին: Սա-
կայն, սա ի՞նչ ե, բոլորովին չի յերեվում, վոր ծո-
վը ցամաքացնում են: Հարավային կողմում միայն
մի բարձա յե կանգնած, իսկ նրա մոտ՝ ծովափին,
մարդկանց ինչ-վոր բազմություն և հավաքել:

— Հայրիկն ա՛յ, յերեմի եհտեղ կլինի և բոլորը
մեղ կբացատրի:

— Մեղ տեսներին կզարմանա, վրարախանա...

Բարձայի մոտ խոնկած ամբոխի մեջ գլուխը վա-
թաթած մի մարդ եր կանգնած: Նա չէր խոսում,
գլուխը ձեռքերի մեջ առած, վոտքերի վրա հաղթի
եր կանգնում: Նրա թեկից բռնած յերկու հողին տաք-
տաք խոսում եյին ու ստեպ-ստեպ ցույց տալիս վիրա-
վոր գլուխը: Ճերմակ փաթաթանը կարմրով եր ներկ-
ված, լստ յերեւոյթին վիրավորված գլխի վերքից ար-
յունը շարունակում եր հոսել:

— Այսպիսի դադանային վերաբերմունք չի լի-
նի... Մեղավորին հարկավոր և գտնել, տեսնուտեղը
սպանել, — ասաց մաքուր հաղնիւած մի յերիտասարդ:

— Սարախը, սարախը, շունչդ քեզ պահի, եղալես
մի տաքանա, լավ մտածիր, թե ի՞նչ ես կտորատում,
— մեջ մտառ հասակավոր մի բանավոր: — Մեկին սպա-
նելով աշխարհս դրախտ չես շինելու...

— Ի՞նչի համար քեզ ծեծեց:

Հասակավոր բանվորի խոսելու խաղաղ տոնը չա-
տերին դողունց: Աղմուկ բարձրացավ:

— Սպասեցե՛ք, սպասեցե՛ք, յես հալա մի խոսք
չատած, դուք ետեղ հարսանիք ե՞ք սարքում, մի լսե-
ցե՛ք...

Վերադարձվածը խեղդված ձայնով պատասխանեց.

— Մի՛ կտոր հաց ի ուտում, յեկտի՛ թե վեր կոյ դեռ բարժան։ Յեռ ել ասի՝ հացս ուտեմ, դնամ... Նա յեկ՝ թե ետեղ դաստնիցա չի, հետո հրեց... Յեռ եկ՝ իրեն, ել չեմ հիշում ինչով խիեց... Ո՛ր, գրուխըս...

Կատյան տեղիցան հանդիմանել մեկն քաղի միտք յեկ շատ լավ տեսնում եյին, թե կենսաբոսնում կանգնած մարդուն և թե նրա շուրջը խմբավորվելին։ Նրանցից վոչ մեկն աղջիկների միտ ոչ աղբուր թյուռն չդարձրեց։

Հասակավոր բանվորը տված հարցի պատասխանը լսելուց հետո դարձավ մյուսներին։

— Տեսնո՞ւմ եք, ուրեմն մեկին սպանելով բան չի դուրս դա։ Մարդը 12 ժամ աշխատում է, բայց հաց տեսելու ժամանակ չունի։ Հարկավոր մե, ուրեմն, մտածել, թե ուրեմն, մինչև յերբ ենք անասունների նման դորձ անելու։ Ուրեմն, հարկավոր է մտածել, վոր 8 ժամից առել չաշխատենք, աշտակա։ Յեթե մենք բոլորս մի քանի ուր դորձի դուրս չդանք, ուրեմն, մեկ ի՞նչ կարող են անել...

Հասակավոր բանվորից հետո ուրիշներն ել խոսեցին։ Քանի դեռում, աղմուկն առնելի յեր շատանում։

Կատյան հավաքվածների մեջ մնալու էր հորը։ Բայց հայրը չկար։ Քիչ հետո յերևաց յեկ նա։ Նա դուրս յեկավ վոքրիկ անակից, դնաց դեպի խոթված բանվորները։ Մինչ նրա տեղ հասնելը, բանվորներին մեկը Զատոնեկուն ցույց տալով, ասաց.

— Ալեքսանդր Միխայլովիչը նրան կարգին հայհոյեց, բայց դրանով ինչ դուրս կգա։

— Միջոցներ ձեռք կտանենք, անհոգ յեղեք, — բանվորներին մոտենալով, ասաց Ալեքսանդր Միխայլովիչը։ Յեռ կպահանջեմ, վորպեսզի նա դորձից հանվի։

— Հայրիկ, հայրիկ, — վոգեվորված կանչեց Կատյան։

— Սրանք վո՞րտեղից հայտնվեցին, ի՞նչու յեք յեկել, — աղջիկներին մոտենալով, հարցրեց Ալեքսանդր Միխայլովիչը։

— Պապա, մենք յեկել ենք ծովի ցամաքացումը տեսնելու...

— Այստեղ վոչինչ չկա, դնացե՛ք, դնացե՛ք տուն, հետո ուրիշ ուր կգաք...

Կատյան ակնապիչ հորն եր նայում։ Հայրը յերբ աշտակա բարկացած չեր յեղել։

Աղջիկները յեկել եյին այստեղ արտատվոր մի բան տեսնելու, իսկ բանից դուրս և գալիս, վոր այստեղ վոչինչ չկա։ Նրանց համար թերևս արտատվոր յեր բանվորներին հուզմունքը, արնաշաղախ մարդը, վոր նրանց հուզմունքի պատճառն էր։

Իր կյանքում առաջին անգամ Կատյան հորեց խիտ միջադրության։ Յերբեք, յերբեք նա աշտակա անտարբեր չի յեղել դեպի իրեն, և Կատյան մտքում պտրտատվում էր հոր հետ հաշիվներ տեսնելու։ Նա մտքում հոր հետ արդեն միջադրում էր, այնպիսի ֆրազներ տեսնում, վոր հայրը պատասխան չի գրեում... Թող, թող միայն յերեկոյան տուն դա, Կատյան դիտե, թե ինչպես մրիժառու լինի։

Բանավոր Ալիսիայի ծեծվելը բողոքի միտինգի առիթ դարձավ: Միտինգին միացան ծովափի նավթահորերի բանվորները: Մինչև ուշ յերեկո այս ու այնտեղ բանվորները համարվելով, պահանջում էին, վերադառնալ հողային աշխատանքների վարիչ Քոչարյանը պաշտոնազուրկ արվի, դատի արվի: Միտինգներն ոգտադործվեցին մի շարք ուրիշ խնդիրներ ևս առաջադրելու համար:

— Տվեք նրան մեր ձեռքը և մենք նրան ցույց կտանք, թե ինչ է նշանակում ծեծել բանվորին, — ասում էին նրանք, վորոնք ինքնադատատանի կողմնակից էին:

Այնպիսի սպառնալիքները երբ ստացվում, վոր մեկը պետք է դառնի Քոչարյանին և տա այդ առաջ դուրսնելի ձեռքը: Բանվորական շարժման թշնամիներն էլ ցանկանում էին ղեկավարն ազգային դռնավորում տալ, բանվորների ուշադրությունը չեղել ընդհանուր պայքարի խնդիրներից: Բայց նավթագործների ճնշող մեծամասնությունը վճարար բողոքում եր տիրող վարդերի դեմ, իրենց կենսական խնդիրների արագ լուծումը պահանջում:

— Բախական ե, վորքան մեր շահերը վտանգավոր են ամբի, վորքան մեզ անասունի տեղ դրել:

Քանի գնում, ցատումն ամբի ու ժեղացում եր: Կատարվածի մասին լուրը տարածվում եր մերձակա հանքավայրերը և քննություն նյութ դառնում մենուրեք:

Նույն օրը, յերեկոյան, այն հասարակար բանվորը, վորը միտինգում առաջարկում եր Քոչարյանին դատի տալ, մտալ Այեքսանդր Միխայլովիչի ստանձնահանձնարար:

— Մենք եսորվա ղեկավար արթիվ ժողով ենք հրավիրում:

— Ի՞նչ:

— Ժողով, Այեքսանդր Միխայլովիչ...

— Վո՞րտեղ եք ուղում հրավիրել:

— Յեթե ցանկանում եք, յես ամբի ու ձեռք մոտ կգամ, միասին կզնանք:

Ինժեները Չատուռակին հասկանում եր, թե ում հետ գործ ունի: Հաստատ դիտեր, վոր նրան ժողովի յեն հրավիրում բողոքիները: Յեղ նա վորոչեց դեռ, վորովհետև Քոչարյանի հետ պատահած ղեկավարի նկատմամբ իր և բողոքիների հայացքների մեջ տարբերություն չէր տեսնում: Իսկ հետո իրենք ի՞նչպես կդատարկվեն, ի՞նչ կստացվի, դրա մասին ինժեները Չատուռակին չէր մտածում:

Ժողովը հրավիրված եր նավթահորերի արտաքուստ գտնվող, վախտից վառուցված փոքրիկ կոպահում: Այդտեղ նստածները միմյանց հաղիվ էին նրբամարտ: Լամպի սաղստ բոլորի տակ, վլխավառվար՝ մեջ, մեկը վեր կացավ և ցածր, բարձր լսելի ձայնով ասաց.

— Այսօրվա ղեկավար մեզ բողոքի համբերությունից հանեց: Մենք յեղան նման ենք աշխատում, տանջվում և ելի վերջը մեզ հետ վարվում են ճիշտ այնպես, ինչպես անասունի հետ, վորին կարելի չէ և՛ բանացնել

է՛լ ծեծել: Մի հանձնաժողով պիտի ընտրել, վորպէս-
զի պէտք է «Սորմովո»-ի վարչութիւնը և մեր պա-
հանջներն առաջադրի: Քոչարյանին դուրս անելը բա-
վական չէ... Ասենք նա ինքը սրանից հետո գործի չի
գա: Նա հիմար չի, կզգաս, վոր յետեւ կտես, յետեւ,
կենդանի տուն չի պէտք: Բայց մենք պիտի պահան-
ջենք, վոր նա դատի տրուի... Հա՛, մի թղթի վրա
գրեցեք մեր պահանջները:

Զատոնակին ուրախութեամբ հանձն առաւ այդ և
գնում էր այն, ինչ թելադրում էր վարպետ Ալի
Բաբա Ողլին:

«Ծովախորշի բանվորները զայրութով են
հիշում մարտի 1-ի դեպքը: Մենք այլեւս չենք
կարող տանել հողային գործերի վարիչի և նրա
պաշտօնակիցներին կամայականութեամբ: Մենք
վճարաբար բողոքում ենք, վոր հաց ուտե-
լու համար մարդկանց ծեծում են: Մենք պահան-
ջում ենք՝

1. Հողային գործերի վարիչ Քոչարյանին
դատի տալ.
2. Ութ ժամվա բանվորական օր մտցնել:
3. Բարձրացնել աշխատավարձը.
4. Բանվորներին ապահովել արտահագուս-
տով...»:

Յուրաքանչյուր կես գրելիս, ժողովում գտնու-
միջները միմյանց ելին նայում, ցանկանալով միմ-
յանց համաձայնութեամբ ստանալ: Գիշերվա ժամը
3-ին միայն ժողովը վերջացաւ:

Ժողովականները տարբեր ուղղութեամբ ցրվեցին:

Յերկնքում ամպի մի քանի կտոր արագութեամբ
թռչում էին: Լուսինն էլ, կարծես, նրանց հետ նույն
արագութեամբ թռչում էր հեռու, հեռու...

Զատոնակին տուն չգնաց, մնաց դրասենյակում:
Անհանգիստ քնից առավոտյան նրա գլուխը ծանրա-
ցել էր, աչքերի տակն ուռել: Սկսվող օրը նրա հա-
մար նշանակալից էր: Աշխատանքից հետո յերկու բան-
վորի հետ միասին յերեկվա ժողովի վորոշումները
պետք է ներկայացնէր «Սորմովո»-ի վարչութեանը:

Առաջին անգամ այդպիսի ջրապտուկի մեջ ընկ-
նելով, նա դգում էր, վոր շատ անախորժութեամբ
յի յե հանդիպելու: Սակայն ինչ ուզում է լինի, այդ
աղաղակող անարդարութեան կողքով անցնել չի ու-
զում: Զատոնակին ամբողջ օրը մի բանի վրա կենտ-
րոնանալ չէր կարողանում: Գրասենյակից դուրս էր
գալիս, գնում ծովափ, ծովափից վերադառնում դրա-
սենյակ: Տեղի անտեղի նայում էր քարտեզներին, թղթ-
թի վրա կցկտուր հաշիւներ անում, թողնում այն, ու-
րիչ բանով զբաղվում: Գրասենյակում աշխատող զծա-
ղրողներին նա նկատողութեամբ արեց, ինքն էլ չիմա-
ցալ ինչի համար: Քանի մտնեւում էր աշխատանքի
վերջը, նա ավելի յեր ջղայնանում, ուղում էր, վոր
ժամանակը շատ անցնի: Ժամը յերկուսի մոտերը տա-
նալետներից մեկը յեկաւ նրա մոտ, դուռը գլուշու-
թեամբ բանալով, հարցրեց.

— Ալեքանդր Միխայլովիչ, «Կադակը» տեղ հա-
տալ, վարե՞լի՞ յե 35-րդ տեղամասում զատարկել:

Ալեքանդր Միխայլովիչն առաջը վռնած թղթից

գլուխը չբարձրացնելով, հավանութեան նշաններ արեց: Հետո պարզվեց, վոր «Կազակ» բարժան պետք է դատարկվեր վոչ թե 35-րդ, այլ 44-րդ հրատարակում: Զատոնսկին տասնապետին չկանչեց, չհայհոյեց, ինչպես այդ կարող էյին ուրիշներն անել: Թքելով, նա ինքն իրեն չչնչաց:

— Նու, սատանան նրա հետ, ինչ յեղալ, յեղալ: Յերեկոյան նա բանովոր Աղաջանյանի հետ ուղեւորվեց դեպի «Սորմովո»-ի վարչութիւնը: Մյուս բանովորը, վորը նրանց հետ միասին պետք է լիներ, ձկնից թունամոլորվել էր ու չկարողացաւ գնալ: Ծանուպարհին Զատոնսկին մտքում պատրաստում էր այն, ինչ պետք է ասի:

«Սորմովո»-ի վարչութիւնը գտնվում էր քաղաքի կենտրոնական մասում:

Վարչութեան գրասենյակում նրանք գտան Բեսպամյանուն — վարչութեան վրաստիարակի տեղակալին: Բեսպամյանին պաշտոնաթող սպա յեր: Ռազմական ծառայութիւնը թողնելով, նա մտադրվել էր միւրոշ գումար դիպել ու փառքի տիրանալ: Այդ իդէն իրագործելու համար նա ջանք չէր խնայել: Բեսպամյանին լիքը, նրբամորթ դեմքով, շքեղ մազերով, կապույտ աչքերով և պարթեւ հասակով գեղեցիկ աղամարդ էր:

Յերք նա քաղաքում քիչ թե շատ ծանոթութիւն տեսնեց, լուրեր տարածեցին, թե Բեսպամյանին իր մարմինը վաճառքի յե հանել: Յեւ այդ լուրերն արդարացի էյին: Դեռևս բանակում յեղած ժամանակ նա նախորոշել էր՝ գերել հարուստ կանանց՝ իր մարմինը ծախելու համար:

Իր սոսոր ցանկութիւնները կենսագործելու ժամանակ նրա մեջ բնատուր կեղծավորութիւնն ավելի խոր արմատներ էր ձգել: Խարդախութիւն, մարդկանց փառքի տակ սողալ, կեղծավորութիւն, — ահա նրա բնավորութեան հատկանշական գծերը: Բեսպամյանունը գեղեցիկ մարմնում ձեւակերպվել, մեծացել էր ալլանդակ մի ներքնաշխարհ: Հենց այդ հատկանիշները գործի դնելով, նա կարողացել էր մի վոչ փոքր գումար դիպել և «Սորմովո»-ի փայտերերից մեկը գտնալ: Ծովախորշի ցամաքացման մասին պատմածները նրան ընդորովին հանդուրժիւն չեյին տալիս: Ինչպես նկարագրում էյին գործի մասնագետները, այդ չորացվող հողամասը չտեսնւած հարրստութիւն է ունենալու: Յեւ Բեսպամյանուն սիրտը թոթում էր, յերբ մտքում պատկերացնում էր դեպի յերկինք սլացող սև վոսկու անսպառ շատրվանները: Նա մտքում հայհոյում էր ցարական անդադլուխ մի-նխորներին, մանաւանդ ներքին գործերի մինիստրին և ահա թե ինչի համար:

Ծովախորշի մասին կնքած պայմանագիրը Բեսպամյանունը դուր չէր գալիս: Ըստ այդ պայմանագրի, ծովի ամբողջ նախադմած մասը պետք է ցամաքացվեր, նոր միայն թուլարտրվեր այն շահագործել: Իսկ, ըստ Բեսպամյանուն, սա վոչ այլ ինչ էր, յեթե վոչ տխմարութիւն:

Ցամաքացման աշխատանքները վերջանալուն վոչ մի կապիտալիստ, վոր փող էր դրել, աչքան չէր շտապում, վորքան Բեսպամյանին: Ուրիշներ չհամար ի՞նչ կար վոր: Նրանք տրիշ տեղեր էլ չահա-

գործավող տեղամասեր ունեցին և շտապելու կարիք չկար: Գործի գլխավոր հորերը լավ կովերի նման կըթփում էին: Իսկ Բեսսաղամյանում աստղը նոր եր բարձրանում յերկնախամարը, պարզ եր, միւր նա շահագրգռված եր աշխատանքի շտապ ավարտումով:

Ահա այդ մարդուն եր, միւր պետք և դիմելին Չատոնակին և Աղաջանյանը: Չատոնակուն տեսնելով, Բեսսաղամյանին տեղից վեր կացավ, ձեռքը մեկնեց.

— Ո՛ր, Ալեքսանդր Միխայլովիչ, սա ի՞նչպես և պատահել:— Բարեկեցեց հետո ոտքայած մղկապը լնամքով ուղղելով, Բեսսաղամյանին ընկրկնեց բաղկաթուսի մեջ:

— Պատրաստ եմ ձեզ ծառայելու:

Աղաջանյանին նա կարծես չտեսավ: Չատոնակին դանդաղով դեպի Աղաջանյանը, մի աթոռ ցույց տվեց, իսկ ինքը նույն Բեսսաղամյանում սեղանի գլխաց:

Չատոնակին իսկույն սկսեց պատմել այն, ինչ մտքում վաղ առավոտվանից պատրաստել եր:

— Յերեկ ցերեկվա ժամը 11-ին, թե ամիսը ուշ, չեմ հիշում, բանվոր Ալիյեվին աշխատանքի ժամանակ հաց և հանում և սկսում ուտել: Այդ պահին նրա մոտով անցնում և կառավարիչ Քոչարյանը: Չգիտեմ նրանց մեջ ինչ խոսակցություն և տեղի ունեցել: Յես միայն այն տեսա, միւր Քոչարյանը Ալիյեվին հրեց: Այդ ժամանակ Ալիյեվի ձեռքի հացն ընկավ: Նա ցանկացավ բարձրացնել հացը: Քոչարյանն ել նրա հետ

միասին կուցավ և դետնից վերցրեց յերկաթի մի կտոր ու նրանով Ալիյեվի գլխին դարեց: Այդ բոլորն աչքան արագ կատարվեց, միւր հարվածը կանխելու մասին մտածել անգամ չեր կարելի: Ալիյեվի ձայնի վրա բանվորները հավաքվեցին: Ալիյեվը ծանր վիրավորված եր: Այդ դեպքը բոլորին ել հուզեց: Բոլորը գործը թողած, ժողովներ դոմարեցին: Շուտով մեր բանվորներին միացան Միրզոխի և Լիանոզովի բանվորները: Այդ ժողովներում բանվորները պահանջներ առաջադրեցին: Ահա պահանջները:

Այս ասելով Չատոնակին դիչերը դրած թուղթը մեկնեց Բեսսաղամյանուն:

— Մեզ հանձնարարեցին այդ պահանջները ներկայացնել վարչությանը և պատասխան ստանալ, — նույն հանդիսա տեղով շարունակեց Չատոնակին:

Սենյակում լուսթյուն տիրեց:

— Յես այդ պահանջները գիտեմ:

— Մեր պահանջները, — դարմացած հարցրեց Աղաջանյանը:

— Այո՛, ձեր պահանջները, — գլուխը տմբամբացնելով պատասխանեց Բեսսաղամյանին:

Աղաջանյանը և Չատոնակին միմյանց նայեցին:

— Ինչո՞ւ յեք դարմանում, ներկայումս մոչ միայն ձեր, այլ ամբողջ Ռուսաստանի բանվորների պահանջները մի տեսակ են: Առանց կարգաւորել յեկ կարող եմ ասել, թե ինչ և դրած այդ թղթի մեջ: Բայց յես դարմանում եմ, միւր դուք նույնպես, Ալեքսանդր Միխայլովիչ, նույնպես խոստովում եք նման դործերին...

— Յես չեմ կարող գուշակել, յերբ աչքիս առջև անարդարություն և կատարվում: Վո՞րն և Ալիյեվի

մեղքը, ա՞յն, վոր նա մի կտոր հաց եր ուզում ուտել:

Բեապամյատնին ձեռքում մի կապույտ մատիտ եր խաղացնում:

— Դուք ինչպես եք ուզում, վոր ձախ յերեսներին խփեք, աջն ել դեմ անենք հա՞, — ձայնը բարձրացնելով ասաց Աղաջանյանը:

— Յես քեզ հետ չեմ խոսում, քիթդ մի խոթիր այնտեղ, վորտեղ դու հարկավոր չես, — մատիտը սեղանին դարկելով աստեղ Բեապամյատնին:

— Ինչպես թե ինձ հետ չեք խոսում, յես ձեզ մոտ դործով եմ յեկել:

— Դու, ա՛յ, կարող ես դուրս գնալ, չտալի՛ր, յես քեզ հետ խոսելիք չունեմ:

Զատոնակին խկուկն տեղից վեր թռավ:

— Դուք այդպես խոսելու իրավունք չունեք: Նա ինձ հետ ե յեկել, մենք միասին ենք: Այդ դեպքում հետևանքները համար դուք պատասխանատու կլինեք:

Բեապամյատնին այդպիսի վերաբերմունքի չեղ սպասում:

— Ալեքսանդր Միխայլովիչ, դուք ել համենայն դեպս լավ չեք անում: Ձեր վրձն լանն և այդպիսի գործերի խառնվել:

Զատոնակին հաստատուն քայլերով դնաց դեպի դուռը:

— Սպասեցե՛ք, սպասեցե՛ք, ի՞նչ ե, — դուք ել եք վարակվել... բորչեիկ... Բեապամյատնու խոսքը վիսատ մնաց, վորովհետեւ յեկողներն արդեն իրենց հետևից ուժղներեն ծածկեցին դուռը:

— Յես գիտեմ ինչ ե հարկավոր անել, գնանք, Ալեքսանդր Միխայլովիչ, գնանք մեր միության նախախաղահի մոտ, — մի քանի բոպեյից հետո ասաց Աղաջանյանը:

Ալեքսանդր Միխայլովիչը տատանվում եր՝ դնալ, թե չգնալ: Նա հույս տաներ, վոր այստեղ իր բողոքները կլսեն: Նրա դիմում յերեք միտք չեւ ծագում, վոր իր հետ այդպես կոպտորեն կվերաբերվեն: Մինչ այդ նա Բեապամյատնուն համարել եր կուլտուրական մի անձնավորություն, վորին վարելի յեր հարգել, մինչ դեռ այդ դեպքը ցույց տվեց, վոր ինքը հափաղանց սխալվել ե:

Աղաջանյանը անդադար հայհոյում եր: Մյուս կողմից նա ներքուստ ուրախ եր, վոր այդպես պատահեց:

— Յերկաթը, յերկաթը տաքանում ե, Ալեքսանդր Միխայլովիչ:

Դրանով նա ցանկանում եր ասել, վոր դրությունը բարդանում ե: Յեվ դա յել հարկավոր եր: Մի՞թե ժողովում բոլորը չգլտեյին, վոր իրենց պահանջները չեն իրագործվի: Վոմանք թերևս կատարում եյին: Դրանց թվումն եր և Զատոնակին, վորն ավելի շուտ կողմնակից եր համաձայնության, քան թե դործադրելին: Բեապամյատնու նման վերաբերմունքը ստիպեց նրան այլ վերպ մտածել: Այժմ նա արդեն դիտակցում եր, թե վորքան «բարի» և «գլխառատ» են տեղերը, վորոնց համար այնպես ապիպորեն աշխատել ե ինքը: Վորոչ բանվորներ նույնպես կհամոզվեն, վոր իրենց սպասելիքներում խորատես սխալվել են:

Զատոնակին հաստատ համոզված էր, վոր ութ-
ժամյա բանվորական որ չի մտցվի, բայց և այնպես
այդ պահանջն արդարացի չէր համարում: Նա տես-
նում էր, թե ինչպես բանվորներն առավոտյան ժա-
մը վեցին դալլա եյին աշխատանքի և տուն գնում,
յերբ արևը ծածկվում էր հորիզոնի հետևը: Հողմած,
ջարդված, նրանք գնում էին տուն, վորպեսզի մյուս
տրն արևի շողերի հետ վրկին գործի գան:

Արևը բոլորի համար կյանքի աղբյուր էր, ծու-
վախորչի բանվորներին: Քանի՞-քանի անգամ
Զատոնակին տեսել էր, թե ինչպես բանվորները
ձեռքերը բարձրացնում և հայհոյում էին մարդկու-
թյան մեծագույն բարեկամին՝ արևին, ինչպես հայհո-
յում են սովորական մարդուն:

— Այ յես քու... մի քիչ շուտ անցիր էլի...

Այո՛, արեից դժգոհ էլին նրանք, վորոնք դըռ-
նում էին, վոր նա դանդաղ և շարժվում: «Ո՞վ և
մեղավորը և ո՞ւմ են հայհոյում», — հաճախ ինքն
իրեն մտածում էր Զատոնակին: Բայց ի՞նչ կարող
էր անել ինքը: Այն օրը, յերբ ժողով յեղավ և
այնտեղ պահանջներ առաջադրվեցին, նրա քեֆը յո-
կավ... Սակայն յերբ այդ արդարացի պահանջները
մերժվեցին... Ամեն ինչ պարզ է, Զատոնակին դա-
րացած էր: «Լսա՛, պարոն Բեսսամյաննի, տեսնենք
ով կզղջա իր արած քայլի համար»:

X

Պատվիրակության պահանջների և բանվորներին
պատվիրակությանը Բեսսամյանու ցույց տված կո-
պիտ վերաբերմունքի մասին լուրերը վայժակի արա-
դությամբ տարածվեցին ծովախորշում: Նա, ով դի-
տեր պատվիրակություն ուղարկելու մասին, ընկերոջ
սկանջին փոխում էր:

— Մեր ուղարկած մարդկանց Բեսսամյանին
խր առանձնասենյակից դուրս և արև:

Առավոտյան հանքերում ու գործարաններում
արդեն ձեռքից-ձեռք էյին անցնում տպագրված թեր-
թիկներ, վորոնք կոչ էյին անում գործի դուրս
չգալ, մինչև «Սորմովո»-ի վարչությունը չկատարի
բանվորների առաջադրած պահանջները: Կոչի մեջ
պահանջվում էր, վորպեսզի պրովոկատոր Քոչարյանը
դատի տրվի:

Հողային գործի տասնապիսները մի տեղից
մյուսն էյին գնում և իրենց սովորության հակառակ
չէյին համարձակվում հրամայել: Նրանք վարժեցը-
րած ձիերի նման կարծես զգում էյին վերահաս
վստանդը և փոխանակ փախչելու, դժգոհորեն վրո-
նեղն էյին գետնին դնում:

— Բախական է, վորքան անասունի նման աչ-
խատել ենք... թողեք գործիքները, — լավում էր այս
ու այնտեղ:

Գյուղերից յեկած բանվորներից շատերը, բոլո-
րովին անտարբեր, շարունակում էյին աշխատանքը:

Ծովախորշում նրանք, վորոնք գործադուլ էյին
արել, հավաքվեցին փոքրիկ այն դրասենյակի մոտ,

վորտեղ առաջին տնայամ միտինդ եր կայացել:

Այստեղ նրանք կարող մէյն ազատ հալաքվել:
Վոստիկանությունը դեռեւս այստեղից հոտ չեր քա-
չել: Յեւ բանվորները ոգտագործելով այդ հանդա-
մանքը, ազատ հալաքվում եյին: Միտինդն Աղաջան-
յանն եր դեկավարում: Նա ձեռքերն ողում բարձ-
րացրած ինչ-վոր մեկին սպառնում եր: Նրա դիմաց
նստած յերկու մեծահասակ բանվորներն աչքերը թար-
թելով հետևում եյին նրա շարժումներին: Նա սլա-
մում եր, վոր նման մի դեպք ել պատահել ե Միրզո-
յեվի հանքում, բայց բանվորները դործադուլով հա-
սել են իրենց նպատակին:

Ժողովն ալարտելուց հետո վործադուլավորները
ծովապիին թողնցին հողով լիքը բարձաները, գործի-
ները և ցրվեցին՝ յուրաքանչյուրը հետը տանելով
դարյուլթ ու միտինգային բարձր տրամադրություն:

Այս դեպքից մի ժամ հետո ծովապի յեկավ յեւ
Ալեքսանդր Միխայլովիչը: Ծովապիին միայն տամա-
պետներին տեսնելով, նա իսկույն հարկացավ, թե
բանն ինչումն ե: Յեւ ուրախանալու փոխարեն դա-
րացավ: Իսկույն վաղեց դրասենյակի կողմը՝ գոր-
ծադուլի դեկավարներից մեկին հանդիպելու համար:
Վերջապես նա դտավ Աղաջանյանին:

— Ա՛յ, շատ մեծ հիմարություն եք արել: «Սոր-
մով»-ի վարչության նախերը ռազմական միմիտու-

րությունը վերցնում և պատերազմի համար: Դրա-
նից հետո բանվորները վտչ մի կոպեկ չեն ստանա...
— Դա՛, — արտառնալով պատասխանեց Աղաջան-
յանը:

— Հարկավոր եր մեկից հարցնել: Ապա ի՞նչ
ստաց միության նախադա՛շ:

— Նա ինչ գիտեր, վոր «Սորմով»-ի նախերը
մորիլիզացիա յեն առում:

— Ա՛յ, տեսնո՞ւմ ես, հարկավոր ե փմանալ, հի-
մա պատերազմի չրջան և, ամեն ինչ ել կարող և
պատահել...

— Իսկ դուք վորտեղի՞ց գիտեք այդ, Ալեքսանդր
Միխայլովիչ:

— Գիտեմ, յերեկ յերեկոյան հաստատ աղբյուր-
ներէյ եմ խմացել... Հիմա քանի ուչ չե, սխալը պետք
և ուղղել...

— Ա՛յ քեզ ծուղակ, — բացականչեց Աղաջանյանը:

«Սորմով» ընկերության հողային գործերի վար-
չությունը հենց այդ գործադուլի նման մի բանի
յեր սպասում... Ծովախորշում վորակյալ բանվոր-
ների մեծ կարիք չկար: Վարչությունը հարկավոր
դեպքում կարող եր յեղած բանվորական ուժը փո-
խարինել նորով, — գործադուլավորներին զրկելով աչ-
խատանքից: Դա արդեն փորձված միջոց եր: Այս
անգամ ել հնարավորություն եր ստեղծվում, վոր-

պէսպէս մի քանի տասնյակ հազար ուրիշ հասնող աշխատավարձը չտրվի: Ո՞վ կարող էր բողոքել, ո՞ւմ պետք է դիմեցին:

Այս անգամ զործադուլի ղեկավարները կարծես մոռացել էին «Սորմովո»-ի վարչութիւնի գաղանալին այդ սովորութիւնը: Սակայն զործադուլի ղեկավարներին վոչ աչնքան այդ վախեցրեց, վորքան Չատոնակու ասածները:

Լուրեր էին պատվում, վոր ցարական կառավարութիւնը կատարեց ծովում ևս ցանկանում է «ուժեղ նախադիմիք» ունենալ:

Այդ կործանարար քաղաքականութիւնի հետեւանքով 1903-4 թվերին Հեռավոր Արեւելքում՝ Պորտ-Արտուրի և Յոսիմայի մոտ խաղաղ ովկիանոսի ջրերն անմեղ զինվորների արյունով և ներկւել: Այժմ և՛ ահա յերրորդ տարին է, ինչ մարդիկ ցամաքի վրա միմյանց միմեկին կրծում... Հախանախան և, վոր զինվորական զործերի միմեկին այս անգամ էլ նորին պայծառափայլութիւնը պետք է ղեկուցեր, վոր կատարեց ծովում դուժիններով ռազմական պատրաստի նավեր ունի: Ի՞նչ փուլի, վոր այդ նավերը ռազմադաշտում այնքան են պիտանի, վորքան ինքը—նորին պայծառափայլութիւնը: Ի՞նչ փուլի, վոր առաջին իսկ լուրը նախարկութիւնից հետո նրանք բռնաբերել կարիք կգտնեն, առաջին իսկ ռազմական ակտը նրանցից յուրաքանչյուրին ջրի տակ կսուզի:

Գործադուլի հետեւյալ օրը ծովախորշի ցամաքացման աշխատանքների գրասենյակի առաջ փակցւրած էր վարչութիւնի հրամանը: Այդ հրամանով չորս հարյուր բանվոր հայտարարվում էին գործից հե-

ռացված: Հրամանն այնպիսի ազդեցութիւն թողեց, ինչպէս յետացող ջրի մեջ ստուր ջուր լցնես: Հետամնաց բանվորներն ակնեցին գլխահեղ ղեկավարներին:

Աղաջանյանի գլխում հազար ու մի միտք էր ծագում: Նա զուգահեռ էր, վոր զործադուլը տանուլ է տալիս, վոր աչն, ինչ մտադրվել էր անելու, ստանի պղծակի պէս ուղիղեց: Նրան թվում էր, վոր մի բոսի ինքն անցավ «Սորմովո»-ի վարչութիւնի կողմը: Ուրիշ կերպ ի՞նչպէս կարող էր վորաբարելոքվել այս զործադուլը: Աղաջանյանը մտածում էր և վոչ մի սխալմանք չէր գտնում: Նա հիշեց Չատոնակու ասածները և ցանկացավ նրա հետ մի անգամ ևս խոսել:

Այս մտադրութեամբ և՛ Աղաջանյանն ուղղակի գնացի Չատոնակու տունը:

Չատոնակին իր ստան պատշգամբում յեղիւտ աղջկա հետ նստած, լիւր էր խոսում: Թեյի բաժակներն իր զործին ծուլութեամբ բարձրանում էր, մշուշապատում Չատոնակու գեմքը: Աղաջանյանը ներս յեկավ, բարեկամաբար բարեկեց նստածներին, ապա ինքը ևս տեղախորհեց պատշգամբում դրված բաղկաթոտում: Աղջիկները հետաքրքրութեամբ նայում էին հյուրին: Չատոնակու կինը — Աննան, սիրալիւր բարեկեց և քիչ հետո մի բաժակ թեյ/դրեց հյուրի առաջ: Աղաջանյանն անտարբերութեամբ բաժակին առաջ քաշեց, ապա հետաքրքրութեամբ ակնեց աղջիկներին նայել:

— Յես այս տրիտուներին միմյանց հետ չասեմ տեսել:

Նրանք միմյանց նման էին. մեկը սեպ մտղիւր ու սև աչքեր ունէր, իսկ մյուսը՝ վարակույց մաղեր, կապույտ աչքեր:

— Ամաթ չլինի հարցնելը, որոնք ո՞վ և, — սեպ մտղերով աղջկան մատնացույց անելով, Ջատոնակաց հարցրեց Աղաջանյանը:

— Իմ աղջկին և, — ժպտալով պատասխանեց ինժեները:

— Ձի կարող պատահել: Յերկու քույրերի մեջ հղքան տարբերութիւն...

— Ձե, քեռի, Լիւան իմ ընկերուհին և, հայրիկին մի հալատաք...

— Ա՛, ահա թե ի՞նչ... Ախր յերեւում և, վոր ուրիշ սորից և...

Աղաջանյանը մանրամասն հարց ու վորձ արեց աղջկա ով լինելու մասին, նոր միայն խոսեց իր բուն նպատակի մասին...

— Սաբաթից, Արեւսանդր Միխայելովիչ, յերկու ուր մի սարսափ լինելից, դուք... այն Ժամանակ բանվորներն իրենց իսկական թշնամիներին ճանաչելին: Հիմա ի՞նչ կարող ենք անել: Յես, վոր դորժադուլավորների վարմանը ցանկացող մեկն եմ յեղել, այժմ ջեմ վստահում ինչ անեմ: Ով մի վոր լինձ ասես... նում և, ասում և՛ «մի վոր հաց ելինք աշխատում, նա յեւ ձեռքներըս իրեցիք»: Հիմա հարկաւոր և նրանց հասկացնել, վոր հացը վոչ թե Աղաջանյանը, Հյուսեյնովի, կամ մեզ նմաններն են իրել, այլ պատերազմ սարքողները: Բացի այդ, ամաչում եւ եմ մերտնց մտա յերեւել, աղնով խոսք, ամաչում եմ:

— Իհարկե, յես այդ հասկանում եմ:

— Դուք եւ ձեր ուժերի չափ բանվորներին բացատրեցեք... Գիտեք, վոր նրանք ձեզ հարգում են:

— Յես ի՞նչ անելիք ունեմ, — ուսերը վերսկր քաշելով հարցրեց Ջատոնակին:

— Պարզ և: Բանվորների կանայք մահ են պալիս, յեթե յես նրանց ձեռքն ընկնեմ, կտորկտոր կանեն: Դուք հեղինակաւոր մարդ եք, կրճատման իսկական պատճառն ու նպատակը բացատրեցեք:

Ջատոնակին աչքերի անկյունով Աղաջանյանին եր նայում:

— Ուր լինձից կհարցնի, նրան եւ իհարկե, կբացատրեմ:

— Ե՛, վոր բանն հզտեղ հասաւ, վարդորդ կարող եմ ասել, վոր վոչ մեկը չի հարցնելու:

Աղաջանյանը թեյի բաժակը մի վորդ տնկելով, մի ծխախոտ հանեց:

— Ձե, Արեւսանդր Միխայելովիչ, բանն եւ հենց այն և, վոր դուք բացատրեք... Յերկու յերեք ուրիշ ընթացքով յեթե այդ աշխատանքը չկատարենք, ուչ կլինի:

— Լավ, — վերջապես պատասխանեց Ջատոնակին, — այդ դրծին սկզբից մասա չպետք և խառնելի, վոր խառնել եմ, այդ եւ կանեմ...

XI

Մինչ Աղաջանյանն զբաղված եր բանվորների մեջ բացատրական աշխատանք տանելով, ինքնադա-

տաստանի կողմնակիցները չափաւանց խորհրդաւոր դուրս գլխի կատարում: Այդ բանը նրանց ներշնչել էր հորաւորման բաժնի ինժեներ Սարգսյանը: Միաժամանակ պատկերել էր զործողությունները մասին սուղ վրէժի չափը:

Ռազմական նպատակների համար նավերի համալսարանը շատերին դարձրեց: Սարգսյանը խորհուրդ տւեց՝ թույլ չտալ, վարպետի նախնի համալսարանին: Նա հորդորեց փչացնել այդ նախնի: Առաջարկեց մի խմբակ կազմակերպել, վրէժ պետք է հղանայ: Նախնի:

Չանցավ յերեք օր, յերեք աշու խմբակներ արդեն պատրաստ էր: Խմբակի անդամները չորս հոգի պետք է հղանային ծովախորշում կանգնած յերկու բարձուն, իսկ մնացածները պետք է քնային Շիրի դուռը հարաւային կողմում կանգնած նախնի մեքենաները փչացնելու:

Խմբակի անդամները համալսարանին Բաղրում ապրող փականագործ Պրեանովի մօտ: Այդտեղ պետք է դար յեւ Սարգսյանը՝ սովորեցնելու նախնի հղանելու և մեքենաները փչացնելու միջոցները:

Պրեանովի տունը համալսարան համար շատ հարմար տեղ էր: Տունը գտնւում էր սարալանջին կառուցված տների վերջին շարքում: Այդ փողոցով սովորաբար բաղիւնները բարձրանում էին սարը,

հիանում քաղաքով, ծովով: Վաստիկաններն այստեղ հազվադեպ էին յերևում: Իսկ յերբ հարկավոր էր լինում, աշու փողոցներում լրտեսները բանվորական հասարակ շրջեր հազած, իրենց մի օրով «սիրահարված» ելին ձեւացնում և վրէժի վրէժ, հաճախ հենց իրենց վրէժ, պատին հազած, ժամերով «համբուրում» էին, հետևում անցորդներին: Յեթե մուկ էր և անցորդը ծխելով էր անցնում, նրանք շատ պապաններից մի ծխախոտ էին հանում, նրա կրակից վառում և միևնույն ժամանակ դիտում անցորդին: Բայելում յուրաքանչյուր բանվոր դիտել լրտեսների հետ կապված շատ պատմություններ:

Նախնի փչացնելու միտքը այնքան շուտ ծագեց և աշխատանքն այնքան արագ տկայեց, վրէժ մեկը ժամանակ չունեցավ վաստիկանության մասին մտածելու: Համալսարանում խմբի մեջ մտնում էին այնպիսի մարդիկ, վրոնց վրա կատկած էր յերեք չէր կարելի:

Նրանք Պրեանովի տունն էին դալիս մեկ-մեկ:

Յերկինքն ամսամած էր ու մանրակաթիլ անձրև էր տեղում: Պատշգամբի դուռը բացվում էր, իսկ հետո մտնողը թափ էր տալիս գլխարկը, վերադառնալ, վրտնակը արքում, նոր միայն մտնում տնակ:

Պրեանովի կինը յուրաքանչյուրին հատուկ տեղ էր հատկացնում, մի-մի բաժակ թեյ մատուցում:

— Դուք ինձ ներեցե՛ք, լավ բանով հյուրասիրել չեմ կարող, Վանյուշան ամսի մեկից վոչ մի կողեկ չի բերել, — չիկնելով ասում էր նա. — Թող աստված կտրի դրանց հացը, ոտճիկն ել դոնե չեն տալիս:

Գիչ հետո յեկավ և Սարգսրյանը:

Սարգսրյանի դավուն պես սենյակում ընդհանուր լուռթյուն տիրեց: Հավաքվածները նրան տեղ տվին սեղանի վերին մասում: Սարգսրյանը հավաքվածներին վրա մի հայացք ձգեց, ապա շատ ցածր ձայնով սկսեց.

— «Կարակը» և «Արծիվը» հրդեհողները սկսոք և շատ բեռդին վերցնեն և աշխատեն շատ տարածություն վառել: Աշխատեցե՛ք կրակին սկիզբ տալ մեքենայական բաժնից: Այլապես դրոշից կրակն իրակույն կերեխա և չե՛ք կարող աղատվել: Բացի դրանից՝ վառերուց հետո յերբեք դեպի ծովախորշը չգնալ:

Ինչ վերաբերվում է Շիխ դյուզլի հարավային մասում կանդնած նավերին, ապա նրանց հրդեհելը դժվար է թեկուզ այն տեսակետից, ժող հեռու չե, յե՛վ վառելիք հասցնեն անհարմար: Այդտեղ հաղվալոթ և մեքենայի կարևորագույն մասերից մի քանիսը ծովը նետել: Իսկ յեթե տեղում վառելիք կլինի, դա-արդեն ձեր գործն է:

Խոսելիս նա մանր աչքերը հառում էր սեղանի մի կետին, յուրաքանչյուր բառն ասելիս դատում, կշռադատում... Կարծես յուրաքանչյուր բառի մեջ

խառցվում, համակենտրոնացվում էր կատարվելիք աշխատանքի լրջությունը:

Յե՛վ հենց այդ լարված մոմենտին տան դուռը ծեծեցին: Բուլոթի մարմնով տառ ելեկարական հոսանք անցավ: Պրեսնովի կինը տեղից վեր թռավ: Նրա ձեռքի բաժակից թեյը թափվեց սեղանին: Մեկը ծխախոտ էր վառում և ինքն էլ չիմացավ, թե ինչպես լուցկու տուփն աղմկով սեղանին ընկավ:

Պրեսնովան դուրացող վոտքերով առաջինը գնաց դեպի դուռը:

— Ո՞վ և այդտեղ, — կերկերուն ձայնով հարցրեց նա:

— Կարելի՞ չե, — լսվեց վառացի մի ձայն: Պրեսնովան դուռը մի փոքր բաց անելով դուրս նայեց: Դրսում միմյանց թեմից բռնած, կանացի յերկու տիքոստ յերևացին:

— Սոսսեցե՛ք:

Պրեսնովան տան դուռը փակելով իր յետևից, դուրս յեկավ:

— Ասացե՛ք խնդրեմ, առ Պրեսնովայի տո՞մնն է, — հարցրեց աղջիկներից մեկը:

— Այո՛:

— Այո թուղթը հայրս և ուղարկել:

Պրեսնովան իսկույն բացեց ծրարը, կարդաց յերկտողանոց նամակը:

— Այս բողոքին, — պատասխանեց կինը և ներս մտավ: Քիչ հետո նա դուրս յեկավ, ձեռքին քաղցրավենիքի թիթեղե մի տուփ:

Տուփի մեջ մի բրոշյուր էր և ելի ինչ-Վոր դրքեր:

Պրեսնովան աղջիկներին շտապ ճանապարհ դրեց, հետ դարձավ: Տուն մտնելով նա պատմեց աղջիկներին դալու նպատակը:

— Մեկը ինժեներ Զատոնսկու աղջիկն էր:

— Ո՞ւմ, — հանկարծակիի յեկավ Սարգսյանը:

— Զատոնսկու:

— Իսկ մի՞՞նչ:

— Զգետեմ, մի թուխ և գեղեցիկ աղջիկ էր:

Սարգսյանն աղջիկների ու լինելու մասին այնպիսի տոնով հարցրեց, վոր ներկա գտնվողները չէին կարող խորհրդածությունների մեջ չընկնել: Այդ բոլորից հետո նա ընդհատեց խոսակցությունը յիմ աչքերը լայն բանալով բացականչեց:

— Մեզ լսե՞լ են:

Պրեսնովան ցրեց նրա կասկածները:

— Վոչ մեկն էլ ձեզ չէր կարող լսել: Նրանք բոլորովին չիմացան ել, վոր այստեղ ուրիշ մարդիկ կան: Բացի դրանից աղջիկներն ինձ հետ խոսելիս ստոթխածությամբ գետնին ելին նայում...

— Բայց և այնպես նրանց այստեղ դալուց յետ վոչ մի ոգուտ չեմ սպասում...

— Ե՛, թող, Սարգսյան, Արեքսանդր Միխայլովիչին բոլորս ճանաչում ենք, նա մեզ ի՞նչ կարող է անել վոր, — ասաց Պրեսնովը, բեխերը շոյելով:

— Ո՞վ գիտե:

Դրանով ել խոսակցությունը վերջացավ: Բայց աղջիկների դալուց հետո Սարգսյանի դեմքին կեղծ տխրություն հայտնվեց: Դրանով նա ցանկանում էր ներկա գտնվողներին հայտնել, վոր աղջիկների դալու մեջ մի բան պետք է փնտռել:

Վորոշվեց, վոր հրդեհողները համաքվում են ծովախորշում — Միլրոյսկի հանքի արևելյան մասում գտնվող նավթահանքի մոտ: Իսկ նրանք, վորոնք պետք է գնան Շիրս դյուզի հարավային մասում կանգնած նավերը փչացնելու, համաքվում են դյուզի վերևի սարավանդին:

XII

Պրեսնովի տանը կայացած ժողովից մի քանի օր հետո Զատոնսկու տանը կատարյալ սուգ էր: Աննա Վասիլենան իր ներքին հուզմունքը գտել չէր կարողանում: Նրա աչքերից անընդհատ արցունք էր թափվում: Կատյան մորը նայելով՝ դուռը ձեռքերի մեջ թաղում ու հեկեկում էր: Աննա Վասիլենան ցանկանում էր աղջկան հանդարտացնել, բայց ինքն ավելի յեր սրտնեղում... Նրանց միակ մխիթարիչը Ժամապործ Ավագն էր և նրա աղջիկը: Չնայած Լիզան ուրիշներին հուսադրելու սովորություն չուներ, այնուամենայնիվ դալիս էր վոր լինելուհու հույս, ինքն ել նրա հետ արտասովում... Ավագը չէր վարողանում տանել, յերբ մարդիկ վողբում են:

— Ի՞նչ մեք սպեք ստան չլինել, մեծ բա՞ն և, բանտարկել են, բաց կթողնեն:

— Հայրիկը վոչ մի մեղք չունի, ինչո՞ւ նրան այսքան ժամանակ պահում են, չեն թողնում տեսնել-վենք...

— Բայց կթողենն, ժամանակավոր բան է։ Յեթի թողնեն տեսնեք, եւ եւ պալիցիան ինչո՞ւ յե ձերբակալում, են ե կթողենն ձեզ մոտ, դուք ել կտեսնեք... Յերեկ տարել են՝ հսոր ուղում եք տեսնե՞լ...

Այսպես հորդորելուց հետո վարպետ Ավադը թողնում եր իր հարկելի ծանոթի տունը և գնում։

Մի ուր, յերբ վարպետ Ավադը դործից տուն դարձավ, տեսավ ինժեներ Սարգարյանին՝ տան մի անկյունում աթոռի վրա կուչ յեկած։ Սարգարյանն անհապաղ դիմեց տանտիրոջը։

— Ավադ դայի, դու ինձ մի քանի ուր պետք է թողնես հասեղ ասրեմ, թե չե կհորչեմ։ Անիճյալ վոստիկանությունը դիւի ընկավ, բոլորին բանտարկեց, յեթե յես դուրս դամ — կորած եմ։ Ինչքան ասեցի դեռ յեղեք, չաղեց, մարդիկ գնում են թաղուն դործ տեսնելու — նավեր վառելու, բայց ասես թե հարսանիքի յեն գնում։ Բռնուտեցին։ Պատերազմի ժամանակ ե. եղպես հանցանքի համար կախողան են բարձրացնում։

Ավադը նրան դուրս չարեց, բայց և այնպես ահաճությամբ համաձայնվեց նրա հետ։ Նա վստանդից չեր վախենում, վորովհետեւ վոչ մի կուսակցության չեր հարում։ Դաշնակցականներին ատում եր, վորովհետեւ գտնում եր, վոր նրանք բացի յեղրայրասպան կոխիներ սարքելուց, ուրիշ բան չեն անում։ Ուրիշ կուսակցությունների անունները լսում եր անտարբերությամբ։

— Իմ պատը, վոր կուսակցություն չի խնայել, ասես թե սոսկից ե մեռել, չե մի չե... Եւ կուսակցություն, ի՞նչ կարող ես անել ինդճ աղքատին, վոր մի կտոր հաց չի ճարում սուտելու։

Վարպետ Ավադը, չնայած առավոտվանից մինչեւ իրիկուն աչքերը ժամացույցի մեխանիզմից չեր կշտորում, աշտամենախելի հետաքրքրվում եր դրսի աշխարհի նորություններով։

Հաճախ նա դատողություններ եր անում կյանքի մասին, իր իղձերը հայտնում Ալեքսանդր Միխայ-լովիչին, իսկ նա բարեհաճ ժպտում եր։

— Մեր կյանքի ժամացույցը վեչացած է, նրան հիմնապես նորոգել ե հարկավոր, — մի անգամ խորիմաստ մեկրպով ասել եր նրան Չանտոնսկին։

— «Չլինի հենց այդ միտքն Ալեքսանդր Միխայ-լովիչի աշխատանքի ծրագիրն ե յեղել։ Չլինի հենց դրա համար են բանտարկել», — մտածում եր այժմ Ավադը։

Բայց յերբ նրա մոտ յեկավ Սարգարյանը, ամեն ինչ պարզվեց։ Սարգարյանը վարպետ Ավադի մոտ հինգ ուր ասրեց ու այդ հինգ ուրվա ընթացքում նա միշտ դժգոհում եր, վոր ընկերներից վտրված ե, վոր չդիտե, թե վորտեղ են աղաները, ուր ե գնացել Աղա-ջանյանը։ Այդ ժամանակամիջոցում Սարգարյանը վարպետի աղջկանը միայն մի անգամ տեսավ։ Լիզան տուն չեկավ — միշտ մնաց Կատյայի մոտ, իսկ յերբ Սարգարյանը ցանկացավ Լիզայի հետ խոսակցություն բանալ, ամեն ինչ անհաջող անցավ։ Լիզան

կարծես իրենց տուն հյուր եր յեկել, ժպտաց հորը, մորը, ապա հետաքրքիր նայելով Սարգսյանին, դուրս գնաց:

XIII

Անհա վասիլենան ցանկանում եր փաստարան վարձել ամուսնու գործով զբաղվելու համար: Նա գնաց խոսելու հայտնի փաստարան Լալտեսյանի հետ, սակայն, յերբ տուն յեկավ, տեսավ՝ վոր վողը չի բավարարում: Վարպետից չեւ ուղում, վորովհետեւ մինչ այլ մի քանի անգամ պարտք եր արել:

Ստիպված նա աղջկանն ուղարկեց «Սորմովո»-ի վարչություն, վորպեսպի ամուսնուն հառաներիք ուճիկը ստանա: Կատյան գնաց Լիդայի հետ միասին:

«Սորմովո»-ի վարչության գրասենյակում նրանց սառնությամբ ընդունեցին: Գրասենյակի ծառայողներից մեկը, քթի ծայրին դրած ակնոցներն ուղղելով, ինչ-վոր թղթեր փնտռեց, հետո թղթի մի վրայ քթին մոտեցնելով, դատաւորին հատուկ ձայնով ասաց.

— Ձեր հոր հաշիվները բոլորովին մաքրված են: Մատյաններ չեն յայն նշանակված և, յեթե չեք հավատում, յես վարող եմ ցույց տալ: Խնդրեմ, նա մեզ մոտ աշխատել և մինչև մարտի 4-ը: Մինչև մարտի 1-ը վճարված և, իսկ նրանից հետո հաշվադատությունը վոչ մեկի հետ հաշիվ չի տեսել: Այո՛, այլ որվանից ընկերությունն այլևս ուճիկ չի տալիս, մանավանդ նրանց, վորոնք ցանկացել են մեր գույքը վառել, փչացնել...

— Իսկ դուք ինչո՞վ եք համոզված, վոր հայրս ձեր գույքը ցանկացել և վառել:

— Այլ, իհարկե, իմ հաշիվների մեջ չի մտնում, դատաւարությունը կարողի: Ձե վոր վստիկանությունն անմեղներին չի ձերբակալում: Տեսնո՞ւմ եք, յես իմ տեղը հանգիստ նստած եմ և վոչ մեկը չի համարձակվի իմ հանգիստը խանդարել:

— Դուք զիտեք, իմ հայրն ամբողջ մարտ ամսը վա ուճիկը չի ստացել:

— Իսկ ո՞վ ասաց:

— Մայրս:

— Ա՛խ, ձեր մա՛յրը, նա յեղեկի այլ ուճիկով ձեր փեսացուի համար դադարի կերպով նվերներ և գնել: Այո՛, կարող ե...

— Դուք տխմար եք և ուրիշ վոչինչ:

— Ի՞նչ:

Հաշվապահն իսկույն գլուխը բարձրացրեց: Թուղթը նրա ձեռքից վայր ընկավ: Ակնոցները քաշեց աչքերին, զնդակի նման վեր թռավ ու նորից նստեց:

— Ինչպե՞ս եք համարձակվում, — վրադեղելով, պատասխանի համար խոսք չգտնելով ծղրտաց հաշվապահը: Ինչպես յերևում և, կոպիտ վիրավորանքի դեմ հավի նման թպրտալուց բացի նա վորևե բան անելու ընդունակություն չուներ: Հաշվապահը սկսեց քանոնով սեղանին խփել... Քիչ հետո մյուս ծառայողները գործները թողած, նրա սենյակը թափվեցին: Բայց միջահասակ մի մարդ մոտեցավ հաշվապահին և ձեռքը զնեղելով նրա տետրն ինդրեց.

— Արկադի Արկադիչ, ի՞նչ ձայներ եք հանում... նստեցեք, խնդրեմ:

Միջամտութիւնը նրան մօրու չափով հանդերձ-
տացրեց: Այդպէս խաղաղութեամբ և դարբասից կատարած
զաւթազած շունը, յերբ տերն և նրան մօտենում:

— Անդրեյ Սերգեևիչ, դուք չգիտեք, թե այդ
աղջիկն ինչպէս ինձ վերաւորեց միողոցային ընտիր
քառերով: Ինչպէ՞ս և դատարարակիւ... Գոնե հոր
քաղաքախորութիւնն ունենալ...

— Դե լա՛վ, լա՛վ, հանդստացե՛ք:

— Ի՞նչպէս հան... .

— Լա՛վ, — արդեն հրամայողական տոնով հարեց
Սերգեևիչը. ապա դիմելով Կատյային, նա հարցրեց.
— Կարեւրի՞ք յե, որիորդ, հարցնել, թե ինչպէս այդ
պատահեց:

— Յեա ընկերուհուս հետ մօտ այս սենյակը
հարցնելու...

— Վո՛չ, վո՛չ, — Կատյայի խոսքն ընդհատեց հաշ-
վապահը. — Թող պատմի, թե ինչպէս ինձ վերաւորե-
րեց, թող համարձակութիւն ունենա այդ բառը, այդ
բառը նորից կրկնելու...

— Թողե՛ք, ի սեր ասածո, թողե՛ք:

— Վո՛չ, Անդրեյ Սերգեևիչիւ, յեա ուրախ ևս, վոր
դուք հետաքրքրվում եք, բայց թող պատմի...

— Ա՛յ քեզ մարդ, թող որիորդը խոսի: Բայց
ամէրի լավ և՛ դուրս դնանք:

— Վո՛չ, վո՛չ, Անդրեյ Սերգեևիչ, դրսում նա
կարող և ստել, թող աշատեղ բորբոխ առաջ պատմի...

— Ի՞նչ եք ասել նրան, որիորդ, — վերջապէս դե-
պի հաշվապահը խիստ նայելով հարցրեց յերկուս-
տարդը:

— Տխմա՛ր:

Արկադի Արկադիչը մեկ ևլ վեր ցատկեց, նստեց
և շարունակեց քանոնով սեղանին խօսել... Հաւաք-
վածների մեջ ծիծաղ առաջացավ:

— Հանգստացե՛ք, հանգստացե՛ք, — ստաց Սար-
դարյանը և աղջկա հետ դուրս գնաց:

Դրսում նա յերկուստարդ աղջիկներին հանգստացը-
րեց, ապա ստաց, վոր չնայած մեծ դժուարութիւնե-
րին, ինքն ամեն միջոց ձեռք կառնի՝ դործը դրաւա-
նորեն լուծելու համար:

Որոշելիս նա մերթ Լիպային եր նայում, մերթ
Կատյային: Որոշակցութեան ժամանակ հանկարծ նա
ձեռքը տարավ դրսանը:

— Վերցրեք այս փողը, ամէք ձեր մօրը, միք
հոսաահատի, ամեն ինչ ժամանակավոր ե... Այդ
նեղ դրութիւնը յեւս... — ապա ստելով նա մեկ-
նեց դրսանից հանած հիսունանոցը:

— Ո՛, վոչ, մենք ոռձիկը ստանալու համար
ենք յեկել և վոչ...

— Յեա հաւանում եմ, բայց մեր՝ դործը դեռեւս
չատ զոհողութիւններ ե պահանջում... Յեթե ձեր
հայրն աղատի, դա շատ մեծ ոգուտ կրերի և մեր
դործին, ինչպէս... Ե՛, մի ամաչեք, յեա հո վողոր-
մութիւնը չեմ տալիս. դա մեզնից յուրաքանչյուրի
պարտքն ե...

Կատյան համոտորեն հրաժարվում եր փողից:
Այն ժամանակ Սարդարյանն առանց թուլութիւն
հիսունանոցը Կատյայի շրջազգեստի փորքիկ դրսանը
խոթեց և թուլ չտվեց այն հանել:

— Թուլ ամէք ձեզ՝ ուղեկցել:

— Խնդրեմ, խնդրեմ, — ասաց Կատյան. իսկ
Լիզան վոչ մի խոսք չտասց։ Նա հիացած եր յերի-
տասարդի բարությամբ. Սարգարյանը հարմար առիթ
եր փնտռում, բռնում յերկուսի թևեց՝ ողնում սալա-
հատակից մայթը բարձրանալու։ Նա յերիտասարդ
կանանց զբաղեցնելու մեծ ջնոքն ունի։ Աղատ խո-
սում եր զանապառն խնդիրներ շուրջը... մանրամասն
չառտ վոլեդակեց, յերբ խոսք բացվեց վերջին ձերբա-
կալություններ շուրջը։

— Դուք, ըստ յերեուցթին, չառ եք հետաքրքրու-
միւմ այլ փնդրով, ուստի յես ձեզ մի զտղտնիք կա-
սեմ։ Բանվորները սխալ չեյին մտածել։ Նստիւրը հար-
կավոր եր վոչնչացնել։ Մենք սրտերադմին այնքան
ենք կողմնակից, վորքան նա ոգտակար է, բայց յերբ
սրտերադմը ժողովրդին ողուտ չի բերում, հարկա-
վոր է վերջ տալ նրան։ Մեր յերկրում միլիոնավոր
մարդիկ պետք է սոխած մնան հանուն ի՞նչի, հա-
նուն այն բանի՞, վոր մենք «սրբազան պատերազմ» ենք
վարում... Ասացեք, խնդրեմ, ավելի լավ չեք վիճի,
վոր մենք մեր տեղը խաղաղ նստեյինք ու չպատե-
րազմեյինք...

— Իհարկե, լավ կլինի։

— Տեսնո՞ւմ եք, իսկ դուք ի՞նչ կարծիքի յեք,
որ ի՞նչ կլի։

— Յես... ի՞նչ ասեմ, — ուսերը վեր քաշելով,
ամոթխածությամբ պատասխանեց Լիզան։

— Ինչ է, դուք դժվարանո՞ւմ եք պատասխանել։
Լիզան ավելի էս չիկնեց։ Նա պատրաստվում էր

հարցին պատասխանել, բայց վերջին հարցից բուռ-
րովին շփոթեց։ Սարգարյանն ուշադրություն
չգարձնելով դրան, շարունակեց Կատյային քննել։
Կատյան ամոթխածությամբ պատասխանում եր տրվող
հարցերին, հուզմունքով խոսում, մանրամասն յերբ
խոսքն իր հոր բանտարկության մասին էր։ Նրա կար-
ծիքով իր հոր բանտարկությունը կատարյալ անար-
դարություն է։

— Իհարկե, այլ պատճառով ել յես ասում եմ,
վոր ձեր հայրն անշուշտ կադատվի։ Բայց էս այնպես,
յերբեմն մարդ իր կամքին հակառակ բան է անում։

Գանի պնդում, խոսակցությունն այլ ուղղությամբ
ավելի յեր խորանում։ Սարգարյանը չառ բան եր
ուղում իմանալ, սակայն յեկավ մի բոսկ, վոր Կա-
տյան դժկամությամբ եր պատասխանում նրա հար-
ցերին։ Նրան դուր չեք դալիս, վոր Սարգարյանը ծա-
նոթության առաջին իսկ օրը ցանկանում է չառ ման-
րամասնություններ իմանալ։ Սարգարյանն, ըստ յերե-
վոյցթին, զգալով այլ, շտապեց հեռանալ աղջիկնե-
րից։

— Ձեզ հետ քայլին ինձ համար մեծ սխալ է։
Ինչ վատ է, յերբ մարդ աղատ չէ։ Ով դիտե ինչ
կարող է պատահել ինձ հետ։ Այս տեղերում ինձ
կարող են ճանկիլ վոստիկանները։ Լավ է, վոր վո-
չինչ չի պատահել. ցտեսություն...

Հակատակ Կատյայի ցանկության, Լիզան կու-
ղեր, վոր յերիտասարդը շարունակեք ուղեկցել իրենց։
Սարգարյանը ձեռքը ճակատին դնելով, քիչ տեղ
հետ պնաց, ասա ծովեց դեպի մի նեղ փողոց։

— Ինչքան ումանտիկ տղա յե, — հիացմունքով ասաց Լիլան ու յերազկոտ հայացքով ընկերուհուն նայեց: Կատյան լուռ եր: Նա իրեն շատ անհարմար դուռթյան մեջ եր զգում: Գրասենյակում տեղի ունեցած խոսակցությունը, անծանոթից փող վերցնելն ափսոսիսի բաներ էյին, վոր իր վրանքում առաջին անգամն էյին տեղի ունենում:

— Ի՞նչու իսկույն փոխվեցիր, Կատյա:

— Յես... վոչինչ, մի տեսակ վատ եմ զգում ինձ: Մնացած ճանապարհը նրանք անցան լուռթյամբ: Տուն մտնելուն պես յերկու ձեռք Կատյային դրկեցին:

— Ո՛ր, աղջիկս, իմ աղջիկս...

Կատյան քարացավ: Իրեն դրկողն այնքան նման եր հորը և այնքան տարբեր նրանից: Նա մի բոսիկ չկարողացավ հասկանալ, թե իր հետ ինչ է կատարվում:

Յեկեկ եր հորեղբայրը: Նա ճանապարհորդել էր վրաստանում և այժմ Ուկրաինա յե գնում:

— Տխրել ես, Թանգադինս, վոր հայրդ բանտարկվել է... Մի տխրիր: Այստեղ չեն իմացել, վոր դրաֆ Զատոնսկու ցեղը յերբեք հայրենիքին չի կարող դավաճանել. միայն, հենց միայն ևեթ այդ հարցը կլուծենք:

Նրանք յերկար խոսեցին: Հորեղբայրը մանրամասն հարց ու փորձ արեց, թե Կատյան ինչով է գբաղվում, ինչպես է սովորում:

Ստեփան հորեղբայրը չմնաց նրանց տանը քնելու: Նա ասաց, վոր իջել է «Յեկրոսա» հյուրանոցում:

XIV

Կատյան դարձացավ, թե վորտեղից այս քաղաքում հորեղբայրն այդքան ծանոթներ ունի: Վորտեղ ել գնում էյին, միշտ գտնվում եր մեկը, վորը խոնարհվում եր հորեղբոր առաջ: Գտնվում էյին նաև ափսոսանքը, վորոնք չչուկով ասում էյին՝ «ահ, ահա դրաֆը, դրաֆ Զատոնսկին»:

Կատյայի համար ամենահետաքրքիրը վոստիկանապետի մոտ տեղի ունեցած խոսակցությունն եր: Վոստիկանապետը Կատյային և հորեղբորը դիմավորեց աստիճանների վրա, կեղծ ժպիտը դեմքին:

— Ո՛ւմ եմ տեսնում, ո՛ւմ պատիվ ունեմ դիմավորելու, Յեֆիմ Միխայլովիչ:

— Բարեւ, բարեւ, մեծացար և մոռացար մեզ...

Յեֆիմ Զատոնսկին վոստիկանապետին ճանաչում եր դեռ այն ժամանակից, յերբ նա Ուեսայում եր ծառայում:

Վոստիկանապետ Կլիստոն գիտեր, թե ինչ դուրության տեղ է դրաֆ Զատոնսկին, ուստի ամեն կերպ աշխատում եր հաճոյանալ նրան:

— Խնդրեմ, խնդրեմ, — քաղաքավարությամբ նա ճանապարհ տվեց Յեֆիմ Զատոնսկուն, իսկ հետո Կատյային: — Յերբեք չեյի սպասում: Մեր հայրենակիցները յերբեք մեկ — մեկու չեն սիրում, իրար չեն

այցելում: Այս քաղաքն անգլիացիներն ավելի շատ են սիրում, քան մերոնք, թերևս նորին պայծառափայլությունը յեմս...

— Այո՛, Հափաղանց կեդտոտ քաղաք է: Ուր ել թեքվում ես, կեդտոտ մարդկանցից, փոշուց բացի վոչինչ չես տեսնում: Յես սիրում եմ կանաչը, ծաղիկները. կյանքի աղբյուրը հենց նրանց մեջ է: Ի՞նչ կա, որինակ, ձեր ավազի մեջ—նախ: Վո՛չ, նախ, չնայած չահավետ է, բայց յես չեմ սիրում: Իմ չաքավի գործարաններից վոչ մեկը ձեր հանքերի հետ չեմ փոխի...

— Այո՛, Յեֆիմ Միխայլովիչ, չե՛ վոր փերձի-վերջո գլխավորը սա յե, ինչից ել վոր ստացվելու լինի,— ցուցամատը բռնթ մատին շփելով, սասաց վոստիկանապետը:

Զատոնսկին հայացքը տան մեջ պտտեցրեց: Կվիտկոն հետեվում եր նրան, իմանալու համար, թե այս կամ այն իրը հյուրի վրա ի՞նչ տալավորություն կթողնի: Նրանք յերկուսով ել դադարեցին իրերը դիտելուց: Վոստիկանապետը ծխախոտը վառեցով, դիմեց Զատոնսկուն:

— Համարձակվում եմ հարցնել, Յեֆիմ Միխայլովիչ, միթե այս թանգադին որիորդը ձեր գուտորն է, վորքան յես դի...

— Վո՛չ, յեղորս աղջիկն է, մենք յերկուսով յեկել ենք իմանալու ձեր առողջությունը...

— Զափաղանց զբացված եմ: Իմ առողջությունը միշտ ել լավ է յեղել: Միայն տրամադրությունս յերբեմն փչանում է: Գիտեք, դժվար է, դժվար է, Յե-

ֆիմ Միխայլովիչ: Մեր յերկերը դժբախտ է յերկու բանով, մեկ՝ վոր նրա ժողովուրդը մեկ ցեղի չի պատկանում, յերկրորդ՝ վոր ժողովուրդը խարդախ է: Ի՞նչով բացատրել մեր պարտություններն արե՛վելյան ճակատում: Նրանով, այո՛, միայն նրանով, վոր մեղ մոտ խարդախ մարդիկ շատ կան: Այստեղ ել, թիկունքում, մարդիկ անընդհատ խարդախություններ են սարքում... Ծիչոտ է, շատերին ենք ձերբակալում, բայց դրանից ի՞նչ դուրս կդա:

Զատոնսկին հենց այդպիսի առիթի յեր սպասում, վորպեսդի ասի այն, ինչ ուզում եր:

— Միթե նա էս մեղավոր է,— դարմացած վրա բերեց Զատոնսկին:

— Ո՞վ:

— Յեղբայրս:

— Ի՞նչ յեղբայր:

— Ա՛յ քեղ բան, բանտարկել եք է չեք վիմանում ո՞ւմ եք բանտարկել, — փերձին բառերը Զատոնսկին: այնպես արտասանեց, վոր ամբողջ ուժով ուզում եր հասկացնել կատարվածի անմտությունը:

— Թույլ տվեք, Յեֆիմ Միխայլովիչ, կարծեմ, վոր դուք այդ ծիծաղելու համար եք սսում:

— Ինչո՞ւ յեք կարծում, վոր ծիծաղելու համար ուրիշ նույն չեյի դառնի: Ա՛յ, այս աղջկա հայրն այժմ նստած է Բայիլի բանտում, իբր թե ինչ-վոր խոսվությունների մասնակցելու համար:

Վոստիկանապետն արհեստականորեն լայն բացեց իր աչքերը, կեղծ դարմանքի արտահայտությունս պարտվ դեմքին՝ սասաց.

— Յեֆիմ Միխայլովիչ, յես անպատճառ չեմ իմացել, վոր դուք այստեղ յեղբայր ունեք, ուր մնաց իմանայի, վոր նա բանտարկւած և...

— Ինչ-վոր Զատոնսկու յեք բանտարկել: Գոնե հարցնելիք, թե դա վո՞ր Զատոնսկու զավակն և: Գրաֆ Զատոնսկու զավակները, փառք աստծո, յերբեք հայրենիքի դավաճաններ չեն յեղել:

Յեֆիմ Զատոնսկին խոսելու ժամանակ ամեն մի առիթով չեղտում էր իր ազնվական լինելու հանդամանքը: Ձե վոր նա լայնածավալ ու հարուստ Ուկրաինայի տերերից մեկն է... Յեվ յերբ զալիս էր վոտակահապետի մոտ, յերբեք չէր կասկածում, վոր իր խնդիրը կարող է չկատարուի: Այդպիսի գեպը իր ամբողջ կյանքում նա չի տեսել:

Ինչպես ցանկացաւ, այնպես ել կատարուի: Հետեւյալ որը յեղբայրը բանտից դուրս յեկաւ: Յերկու յեղբայրներն հանդիպումն այն չէր, ինչ պետք է լինել: Արեքսանդրը մտադրաւ Վո յեվ կարծես դժգոհ, վոր իրեն բանտից ազատեցին: Այնուամենայնիւ զավաղ յեղբոր նկատմամբ տածած հարգանքից զրդւած պատասխանում էր նրա հարցերին...

— Ո՛ր, Սաշկա, Սաշկա, մաղերդ արդեն ճերմակում են:

— Դա՛... քո գեմքն է միայն փոխվել:

— Դեմքս փոչ՛նչ. ի՞նչպես պատահեց, վոր բանտ բնկար:

Մինչ յերկու յեղբայր այսպես պաշտոն էին, Աննա Վասիլեւնան ուրախութեամբ համարւած, ճաշի պատրաստութուն էր տեսնում: Վոր

տեղից յեկաւ իր տեղը, փոխեց դուլթյունը, ցրեց տխուր մտքերը:

— Դու պատմիր, պատմիր, թե ինչպես բանտ նստեցիր, — նորից հարցրեց Յեֆիմը:

— Ե՛ր, սատանան նրանց տանի:

— Բայց, հետաքրքիր է, մի՞թե նրանք չեյին իմանում, վոր քո յերակներում ազնվականի արյունն է հոսում. մի՞թե նրանք քո տոհմով չհետաքրքրվեցին:

Յեֆիմ Զատոնսկին այսօր ավելի հուզւած էր, քան յերեկ: Կարծես ամբողջ դիչեր նա մտածել էր այն մասին, թե յեղբոր բանտարկութեամբ ինչպիսի ծանր վիրավորանք է հասցրել իրենց տոհմին: Նա զղջում էր, վոր յերեկ վոտակահապետի հետ մեղմ վարմանց, չբարկացաւ նրա վրա: Դրա փոխարեն նա այստեղ ճեղք սեղանին էր դարկում, բարկանում...

Արեքսանդր Միխայլովիչը շատ հանգիստ էր: Նա խնդրեց կոնջր, փորպետի մի շիշ կոնյակ բերի: Յերբ յերկու յեղբայր կոնյակի բաժակները չրթնեւին եյին մոտեցնում, Կատյան թեյի բաժակները սկուտեղի վրա դրած ներս մտաւ սենյակ:

— Իսկ թե՛յ, հայրիկ:

— Դա ճիշտ է, կոնյակից տաք է, սիրելիս, բայց ժամանակը չէ: Ապա փոքր պաուզայից հետո շարունակեց. — ամեն բան իր ժամանակին ու տեղին ունի: Յեֆիմին թւաց, թե Արեքսանդրի ստածնեկոն իրեն եմ վերաբերում: Ուստի նա շտապեց հակահասուի:

— Վո՛չ, բոլորովին ճիշտ չէ: Յերբեք չեյի խանդարի, յերբեք ուչ չէր, փորպետի դու հատկացնելիք, վոր դու ազնվական ես, ազնվականի տղա, վոր քո յերակներում ազնվականի արյունն է հոսում...

Ալեքսանդր Միխայլովիչը միայն ժպտաց:

— Մի բանում միայն ճիշտ էս: Բոլոր մարդկանց յերակներում միատեսակ արյուն և հոսում: Համատացնում եմ, վոր քո և մի հասարակ բանվորի արյան մեջ տարբերությունը թերևս այն է, վոր նրա արյունն ավելի մուգ կլինի, քան քոնը:

— Ի՞նչպես:

— Շատ պարզ, աղնավանդների արյունը մյուսներից տարբեր է:

— Ուրեմն դու ժխտում ես, վոր ամեն մարդ աղնավանդի արյուն ունենալ չի կարող, ճիշտ այնպես, ինչպես սողունը չի կարող թեփեր ունենալ:

— Այո՛, արյան մեջ տարբերություն չկա: Ուրիշ բան է, վոր դու ճակնդեղի ահագին պլանտացիաներ, դործարաններ ունես, իսկ նրանք վոչինչ չունեն...

— Ի՞նչ է, դու քո տոհմական ծագումից ու կոչումից հրաժարվում ես:

— Մի՞թե յես դրանցից յերբեիցե ուղտվել եմ:

— Տարբերակ բաներ եմ լսում:

— Ուղղակի կարող եմ ասել. այժմ յես չունեմ այդ կոչումը և չեմ ցավում...

— Լավ, լավ... Ինչի՞ համար են քեզ բանտարկել:

— Յես ինքս ել չգիտեմ:

— Համենայն դեպս...

— Այտեղ սուտ լուրեր եյին տարածել, վոր «Սոբոմոլո»-ի նավերը պատերազմի համար մորկիդացիայի յեն յենթարկվում: Մի խումբ մարդիկ փորձեցին նավերը հրդեհել: Բայց յերբ վոր համարվում

են իրենց մտադրությունը կենսադործելու, նրանց բոլորին ել ձերբակալում են: Ինչ խոսք, վոր այդ դործերին յես չեմ մասնակցել: Ճիշտ և, դրանից առաջ դործադուլ եր հայտարարված յեմ դործադուլավորներին պահանջները յես ներկայացրի վարչությանը: Ըստ յերևյալի միաստիկանությունը թվացել է, վոր անհնարին և պահանջները ներկայացնել և անմասն մնալ նավերի հրդեհումից...

— Ուրեմն բանվորների պահանջները դու՛ն երկայացրիր վարչությանը:

— Այո՛, յես ինքս, մի բանվորի հետ. և վորովհետև այդ բանվորին վիրավորեցին, յես դեմոնստրատիվ կերպով թողեցի դրասենյակն ու հեռացա...

— Դա՛, ինչպես յերեվում է, դու փայտը դեպի ուրիշ կողմն ես ծռում:

— Չգիտեմ վոր կողմն եմ ծռում. միայն գիտեմ, վոր մեզ մոտ արդարություն չկա:

Ալեքսանդր Չատոնսկին խոսում եր սառնասրտությամբ, բայց հաստատ, առանց տատանումների: Յեղբայրը նրա վերջին խոսքերի իմաստը լավ հասկանալով, հարցրեց:

— Այսի՞նքն:

— Այս կարճ ժամանակամիջոցում վատարված դեպքերը շատ բան պարզեցին ինձ համար:

— Դու, Սաչա, ինչպես յերևում է, վիչացել ես:

— Վո՛չ, յերբե՛ք: Ընդհակառակը, առացի, վոր շատ բան և պարզվել ինձ համար: Յես այժմ այն չեմ, ինչ եյի շատ մոտիկ անցյալում:

— Դու յերեվի դեմ ես նաև մեր վարած սրբա-

դան պատերազմին, վորից մենք այնքան հրաշալի սպասելիքներ ունենք...

— Թքա՛ծ, յես պատերազմից վոչ մի սպասելիք չունեմ:

Այս խոսքերից Յեֆիմ Զատոնսկին տեղից վեր թռավ, վերցրեց գլխարկը, շտապեց դեպի դուռը:

— Ինչպե՞ս յերևում է, այսուհետև մենք իրար չենք հասկանա: Բո մեջ պղծվել է անվականի արյունը... Ռադմադաչտում քեզ նմանները հետ այլ կերպ են վարվում...

— Շնորհակալ եմ, գուցե հրամայես այդպես ել վարվեն այստեղ:

Անճա Վասիլևսնան, վորն ուշի-ուշով հասնում էր այդ խոսակցությանը, մնացել էր քարացած: Բայց յերկար ժամանակ նա լուռ մնալ չկարողացավ:

— Ձեյի՛ր կարող այլ կերպ խոսել, ի՞նչ վատ բան է արել քեզ, յեկավ բանտից ազատեց, ահա ձեզ յեղբայրներ, այսքան ժամանակ միմյանց չեք տեսել...

Արեքսանդր Միխայլովիչը միայն խեթ նայեց կնոջը, հետո ջղաճգորեն շփեց ճակատը:

— Թող նորից հետ ուղարկի, — փամաց, ասես ինքն իրեն արտասանեց նա: Այս պատասխանից վրին ալելի բորբոքվեց:

— Տղեկ բան է: Յեվ, ընդհանրապես, ի՞նչ բնավորության տեր մարդ ես... Յեղբայրդ փարթամ կյանք է վարում, իսկ դու՝ հազիվ որիմ հացդ ես փատակում... Ա՛խ, մեղավորը դու յես, քո բնավորությունն է պատճառը, վոր այդքան սառնասիրտ թյուն կա ձեր յերկուսիդ մեջ: Ուրիշները լինեցին բո տեղ, փառավոր կյանք կվարեցին, իսկ դու...

Կնոջ նախատինքին Զատոնսկին չպատասխանեց: Յեվ այդ լուռթյամբ կարծես ուղում էր ասել, վոր ինքն արդարացի յե:

Կատյան նույնպես մնացել էր չվարած: Նա լսեց խոսակցությունը, սակայն ի՞նչ վիրավորական խոսք ասաց իր հայրը — համարյա վռչինչ: Նա ևս պատրաստվում էր խառնվելու խոսակցությանը: Մյուս կողմից նա մտածում էր, մի՞թե հորեղբայրն այդքան վատ մարդ է, վոր հայրը նրան ամուսնի չուզեց հետ կանչել:

Ալեքսանդր Զատոնսկին հասկացավ, վոր յեղբոր հետ ունեցած զրույցը վերջինն է: Նա գլաց, վոր վերջին կապերն արդեն խզվեցին իր և յեղբոր միջև, բայց տեղից անգամ չչարժվեց:

XV

Զատոնսկու ազատելիքը լուրն լսմանարով, Լիդան վորոշեց հետեյալ որն այցելել իր բարեկամներին: Նա սպասում էր, վոր այդ որը դռնե Կատյային ուրախ կտեսնի: Ձե՛վ վոր նրա հայրն այժմ ուրտո է: Սակայն սպասածի ճիշտ հակառակը յեղավ: Չնայած Արեքսանդր Միխայլովիչը տանն էր, թե՛ Կատյան և թե՛ նրա մայրը տխուր էյին, դժկամությամբ եյին խոսում: Նա յերկար մնալ չկարողացավ, թմաց, թե՛ արդ տանն անկոչ հյուր է: Թողեց ու դուրս յեկավ:

Կատյան իր ընկերուհուն ուղեկցեց և դարբասի մօտ ամեն ինչ պատմեց։ Կատյայի պատմածը յեկա Լիզային չհանդատացրեց։ Նրա ավարտութունը Կատյայի ասածներով չցրվեց։

Կատյային հրաժեշտ տալով, մաշող մաքերի մեջ խորատուգլած, Լիզան շուռ յեկավ վրենց մոզոցը. այդ վայրկյանին մեկը նրան հավասարվելով, վրամացուկ շնջաց։

— Յեթե չեմ սխալվում, մենք ծանոթ ենք։

Լիզան հանկարծակիի դնելով, մի քայլ հեռացավ, ապա ուշադրությամբ նայեց դիմացինին, նոր միայն պատասխանեց։

— Բարե ձեզ։

— Թույլ տվեք, — ասաց յեկողը, — և ցանկացավ Լիզայի թելը բռնել։

— Ո՛ր, վո՛չ, վո՛չ, — սարսափած պատասխանեց Լիզան։ Աղջիկն իսկույն այս ու այն կողմը նայեց, կարծես ստուգելու, արդյոք, իրեն չե՞ն հետևում։

— Պարոն Սարգսյան, ասացեք, խեղճեմ, ի՞նչ պես եք ուխտ անում միողոց դուրս դալ, չե՞ վոր ձեզ հետևում են։

— Ինչ խոսք, վոր ինձ հետևում են. յես դժբախտ եմ հենց իմ ծննդյան օրից։ Ձեմ թաղցնում, շուտով ստիպված վրինեմ հեռանալ այս քաղաքից։ Բայց յես ձեզ մի հարց եմ ուղում տալ։

— Ի՞նչ հարց։

— Ո՛ր, դուք չվերսպնոքեք, յես չափազանց ան-

կեղծ տղա յեմ։ Կղա՞ք, արդյոք, ինձ հետ։

— Ինչե՞ր եք ասում։

— Յես նախազգուշացրի յվոր անկեղծ եմ ասում։

— Մենք կղեանք Պետերբուրգ, վշրջենք և ուրիշ քաղաքներ, աչխարհ կտեսենք...

Այս ասելով Սարգսյանը վերցրեց Լիզայի փախիկ ձեռքը, մեզմ չիեց այն։ Լիզան դողալով ձեռքը հետ քաշեց։ Նրա աչքերը վախից լայնացան։ Կարծես մեկը նրան ցանկանում եր դողմալ, հենց այդ պահին տանել հետև անհայտություններ։ Վո՛չ, վո՛չ, նա չի կարող թողնել իր ծնողներին, վորոնց այնպես ուժեղ սիրում ե, ի՞նչպես նրանց վիշա պատճառի։ Ի՞նչ վատ բան են արել, վորպեսպի նրանց սրտում մշտական, անբուժելի վերք թողել։

— Յես Բագովից վոչ մի սուղ չեմ դնա։ Ինչո՞ւ ղնամ, յիրը իմ ծնողներն այստեղ են։

Լիզան ինքն իր ասածից ամաչեց։ Նա յերբեք այդպես պարզ չէր խոսել։ Ձե՞ վոր այդ խոսակցությունը հասարակ խոսակցություն չէր։ Նա զգաց, վոր դեմքը տաքանում ե, արյունն ավելի արագ ե շարժվում։

— Հախառացնում եմ, վոր մենք միատնի բախտավոր կլինենք։ Ի՞նչ վրա այս ծխապատ, վրանաչափուրկ քաղաքում։ Մենք միատնի կերթանք այնպիսի տեղեր, ուր չորս բոլորը կանաչ ե միայն, ուր ողբ հոտակ ե, աղատ փոշու փոքրիկ հատիկից անվամ։

Սարգսյանն ամեն կերպ ցանկանում եր դալթակիցնել յերխառաարդ աղջկան։ Նա ղիտեր հրապուրելու ձեւը, ղիտեր վառ Փանտաղիաներ ստեղ-

ծել, արտաձել ուղիղ քաղաքներով մասին, վարտել, ստկայն, ինքը յեմա չեր յեղել:

Բայց Լիզան միայն լսում էր նրա ստածը: Նրան չեյին հրապարակում այդ հեռու վայրերը, անձանոթ քաղաքները: Բիչ տեղ գնալուց հետո Լիզան ծովեց, վտիեց ուղղությունը և ցատկով թռնեց ասելով, շտապ հեռացավ Սարգարյանից:

Այդ հանդիպումից հետո Լիզան ինքն էլ չեր նկատում, թե ինչպես որեց-որ համակրանքը դեպի Սարգարյանն իր մեջ ամփայնում էր: Ժամերով մտածում էր այդ հարցի շուրջը: Դա յեր արտաճառը, վոր վերջերս նա ցրված էր, հողնած, անտարբեր դեպի ծնողները: Վոչ ճաշն էր կարգին ուտում, վոչ կարողանում էր վորևէ բան միջնել վերջ կատարել:

Վարդեստ Ավագը մի որ գործից դարձավ՝ վտղացում հանդիպեց Լիզային՝ Սարգարյանի հետ խոսելիս: Նա դեռ հեռու յեր, յերը յերկուսով նկատեցին մոտեցող վարպետին և տաքնապով տարբեր ուղղությամբ դնացին:

Վարդեստը յեկավ տուն և վոչ մի բառ չասաց: Նստեց, լուռ ու կենտրոնացած հայացքով մի կետի նայեց: Հետո հանկարծ տեղից վեր կացավ և իր մոտ կանչեց աղջկանը:

— Են ի՞նչ մարդ եր հետդ խոսողը:

Լիզան կարկամեց:

— Քեզ եմ հարցնում, նա ո՞վ էր, վոր հետդ կանգնած էր:

Լիզան, արեւումենայնիվ, չհայտնեց ծանոթի անունը:

— Լավ, այսուհետև ասանց ինձ կամ մորդ

տնից վոչ մի տեղ չգնաս:

Յեմ Լիզան այդ որվանից տնային բանտարկում թյան յենթարկվեց: Վոչ մի քայլ նա տնից դուրս չեր դնում: Սարգարյանի հետ տեսակցություն ունենալու մասին խոսք անգամ չեր կարող լինել: Միակ կապը նամակագրությունն էր: Նամակներից Լիզան դալիս էր այն յեղրակացության, վոր Սարգարյանն իրենով տարված է: Նամակներից մեկը նա գիտալորյալ թողեց իր սեղանի վրա, վորպեսզի հայրը կարդա:

Ահա թե ինչ էր գրված այդ նամակի մեջ:

«Անդուծ Լիզա:

Դու գերեցիր իմ սիրտը, ապա շատ անգուծ վարկեցիր: Մի՞թե դու չես զգում, վոր գիշեր ցերեկ քեզ տեսնելու կարոտից հոգիս մաշվում է: Ասա, ինչո՞վ եմ մեղավոր, վոր ինձ այսպես տանջում ես: Մի՞թե նրանով, վոր նկուղում անցրած բույսի նման սիրտս արևի շող էր ու գում: Լիզա, այդքան անդուծ չեն լինի: Գթա ինձ, հիշիր, վոր առանց քեզ ինձ համար չկա վոչ արև, վոչ լուսին, վոչ վրանք: Այո՛, առանց քեզ՝ կյանքն ինձ համար կորցնում է իդ իմաստը: Յեմ քո հայրական տան գերությունից քեզ վրկողը միայն յես եմ լինելու և վոչ թե վորևէ ուրիշը:

Յեթե ամեն ինչից հրաժարվում ես, գտնե մի անգամ ևս յերևա: Յես սպասում, սպասում եմ անհամբեր, սրտասուրով: Աղահուծյամբ հետևում եմ քո վտանգալիքներին, վորոնց յես հաղարների մեջ անգամ կտարբերեմ:

Քո՛ Անդուծ»:

Վարդանան խորհարկն վոր կարգաց նամակը յեմ
դարացալ: Իր կյանքում նա առաջին անգամ քաշեց
աղջկա մազերից, սաստեց: Լիզան մի ամբողջ ուր հե-
կեկաց, բայց և աշխարհ ստիպւած էր յենթարկիլի
հորը: Սարգարյանին Լիզան միևնույն նշանակութիւն
ունեցող յերեք բառ դրեց...

«Հայրս, հայրս, հայրս...»:

Այս բառերի մեջ ամեն ինչ ասուած էր: Սարգար-
յանն աշխարհ կարգաւորն պէս ներքին շրթունքը կծեց և
սկսեց շուռ դալ իր սենյակում: Նա շատ մը զգնում,
վոր գեթ մի անգամ Լիզային չհրաժեշտեց իր սե-
նյակը: Յեմ քանի մտածում էր այդ մասին, Լիզայի
պատկերն ավելի երեւումն վերայով յերևում էր իր
առաջ: Նա կրկնում էր Լիզայի դրած յերեք բառը
և նորից ջղախանում:

Սարգարյանը տանը յերկար շրջելով, մեկ նայում
էր դարձարւած իր մահճակալին, մեկ՝ դեղին պա-
տեկին, յերեքման մը՝ առատաւարից կախուած ջահին:
Յերկար մտածելուց հետո նա ձեռքը իսկեց և սկսեց
նին, նստեց և սկսեց գրել:

«Անտի՛րոս:

Յեա պետք է թողնեմ այս քաղաքը, աշխարհ
փողոցները, վորսնցով քեզ հետ սրտակց եմ,
վորոնցով դիմումս մշտնջենական հիշողու-
թյուններ են մնացել: Ո՛ր, վո՛չ, հիշողութիւն-
ները քիչ են, յես սրտումս տանում եմ և ան-
բուժելի վերքեր... Մնաս բարով, իմ սիրելիս:
Յերբ պատահի (իսկ կյանքում շատ րան է պա-
տահում), նեղ դրութիւն մեջ լինես, զգա, հա-
կացիր և մտահ յեղիր, վոր յես կողմնեմ քեզ:

Ինձ մոտ, փորտեղ ել յես լինեմ, դու քո
սպաստանը կարող ես գտնել... Նորից մնաս
բարով:

Քո՛ Անդրեյ»:

Սարգարյանի մեկնելուց հետո յերեք ու անգամ
դական թերթերում հայտարարւած էր ժամադրոյ
Ավագ Շահնաւարյանի սպանութիւն մասին: Առեղծ-
վածային էր Ավագի սպանութիւնը: Գողերը մի կողմ
վոսկեղեն անգամ չեյին վերցրել: Վոմանք այդ բա-
ցատրում մեյն նրանով, վոր գողն, լատ յերևուցիլին,
դանակի տեղ հարւածից հետո տար մարդկանց ձայն
և լսել ու փախել:

Շատ ու շատ յենթադրութիւններ յեղան, սա-
կայն և միտ մեկնե, իհարկե, կատարել ջենթարեց
խորհրդան հանցագործին:

Լիզան հոր վողբերգական մահից հետո յերկար
ժամանակով տեղափոխւեց դուռը:

Այդ ուրիշ արդեն հինգ տարի յեր անցել: Լի-
զայի քաղաքացութիւն ժամանակ ինչե՛ր ասես չկա-
տարիցէն քաղաքում: Բազմաթիւ տեղաշարժեր ու
ցնցող անցքեր տեղի ունեցան: Գլուղումն մը նա ավա-
նատես մը աղբ դեպքերին, բայց իր հայրենի
քաղաքում դեպքերն այլ մեծութիւն և այլ թափ
ունեցին: Նա մոր հետ քաղաք վերադարձաւ աշխարհ
մանակ, յերբ կյանքն այլ ընթացք էր տալիս: Կարճ
ժամանակից հետո նա նորից հանդիպեց Սարգարյա-
նին: Այս հանդիպումն էլ իր պատմութիւնն ունե-
ցաւ, վորին ընթերցողը մատաճ ծանոթ է, մասամբ
էլ կճանոթանա ներքեւում:

ՅԵՐԿՐՈՐԳ ՄԱՍ

I

Լիւղայի համար պարզվեց, Վոր Սարգարյանը ստոր ու քստմնելի խաղ է սարքել իր հետ: Այն որից սկսած, յերբ նա կայարանում հանդիպեց իր սիրած տղամարդուն ինչ-վոր անծանոթ վնոջ հետ, նա զգաց, Վոր ինքը չարաչար կերպով խաբւած է, տմարդի մեկի կողմից ստորացված: Ատելության ու վրեժխնդրության զգացմունքները յուրաքանչյուր բո- պե բորբոքում ելին նրան, քայքայում առանց այն ել խախտված առողջությունը: Արդեն յերկար ժամանակ նա տնից դուրս չեր գալիս: Ծանր ու պրտամաշ մտքերը ծռում էին նրա գեղեցիկ գլու- խը, խոնարհում ուտելի վրա. մի անջնջելի թա- խիծ պարուրել եր նրա սաթի պես սե ու արդեն փայ- լը վորցրած աչքերը: Չե՞ վոր մի քանի ամսից հետո աշխարհ պետք է գար մեկը և հայր պահանջեր: Վոր- պիսի՜ խայտառակ ստորացում: Նա՞ վրկարողանա՞ր, արդե՞ք, տանել չըջապատի մարդկանց պախարակող ու դատապարտող հայացքները:

Լիւղան աշտպիտի խառը մտքերի մեջ ձոր, յերբ հանկարծ մայրը ներս մտավ: Առաջին հայացքից կա- րելի յեր յենթադրել, Վոր նրանք քույրեր են: Այնքան նման ելին նրանք:

Մայրը — Թագուհին, արդեն գիտեր աղջկա հետ պատահածը: Աղջկան նա հուսադրում եր, ամեն կերպ ցրում սրտամաշ մտքերը: Այդ որը նա չուկայից վե- բաղառնարով՝ տեսավ, Վոր Լիւղան ավելի քան հուզ- ված է, անհանգիստ:

— Ախէի, քեզ ելի ի՞նչ է պատահել:

Այդ հարցին նա վոչ մի պատասխան չստացավ: Բայց շարունակեց նորանոր հարցեր թափել աղջկա գլխին:

— Ինչո՞ւ յես անընդհատ ու ձանձրալի հարցեր տալիս, — պատասխանեց Լիւղան և համբ քայլերով մոտեցավ պատուհանին, հայացքը հառեց փողոցում սխալացող աղաղիներին:

— Ա՛խ, Լիւղա՛, Լիւղա՛. յես իմ քո միակ հարազա- տը, ինձ ել վոր եղպես հարու յես տալիս, ել ո՞վ կմոտենա քեզ: Եսոր ելի նոր բան է պատահել քեզ, բա յես չիմանա՞մ:

— Ե՛, մայրիկ, աշխարհումս այնքան բաներ են կատարվում, բոլորն իմանալ չի լինի...

— Լիւղա՛, սիրելիս, ինձնից, իմ միս ու արյունից ես ստեղծվել, բայց ելի սիրտը բաց չես անում, մի տեսներ ինչ կա մեջը: Յես հին բաների մասին չեմ ուզում խոսել, դու դրա մասին շատ լավ գիտես: Ինչ վոր անում ես, քո գլխու յես անում: Մեկից մի բան

չեն հարցնի... Հենց դա յիւր պատճառը, վոր ես որն ընկար: Ինձնից ել ես թաղցնում, մել ո՞վ, ո՞վ քո դարդերդին դարձան մանի:

Լիզան նույն ցրվածությամբ լսում եր մոր խօսուները: Այդ մոմենտին դուռը ծեծեցին:

— Լավ, մարդիկ, տես մեն ով Ե դուռը ծեծում:

Ներս յեկողն Արզումանյանն եր, վորը Լիզային նկատելով, բացակամեցեց:

— Այդ ինչո՞ւ:

Լիզան իսկույն հասկացավ, թե հարցն ինչի մասին է: Յեւ հասկանալով հանդերձ, իսկույն վորեւե բան հնարել զժվարացավ: Մինչ նրա խոսելը, յերկուստարուն ինքն իրեն սրտասխանեց:

— Ահա, ստում Ե յի, վոր միջանցիկ տնայակում չնստես, հիմա, ինչպես յերեւում Ե, բանը լռանից անցել է:

Լիզան համոզված չել, վոր իր «հիվանդութեան» պատճառն Արզումանյանին անհայտ մ: Բայց Ե այնպես նա չեր շտապում գաղտնիքը բացել: Արզումանյանի անկեղծ, ընկերաբան, զգայուն վերաբերմունքը Լիզայի մեջ նոր խոհերի տեղիք մեր տարիս: Այդպէս, վորեւե մեկը կարո՞ղ է ներել, վոր ինքն ապորինի յերեւոյս ունենա: Ո՞ր, վո՞չ, վո՞չ, այս յերկարացեց հետո յես չեմ ապրի,—ինքն իրեն ասում միջ Լիզան: Նա պատկերացնում եր առաստաղից կախած թուղ, թուղի տակ գրած նստարանը, վորի վրա ինքը բարձրացել է Ե հագնում է ողակը... Այս մտածմունքներն մեջ նա

կորցրեց հավասարակշռութիւնը Ե մի սուր ճիշ դուրս թռավ նրա կրծքից:

— Ո՞ւ...

Արզումանյանը տեղից վեր թռավ, Լիզայի յերկու ձեռքը բռնեց:

— Ի՞նչ պատահեց, ի՞նչ պատահեց...

Լիզայի ներքին շթունը դողում եր, աչքերն ասես ցանկանում եին ընդ դուրս գալ: Արզումանյանի ողնությամբ նա ջարդված ընկավ նստարանի հենարանին: Արզումանյանի հարցին նա չպատասխանեց: Կարմրեց, զղջաց արածի համար, բայց չկարողացավ խոսել:

Յերբ Լիզան մի քիչ հանգստացավ, Արզումանյանը կրկին վորձեց վիմանալ իր համար բողբոջին անհատկանալի այդ յերեւոյթի սրտառու, սակայն չհաջողվեց: Նրան թվաց, թե ինքն իր ներկայութեամբ խանդարում եր Լիզային, վեր կացավ, մի վարանոտ հայացք նետեց պատերին փակցած պատկերներին ու վերափոխված նման ընդունելութեանից, դուրս գնաց: Լիզան ցածր ձայնով պատասխանեց նրա հրածեղին: Արզումանյանին այդ ավելի վերափոխեց:

Փողոցում Արզումանյանը պատահեց իր ընկերներէից մեկին, վորն աշխատում եր շահագործման գծով:

— Դա ի՞նչ է, ջիւնի թե Լիզայի վրա դու յել ես սիրահարվել:

— Նու, սատանան նրա հետ...—կոպտորեն բացականչեց Արզումանյանը:

— Չե, յես ի միջի ալլոց եմ հաղցնում, լսել եմ, վոյր Սարգսարյանի դեմ սլաքքարում ես, ո՞րք ե իմանում, դուցե կանանց համար ել ես սլաքքարում: Ախր նա Լիզայի հետ չանա յեր թափում...

— Ո՞վ, — միանգամից չկոհակելով դործի եյու-
թյունը, հարցրեց Արզումանյանը:

— Սարգսարյանը. յես լսել եմ, վոյր Լիզան նրա-
նից յերեխա յե ունենալու:

Կարծես մեկն ինչ-վոյր իր ծանր թափով լըկցրեց
Արզումանյանի գլխին:

— Ստո՛ւմ հա, — համարյա դռաց նա:

— Աղնիվ խոսք, լսել եմ ալլալիսի բան:

— Սրիկա՛, այ սրիկա՛, այս անգամ անսրոյ:
ասաց Արզումանյանն ու հեռացավ:

II

Ձմեռնամուտի մի յերեկո յեր: Արդեն բալակա-
նաչափ ուշ եր: Փողոցներն աստիճանաբար դատարկ-
վում էյին յերթեկողներից: Ելեկորական կանաչա-
վուն լույսը վողոյել եր Լիզայի աննյաղը. լույսը լա-
քած պահարանից անդրադառնում եր, սփռվում մուգ-
կարմիր ներկած հատակին: Կարծես ամբողջ սենյա-
կում կանաչ թափիչ էյին փռել: Փողոցի վրա գտնվող
պատուհանները բաց էյին: Տանն ամեն ինչ հանգիստ
եր, նուրբ և քնքուշ: Տիրում եր կատարյալ լուսթյուն:
Առաջին հայացքից կթվար, թե տանը մարդ չկա:

Սակայն վողոցից կարեկի յեր տեսնել, թե ինչպե-
սեկը բաժակը ձեռքին մոտեցավ պատուհանին, ապա

դառնալով՝ պատուհանից ինչ-վոյր իրեր հանեց, հետո
գնաց սենյակի խորքը:

Այդ պահին մթության մեջ, վողոցից մի ան-
նալորություն դադարեցողի մոտեցավ պատուհանին և
գրպանից շտապ մի փայլուն իր հանեց: Ապա անցավ
պատուհանի տակ գտնվող արդեն սաղարթաթափ
ակացիներից մեկի տակ: Նա հայացքը մի վայրկյան
անդամ չեր հեռացնում պատուհանից և կարծես ան-
համբեր ինչ-վոյր բանի յեր սպասում: Բալականաչափ
յերկար ժամանակ աննյաղում վոյր մի ասուկի ջերե-
վաց: Բայց ահա թափալատ կիսամթության մեջ
կրկին մեկը շարժվեց դեպի պատուհանը:

Փողոցում գտնվող մարդը, վոյր մինչ այդ կար-
ծես քարացել եր իր տեղում, մի արագ շարժում արեց
և ձեռքի իրն զգուշությամբ ուղղեց դեպի պատուհա-
նը: Սակայն վողոցի անկյունից մի ուշացած անցորդ
անցավ: Յերեկի այդ եր պատճառը, վոյր անձանոթ
մարդը կրկին վուշ յեկավ ակացիի տակ և գրպա-
նում թաղցրեց ձեռքի իրը: Նա մի քանի քայլով հե-
ռացավ թաղստուցից, ապա՝ յերբ չըջապատում ամեն
ինչ նորից խաղաղվեց, նույն զգուշությամբ վե-
րադարձավ աշխտեղ: Նա հանկարծ աշխտեղացավ,
վայրկյանաբար կռանալով, մի աղյուսի կտոր սլեցը-
րեց և ամբողջ ուժով չարտեց բաց պատուհանից
ներս: Աղյուսն, ըստ յերեկոյի, դեպի նրա ապակյա
իրի, վաղեց այն: Հենց այդ ձայնի վրա կանացի մի
սիլունա գծադրվեց պատուհանի մոտ: Ատրճանակի
յերկու կրակոց հետեցին իրար: Լսվեց կանացի մի
սողիտորմ ձիչ: Շրջապատում ինչ-վոյր անասնոթ

աղմուկ բարձրացաւ: Մի ակնթարթ անց, պատուհանի տակ կանգնած մարդը չքացաւ: Փողոցում ամեն ինչ խաղաղ էր ու անվրդով: Կարծես արտասովոր վոչինչ չէր պատահել:

Լիզան կիսամերկ դրուժյամբ խորքի սենյակը մագերթով, մօրը գտավ արյունաշաղախ, գետնին ընկած: Գնդակները կտրել լեյկոս պատափի կրծքին, վրտեղից աթոռ առաւ արյուն էր հոսում: Մինչ հավաքված հարեաններն ընդհանուր շփոթի մեջ կը սարդեյին յեղելութունը, ուշաթափված Լիզային ուշքի կբերեյին, նրա մայրն արդեն մահվան դեմ լիւր վերջին, առանց այն ել թուջլ ուժերն էր լարում: Շատ կարճ ժամանակից հետո յերկու տղամարդ Լիզայի մօր սարդեն անջնչացած դիակը տեղափոխեցին խորքի սենյակը:

Ո՞վ էր այդ անհայտ չարագործը, լե՞նչ նպատակներ էր հետապնդում նա, — վրէժ վրք չկարողացաւ իմանալ...

III

Բազմաթիվ խարդախ խաղեր ու վտրտալթներ նյութելու մեջ փորձված Սարգսյանն արդեն յերկրորդ անգամն էր, այս անգամ բոլորովին նոր սխալանելով, հարվածներ հասցնում ինժեներ Զատոնակուն: Յեթե հեղափոխությունից առաջ ինժեներ Զատոնակու հեռ նա հաշիվներ էր հարդարում, վրոյհեռն այդ մարքուք անձնափորությունը

ճշմարտության կողմնակից էր և իրենց իրավունքների համար մարտնչող բանվորների համակրողը, ապա այժմ, հեղափոխությունից հետո, նա գործ ուներ մի նոր Զատոնակու հետ, վորն ուներ իր յերկտասարդ հետևորդները, վորոնք արխարար կռվում էյին նախկին նորանոր շերտեր յուրացնելու, խղախ նախագծումներն իրականացնելու համար:

Զատոնակու յերկրորդ բանտարկությունը ոգտագործելու ուղիներ էր վորոնում նա:

Սարգսյանն աշխատում էր ջուրն ավելի ու ավելի սղատրել: Յեւ այդ առնչությամբ էլ նա մտածում էր գնել Արդունանյանի հարցը:

Սարգսյանը վրոշել էր Արդունանյանի մասին, բացի Սարգսյանից, դանդաղալի և նախկինի նախագահին: Մինչ այդ նա աշխատում էր, ինչ կերպ էլ լինի, Զատոնակու բանտարկության մասին նախկինի նախագահի կարծիքն իմանալ, նոր միայն վրոշել նրա մոտ գնալու կամ չգնալու հարցը: Յերկար խորհրդածություններից հետո յեկավ այն յեղբակացության, վոր ինչ կերպ էլ լինի, միեռնոս է՝ նախկինի նախագահի մոտ գնալու յե: Սակայն ինչպես գնալ, յերթ չես իմանում, թե ինչպես կընդունվես: Սարգսյանը հասկանում էր, վոր այդ գործում փոքրիկ սխալը կարող էր ամեն ինչ շուռ տալ, փչացնել: Նա վաղուց, շատ վաղուց գիտեր, վոր զղուշությունը դիվանագիտության մեջ հաղթանակի կեսն է: Նա վրոշեց մեռնալ, առանց Վրկովի, գնալ նախկինի նախագահի մոտ:

Նախկինի շնքում մեծ թվով մարդիկ էյին հավաքվել: Արդտեղ կային նախկին հողամասի

վարիչներ, վորոնք յեկեղ եյին գանգատվելու վոր-
ման խողովակների պակասութեան մասին: Կային և
հին բանավորներ, վորոնք յեկեղ եյին անձնատկան զոր-
ծերով: Նրանք յերկար նստաբարձները վրա նստած՝
ծխում եյին:

Սարգսրյանը պատշգամբ մտնելով, չէր լիմանում
վորտեղ տեղավորվի, վորսեղի աղաովի նստածնե-
րից միքանիսի ուսումնասիրող հայացքից: Այդ հա-
յացքներն ասես ասեղի նման ծակոտում եյին նրան:
Նա զգուշ, անձայն մոտեցաւ պատուհանին ու
սկսեց դիտել նախադասի առանձնասենյակի դուռը:
Մեկը շտապ ներս մտաւ ու համարձակ կանչեց:

— Ո՞վ ե վերջինը:

Ներս մտնողին տեսնելով, Սարգսրյանն ինչ-վոր
տարրինակ շարժումներ արեց, ասես մեկը յեռացող
ջուր լցրեց նրա գլխին: Շատ անհարմար ձև, բայց և
արջաբն նա ստիպւած եր պարտախանել:

— Յես եմ:

Յեկողն Արղումանյանն եր, վորը մի ցրված հա-
յացք նետելով շրջապատի վրա, շուռ յեկաւ ու սկի-
սեց ձեռքում խաղացնել դժադրությունները մի փա-
թեթ: «Ուրեմն նա յեղ ե յեկել...», — շուռ դաւով
ինքն իրեն ասաց Արղումանյանը:

Սարգսրյանը ևս շուռ եր յեկել և պատու-
հանով դեպի վորոց եր նայում: Նա բոլորովին չէր
սպասում, վոր հենց այդտեղ կհանդիպի Արղումանյա-
նին: Յեւ ինչպես դողութեան մեջ բռնւած, չէր
իմանում, թե ինչպես հանդարտեցնել իր ներսում
ամօլի ու ամօլի բոլորովոր վոթորիկը: Նրան ամօլի

անհանգստացնում եր, վոր Արղումանյանն այստեղ
իրեն ոտարի նման չէր դգում: Դեռևս պատշգամբի
մյուս ծայրին Արղումանյանը բարեկամորեն ժպտաց
ծերուկ պահակին, ինչ-վոր բան հարցրեց: Այդ հա-
մարձակորեն ներս մտաւ, նույն համարձակութեամբ
հարցրեց այն, ինչ իրեն անհրաժեշտ եր:

Սարգսրյանը յերեմն դադարեցողի նայում եր
Արղումանյանին և հենց վոր նա վորիկ շարժում
եր կատարում, հայացքն իսկույն վոթարում եր
ուրիշ տեղ:

Արղումանյանի ձեռքում յեղած թղթերն ամենից
չատ եյին հետաքրքրում Սարգսրյանին: «Գուցե այդ
դժադրերն ե», — մի պահ տարտախած մտածեց Սար-
գսրյանը:

Ձգիտես ինչու նրա մանրիկ աչքերն ամօլի արագ
եյին թարթվում... Տոթից, թե՞ վերջին մտքից նրա
ճակատին քրտնքի կաթիլներ յերեկային: Նա ջղային
շարժումներով անընդհատ արքում ձեռ ճակատի քր-
տիքն ու ամօլում տրորում թաշկինակը: Մինչ այդ
Արղումանյանը մի հասակավոր բանվորի հետ պա-
տըշգամբի անկյունում դուռցի յեր բռնվել:

Սարգսրյանն արդեն յերրորդ անգամն ուղեց
դուռն դալ, դնալ: Նրա մանր աչքերը թախալդ ըն-
կած մկների պես դեռ ու դեն եյին վաղում:
Հենց այդ պահին նախկին նախադասի
դուռը բացվեց ու դուռս յեկաւ այնտեղ գտնվող
մարդը: Հերթը Սարգսրյանին եր: Անյատահ քայ-
լերով նա ներս մտաւ: Հանրապետութեան նախկին
կոմիտեի նախագահը նրա բարեն իսկույն չընդունեց:

Իր բարեւի պատասխանը չստանալով, Սարգսրյանը չվարած մնաց կանգնած: «Ահա տկալում ե»,—մտածեց նա: Վերջապես նախագահը սեղանի վրա դրած թղթերը մի կողմ հրելով, գլուխը բարձրացրեց:

— Բարեւի, բարեւի, — Սարգսրյանին յիշատից մինչև պուխ նայելով, վերջապես պատասխանեց նախագահը. — նստեցեք: Նա նստած սեղից վեր կացավ և ձեռքերը զինվորական անդրադարձնողի դրությամբ խոթելով, հարցրեց.

— Ինչպե՞ս են գործերը,—և պատասխանի չսպասելով, ասելիքացրեց. — Այդ ի՞նչ ե, ինձենեկրի հետ անհաշտ եք, առանձնատենյակից դուրս եք մոռնում, վրան բղավում... Այդ յերթվանից եք աջակիտ արքայական դիրքի տիրացել: Չլինի կարծում եք, վոր դուք աշխատում եք ինչ-միտ կապիտալիստ Լիա-նոլովի հանքում... Ինչո՞ւ յեք կանգնել, նստեցեք:

Նախագահը Սարգսրյանին այնպես եր նայում, վոր կարծես նախորոք զիտելը, թե ինչի համար եր յեկել, ինչ պետք ե ասել: Նրան տեսնողը կասեր, վոր այս մարդը մի հայացքով կարող ե թափանցել մարդկանց ներքնաշարհը, լմանալ, թե ինչի մասին են նրանք մտածում: Սրբ մի հայացքի մեջ կար այն ուժը, վորը հարկավոր եր մարդկանց ո՛վ յենելը վորոշելու համար: Յեւ թիվում եր, թե այդ մարդը յերբեք, վսչ մի դեպքում չի պաշտպանվել, այլ ծընված ե միշտ հարձակվելու համար: Առաջին անգամն եր, վոր Սարգսրյանը դեմ առ դեմ խոսում եր նրա հետ:

Նախորդակի հարցերին նա մեծ զղուշությամբ եր պատասխանում: Ամբողջ խոսակցության ժամանակ նա չեք կարողանում մոռանալ Արդումանյանի թեւի տակ յեղած գծադրերը: «Մի՞թե վաղորոք պայմանավորվել են...»,—ինքն իրեն մտածում եր Սարգսրյանը և սրտատրոփ սպասում ընդունելության վերջին:

— Ասացեք, խնդրեմ, ի՞նչպես ե դրված նոր հովանսերի հետախուզական աշխատանքը:

— Յերեւի դուք ինձնից լավ եք լմանում:

— Ա՛յ, տեսնում ե՞ք, չեմ լմանում: Այլապես չեյի հարցնի:

— Դա կապված ե ծովի հետագա ցամաքացման հետ:

— Իսկ նոր տարածության ցամաքացման հարցը դուք լուծեցի՞ք:

— Յես իմ կարծիքն արդեն հայտնել եմ, ընկեր կուլիյեյ: Իմ կողմից ներկայացրած կառուցվածքային քարտեղի վրա չորրորդ շերտի 250-րդ հորիզոնականի ուղղության մասին բացատրել պարզությամբ ե ասված: Յես յենթադրում եմ, վոր 250-րդ հորիզոնականը յերկու հարավոր ուղղություն ունի: Առաջինը՝ 250-րդ հորիզոնականն անցնում ե ցամաքացման յեմթակա 51-րդ ծովային տեղամասով: Յերկրորդ՝ այդ նույն հորիզոնականն անցնում ե 56-րդ, 57-րդ և 58-րդ ծովային տեղամասերի հատման վրատով: Ինձենեկը Չատուտկու կարծիքով այդ հորիզոնականն անցնում ե 87-րդ ծովային տեղամասով:

Կուռլիյեյի միանգամայն հանդիսու եր: Այդ բա-
ցատրուէթյուններն ժամանակ նա վերհիշում եր ծո-
վախորշի աջն մատը, վորը պետք և ցամաքացւեր, և
վոր աշխատանքը հեշտացնելու համար աջն բաժան-
ված ևր քառակուսիներն, վորոնցից յուրաքանչյուրն
իր համարն ուներ:

— Յեւ ձեր կարծիքով ինժեներ Չատոնսկու տե-
սանքսը սխալ և:

— Իմ կարծիքով՝ այո: Դուք ինքներդ դատեցիք,
ընկել Կուռլիյեյ: Բանն մենք մոտենում ենք Շիր-
վայուղին, աշնքան ալեքի շատ մեք հանդիպում ապշե-
րոնյան կրաքարային շերտերին: Յեւ դեռ երբ ինչ,
յես իմ անկեղծ կարծիքն եմ հայտնում, ինչ վերաբե-
րում է ծովախորշի արդյունաբերական հեռանկարին,
ապա մինչև տրոս վրատարումը մշակումը ցույց և տա-
լիս, վորը նախիթը ծովախից աշնքան ել մոտ չե: Այդ
յերմուշի բացատրությունը պետք և փնտռել Բի-
բլ-Հելյրաթի յերկարամյա շահագործման մեջ: Չի կա-
րելի աջքաթող անել, վոր նրա հին տերերը — Չու-
բալովը, Նոբելը, Ռոտշիլդը, Միրզաբեկովը և ուրիշ-
ները ծովախի 150 նավթահորից մեկ միլիարդ փութ
նավթ են հանել: Պարզ չե՞, վոր այդ ուժասպառ և
արեւ աշն հողամատը, վորի համար հիմա աշտպես
ուժեղ պայքարում ենք:

Հեղնական մի ժպիտ պարուրել եր Կուռլիյեյի
դեմքը: Այժմ նա ուղիղ նայում եր Սար-
դարյանի աչքերի մեջ, դուրսն անընդհատ տըմբ-
տըմբացնում:

— Այդպե՛ս, արդարե՛ս, հետո՞:

— Յես չասացի, վոր իմ և Արզումանյանի միջև
տեղի ունեցած վեճերն ել այդ հարցի շուրջն եյին:
Ինձ համբերությունից դուրս բերեց վաղուց ի վեր
դատաւարումը հայացքների պաշտպանությունը:
Մի՞թե կյանքն ինքը ցույց չտվեց, վոր Չատոնսկու
վերցրած ուղղությունը վոչ մի կերպ չի արդարաց-
նում իրեն: Նրան յես իմ սենյակից դուրս չեմ արել,
ընկեր Կուռլիյեյ, մեր մեջ հասարակ վեճ և յեղել:

— Այո՞:

— Այո՛, ուրիշ վոչինչ:

— Լա՛վ, այդ թողնենք: Դուք Մոսկվայից եք
յեկել, աշտեղ ինչպե՞ս և դրվում ծովախորշի ցա-
մաքացման հարցը:

— Կոնկրետ ո՞ւմ կողմից:

— Խոսքս ահադեմիկ Շեստովի մատին և:

Հասով ամենաժանր լրույն: Սարդարյանն իրեն
ծուղակի մեջ եր դրում: Բայց հիշեց, թե իր տեղա-
կարին ինչպես և հայտնել Շեստովի կարծիքը, և
աշն աշտեղ շուռ տվեց:

— Նա իմ յենթադրություններին դեմ չե:

— Իսկ վորտեղի՞ց այդ դիտեք:

Այս վերջին հարցը՝ առես զնոսելի պես ուղղված
եր Սարդարյանի սրտին:

— Այդ բանը յես հենց նրանից իմացա:

Նավթկումի նախագահի ունեքերը համկարծ վեր
բարձրացան: Առհասարակ նա ամենայն հեշտությամբ
խաղաղում եր դեմքի բոլոր մկանները, մանավանդ
նախախի մկանները: Իսկ յերբ նրա յերկու ունեքերը

միասին վեր ելին բարձրանում, դա նշան էր, մեր վրակն քանից խիստ դալարացած է:

— Ինձ թվում է, վոր դուք մի քիչ հիշտ չեք խոսում: Յերեմի կարծում էք, վոր Կուլիբեմն ամեն ինչի կհավատա: Ձեր այդ վերաբերմունքը չբնական ինչի արդյունք է: Ահա ձեզ ակադեմիկ Շեատովը վարձվեք՝ ծովախորշի ցամաքացման մասին, հենց այսօր նա ասացել, և գիտե՞ք, մի քիչ նման չե՞նք ասածին:

Սարգսյանի մարմնով մի անդուրեկան հոսանք անցավ: Նա յերեք չեք յենթադրում, վոր ակադեմիկի կարծիքն այդքան շուտ արդյունապես կհաղորդվի աշտեղ:

— Լսեցեք, տեսեք, թե ակադեմիկ Շեատովն ինչպես է դնում հարցը: Բայց սպիկի լավ կլինեք, վոր Արդումանյանն էլ ներկա գտնվեք, նա պետք է դար:

Սարգսյանին թվաց, թե իր վտոքերը դրին ասացի վրա: Անդուրեկան էր, այո՛, անդուրեկան, հենց Արդումանյանի մոտ նախատվել: Բայց ինքն ի՞նչ կարող էր անել: Նա նույնիսկ չստաց, մեր Արդումանյանը դրո՞ւմ սպասում է: Կուլիբեմը նայեց ժամացույցին, ապա դնաց դեպի դուռը:

— Այդեն ուշ է, թերևս նա յեկած կլինի,— դուռը բանարով, ասաց Կուլիբեմը:

— Ա՛, բնիկը Արդումանյան, յես ձեզ ձե՛ սպասում, նեղա յեկեք: Այժմ շարունակե՛ք: Ահա, յուրեմը, ակադեմիկ Շեատովի ասածները:

Կուլիբեմը բռնեց մի ժամացույց անջատելով, սկսեց կարգալ իր սեղանի արկղից հանած թուղթը:

«Յեղք կարմել են ծովախորշի ցամաքացման պլանը, դիտարկել խնդիրներից մեկն է յեղել վորոշել, թե վորտեղով է անցնում չորտորդ շերտի 250-րդ հորիզոնականը: Այստեղ այդ մասին յերկարացն Սարգսյանի կողմից յերկու կարծիք է հայտնվել: Նա գտնում է, վոր 250-րդ հորիզոնականն անցնում է ծովախորշի 51-րդ տեղամասով: Հետո նա վեր թե նոր տվյալների վրա հենվելով, այդ ուղղությունն սպիկի հեռու—դեպի արևելք է տարել և յեկել այն յեզրակացության, վոր այդտեղ մի շարք նախնիք շերտեր են հատվում: Մինչդեռ մյուս յերկարացնը — Ջատոնակին գտնում է, վոր 250-րդ հորիզոնականն անցնում է 87-րդ ծովային տեղամասով: Սրանք միմյանց հակառակ կարծիքներ են: Յես հավրած եմ համաձայնակելու Ջատոնակու հետ: Յերկարացնակա՛ն տվյալներն ասում են, վոր Սարգսյանի յենթադրած ուղղությամբ — 51-րդ տեղամասով այդ հորիզոնականը չի անցնում: Ձե՛մ կարող համաձայնակել և այն կարծիքի հետ, վոր իրր թե 87-րդ տեղամասում 250-րդ հորիզոնականն անցնում է կրաքարերի շերտի կամ արդեն իսկ շահագործված շերտի վրայով»:

— Սխալ չե ասված, վոր ձերության տարիներին վրմանք կորցնում են առողջ դատելու ընդունակությունը, — ատամների արանքից ասաց Սարգսյանը:

— Վրմանք ել յերկտասարդ հասակում առողջ դատելու ընդունակությունից միանգամայն դուրկ են լինում, — հեղնական ժպիտը դեմքին հարեց Արդումանյանը: Այս ժպտից նրա չեչոտ դեմքի մկանները աշխուժով շարժվեցին: Ակադեմի-

կիւ կարծիքը բնելիս, նորա աչքերը սրագորացին, շնոսազունեց դեմքը, վրոյն վրա կաշկերի յիւ կարդալ. — «Հիմա ի՞նչ կ'ստեղծեմ, բարեկամս»:

Նախկինի նախագահը կարդալը վերջացնելով, զննող հայացքով նայեց նստածներին: Աթոռի մեջ ալիքի խրվելով, նա ձեռքը բարձրացրեց.

— Լսենք վերջը:

— Միևնուսյն և, ընկեր Կուլիյեյսի, Սարգսյանի համար Շեստովի հեղինակութունն ել գրող չարժե:

— Լսենք մինչև վերջը:

— Միևնուսյն և՛ դրա վերջը նման ել լինելու տեղին, — արհամարհանքով վրա տալից Սարգսյանը:

— Ասա ինչո՞ւ և յիւք արեւում, վրոյն տկաղեմիկը համակարծիք և ձեռք: Մի՞թե տասն ուրախ ընթացքում նա այգալիսի կարեւոր հարցի մասին կարող եր իր կարծիքը փոխել: Այս կարծիքը նա հայտնել և Միության նախագահին տնտեսութեան գլխավոր վարչութեան նկատում... Իսկ ձեռք, ինչպես դուք եք հասկնալ, ուրիշ բան և ասել, հա՛... հա՛, հա՛... հա՛...

Սարգսյանը ցանկանում ևր ուրիշ առարկութեաներ անել, սակայն Կուլիյեյսի նրան ընդհատեց.

— Ահա թե ինչ ե գրում ինքը — Չատուհանի: «Թույլ տալիք միանգամ ընդմիջատ լուծել այդ խնդիրը, ինչ քողորովին հարկավոր չեն ասյն ծախտերը, վրոյ կապված են ծովի ցամաքացման հետ: Ինչ թույլ տալիք 87-րդ հոդամասում փոքրիկ մի կղզի ստեղծել և հետախուզական մի բուրգ կանգնեցնել...»:

Առարկութեաներն իրար կլինեցին: Սարգսյանը գլուխը եր, թե ինչպիսի արագութեամբ կրողնում և

իր վտարի տարի չողը: Չատուհանին վաչ թե նոր վիճաբանութեաների առիթ եր տալիս, այլ առաջարկում եր ամեն ինչ փորձով ստուգել...

— Այո՛, գիտութեան մայրը՝ փորձը, միակ միջոցն և, վրոյ հնարավորութեան կտա ստուգելու յեղած հայացքները:

Արդումանյանի այս բառերը նետի նման խոցում եյին Սարգսյանին: Այս բառերն արտասանելուն պես նա տեղից վեր կացավ, զնայ զնայի պատուհանը:

Կուլիյեյսի չարունակում եր Սարգսյանին դաս տալ, ինչպես մեծը՝ փոքրին:

— Բոլորս կարող ենք սխալվել. և բոլորովին ամոթ չե, յերբ մարդիկ սխալվում են: Ամոթ, հազար անգամ ամոթ նրանց, փորոնք գիտակցում են իրենց սխալը և չեն խոտտովանում այն: Սուրհուրդ չեմ տալիս այգալիսին լինել: Դուք ոգնեցեք սխալանալունքով ծովախորշի քարտեզը: Յեթե վարող և՛ գտեք Չատուհանի գծադրած կառուցվածքային քարտեզը: Արդումանյանը բոլորովին չի վերաւորվի, յեթե ասեմ, վրոյ տվյալ դեպքում յես սակաղեմիկ Շեստովին տալիք շատ եմ հավատում, քան իրեն: Շեստովն ել իր հերթին հավատում և Չատուհանին: Ուրեմն, ինչ կերպ ել լինի, քարտեզը հարկավոր և գտնել:

— Այդ մասին հարցրեք իրեն՝ Չատուհանին:

— Այդ յես գիտեմ, բայց և այնպես ձեր ոգնութեան ինչո՞ւմ կկայանա:

— Լավ, յես ի՞նչ կարող եմ անել:

— Գնացեք, լավ մտածեցեք ձեր մոտակա անելիքները մասին: Մինչև Չատուհանի հարցի պարզվելը դուք կատարեցեք այդ աշխատանքը:

Կուլիբիսի այս խոսքերէնց հետո՝ Սարգսրայանը
չէր ցանկանում ալդտեղ. դեթ մի բոսկի նստել: Ին-
չո՞ւ Կուլիբիսին ալդ բոլորը հեղնանքով եր առնւմ:
Ո՞րթե նա կարողացել է թափանցել իր ներսը, մի՞-
թե նա ալդեն հասկացել է իր լարած վորդալթնեւի
հրաւթյունը: Սարգսրայանը վախենում եր վորեն բան
մտածել... Նա պարզապէս հիմար դրուլթյան մեջ եր:
Բայց և այնպէս, իր մեջ ուժ հաւաքելով, նա հա-
ղիվ լսելի ձայնով աւաց.

— Յես ձեր պահանջը կկատարեմ, սակայն թույլ
տալեք արդեն իսկ ցամաքացւած մասի վրա հետա-
խուլական հոլը կանգնեցնել և սիւն թե վնէ՛ւլոր կղզի
կառուցել:

— Իսով, ալդ մատին կմտածենք:

IV

— Յես ի՞նչ իմանայի, գոնե նախադրուչացնելի:

— Ի՞նչ նախադրուչացնելի, մի՞թե չեյիլ տես-
նում, վոր նամակները գաղտնի յեն և ուրիշին
տալ չեր կարելի:

— Ուրիշին—այո՛, Անդրեյ Սերգեյեւիչ, բայց...
վոչ նորան. յես վո՞րտեղից իմանայի, վոր ձեր հարա-
բերությունները վատացել են, գոնե մի վորքը ակ-
նարկելիք, հայտնելիք, վոր նորա կոպիւնները ձեզ
դուր չեն գալիս, և յես վոչինչ ցույց չեյի տա: Դուք
ընենելիք իմ տեղ, կարո՞ղ եյիք իմանալ: Յեթե միւնչե
Մոսկւա դնալը մի բան պատահած լիներ, յեթե յես

իմանայի, վոր միւնչ ալդ ձեր յերկուսի մեջ աւ կա-
սու յե անցել, հաղիվ թե ձեր դրածներից մի տող ան-
գամ ցույց տայի, յերդւում եմ:

— Ոխ, ստոանա կանայք: Նրանք ընդունակ են
հաղար ու մի տեսք ընդունել, ամենի հրեշտակի ձեա-
նալ... Սակայն ինչպէս յես ալդ չեմ իմացել...

Վոլկովն իր անբաժան ծխամորճը ծծելով, կա-
տարած սխալի համար ախնքան եր ախոսում, վոր
չեր նկատում, թե ինչպէս ձեռքում յեղած թղթի
կտորները ճմլւում են... Նա միւնչ ալդ նամակների
մասին յերբեք չեր մտածել:

— Քո կողմից դա կատարյալ ապուշություն է
յեղել, — զայրացած ասաց Սարգսրայանը և տեղից վեր
կացավ:

— Սպասիր, Անդրեյ Սերգեյեւիչ, մի՞թե դրանով
վերջացավ, չե՞ վոր հիմա նա կարող է ալդ նամակ-
ները մեր դեմ ոգտագործել...

— Կարող է, այ՛ո, կարող է, — ավելի զայրա-
ցած պատասխանեց Սարգսրայանը, — և ծառից յեր-
կու տերեւ պոկեց, պատուեց ու դեն նետեց:

— Յես ի՞նչ իմանայի, ամեն անգամ նամակ
ստանալիս, ինչըրում եր, վորպեսզի կարդարուց հետո
տամ իրեն: Յես ել տալիս եյի: Յեվ յերբեք հետ չե-
յի պահանջում: Ո՞վ գիտեր, թե ալդպիսի բան եր
պատահելու:

Նրանք դուրս յեկան քաղաքային այգուց:

Վերջինս տեսեց կյանքի մասին վնասալից արդարամ
փիլիսոփայություններ անել, բայց Սարգսյանը նրա
վրդքին բռնեց, ընդհատեց:

— Լսում ես, արդի մտնենք աշտուղ, — նա մա-
տով ցույց տվեց գինեպանին: — մոռացիր ցավերդ, մի-
յեմնույն ե, անցածը հետ չես տա: Հարկավոր ե նոր
բան մտածել...

— Ինչ, որինակի համար:

— Կիմանան, դնանք:

Նրանք յերկուսով մտան ներսը: Ներսում ծու-
խը մարդկային քրտնքի հոտի և խոնավության հետ
խառնված՝ ողորհեց հեղձուկից եր դարձրեց: Ուտեղու հա-
մար համարյա փոքրիկ չկար: Մի քանի հոգի նստած
խմում էին ու ծխում: Ներսի առաստաղից կախած
ողակոխիցը հազիվ շուռ եր գալիս, կարծես ղուտ
նրա համար, վորպեսզի ծխախոտի ծուխը խառնի
մաքուր ոգի հետ: Սարգսյանը և Վերջինս տեղա-
վորվեցին մի անկյունում դրված սեղանի շուրջը և
գինի պատվիրեցին:

Յերբ Սարգսյանը մի քիչ տաքացել եր, սկսեց
դանդաղությամբ իրական սեռից:

— Սկզբում ցույց են տալիս, վար իբր թե սի-
րում են քեզ, բայց յերգում եմ իմ պատիով, իմ
արևով, վոր յերբեք, յերբեք կինը մարդուն մաքուր
սիրով չի սիրում: Ո՞վ կասի, թե բոլոր տղամարդիկ
այդպիսի են: Բայց կանայք առան անդամ ամենի
անաղ-
նիվ են: Նայիր, տես նրանցից մեկն ինչ ե դրում
տղամարդկանց մասին: Սարգսյանը ծոցի գրպանից

խնամքով ծալած մի թուղթ հանեց, սպա սկսեց
կարդալ:

— «Շատ զարմանալի յեն տղամարդիկ: Չգիտեմ,
դուք և կանայք ավելի զարմանալի յեն, սակայն յես
այժմ ուզում եմ խոսել տղամարդկանց մասին, այն
ևլ այն տղամարդու, վորին յես ավելի լավ եմ ճա-
նաչում, վորը սակայն կեղծել ե, ստել... Նա շատ
հաճախ մե վերնում, թե ինքը միայն մի
անգամ մե սիրել, այն ել—ինձ միայն: Յես դրան կը-
հատատայի, յեթե իմ ձեռքը չընկներ նրա հուշա-
տետը, վորտեղ դրված ե նրա ավելի ուժեղ սիրո
մասին: Յես դրանից շատ զարմացա. պատճառը —
նա ինձ ել իբր թե սիրում եր նույն թափով, ինչ
թափով սիրում. եր ուրիշներին: Յրանսիացի հանճա-
րե՞լ քրոջ Մոպասանն ասում ե, վոր պատահում ե՝
տղամարդիկ սիրում են մեկ անգամ մ. պատահում ե՝
նույն թափով սիրում են մի քանի անգամ: Տղա-
մարդն առհասարակ սիրում ե այն, ինչ կա, մոռա-
նում ե այն, ինչ հեռու յե, անցել ե: Սիրելի յե
նրան այն երբեք, վորն իր հետ ե, չորստեղի յե,
ղզարի յե՝ նրա ներկայությունը և վորից նա բավա-
րավում ե: Յերբ հեռանում ե նրանից, նա միայն
ախտաւում ե: Սիրում ե մինչև այն ժամանակ, քանի
դեռ չի բաժանվել նրանից, քանի դեռ իր ափում
զգում ե աղջկա կամ կնոջ ձեռքի ախտաւի ջերմու-
թյունը: Աստիայն, յերբ գնացքի սուղոցը նրան հիշեց-
նում ե, վոր չկա այլևս այդ աղջիկը, նա մի քանի
րոպե նորից ե պատկերացնում իր ժպտուն, կամ
թախծալի աղջկան մ. անգամ իրենարականացնում
նրան...

Սակայն...

Զե՞ մոր, ինչպես հանրահռչակ Հյուսիսն ե ասում,
ամեն իրենալ տեսանելի մարմնացումի պետք ունի:
Ուրե՞մն... Հըբանում ե այն սիրելի աղջկա յեմ կնոջ
դեմքն ու արցունքոտ աչքերը, մորին մի քանի բույն
առաջ աշխարհ սրտահույզ սեղմել եր կըծքին... Այդ
սլահին աղջիկը նրա մոտ տեսանելի մարմնացում հու-
նի: Գնացքը սլանում ե արագ յեմ կտրում բազմա-
թիվ վերստեր: Այդ վերստերից ամեն մեկում աղա-
մարդը մոռանում ե իր սիրելի կնոջ յուրաքանչյուր
չարժումը, նրա համբույրները, ժպիտը...

Ծառերի մոտ դա սրիկայության ե հասնում:
Նրանք մոռանում են մոռ միայն իրենց սերը, այլև
այն, ինչ առաջացել ե այդ սիրո հետեանքով... Ին-
չո՞վ եք համոզված, մոր վաղն այդ սրիկան ձեզ հա-
նել նույն կերպ չի վերաբերվելու...»:

Այստեղ Սարգսյանը դուրսը բարձրացրեց,
թուղթը շտապ դրոպներ դրեց:

— Մնացածը քեզ չի վերաբերվում:

— Իսկ ո՞վ ե դրոպը:

— Հիմար, նամակի տոնից սրտի հասկանայիր,
մի՞թե չկարողացար կռահել...

— Նու, նու, ալիլի վատ: Յես արդեն հասկա-
նում եմ: Ալիլի վատ: Նա նույն կերպ կարող ե ե
ձեր ուղարկած նամակի բովանդակությունը հայտ-
նել, հասկանում եմ:

— Վո՛չ:

— Ի՞նչ վոչ:

— Վո՛չ, վո՛չ, չեմ թողնի, մոր նա այդ ես անի:
Յես բախտ չունեմ, խմիր... Ոմենք մեր դառը բախ-
տի կենացը:

Սարգսյանը բաժակը դրից վեր բարձրացրեց
և ալիլի բարձր ձայնով դռնեց:

— Մեր դառը բախտի կենացը:

Նրա ձեռքը դողաց. կարմիր դինին կաթիլներով
թափվեց սեղանի վրա:

— Յես կյանքում շատ բան եմ տեսել: Կցանկա-
նայի նույնքան ել դու տեսնես: Յեմ այն ինչ սրանից
հետո սրտի տեսնեմ, ինձ համար սարսափելի չե:
Ի՞նչ ունեմ աշխարհումս՝ մորպեսզի մոռանեմ: Աղա-
րակներ, կալվածքներ, դրժարաններ, հանքեր չու-
նեմ: Սերունդ ես չունեմ... Յեմ հիմա, յերբ յեր-
կուսս խորտակվելու ճանապարհին ենք կանգնած, յես
բոլորովին չեմ սարսափում: Խմենք մեր դառը բախ-
տի կենացը...

— Ո՞վ ասաց, մոր խորտակման ճանապարհին ենք
կանգնած, — վախկոտությամբ հարցրեց Վուկովը
ծխամորճը բերանից հեռացնելով:

— Ինձ համար վոչինչ: Ա՛յ, քեզ համար, քեզ հա-
մար դա քիչ դժվար կլինի, յերեխաներ, տուն, տեղ
ունես:

Վուկովը դուրսը սեղանին հենած ձեռքին դրեց:

Սարգսյանը նրա ձեռքը ճակատից վերցնելով,
մի բաժակ դինի ես մեկնեց:

— Վերցրու, վախից ցամաքած կոկորդիլ թր-
ջիր... Նկատի ունեցիր՝ այդ ծանր բեռան տակից
դուրս գալու համար միայն մի միջոց կա:

— Ի՞նչ միջոց, որինակ:

Սարգսրայանն ընդհուպ մոտենալով Վոլկովին, մի սեւ և սառը բան խոթեց նրա գրպանը:

— Պահիր, աղբակներդ ուղիղ փռնաս նրանց մոտ: Տուն, իհարկե, չես մտնի: Ուղղակի փողոցից, հասկանալի՞ յե:

Վոլկովը սարսափեց: Նրա դեմքը քաթանի դույն ստացավ: Ձեռքը տարավ գրպանը յեւ յերբ կապւում էր իրին, նրա մարմնով դող անցավ, ուզեց ինչ վոր բան խոսել, բայց Սարգսրայանը նրա բերանը փակեց:

— Յեթե ուզում ես կենդանի մնալ, սպա միակ յեղքն այդ է:

Անկյունից յերաժշտախումբը նվագեց ուռաական մի հին յեղանակ: Յերաժշտության թախծոտ յեղեղեղներով տակը նստածներից վրամանք թեքվում էին մեկ աջ, մեկ ձախ, կարծես յինչ-վոր մեկը հրամանով վողջ նկուղը մեղմ աղիքների նման որոտվում էր ու աղմկում:

Շատ ուշ էր, յերբ Սարգսրայանը յեւ Վոլկովն որոտվելով դուրս յեկան, ուղղվեցին դեպի տուն:

V

Չնայած թղթի մյուս կողմին վոչինչ չեր գրված, չեկայի աշխատակիցն այն շուռ տակեց, ուշադրությամբ նայեց, նորից շուռ տակեց:

— Այս թուղթը քեզ ամեն ինչ կասի: Ի՞նչ է,

կարծում ես, յեթե լան չլիներ, մենք նրան կապահար՞նք, բոլորովին վոչ:

Խոսելիս նրա աչքերի անկյուններում գծեր էին ստաջանում, վորոնք նրա դեմքին թե՛ բարի և թե՛ խորաթախանց մարդու արտահայտություն էին տալիս: Կոլլիյեվին նա ճանաչում էր Ֆրոնտից: Նա մեծ ուրախությամբ կոլլիյեվին հասկացրեց Չատոնակու գործի էյությունը: Գործերի միջից հանած այն նամակը ձեռքին բռնած, նա կարծես հարցնում էր՝ «ապա սրան ի՞նչ կատես, սիրելի ընկերս...»:

Այստեղ դրությունը մի քիչ բարդանում է: Մեր ձեռքի տակ համապատասխան փաստեր չկան, վոր այս նամակը Չատոնակին չի գրել: Յեթե ուրիշն է գրել, ապա ո՞վ կարող էր գրել: Յեթե ուրիշն է գրել, ապա վորտեղի՞ց դուրս նրա յեղբորորդու հասցեն: Այստեղ, սիրելի Չաֆար, կամա-սկամա սկսեց է կասկածես: Կա յեւ ուրիշ յենթադրություն, վոր նա չի գրել, այլ հանձնարարել է մեկ ուրիշին գրելու: Նա դադարեց խոսելուց և շեշտակի նայեց Կոլլիյեվի աչքերի մեջ:

— Ի՞նչ է, դու ծանոթ չե՞ս այս նամակի բովանդակությանը: Ինչո՞ւ հապա վոչինչ չես ասում: Այն ժամանակ վերցրու կարգա, յես նորից եմ ուզում լսել: Չեկայի աշխատակիցը ծնոտը ձեռքին հենած պատրաստվում էր ունկնդրելու:

Կոլլիյեվը ցանկացավ ուղղում թղթի անկյուններում կատարած մակագրությունը կարդալ, չեկայի աշխատակիցն չոսաբեցրեց:

— Դու կարգա նամակի բովանդակությունը:

Կուրիյեյը վերադարձաւ մեքենայի վրա սպառողական խորհրդալոսը նամակով, տխուր կարգով:

«Թանկագին Վլադիմիր:

Ձախաղանց դրացիւմ եմ: Յեթե յես իմանալի, վոյ՛ հեղափոխութեան իր հետ բերելու յիւր այն, ինչ մենք չենք սպասում, ապա յես վաղուց կհեռանայի: Հիմա ահա յես մնացել եմ, ինչպէս ասում են, հիմար դրութեան մեջ: Ի՞նչ անել, ո՞ւր գնալ: Յեղ չկա, սիրելի Վլադիմիր: Միակ յելքն այն է — ծառայել նրան, ինչ անաջ պաշտել ես: Յես շատ բան կարող եմ անել, բայց հիմա վորեւէ գործ անելու արաժադրութեան չունեմ: Աշխատանքի պահին մեջս ցանկութեան և առաջանում, ամեն ինչ վոյնչացնել, փչացնել: Իմ ցանկութեան և յեղել ծովից մեծ տարածութեան իղել, այնտեղ աշխատել, աշխատել աղաւորեն և անխնայ, մինչև մարդիկ փշաւահատեն իմ աշխատանքը, միջոցներ կտան, վորպէսզի յես մի քանի հորի տեղ դառնամ: Այն ժամանակ յես կստիպեյի յերկրի ընդերքին, ինձ ավելի մեծ քանակութեամբ նախ թաղ: Յեմ գիտես, յերկիրն այդ կաներ: Յերկիրը սիրում է մարդկանց, վորոնք հասկանում են նրա գաղտնիքները: Իմ բոլոր իղձերը հաղճապակու պես փշովեցին: Սակայն սիրտս այդքան չուտ չի հրաժարում այդ բոլորից: Մեզ մոտ վոյ վոք յերկրի գաղտնիքն ինձ նման չգիտէ: Հինգ մատիս պես գիտեմ այն շերտերը, վորոնք իսկական նախ թաղ են հաղեցված: Արյուն

նստալ անոթների պէս նրանց միջով իսկական տեղ արյուն է հոսում: Նրանք, այդ արյունատար անոթները, շատ խորն են ընկած: Մարդիկ սովորական աչքով տեսնել չեն կարող: Նրանք չգիտեն, վոր ծովախորշի ընդերքում նախ թաղ ավելի շատ է, քան վորեւէ տեղ: Ո՞վ կիմանա, յեթե բանամ վոյ այն շերտը, վորը նախ թաղ ավելի յե հաղեցված, նախ թաղ տեղամասերի վորտերն ցույց տամ բոլորովին անբերրի հողամաս: Այստեղ ծիծաղս ե գալիս յերեւմտե մարքան հիմար են մարդիկ:

Լալ, յես բախտահան յերկարացրի նստակիս և յերեւի ձանձրացրի: Հարցնում ես կատայի մասին: Վո՛չ, սիրելիս, վո՛չ, դեռ չի ամուսնացել: Հիմա նա յել պէտել է նախ թաղ հետաքրքրել: Ուզում է մտնել համալսարան: Ի՞նչ պետք է սովորի՝ յես չեմ պատկերացնում: Մի՞թե այժմ կարելի յե խոսել կարգին դպրոցի, ուսանողների, գիտտեղան աշխատանքների մասին: Ամեն ինչ չուտ է յեկել: Իմ ծանոթներուց մեկը կաֆեդրայի վարիչ է յեղել, հիմա նրան հասարակ ուսուցչի տեղ էլ չենք ընդունում: Պատճառաբանում են, վոր իբր նրա դաշտիարները հին են: Ի՞նչ կրկնի վերջը՝ յես չեմ հասկանում:

Ի դեպ, շատ լալ ես արել, վոր ժամանակաւորապէս աղքատունդ փոխել ես: Կողմով՝ հիանալի յե: Ո՞վ կկարծի, վոր այժի պոչի հետե թաղընված է գրաֆ Ջատոնսկու աղքատները: Ծիծաղելի յե:

Դե, մենք բարոյ, տղաս: Դու խնդիր քաղաքական պայքարի մասին ես գրում: Իհարկե, այդպես ել հարկաւոր ե: Տվյալ դեպքում հարստութեանը դաւաճանութեան ե:

Գրիր, շուտ գրիր: Տեղեկացրու հորդ մասին:

Ա. Մ. Զատոնսկի»:

Կուլիյեւսկը կարգաւորաց հետո նամակը մի կողմ դրեց և ձեռքը վեր բարձրացնելով, ուսերը թափահարեց:

— Վոչինչ չեմ հասկանում:

— Իսկ յես յենթադրում եյի, վոր դու ինձինք ավելի շատ բան կհասկանաս, — խորամանկորեն ժպտալով ասաց չեկայի աշխատակիցը:

— Ինքը հրաժարւում ե:

— Այդտեղ կասկածելի մի կետ կա:

Չեկայի աշխատակիցը նորից ժպտաց: Այդ ժպտով կարծես ասում եր՝ «միևնույն ե, բան դուրս չի գալու, ասա տեսնենք...»: Կուլիյեւսկը մտածում եր կասկածելի կետի մասին խոսելու: Դեռ վոչինչ չասած, նա տեղից վեր թռավ:

— Ինչպե՞ս այդ հասկանալ:

— Ի՞նչը, — միայն աչքերը վեր բարձրացնելով հետաքրքրւեց չեկայի աշխատակիցը:

— Մի կողմից նա ծովախորշը ցամաքացնելու համար ճիշտ ուղղութեան ե ցույց տալիս, նրա ցույց տված ուղղութեանը համաձայն ե ակադեմիկ Շեստովը, մյուս կողմից նա գրում ե, վոր ցանկութեան ունի ամեն ինչ փչացնելու: Վոչ մի կեղծ գրութիւն չի

մտնում, վոր մի մարդու մոտ աղբիւսի ծայրահեղ հակառակութեանը լինեն, չե՛, դուրս չի մտնում: Ինքը սասանան այս դորժից գրութիւն չի հանի: Բայց և այնպես ծովախորշի բախտը վճռողը վոչ թե այդ թուղթն ե, այլ աշխատանքը, վոր նա պետք ե տանի: Փորձելու համար, դո՛նե, անհրաժեշտ ե նրան ազատել:

Վերջին առաջարկութեան լինելն յեկավ, Կուլիյեւսկը նրա վրա յերկար չեւ մտածեւ: Բայց վորովհետեւ առաջարկութեան չկար, նա ավելի ևս պնդեց:

— Դա նրա համար կլինի մի դարոց, վորտեղ իր քաղաքական համոզմունքների մասին նա քննութեան կտա: Գիտես այտեղ ինչ յուրահարստութեան կա: Յեթե ակադեմիկ Շեստովը մեր մարդը չլինեւ, կարելի չեւ և վատկածել: Բայց նա մեր մարդն ե: Յեւ չեւ վոր մեր Միութեան մեջ նա միակ լավ մասնադետն ե:

— Ի՞նչ կհրամայես, Ի՞նչպես վերաբերվեմ, — այս անգամ արդեն թեթեւ ժպտալով հարցրեց չեկայի աշխատակիցը:

— Յես քեզ լուրջ բան մե ասում: Այդ նամակի վրա յես կասկածում եմ: Յեթե գաղտնի յե գրվել, ինչպե՞ս ապագրւեց: Այն տ՞մ ապագրեց: Այս խնդիրները պարզելու վարիք վա: Շատ հասկանալի ե, վոր այս նամակը անքեզ մե նրա հակառակորդն եր:

— Այո՛, յես ել եմ այդպես մտածում:

— Ա՛յ, տեսնո՞ւմ ես, այտեղ ինչ-վոր բան կա: Բացի դրանից, շատերն են պնդում, վոր Զատոնսկին

ազնիւմ մարդ ե: Նա, չնայած իւր ծագմանը, դեռևս մինչեւ հեղափոխութեանը բանակորներէ տերն և վաշելը: Դա ինչպիսի յեղափոխութեան, վերջ տակուցն նա հասկա- հեղափոխական դարձաւ:

— Ինձ համար միւսնուցն և, — ասաց չեկայի աշխատակիցը, — մենք առանց նրան չէ վարդող ենք սրարդել, թող դա աշխատի:

Մի վարժիր, թե մենք նրան չորս սրտերի արանքում ենք սրահում: Վոչ: Իր ցանկութեամբ նա աշխատում է քիմիական լաբորատորիայում: Ըստ նրա ասածների — այդ քիմիան նա շատ է սիրում: Ցանկանում է ճշտել Բիրլ-Հեյքաթի նախնի քիմիա- կան բաղադրութեանը:

— Յետ դեմ չեմ, — նրան ընդհատեց Կուրիյեւիչը, — բայց և աշխատեմ մեզ մոտ նա աշխատի շատ ոգուտ կտա...

— Ասացի, վոր դեմ չեմ: Վաղը նա քիմիական մի քանի սրվակ հետը ցանկանում է տանել նախնի- յին ինստիտուտ, վերջնական յեղափոխութեան դարձ: Նա աշխատեմ լարված է աշխատում: Կտուհի, վոր համարարանից հետո դեմ տուն:

Այո՛, աշխատեմ և վաղմանալորվենք: Թող դա, իր ցանկացած կողմն տեսողի, վառուցի վիշկան... Հետո կարգվի, թե վորքան նա արդարացի յե յե- դել... Համենայն դեպս մենք պարզելու յենք, թե այդ նամակն ում ձեռքով է գրվել...

Հետևյալ որը վաղ առավոտյան չեկայի աշխա- տակիցը հեռախոսով յերկու թե յերեք բառ լսելուց հետո տեղից հանկարծ սկիւր թոսի:

— Լսում եմ, լսում եմ, հրավիրեցեք, լսում ե՞ք, հրավիրեցեք բժիշկներին, թող միջոցներ ձեռք առ- նեն... Միայն չո՛ւտ, չո՛ւտ:

Նա լսալիորը կախեց, տաղնապով դուրս յեկալ առանձնասենյակից: Միջանցքում պատահեց մի մար- դու, մորի միայն մոտեցին և յին նշմարում, յիսկ ամ- քող մարմինը մթութեան մեջ եր գտնվում:

— Յեվ ի՞նչպես է կուրացել:

— Ամբողջովին:

— Յերկու աչքո՞ւմ:

— Այո՛, յերկու աչքում: Գլուխը, աչքերը լաւ են, լաւց վոչինչ չի տեսնում: Յերբ նրա հետ խոսում եք, դեպի ձեզ և նայում, բայց չի տեսնում...

Նա շատաւ դուրս յեկալ չենքից, նստեց մեքենան, ապա չոփերին հրամայեց.

— Բժիշկ նախնի ինստիտուտ...

Այդ նույն ժամանակ Կուրիյեւիչի աստիճանն ուղեկապ սլանում եր դեպի նախնի ինստիտուտը: Այդտեղ, լաբորատորիայում աշխատելիս, քիմիական նյութերի հանկարծակի պայթյունից վրայացել եր հայտնի ինժեներ Զատոնսկին:

Նրանից դեռ շատ քան եր սարաւում, բայց... կուրացել եր:

Առողջ դրութեամբ նա գտնեմ վաղացուցի յի արդարացի յինելը, յեթե միայն արդարացի յեր: Ի՞նչ անելո՞ւ հիմա: Այդ դրութեամբ վաղորդ եր աշ- խատել: Այս հարցերի մասին մտածելիս Կու- ռիյեւիչ վարժեմ մի քան կորցրած յինելը, ճանա- պարհի կեսին թողած: Այնուամենայնիւ, նա վորոշեց

խոսել հենց իր՝ ինժեներ Զատոնսկու հետ: Այդ բանը նրան հաջողվեց միայն չորս ուր հետո:

Յեւլ յերբ հնարավորութուն ունեցավ նրա հետ տեսնվելու, չգիտեր ինչից սկսել: Չե՞ վոր այժմ նա բոլոր իրերին այլ կերպ է նայում: Ո՞վ կարող է իմանալ, թե ինչպես միջերաբերվի նա, յերբ իմանա, վոր Շեստովն իր նախագծին հավանութուն է տվել: Կշարժվե՞ մասնագետին հատուկ մառախլոթյան զգացմունքը, թե՞ միանգամայն անտարբեր կլինի դեպի այդ լուրն ու իր մեջ բոլոր տեսակի նախագիծերի հեղինակներին կհայհոյի: Վերջինս ավելի քիչ հավանական էր թվում: Համենայն դեպս Կուլիշեվը վորոշեց ամենից շուտ դիպչել այն լարներին, վորոնք ավելի զբաղուն են: Մասնագետները, մասնավորապես սիրով աշխատող մասնագետները, զուրկ չեն մառախլոթյան զգացմունքից: Այդ բանը Կուլիշեվը վաղուց դիտեր: Նա ախանապես է յեղել մի մասնագետի մահվան, վորն իր վշտի մոխրի նստիքին լրտեսի մահացրել է:

— Արտյոմիչը նախագծիս հավանութուն տվե՞ց. — դրական պատասխան ստանալով, այդ մասնագետը միայն կարողացել է ավերացնել. — ուրեմն իմ նախագիծն անցավ, դա լավ է...

Կուլիշեվն իր խոսակցութունը վողջունով սկսել չկարողացավ: Վորքան հարմար էր վողջունել մի մարդու, վորը նոր միայն զրկվել է տեսողութունից: Կուլիշեվը ցավակցութուն հայտնեց պատահած դեպքի առթիվ, ապա զգուշությամբ հայտնեց ահադեմիկ Շեստովի կարծիքը:

Նրանք գտնվում էին մի լուսավոր սենյակում, վորի մի դուռը տանում էր դեպի փողոց նայող պատշգամբը, իսկ մյուսը — դեպի յերկար ու միջաբեկտրականությամբ լուսավորված դահլիճը... Կուլիշեվի հայտնած լուրը լսելով, Զատոնսկին վեր թռավ և արտիստի պես հայացքը ուղղում պատեցնելով, ասաց.

— Դա ի՞նչ է վոր, միայն մի թղթի վրա քաշած նախագիծ:

— Ուրիշ ի՞նչ կցանկանայիք:

— Յես Կուլեյի իմ այդ նախագիծը դորձ դարձնել: Ա՛խ, ինչքան եմ ցավում, վոր իմ աշխատանքը կասկածի տակ եք առնում: Հավատացնում եմ ձեզ, այդ բոլորն անհիմն է...

Յես նպատակ եմ դրել պլանով նախագծված մասը ծովից խլել, այն շահագործելու համար պիտանի դարձնել, վորպեսզի հետո, յերբ մարդիկ քայլեն այդ հողամասով, աշխատեն նրա վրա՝ հիշեն իմ մասին...

Ինժեները ձեռքն ուղղած բարձրացրեց, ապա բաց թողնելով, ավերացրեց.

— Ինչի՞ յեն պետք այն մարդիկ, վորոնք իրենց կյանքում վորևէ նպատակ չեն ունենում: Ի՞նչի, — ասացեք խնդրեմ...

— Յես ձեզ հասկանում եմ: Յեւլ յերևի առանց նպատակի չե՛լ մարդ չկա: Նայած թե...

— Այո՛, նայած թե ի՞նչ նպատակ: Յես խոսում եմ իսկական, մարդկային նպատակի մասին... Յես

այդպիսի նպատակ ունեցի: Յես ուզում եյի տղա-
մեա դարձնել իմ ընդունարությունները... Հիմա...

Կուլիյեյը տեղից պէր կենալով, նայեց սլա-
տուհանից դուրս, շուռ յեկավ և ձեռքն Ալեքսանդր
Միխայլովիչի ուսին դնելով, ասաց.

— Այդպէս ել թող լինի, մի վհատվեք, մենք
բոլոր միջոցները ձեռք կառնենք, վերապեսդի դուր
կարողանաք ձեր առողջությունը վերականգնել:

VI

Ռայիսան խոհանոցում ըմպեք ելր անում:
Լվացքի գոլորշին անկանոն պէր եր բարձրանում և
ստատատալին չհասած, անհետանում: Թեպէրը միւնչեմ
արմուկները քշտած, նա կռացել եր տաշտակի վրա:
Աշխատեցին նրա ուսի ճերմակ մկանները, սեւ
չթից վարած կրծքակալի մեջ ամփոփված նրա հա-
րուստ կուրծքը ցնցվում եյին: Յերևում եր, վոր Ռա-
յիսան կենտրոնացած մտածում եր ինչ-վոր կարե-
վոր բանի մասին: Այդ դրությամբ նա մեկ կորչում
եր ըմպեքի գոլորշու մեջ և մեկ ել վարժես ամպի հե-
տեվից յերևում: Նա այդ վայրկյանին ավելի գեղեցիկ
եր, ավելի գրայիչ:

Յեւ յեթե լիներ մեկը, վորը Ռայիսային յերբևե
սիրել եր, տեսներ նրան այդ պահին, անշուշտ
ավելի քան կտարվեր նրանով: Նրա բոլոր շարժում-
ների մեջ ինչ-վոր նրբություն կար: Թեպէրի մկան-

ները կարծես յերաժշտական տակտի տակ եյին
շարժվում:

Նա չլաց, թե ինչպէս նախասենյակի դուռը բաց-
վեց և ապա մի բան խուլ թրմւիաց:

— Յես քո...

— Նու, նու...

— Իսկ յես քո մոռութը կլարդեմ...

— Փորձիր, տես յես ինչ կանեմ, տե՛ս...

Ռայիսան թողեց գործը, դուրս յեկավ: Նա իր հետ
տարավ խոհանոցի սալնաջրի հոտը և գոլորշին:

Յերբ նա նախասենյակը մտավ, հանկարծակիի
յեկած, մնաց կանգնած: Նա ցանկացավ հետ դնալ,
մի շոր գցել ուսերին, սակայն ամուսինը, վոր հա-
տակի վրա վայր եր ընկել, ձեռքը մեկնելով, գոռաց.

— Սպասիր, Ռայիսա...

— Ա՛, Ռայիսա Իվանովնա, բարե ձեզ, ինչ
հրաշալի յեք դիմավորում,— ասաց Վոլկովը յեւ
մոտեցավ Ռայիսային: Փոխանակ քաղաքավարու-
թյամբ ձեռք տալու, նա ցանկացավ յերկու ձեռքով
գրկել Ռայիսային: Սա մի կողմ անցավ, յեւ Վոլկովն
ողը գրկելով, գետնին գլորվեց՝ վորոցային լուսանք-
ներ շարտելով:

— Դա ինչ ե, իմ կնո՞ջն ես ուզում դիպչել,
ահա քեզ,— և Վոլկովի գլխին մի բռունցք իջավ:
Հարվածից հետո Վոլկովը մի հենարան եր փնտ-
ռում, վորից կարելի լիներ բռնել ու վրոքի կանգ-
նել... Սողալով նա մոտեցավ սեղանին, ապա բռնեց
սիւնոցի ծայրը, քաշեց... Սեղանի վրա գրված եյին
գրաֆինը և ընթերցից մնացած թէյի պարագաները:

Դրանք հատակին զարկախելով, զրնդացում վաշտակ-
ցին: Զուրբ, վոր գրաֆինից թափվեց, անցավ Վոլ-
կովի ու Սարգարյանի տակը:

Ռայխսան չվարել եր ու անողնական մի անկյուն
քաշվել: Յեվ բնավ չեք միջամտում: Յերբ Վոլկո-
վը թեյի պարագաները ջարդեց, Ռայխսան միայն
հեղեղներով ասաց.

— Զարդեցեք, միևնույն ե, հիմարների համար
որենք չկա դրված:

— Ո՞վ, յես ե՞մ հիմարը:

— Նա, Ռայխսա, հիմար չե, այլ վախկոտ ե,
վախկոտ, կատվից ել վախկոտ... Հա, հա, հա,—
ասաց Սարգարյանը:

— Իսկ դու, ըստ յերևույթին, ամենամեծ հերոսն
ես աշխարհիս վրա,— դեմքը ծամռելով պատասխանեց
Ռայխսան:

— Այո, ամենամեծը, Իլյա Մուրոմեցից ել մե-
ծը... Զե՞ս հավատում, յես քեզ ցույց կտամ, նա-
յիր մկաններին,— այս ասելով Սարգարյանը ցան-
կացավ վոտքի կանգնել, սակայն Վոլկովը նրանից
կախ ընկավ: Սարգարյանը ցեխի մեջ ընկած կեն-
դանու նման փնջալով նորից գետնին դիտվեց: Նրանք
չարուհեանքին իրար քաշքշել: Ռայխսան կանգնած
նայում եր այդ լնատելիքենտ մարդկանց, վորոնք հա-
սել ելին փողոցային արարածների վշտակին:

— Ինչ զգվելի հոտ ե դալիս, դա ի՞նչ եր
խմել...

— Սխտորաջուր, յերդվում եմ արևովս, սխտո-
րաջուր՝ խաշի հետ... Յերբեմն յես այդ հեղուկը գե-

րադատում են Ֆրանսիական չամպայնից: Ա՛յ, հիա-
նալի, որհնված հեղուկ: Նրանից հիմա չես գտնի,
դա մինչ... վոչ, կարծեմ հետ... սխտեբաղմյան
չրջանի հեղուկ եր... հա, հա... Ի՛նչ ե, Սնեդլեյ Սեր-
դեկիչ, դու արդե՞րո՞ւմ մե լոնձ... Ո՞նգրեմ, խոսքը
պատկանում ե յերկրաբանական բյուրոյի ղեկավար՝
Սնեդլեյ Սերդեկիչին... խըն... խըն... խըն...
Լավում եր Վոլկովի խալոտ ձայնը:

Ռայխսան արդ անցավ սենյակը, հալավ վեր-
նադռեստը և վերադարձավ:

— Նու, վոտ... այդպես իսկապես վոր կրկնակի
վեղեցիկ ես,— այս ասելով Վոլկովը նորից փորձ
արեց Ռայխսային իր գիրկն առնելու: Սակայն աջ
ուսին իջած ուժեղ հարվածը նրան հավասարակշռու-
թյունից զրկեց. նա դատարկ տոպրակի նման միջից
ծալվեց, ընկավ հատակին... Սարգարյանն աջ ձեռ-
քում բարձրացրեց կոտրած գրաֆինի կտորը և ցան-
կացավ իջեցնել Վոլկովի գլխին:

Ռայխսան ծվվաց: Յերբ կուցավ ապակու կտորը
խլելու, նա կրկին պղաց քացախի սիրտ խառնույ
հոտ: Վոլկովը տեղից բարձրանալով դնաց դեպի
Ռայխսան և իբր թե ծածուկ՝ քան եր ասում, բռնեց
ու մի համբույր դրոշմեց նրա այտին: Սարգարյա-
նը տեսավ այդ և գծված/ պես տեղից վեր թռավ:
Սակայն յերկար ժամանակ նա վոտքի վրա կանգնել
չկարողացավ: Ռորովեց և սալաջարդով հիվանդի
նման սկսեց դողացնել...

— Դու, վախկոտ, հավի սոչ... իմ կնոջն իմ
աչքի առաջ խայտառակ արիր, դե, ա՛մ...

Նա վերցրեց ապակու մի ուրիշ կտոր, բայց

Ռայխսայի ձեռքը փրկեց մեկին մահից, իսկ մյուսին՝ ուղղիչ տնից:

Քիչ անց, յերկու հարբածները միմյանց ուսով ընկած, յերգում եղին միայն իրենց հառկանալի, անդուրեկան մի յերգ: Այդքան շուտ նրանք մոռացան հինգ լրույն առաջ պատահած դեպքը...

Ռայխսան զբաղված լինելով ամուսնու տարրերն աղուծյալները դիտելով, բոլորովին չէր նկատել, վոր հազի շորը արնոտվել է: Վարտեղի՞ց է արյունը. վախեցած սկսեց զննել իրեն: Այլ ձեռքի արմուկի մոտ մի յերակ եր բացվել, վորից անընդհատ հոսում եր արյունը... Նրա ամբողջ մարմնով սարսուռ անցավ: Մի բույն թվաց, վոր արյունաքամ է լինում... Այդ մտքից սարսափած, նա շտապ մտավ ներսի սենյակը և յերբ աչտեղից դուրս յեկավ, նրա դեմքը գունաթափվել եր:

Նա շտապում եր ձեռքից հոսող արյունը կանգնեցնել: Նրանց տնից շտապ մոտ ապրում եր մի բժիշկ: Չանցած հինգ բույն, Ռայխսան արդեն շնչասպառ ներս մտավ հարևան շքադռնից, ուղեց վեր բարձրանալ: Վերջին աստիճանների վրա վտռեց իր նրան չեղին հնազանդվում: Ի՞նչ սարսափելի յէ: Սակայն Ռայխսան լալեց բոլոր ուժերը, հասավ բժիշկի տան դռանը: Դրանից հետո դռան դռեղակն ընդհատվեց միայն այն ժամանակ, յերբ տան ծառայողը Ռայխսային գրկած տուն տարավ:

Բժիշկը—ճարտար գլխով, հաստ ապակուց պենսյան աչքերին, լիքը թշերով մի մարդ—կատակ անելով ոգնուծյալն ցույց տվեց:

— Ինչո՞ւ այդքան վախենում եք, կանայք ուրիշ ժամանակ հինգ անգամ ավելի արյուն են կորցնում և ելի վնջին... այդպես է բնության որենքը:

Ռայխսան հաղիվ լսելի ձայնով պատասխանեց.

— Այո՛, նա ուրիշ պայմաններում է լինում... Իսկ հիմա...

— Հիմա յեւ բնական որենքի դեմ վնջին չի կատարվել. ե՛, ի՞նչ կա վոր. արյուն ե, հոսել ե, նորից կլա, կլցվի: Դուք յերևի դիտեք, վոր սակավաջուր վայրերում գյուղացիները ավաղաններ են պահում, ջրով լցնում և հանկարծ, միանգամից բաց թողնում: Ա՛յ, այդպես է, այդ ավաղանի նման է մարդու մարմինը: Սակայն բժիշկը տարվելով խոսակցությամբ, անգամ չհարցրեց վիրավորվելու պատճառները: Վերքը կապելուց հետո նոր միայն հիշեց այդ մասին:

— Ինչո՞վ ելիք ծակել:

— Ապակու վտորով:

— Այո՞, — զարմացած հարցրեց բժիշկը: Նա թերահավատությամբ գլուխը միայն թեքեց... Այստեղ եւ նա կուզեր բնության որենքի մասին կատակել, բայց հարմար առեթ չկար:

Վերքը կապելուց հետո Ռայխսան հանդատացավ: Ծնորհակալություն հայտնեց բժիշկին, սեղանի վրա դրեց մի քանի թղթադրամ ու հեղ քայլերով դուրս յեկավ: Տան ծառայողը, վոր Ռայխսային մին-

չեւի դուռն ուղեկցեց, մերադառնալով, բժշկին հայտնեց.

— Պոտոր կարարիչ, դուք իմացա՞ք դա ում կիլինն է:

— Աստված միւս, մո՛չ...

— Դա Սարգսարյանի կիլինն է, նա, վոր Մոսկվայից ե բերել:

— Ա՛, ահա թե ինչ:

Դա իհարկեւ, չեք վարող ողնել բժշկին, վորպէս զի նա իմանա յերակը ծաղկելու պատճառը: Բժիշկն այդ յերեկո շատ մտածեց, բայց վորեւ յենթարկության վրա հաստատ կանդ չառաւ: Չնայած Ռայիսան նրան ճշմարտությունն եր ասել, բժիշկը դրան չեք համապատ: Նա չեք կարողանում պատկերացնել, թե ինչպէս ապակու կտորով կարելի յե այդքան նեղ անցք բանալ: Կարծես մեկը դիտավորյալ ծակելներ նրա յերակը:

Հետեյալ ուր, յերբ բժիշկն իմացավ Լիզայի մոր սպանության մասին, նա մատը դրեց բերնին: «Ահա թե ինչ», — մտածեց նա: Այստեղ ինչ—վոր բան կա: Բժիշկը վաղուց լսել եր Սարգսարյանի ստեղծած պատմությունը: Նա գիտեր և այն, վոր Լիզան հղի յե: Ռայիսայի մասին շատ չնչին տեղեկություններ ուներ: Գիտեր միայն, վոր մի աղջիկ Մոսկվայից յեկել և, քայքայել դեռևս չամրապնդված մի ընտանիք, խոցել մի ուրիշ կնոջ առանց այն ել խոցված սիրտը: Միայն դա: Ուրիշ վոչինչ չգիտեր:

— Այստեղ մի բան կա...

Բժիշկն իր մոտ կանչեց տան ծառայողին և հարցրեց.

— Դու յերեկ Լիզան հետ, Լիզան ի՞նչ վերաբերմունք ուներ դեպի այն նոր կիլինը:

Ծառայողն այդ մասին միայն թուցիկ տեղեկություններ ուներ, բայց վորպէսզի բժիշկն անպատասխան չթողնի, ասաց.

— Շատ, շատ վատ եյին նրանց հարաբերությունները:

Հենց այդ ուրն ել բժիշկը մեծ անկեղծությամբ իր բարեկամներից մեկին պատմում եր Լիզայի և Ռայիսայի հետ պատահած դեպքը և իրեն հատուկ շտապողականությամբ յեղրակացություններ հանում...

VII

Արդումանյանը մեկը մյուսին հաջորդող դեպքերի մեջ խորանալու ժամանակ չուներ: Կյանքի ընդհանուր հոսանքում մարդիկ գետի վրայով քշվող տաշեղի նման մեկ բարձրանում են ալիքների կատարը, մեկ ցած իջնում: Յերբեմն ջրապտույտներում նրանք ուղղությունը կորցրած, շուռ—մուռ են գալիս:

Արդումանյանն ել յերբեմն, յերբ նստում եր խորհում իր հետ կատարվածի մասին, շատ բան չեք հասկանում: Մի բան նրան հասկանալի յեր, նա դիտեր, վոր Սարգսարյանի ստեղծած կծիկը նոր — նոր բաց եր արվում: Յեւ նա շտապում եր, վորքան կա-

րելի յե՝ գողծը շտապ մինչև վերջ հասցնել: Մոխա-
խորչի ցամաքացման գործի դանդաղեցումը նրան շատ
եր դրադեցնում:

Նա շարունակում եր Զատոնսկու վարժիքը
պաշտպանել: Յեւ վերջին ամիսի արդյունավետ դարձ-
նելու համար կցանկանար, վերաբնակի Զատոնսկին
նույնպես իր հետ լինելը, գործով ապացույցեր Զա-
տոնսկու արդար լինելը: Կհաջողվի՞, արդյոք, թե
ինքն ել մեկընտեղ պետք և մեղաւոր մարդկանց շարքը
դատի: Ինչևիցե, կյանքն ինքն այդ ցույց կտա: Յերկ-
րաբանությունը քիմիա է, վորպեսզի նախորդ իմա-
նաս, թե տվյալ յերկու նյութի խառնուրդից ինչ կըս-
տացվի: Նախկին հորը նա նմանեցնում եր խոնավա-
ցած փամփուռի, վորը կարող եր պայթել և չպայ-
թել: Վորպեսզի աշխատանքն յոլուր չանցնի, պարզ
ե, նախորդը վորոչ ստույգ հաշիվներ հարկաւոր են:
Տվյալ դեպքում իր հաշիվները շատ նման էին Զա-
տոնսկու հաշիվներին: Այդ պատճառով նա կցան-
կանար Զատոնսկու հետ միասին շարունակել աշխա-
տանքը: Սակայն ինչն եր պատճառը, վոր նա չի յե-
րեւում: Արդումանյանը վոչ մի մեկը չէր կարողա-
նում հասկանալ այդ հակասությունը:

Կուլեյիսկի հետ հանդիպելուց հետո նրան
թվում եր, վոր իրերի գրությունը վերաբերի: Մեծ
հույսեր եր տալիս մասնավորե Մոսկվայում գումար-
ված խորհրդակցությունը, վորտեղ ախաղեմիկ Շե-
տովը Զատոնսկու նախադին համալուծյուն եր
տվել... «Դա ինչ-վոր բան ե նշանակում...», —
մտածում եր Արդումանյանը: Յեւ նրան թվում եր,
վոր ահա շուտով Սարգարյանը ծուղակը կընկնի:

Թող հիմա նա դեռ կարծի, թե ինքը միակ մարդն է,
վորը կարող ե աշխատանքները ղեկավարել, փուլթ
չե: Հետո նա ստիպված կլինի Արդումանյանի հետ
հաշիվ նստել:

Արդումանյանի հայրն անդամ չէր իմանում այն,
ինչով ապրում եր իր վորդին: Ավելի շուտ նա չէր
կարող իմանալ, վորովհետեւ իր կյանքում բացի հըս-
կայական կաթսաների կողերի մեջ հրացած տեպեր
խիեւուց, վոչնչով չէր զբաղվել: Նա միայն
հրձվում եր վորդու աշխատանքով, առանց
խորանալու այդ աշխատանքի եյության մեջ:
Վերջերս հայրն զգում եր, վոր վորդու հետ
ինչ-վոր բան ե կատարվում, սակայն վոչ մի անդամ
չհետաքրքրվեց, չիմացավ իր սիրելի Արամի տխրու-
թյան պատճառը: Անսահման ուրախ լինելով, վոր
վորդին բարձրագույն կրթություն ե ստացել և իր
նման կաթսաների կողերի մեջ տեպեր խիեւուց չի
պարապում, նա համոզված եր, վոր իր կյանքն այդ-
պես մինչև վերջ խաղաղ կանցնի...

Սակայն մի ուր նա այդ խաղաղ ընթացքը խախտ-
ված տեսավ: Այդ ուր տոթ եր: Յերեկոն ել իր հետ
բեչ հով բերեց «Պատշաճ» պատուհանները բացած
նստել էին Արդումանյանները:

Փոքրիկ սեղանի վրա հոր և վորդու միջև դրված
եր նարդին:

— Եեչ ու բեչ տուր, ա՛ դառ...

Յերբ ցանկացածը չէր լինում, հայրը վորդու
ներկայությունից չէր քաշվում և բերանը յեկած

հայհոյանքը բաց եր թողնում: Ընդհանրապես նա շատ սակավախոս եր, սակայն նարդի խաղալիս բարկանում եր քարերի վրա, բարձրաձայն արտահայտում իր միտքը: Խոհեմուկ թե՞ ուրիշ բանի համար բանավորները նրան հարգում եյին, նրա մոտ ընտանեկան շատ դադտնիքներ արատմում: Իրենց դադտնիքը պատմողների մեջ կային ադրբեջանցիներ, լեզգիներ, թաթարներ...

Արամը գիտեր, վոր հայրը չի հրաժարվում ուրիշների գործերի մեջ խառնվելուց, սակայն վոչ մի հանդիմանութուն չեր անում: Ընդհանրապես նրանց միջև շատ քիչ դեպքերումն ալ լսողական տեղի տվեցին: Պատահում եր, վոր շաքաթներով միմյանց հետ վոչ մի խոսք չեյին փոխանակում: Այժմ նրանք նստած խաղում եյին: Միայն դառի հետ եր, վոր Վարդանը խոսում եր.

— Զա՛ռ, փանջ ու դու,—մեջքով փորսանալով բացականչում եր Վարդանը:

Արամը սեւ քարերը վարդափայտի մի տեղից մյուսն եր տեղափոխում, հաճախ հարցական հայացքով հորը նայում:

— Հը՛, զառ... Զհար ու յեկ, մի յեկ տուր...

Զառերը վեր եյին թռչում, դուրսվելով՝ մի անկյունում կանգնում:

— Լսի՛ր, հայրիկ, յես քեզ մի դարձ եմ ուզում հանձնարարել,— հանկարծ շորը դիմելով ասաց Արամը:

Հայրը միայն խիտ հոնքերը վեր բարձրացրեց: Այդ սրահին նրա քիթը կարծես հարցական նշան եր դեմքին դրած:

— Դու լսե՛լ ես, — չարունակեց Արամը,—վոր ժամագործ Ավադի կնոջը սպանել են:

— Լսել եմ, ի՞նչ կա, ամա նպատակը չիմացա:

— Վոչ վոք չիմացավ: Ե՛, վոչնչ, միևնույն ե, մեռնելու յեր: Յեթե կարող ես, հայրիկ, քո ծանոթ քարտաշներից մեկին դերեզմանաքար պատվիրիր: Աղջիկը տնից դուրս չի դալիս, ինձ ե խնդրել, լսել յես ել խալի ժամանակ չեմ ունենում: Գեղեղմանաքարի ձեւը յես կդժեմ...

Վարդանը վոչինչ չասաց: Նրազդաց մարդը կարող եր նկատել, վոր նրա հայացքի մեջ դարմանքի նշան վար: Ըստ յերևույթին նա դարմանում ալ վորդու այդորինակ առաջարկության վրա: Այլևս չխողացին: Վարդանը նարդին վերցրեց, տարավ հագուտի պահարանը դրեց: Վերադառնալիս, դեռ սենյակի խորքից, բարձր ձայնով ասաց.

— Դրա մասին ինչ—վոր բաներ են պատմում:

— Ո՞ւմ մասին.

— Եդ ելի, քեզ աղջկա,—ձեռքը դեպի մի անկյուն ուղղելով, ցոլաց տվեց Վարդանը: Նրա ժեստից կարելի յեր կարծել, թե աղջիկը հենց այդտեղ, պատի տակ նստած ե:

— Ի՞նչ են պատմում,— հոր ասածին ուշադրութուն չդարձնելով հարցրեց Արամը:

— Ի՞նչ իմանամ: Մեկ համառու զարկա ե, մեկ չե: Յերեկ փողոցում բժշկին տեսա: Կանչեց պատի տակ, հարցեր եր տալիս: Ճիշտ ե, բժիշկը մի քիչ խելքից թեթիվ մարդ ե, բայց մարդ ե ելի, ասում ե...

— Ի՞նչ ե ասում, — արդեն հետաքրքրությամբ ե անհամբերությամբ հարցրեց Արամը:

— Եղ աղջկա մոր սպանության մասին: Ասում ե, իբր թե խանդի հողի վրա յե սպանված: Իբր թե սպանողը սխալվել ե՝ աղջկա տեղ մորն ե սպանել, դրա մասին հաղար տեսակի լուրեր ե պատվում... ասում ե քո մասին ել են խոսում:

— Ի՞մ, — խիստ դարմացած հարցրեց Արամը:

— Հա՛: Ասում են, ով դիտի աշխարհիս բանը, մեկի գործը վոր վերջանում ե, ուրիշների մասին խոսելով ե պարապում... Բայց բժիշկը խորամանկ ե, եղբես բանը յերեսիս չի ասի: Նա պատմեց Սարգսյանի կնոջ մասին: Այն յերեկոյան, յերբ այդ աղջկա մորը սպանել են, Սարգսյանի կինը յերակը ծակած, բժշկի մոտ ե վաղ տվել: Բժիշկին ասում ե, վոր ընդունելության ուրը սպանության մասին վոչինչ չի լիմացել, թե չե կհետաքրքրվեմ, յերկտը կպահեր: Իր հարցին են կինը պատասխանել ե, վոր ապակիով ե ծակել: Ամեն ինչ կարող ե պատահել: Բայց քո մասին վոր ասում են, բոլորովին գլուխս չի մըտնում: Ասում են իբր թե դու մինչ եղ նամակ ես գրել, վախեցրել եղ աղջկան:

Արդումանյանը վոչինչ չտաց: Նա միայն ծիծաղեց, ինչպես ծիծաղում են մեծահոգի մարդիկ, յերբ լսում են իրենց հասցեյին չպրտված դատարկ ու անիմաստ վորեւե մեղադրանք:

Հոր ասածի մեջ պարզորոշ կասկածանք եր դեպքում, վորն ընդհանրապես նրա բնավորությանը հաստակ եր: Արամը չեր կարող անուշադիր թողնել Սարգսյանի կնոջ մասին տարածված լուրը: Մի անգամ ել իր ակամքին եր հասել, վոր Սարգսյանը Լիզայի հետ ապրել ե... Այս արդեն ուրիշ աղբյուրից, սակայն ինչ-վոր ընդհանուր կապ կա այդ բոլորից, սակայն ինչ-վոր ընդհանուր կապ կա այդ յեր-լորի միջև: Բայց ե այնպես վոչ մի կերպ այդ յերկու գեպքը — այսինքն՝ Սարգսյանի կնոջ բժշկի մոտ գնալը ե Լիզայի մոր սպանությունը Արամը զուգորդել ու պատճառաբանել չեր կարողանում: Յեթե հակառակը կատարվեր՝ վոչ թե Լիզայի մայրը, այլ Ռայիսայի մայրն սպանվեմ, թերեւս վորոշ չափով հասկանալի կլիներ: Սակայն ինչո՞ւ Ռայիսան սխտը ե Լիզայի մորը սպանի (թեկուզ, ասենք, Լիզային փնկատիտանենար): Ի՞նչ վատ բան ե արել Լիզան: Ընդհակառակը, վատությունը յեղել ե իր՝ Ռայիսայի կողմից:

— Յեւ դու վորի՞ն ես հավատում, — փորձելու համար հարցրեց Արամը:

— Չգիտեմ, ի՞նչ իմանամ: Կինն երեսն բան ե, վոր ամեն ինչ ել կանի: Գուցե ե կատարել ե, ե չի կատարել... Հազար ու մի կարծիք կարող ե լինել...

Մի՞թե հայրս ել ուրիշների պես կասկածում ե ինձ վրա: Գուցե նա կատարի ե անում, — մտածում եր

Արամը և իր ներսում պատասխանում. — Ձե, հայրս
կատակասեր մարդ չե: Ուրեմն այստեղ ինչ-մի
լուրջ բամբասանք ե սարքված: Սակայն արդ բամ-
բասանքի վրա Արամը միայն ծիծաղել կարող եր: Հի-
մարմենք, փնքը միայն յերկու որ առաջ ե յեկել
Լիզայի մոտ, նրա հետ խոսել, հուսադրել, իսկ այստեղ իր
մատին աջբլիսի բաներ են տարածում:

— Իմ մասին քեզ ո՞վ ասաց, — ջղայնացած հարց-
լեց Արամը:

— Մի մարդ, վորն իսկի դուս մեջ վոչ մի շա-
չունի...

Միայն այն բանը, վոր բոլորովին վողմնակի
մարդիկ են սկսել նրա մասին խոսել, բամբասել,
Արամին համբերությունից դուրս բերեց: Նա տեղից
վեր թռավ, առանց գլխադրել՝ տնից դուրս յեկավ:
Մինչև Լիզայի տունը հեռու չեր: Նա պետք ե դուրս
դար Բիրբի-Հեյրաթից, մտներ Բայիլը: Յերեկոն չա-
փազանց խաղաղ եր ու տխուր: Ծովը նիրհում
եր... Ընդհանուր խաղաղությունը խանդարում եյին
հաստ ու վեհտ վառքերը: Յերբեմն ել լռի-
հանուր խաղաղությունը խախտում եյին չոգեկատգորի
հաստ ու կենտ սուլոցները:

Արամը շտապ հասավ Լիզայի տունը: Դուռը ծե-
ծեց: Ներսից լավեց խուլ ձայն: Պատշգամբում, սե-
ղանի մոտ, նստել եր Լիզան: Նա միայն մի բոպի
թույլ ժպտաց: Մոր սպանությունից հետո դա առա-
ջին ժպիտն եր, վորն ամբի շուտ ծամածուծյան

եր նման, քան ժպտի: Նրա նախկին վարդապետի
չրթունքներն այժմ կրկնվել եյին: Աչքերի տակը՝
նույնպես: Առաջին հայացքից Լիզան հոգեկան հի-
վանդի տպավորություն եր թողնում: Այտերի կար-
միրը բոլորովին անհետացել եր, տեղի տվել ինչ-մի
գորշության: Ճերմակ ասամենբը դեմքի գորշության
համեմատությամբ ամբի ուժեղացնում եյին ան-
ներդաշնակությունը:

Յերբ Արամը ներս մտավ, նրան թվաց, թե տնից
խոնավության հոտ ե բուրում: Լվացքի տաշտակը,
վոր առաջ միջոտ ել թազցրած եր լինում, այժմ լո-
կած ե սեղանից քիչ հեռու: Իր և մոր շորերը նույն-
պես անհոգորեն թափված եյին տան այս ու այն ան-
կյունում... Սեղանի վրա դրված աղամանի աղը վի-
սով չափ թափված եր, իսկ կետը ծածկված թղթի
կտորով...

Մի անկյունում աթուռի վրա դանադան իրեր եյին
թափված: Տանն ամեն ինչ շուռ եր յեկել, անորինակ
քառս ստեղծվել: Լիզան ասես փոքրացել եր, կուչ
յեկել: Նրա վիճակն այնքան պարզ եր, վոր
Արամն անգամ չհարցրեց, թե ինչպես ե նա իրեն
դրում: Ինչո՞ւ հարցնել, յերբ ամեն ինչ պարզ ե:
Սահրաժեշտ ե միայն հուսադրել նրան, վորպեսզի նա
բոլորովին չմարի, ինչպես խաղաղվել ե մարում, յերբ
փայտն ամբապանող չի լինում:

— Դու քեզ չե՞ս խղճում, — ասաց Արամը և խորը
շունչ քաշեց:

— Ինչո՞ւ խղճամ:

— Ինչպե՞ս թե ինչու :

— Շատ հասարակ : Ինչի՞ր յեմ յես պետք : Ի՞նչ ոգուտ եմ տվել և ի՞նչ ոգուտ պետք է տամ մարդկանց : Ո՞վ սրանից հետո ինձ կարգին մարդկանց թիվը կդասի : Ինչպես յերիտասարդ թռչունի թեվերը կտրեն, ինձ հետ ել այդպես վարվեցին. յես հիմա թեվատ եմ...

Յոտեղիս նա կծկվում Եր սեպ չաղի մեջ : Նրա աչքերի աղջկական փայլը փոխարինվել էր անուժ վրեժխնդրության ու ատելության փայլով, տակաջն դեմքն աթուղամենայնիվ հեղ Եր ու քնդույն, հայացքը՝ յերազային :

— Դու բոլորովին իզուր ես այդքան շուտ կյանքից հիստթափվել : Յեթե ճիշտը կուզես, մենք միայն նոր ենք սկսում ապրել : Այն, ինչ մինչև հիմա կար, դա անցավ, դրա տեղ նորն է դալիս :

Նրանք յերկար խոսեցին : Արդեն ուշ էր, յերբ Արամը տեղից վեր կացավ, հրաժեշտ տվեց :

Առավոտյան հայրը գնեռդ հայացքով վորդուեմ էր նայում : Նրա հայացքի մեջ կար և կասկած, և կարեկցութուն, և ծնողական կշտամբանք : Յերեկվանից նա սպասել էր վորդուց հաստատ մի բան իմանալու : Սակայն վորդին հորը վոչինչ չասաց : Հայրը սպասեց առավոտյան : Արամը մտքում զարմանում էր.

մի՞թե նա լուրջ վերսյով էր ազնվությունը կասկածի տակ և դնում :

— Ամեն հիմար բանի հավատում ես, — դառնությամբ ասաց նա՝ հորը դիմելով :

Վարդանը մնաց չվարած :

— Ինչի՞ր մատին ե խոսքդ :

— Վարսեստ Ավագի վնոջ ապանության մատին :

Հայրը յերբեք չէր ցանկանում, վորպեսզի էր վորդին այդպիսի մի վոճիր դործած լինի : Այդ իսկ պատճառով նա դատավորի նման մանրամասնությունների մեջ մտնելու, պրպտելու վոչ մի կարիք չուներ : Միայն էր կասկածը փառատելու համար այդ մատին հարցրեց և յերբ արդեն համոզված էր, վոր էր վորդու մատը խառը չե, դրանից հետո թող աշխարհը փլվի : Միայն նա կուզեր, վորսեստի այդ անտեղի լուրերն ել չսրտսկնային :

Այդպես ել յեղավ : Հետաքննական մարմինները հաստատեցին, վոր մոր սրամությունը կատարել են անհայտ չարագործները, և դրանով Արզումանյանի լուրջը յեղած խոսակցություններին վերջ տվեցին :

... Փոքրիկ մակույկում նստած, յերկու հոգի թխավարում էին դեպի բաց ծովը : Մովը լուռ էր, հանդիստ Միայն թիեղի ձայնն էր լսվում : Մակույկն արդեն ծովի ափից ահագին հեռացել էր :

— 87-րդ ծովային տեղամասի արտոնեջը սա՞ չե, — հարցրեց Արամը և սկսեց շուրջը դիտել:

Ըստ իս, այդ պատնեշը Շիրս դյուլին ու՜ վելի մոտիկ արեւք և լինի: Այնտեղ մի ժամանակ Ալեքսանդր Միխայլովիչն սկսել էր հետախուզական աշխատանք տանել: Ինչպես բանակում հաջող հետախուզությունը գործասի հաղթանակների դրամականն է, այնպես էլ այստեղ հետախուզությունը վճռում է ծովային հողամասի արագա բախտը:

Ծովափին ամեն ինչ այնպես պարզ էր յերեւում, հասկանալի, վոր վորեն հարց տալու վարիք չկար: Բավական և դուրս գալ բաց ծովը, ամեն ինչ փոփոխում է, այլ տեսք ընդունում:

— Յերեմիականեցեք, վոր ըստ քարտեզի 87-րդ ծովային տեղամասը սա յե, — վորեն կասկած չհարուցող առնով ասաց Արամ Սահակովիչը:

Արզումանյանը փորձող հայացքով նայեց նրան, ապա բարձրացրած թին զարկեց ջրին:

— Իսկ հետաքրքիր է՝ Զատոնակու քարտեզով այդ տեղամասը վորտե՞ղ կլիներ: Անշուշտ դուք հասկանում եք, վոր առանց հին կառուցվածքային քարտեզի, մի քիչ դժվար է կողմորոշվել: Ինձ թվում է, այս նոր քարտեզի հիմնական սխալն այն է, վոր նա ամբողջ համարում է ներկայումս գոյութուն տանցող, վերջերս միայն ստեղծված յեղեղը: Յեթե այդ այդպես է, դուրս է գալիս, վոր նավթաբեր շերտերը գտնվում են 100-200 մետր խորության

վրա: Ծիծաղելի յե: Յեթե այդպես լինելը, կասկածում եմ, վոր «Սոբորոմ» ընկերությունը հանձն առնելով գումարներ դնել և վերջո՞ւ աշխատանք ծավալել յամաքաղման համար:

— Մի հանգամանք քեզ չվտխության մեջ ե գցում: Դու լավ իմացիլ, սիրելիս, վոր «Սոբորոմ» ընկերությունը կապիտալիստական ընկերություն էր: Նրա համար միևնույն էր՝ 300 մետր խորության մեջ աշխատել, թե՛ 20 մետր: Առաջինը նրա համար ձեռնառու չէր:

— Կասկածում եմ:

Կուլիյեվի մոտ յեղած խոսակցությունից հետո հետախուզական բյուրոն չհրաժարվեց Շեստովի կարծիքները ստուգելու համար հետախուզական հոր կանգնեցնել: Թո՛ղ, դա շատ ձեռնառու յեր: Ըստ նույն կառուցվածքային քարտեզների, այդ հորը կիսաբեկվել էր այնպիսի մի տեղ, վորտեղ նավթի չերտը կամ բացակայում էր, կամ էլ սակավաբեր էր:

Յերկրաբանական բյուրոն հակառակ իր սովորության, այնպես արագ տեղեց այդ աշխատանքը, վոր սպասելու կամ դատողություն անելու ժամանակ չկար: Այդ աշխատանքը հանձնարարվել էր Արզումանյանին և Արամ Սահակովիչին:

Արամ Սահակովիչը հաճախ կատակելով ասում էր.

— Մենք յեղելու աղաչներս միմյանց չուտ կհասկանանք...

Ծովում միայն պարզվեց, վրը նրանք միմյանց չատ դժվար են հասկանում:

— Յեթե 250-րդ հորիզոնականն անցնում ե 51-րդ ծովային տեղամասով, վրն ահա այնտեղ ե գտնվում, ինչպես դա ասում ե Սարգսյանը, ապա այստեղով, իհարկե, յերբեք չի անցնի,—վարժեա ինքն իրեն ասաց Արդումանյանը:

— Այն ժամանակ, յերբ հարկավոր ե աշխատել, դատողություններ չեն անում: Վերելից մեղ առաջարկել են հետախուզական հոր կանդեցներ: Ել ի՞նչ խոսակցություն. ո՞վ թույլ կտա, վորպեսզի մենք ամբողջ տարին խոսակցությամբ դադարենք...

Արամը ձեռքի թին մեկ բարձրացնում, մեկ իջեցնում եր: Ըստ յերևույթին նրա միտքը դադարված եր բոլորովին ուրիշ խնդրով: «Ինչքան դորձնական են դառել...» Արամը չեղ կարող հատկանալ այդ շտապողականության իսկական իմաստը: Նա համոզված եր, վոր ծովախորշի կառուցվածքային քարտեզը փոխվել ե:

Արամը թին ամբողջ ուժով ջուրն իջեցնելով ասաց.

— Յես կցանկանայի, վորպեսզի այս հետախուզական հորի հիմնադրամանը մասնակցելու ինքը՝ Զատոնականն:

Արամ Սահակովիչի դեմքն այլապիսի: Նա շատ լավ եր հասկանում, թե ինչ վնչանալեք Զատոնականն մասնակցությունը:

— Առանց նրան ել յոլա կենանք:

— Ավելի լավ կլինի, վորպեսզի նա յեվա հեղկա

լինելու, չե՞ վրը այս հորը հայացքներ ճշմարտությունն ե ստուգելու:

— Անմիտ բան եք ասում:

— Վրչ մի անմիտ բան, յես այդպես ել հարցը վրենեմ: Ձեմ ասում, վորպեսզի մինչև քննելը նրան բոլորովին ազատեն, վր՛չ, թող դա, հետախուզական հորի հիմնադրամանը մասնակցելու, իսկ հետո իրենց գործն ե:

— Դուք ել նրա հետ կնստեք:

— Դուք յերեխայի չեք սպառնում...

— Յես յերբեք այդպիսի ցանկություն չեմ ունեցել...

— Ե՛, լավ, թողնենք, միևնույն ե՝ յես հարցը դնելու յեմ...

Ծովի մակերևույթը ապակու նման հարթ եր: Յեմ այնպիսի ապավորություն եր ասացվում, վոր Արդումանյանը թիալարելիս լայնածավալ մի ապակու յե խփում... Ծովի վրա այնքան ուղը թարմ եր, դուրսալի... Սակայն նրանք յերկուսով ել այդ չեյին դրում:

Արամ Սահակովիչը բոլորովին կուչ եր յեկել: Նա չեղ սպասում, վոր գործն այդպիսի ընթացք կարող եր ստանալ: «Այ քեղ լակոտ»,—մտածում եր նա: «Պետք ե շտապել շուտ ափ հասնել, Սարգսյանի հետ տեսնվել...»:

Յեմ իսկապես՝ ափ հասնելուն պես նա առանց հրաժեշտ տալու, թողեց Արդումանյանին ու գնաց: Արդումանյանը կռահեց Արամ Սահակովիչի շտապելու դրդապատճառը:

— Շտապի՛ր, շտապի՛ր, միևնույն և՛ բան դուրս
չի գա:

Արզումանյանը նույնպես շտապեց: Նրան հար-
կա՛վոր եր Կուլիյեվին ղեկուցադիր ներկայացնել:
Սակայն դա համարյա հնի կրկնողություն կլիներ:
«Վո՛չ, այս դեպքում ուրիշ դժո՛վ պետք է աղղել...
Պետք է ղլխմել կուսակազմակերպությանը...»:

VIII

Խճճված դեպքերի իմաստը բջջի քարտուղար
Սարգսյանը չհասկացավ: Նրան թվում էր, թե Ար-
զումանյանը ցանկանում է իր «յես»-ն առաջ մղել:
Իրողարձությունների սխալ ըմբռնման միջ նրան
սպնում էր Արամ Սահակովիչը:

— Յերիտասարդներ են, իրենց ուզում են ցույց
տալ, — մի անգամ ասել էր Արամ Սահակովիչը: Յե՛վ
այդ բանը նրա վրա խոր ազդեցություն եր թողել:

— Հիմիկվա յեղիտասարդներն այդպես են, մեծ,
փոքր չեն լիմանում. մենք վրովել ենք, պայքարել,
իրենց համար գեղեցիկ կյանք ստեղծել, բայց ելի
չեն ուզում մեր պատիվը պահել, մեր հեղինակու-
թյունը ճանաչել: Դրանց մի տանեյիը Նոբելի ժա-
մանակի հորում դնեյիը, ենտեղ մի քանի ուր աշխա-
տեյին, վոր աշխարհի բանը հասկանային: Հենց եղ-
պես են վերաբերվել, վոր նորից տան տերը մնաց
տան տեր, առևտրականն առևտրական... Դրանց բո-
լորին կարելի յեր վոչնչացնել, մեր ձեռքը վերցնել,
չուղեցին... Զհանդամն ինչ... բոլորը ջահելների
դործն ե...:

Բոլոր կուսակցականները չե, վոր Սարգսյա-
նի կողմնակիցներն էյին: Շատ յերիտասարդներ, վոր
սկզբում խոնարհ ու խոհեմ էյին թվում, հետո
սկսեցին քննադատել բջջի քարտուղարին: Դրանց
թվին եր պատկանում յերիտասարդ Մարտիրոս Կյու-
քունցը՝ նա, վոր մի տարի առաջ լուռ էր, համեստ:
Սարգսյանը նրան տիրում էր: Նրա հետ էր հաճախ
խորհրդակցում: Ճիշտ է, Մարտիրոսը դուռնացի
տղա յեր, բայց խելոք դատողություն ուներ: Ավե-
լորդ խոսք չեր ասի, վոր ասածի վրա ծիծաղեն:
Բացի իր անմիջական աշխատանքից, վոր կատարում
եր մեծ բմրեսխոցությամբ, նա ակտիվ մասնակցում
եր կուսակցական ժողովներին, ամեն տեսակի հանձ-
նարարություններ եր կատարում: Այդ բանը Սար-
գսյանին դուր եր գալիս:

— Աչքբաց տղա յե, — ասում եր նա:

Արտադրության մեջ ել վարպետները Մարտիրո-
սին հավանում էյին:

— Գործը, վոր վերցնում ա, սրտալի ա վերցը-
նում. լսկ նա, ով գործը սրտալի վերցրեց, միշտ գոր-
ծին վհաղթի... Մեզ մոտ մարդիկ կան, վոր գործին
վախելով են մոտենում, կարծես թե փուշը ձեռքնե-
րը կծակի... Դա մարդու բնավորությունից ա կախ-
ված: Գործը վոր կա, մարդու արյունն ա, միտը...
և մարդ, որլինակի համար, պետք ա սրտով մոտենա
դործին...

Մանուկ հասակից Մարտիրոսը սիրել եր աշխա-
տանքը, հեղափոխությունից առաջ յեփվել եր գյուղա-
կան ծանր աշխատանքի բովում: Քաղաք գալուց հետո
այդ աշխատասիրության շնորհիվ շատ բան եր սովո-

րեւ: Այժմ ելլ բողոքողաց, համալրեալ բողոքողաց նա ստի-
րում եր:

Սարգսյանը նորան հաճախ պատմում եր բան-
վորներդի տղաութեան մասին: Հետաքրքիրութեանց
առաջ: Վերջին ժամանակները միայն նրանց հարա-
բերութեամբ յանձնելու տեսել ելին: Միտալին ընկում ելին,
խոսում, տակաւն նրանց ասածները: մեջ նախկին
ջերմութեանը ջկար: Վաչ - մտք բացարձակութեն
չեր արտահայտել իր միտքը, բայց և աշխատեալ յեր-
կուան ել միմյանց շատ լավ ելին հատկանում: Մի-
այն մի փոքրիկ առիթ եր հարկաւոր, վորպեսզի
յեղկու բարեկամները միմյանց դիպչեյին, ինչպէս
հարկն ե: Նրանք վարձեն դեմ հանդիման վրանդնած,
սպասում ելին ինչ-մոր մեկի հրամանին յեւ բաւա-
կան եր, վորպեսզի լավեր աշէ հրամանը, նրանք
միմյանց վզընդին:

Յեւ աշէ առիթը շուտով գտնուեց:

Մարտիրոսն ապրում եր Բիբի-Հեյբաթում, սա-
րի լանջում կառուցված տներից մեկում: Նրա հա-
րեւան Ալի Սատթարի կինը մահացավ: Շուտով Ալի
Սատթարը յերկրորդ անգամ ամուսնացավ: Ձուլի-
խան-նրա յերկրորդ կինը — գեղեցիկ տղ: Կարմիր
այտերը միշտ սքալում ելին, գրավում նայողների
ուշադրութեանը: Ձուլեյիսայի հետ նույնիսկ առաջին
անգամ խոսողն իսկույն կնկատեր, վոր նա դեպի
տղամարդիկ անտարբեր չե: Մարտիրոսն Ալի Սատ-
թարի հետ միշտ լավ հարեանութիւն եր անում:
Շատ հաճախ ասեղ, թեւ եր ուզում, փող եր տալիս,
վորպեսզի իր համար վորեւե բան գնեն: Պատահում
եր, վոր իր ստացած կտորը բերում տալիս եր Սատ-

թարի նախկին կնոջը — Գյուլբայազին:

— Գյուլբայազ բաջի, յերեխաներդ համար շոր
կարի: Գյուլբայազն ամաչելով վերցնում եր նվերը
և յերախտադիտութեամբ ժպտում, ինչպէս քույրը
յեղբորը: Ալի Սատթարի յերկու տարեկան աղջկան
և յերեք տարեկան տղային Մարտիրոսը սիրում եր,
յերբեմն նրանց համար խաղալիք եր գնում: Հայրը
տեսնում եր Մարտիրոսի վերաբերմունքն իր զավակ-
ների նկատմամբ ու գոհունակութեամբ գովում Մար-
տիրոսին:

Սակայն Մարտիրոսի և Ալի Սատթարի բարեկա-
մութիւնը յերկար չչարունակւեց: Գյուլբայազը մի
յերեկո պառկեց և այլևս վեր չկացավ:

— Միտա մեղում ե, մի ցուրտ բան ե տպում, —
տեսդի մեջ անընդհատ կրկնում եր նա:

Ինչքան ջուր ելին տալիս, նա չեր հանգստա-
նում: Վերջին րոպեյին նա արցունքն աչքերին ասաց.

— Յեա գնացի... Դու քո մտաւաղին հասնես,
Ալի... Մտաւաղը լինի՝ յերեխաներդ մի տեղ հասցը-
նելը...

Ալի Սատթարը բաց յեղավ: Նրա ձայնը Մարտի-
րոսը լսում եր անշարկում:

Յերբ Մարտիրոսը գլխահակ մտավ վոր հարե-
վանի տնայակը, Գյուլբայազը շորը յերեսին քաշեց յեւ
կցկոտը ձայնով կմբաց:

— Կարդաշ... կարդաշ... ալլահն ինձ չթողեց
մուրադիս հասնեմ, յես կուզեյի քեզ ել մի յերեխա
լիներ, նրան տեսնեյի... — նրա ձայնը բոլորովին
խզվեց: Ամեն ինչ վերջացավ...

Յերկրորդ ամուսնութեանից հետո Մարտիրոսը

դադարեց ընկերոջ տունը հաճախելուց։ Չդիտես ինչու Ձուլեյիսան խուսափում էր դեմքը ցույց տալուց։ Յերբեմն միայն աչքի անկյունով նայում էր հարեւանին և լուռ անցնում։ Այլի Սատթարի տանը հաճախ էր պատահում, վոր յերեխաներն աղեկտուր լաց եյին լինում, մլախում, ինչպես կատալի ձագուկները։ Ձուլեյիսան նրանց ծեծում էր։

Ի՞նչն էր պատճառը, ինչո՞ւ այդ կինը հալածում էր խեղճ յերեխաներին։ Մարտիրոսի սիրտը յերբեմն կծկվում էր ցավից։ Ինքն ել յերեսայի նման տըխրում էր։ Իդեպ, նա մտածում էր իր մանկության մասին, հրճվում, վոր իր մայրն ել խորթ չի յեղել։ Խ՞ի՞նչ էր, ինչպես դառը կլինեյին իր մանկության որերը։ Չնայած իր մանկության մեջ յերանելի վոճինչ չէր գտնում, բայց և այնպես խորթ մայր չի ունեցել։ Բախում ընդամենը վեց տնվոր կար։ Յերեկը տանը մնացողներն ասում եյին, վոր յերբ դռնը կայր և Ձուլեյիսայի յեղբայրը, նա ալեկի շատ է ծեծում իր յերեխաներին, տնից դուրս անում։

Ըստ յերեւոյթին ծեծն ու հալածանքը չտանելով, չուտով Այլի Սատթարի տղան մահացաւ։ Աղջիկը դեմացկուն դուրս յեկաւ։ Չնայած դունատվել էր, կորցրել դեմքի մանկական քնքռությունը, այնուամենայնիւ նա դեռ կայտառ էր ու կենսունակ։

Մի գեղեցիկ որ ել այդ փոքրիկ, գանգրահեր աղջիկը, վորը նշաձև փայլուն աչքեր ուներ և վորեւե մեկին պատահելիս իր թոթովող լեզվով համարձակութեն հարցեր էր տալիս և փաղաքշանքի արժանանում, յերեկոյան տուն չեկաւ։ Յերկար վորոնումները վոճ մի արդյունք չտվին։ Այլի Սատթարը

չատ դես ու՝ դեն ընկաւ, հայտարարություններ տվեց տեղական թերթերում, բայց վոչինչ չոգնեց։ Աղջիկն անհետ կորել էր։ Այլի Սատթարի տունը խաղաղ վեց։ Ձուլեյիսան շարունակում էր իր խաղաղ կյանքը։ Նա հարեւաններից վոչ մեկի հետ չէր խոսում, հարեւանություն չէր անում։ Վոչ մեկը նրանից չհարցրեց փոքրիկ աղջկա մասին։

Բայց մի ամիս անց՝ սարսափելի մի լուր տարածվեց։

Նալթահորերի արանքում մազութի մի լիճ կար։ Ամռան տոթից հետո մազութի տակ յեղած ջուրը վորոչ չափով դուրս չիացել էր։ Յերեխաները փոքրիկ մակույկներ շինած առանց վախի լողում եյին այդ լճի մեջ։

Դեպքը պատահել էր այսպես։ Մի փոքրիկ տղայի նալալի տակից յերկաթալար էր կախած։ Լճի ափի մոտ նրա նալալի ալդ լալուն լինչվոր բանով էր ընկել։ Փոքրիկն ուրիշների ոգնությամբ քաշել էր իր նալալը։ Այլի մոտ մազութի տակից նալան իր հետ դուրս էր բերել մանկական դիակ։ Յերեխաները վախեցել, փախել եյին չորս կողմ։

Ապա հետաքննությունը պարզել է, վոր դա Այլի Սատթարի աղջիկն է։ Թե Այլի Սատթարը և թե նրա կին Ձուլեյիսան դատի տրվեցին։ Դրանից հետո Մարտիրոսը նրանցից և վոչ մեկին չտեսավ։

Լուրեր տարածվեցին, վոր Ձուլեյիսան սիրեկան և ունեցել և նրա հետ ազատ տեսակցություն ունենալու համար ազատվել է յերեխաներից։ Ո՞վ կարող էր լինել այդ սիրեկանը։ Յերկար ժամանակ այս հարցը մութ մնաց։ Վոմանք ասում եյին, թե իբր

այդ սիրեկանը Շիրս գյուղից եր գալիս, վոմանք էլ՝
թե ինչու հոռու գնալ, սիրեկանը հենց Մարտիրոսն
է:

Այս յենթադրությունը Սարգսյանի ականջին էլ
հասավ:

— Կուսակցական մարդ ես. բա քո մասին եղ-
պես բաներ են պատմում, — մի որ Մարտիրոսին
ասաց Սարգսյանը:

— Ուրիշ բան ասա, եղ նոմերդ անց չի կենա, —
պատասխանեց Մարտիրոսն ու թեվերն ավելի վեր
քշեց: Նա ցանկանում էր դործը շարունակել, բայց
հանկարծ ասես մեջքին մի ծանրություն դրին, վորը
պետք է դեն նետվեր:

— Չե՛, դու եմ կողմը չես ծռում, Կոնստանտ դա-
յի, դու գիտեում չես, թե հարցն ինչպես ա հարկավոր
բուծել, յեկել էս իմ յախիցն ես բռնում...

— Դե՛, դե՛, պառավ չանը քուչի-քուչի սովորեց-
նել չի հարկավոր, նա ինքը լավ գիտի...

— Վերջավորությունն ասա, վերջավորությունը,
ի՞նչ էս ուզում ասել: Քու եղ նոմերդն անց չի կենա:
Իմ բոլոր հարևանները գիտեն, թե յես ինչպես եմ
վերաբերվել եղ մարդկանց հետ, առաջինին աղիդ
քրոջիցս չեմ ապրբերել, իսկ յերկրորդի հետ ալի
չեմ էլ խոսել...

Այդ բոպեյին բարի ժպիտը դեմքին նրանց մո-
տեցավ հորափոր Ալի Բարա ողլին:

— Եղ ի՞նչ ղուռնա յեք փչում, համա յերկար
բայտթի ա հա՛:

Սարգսյանը վոչ նրա հարցին պատասխանեց է
վոչ էլ վիճարանությունը շարունակեց:

Աշխատանքից հետո նա Մարտիրոսին մի անկյուն
քաշեց, ապա թե՛

— Յես քու վաստը չեմ ցանկանում: Յես մեռնեմ,
թե քեզ իմ յերեխաներից տարբերեմ... Մարդ էնք
էլի, վոր ականջներին մի խոսք է հասնում, ասում
ենք՝ սա յե, պրծա՛մ: Ճիշտ է... յես էլ քեզ տալում չ
տոռալեմ... Անջախ դու ավել-պակաս դուրս ես տա-
լիս... Ջհանդամն, ինձ ինչ, թե Ալի Սատթարը նա-
մարտությունն և ալեւ... յերեկոցը փչացվել, դրա
համար հո աշխարհս պաժար չենք տալու...

Մարտիրոսը զարմանում էր, վոր Սարգսյանն
այդքան շուտ համաձայնվում և: Գոնե հարցը դներ,
յեթե մեղալոր մարդ կար՝ պատժեր նրան: Իր մասին
նա բոլորովին չէր մտածում: Պրեանովը և նրա կի-
նը, վորոնք միևնույն բաժնում և յին ապրում, վարող
և յին, վորպես Լուսակցականներ, հաստատել, վոր
Մարտիրոսը Ալի Սատթարի կնոջ հետ յերբեք հանդի-
սվում չի ունեցել...

Մարտիրոսին թվաց, վոր Սարգսյանը վկաների ուժն
դալով, իր վրա մեղադրանք չբարդեց, հակառակ
դեպքում՝ մեքարկոծեյին: Սակայն միայն այն փաստը,
վոր Սարգսյանն իր մասին նման յենթադրություն-
ներ է անում, Մարտիրոսին վիրավորում էր: Միև-
նույն ժամանակ նա մտածում ևր, վոր յեթե այս
անգամ փորձն անհաջող անցավ, ապա ուրիշ ան-
գամ նա կարող և նույնը կրկնել՝ այլ առիթով:
Ինչքա՛ն լսով կարծիք ուներ նա Սարգսյանի մասին,
ինչքա՛ն ուժեղ էր սիրում նրան և ինչպե՛ս արագ
սկսեց հիասթափվել նրանից: Իսկ հետո այդ հիաս-
թափությունն ավելի ու ավելի խորացավ:

Վարպետ Դմիտրին՝ թավ ունեցերով մի մարդ, յերկար ժամանակ միևնույն հորի վրա աշխատեց: Յերբ պլանային խորության հասան, հորը ջրի չափը վան խախտեց:

Մի ուրիշ հոր վարպետը հասցրեց 500 մետր խորության: Շուտով շատրվան պետք է խփեր: Նրա համար այնպիսի խողովակներ ուղարկեցին, վորոնցով, վարպետի ասելով՝ միայն ծովից խեցիներ կարելի յեր հանել: Խողովակները չզիմացան: Նրանց հետ հորի հատակը վնասցին և դործիքները:

— Անիծված և աշատեղի աշխատանքը, — դարձա՛ցած ասաց Դմիտրին ու մի գլխով ձեռքին յեկավ հորափորման բաժնի վրասենյակը: Այնտեղ էին Արամ Սահակովիչը, Սարգսյանը, Մարտիրոսը, Ալի Բարա ուլլին և Դմիտրիու հետ աշխատող բանվորները:

— Յես յերկար տարիներ եմ դործ արել, բայց այսպիսի անիծված աշխատանքի յերեք չեյի հանդիպել, — իր բարձրությանը դարձելով ասաց նա:

Նրա ցատկա՛նայից արջերը հոռի չիթեր ելին արձակում:

— Այլևս չեմ ուզում այստեղ աշխատել: Մենք ազնվորեն աշխատում ենք, իսկ ինչ-վոր մեկը մեր աշխատանքը ջուրն է անում: Ի՞նչ է, ուրիշների արյունը մերից մո՛ւտ է, նրանց արած դործը, թափած քրտինքը մերից լա՛ւ է... Գիշեր-ցերեկ աշխատում ես, սպասում ես արդյունքին՝ արդյունք չկա:

Ձե՛մ հասկանում: Կամ մենք ենք վատ աշխատում, կամ ել ինչ-վոր մեկը չի թողնում, վոր կարգին աշխատենք...

— Մի կարգին ասա, ի՞նչ է պատահել, ի՞նչ է կրակ թափում, — ձեռքն ողորձաբացներով ասաց Արամ Սահակովիչը:

— Վո՛չ մի կրակ, Արամ Սահակովիչ, վարպետը ճիշտ է ասում, աստանան ասանդ, ո՞ւր է նախի՞թ, չկա՛... Իսկ մենք աշխատում ենք...

Բանվոր Արասովի վատ ուսներենով ասած խոսքին ուշադրություն չդարձնելով, Արամ Սահակովիչը նորից գլխեց վարպետին.

— Կարգին արամիր՝ տեսներդ ինչ է պատահել...

— Մեկ մոտ ի՞նչ կարող է պատահել, բոլորը պարզ է, չեմ ուզում աշխատել, տիեք իմ աշխատավարձը, դնարու յեմ ուրիշ հանքում աշխատեմ... Յավալի յե: Մարդ ձգած է մի բան չինել, դուրս չի դալիս: Մի տեղ ջուր դուրս յեկավ, այստեղ ել ենպիսի խողովակներ ուղարկեցիք, վոր չզիմացան, դործիքները թափվեցին հորի մեջ...

Վարպետը սպասում էր, վորպեսզի իրեն պատասխանեն: Արամ Սահակովիչը պատասխանելու համար յերկար խոսքի մասն չեկավ:

— Ձի՛ կարելի չտապ յեղրակացություններ հանել, չի՛ կարելի... դա փոքրագույն է, ուրիշ վո՛չինչ...

— Փոքրագույնը՛ն...

— Սպասի՛ր, սպասի՛ր, — վարպետի խոսքն ընդհատեց Սարգսյանը. — Արամ Սահակովիչը ճիշտ է

աստում... Մենք հեղափոխությունը միանգամայն ջենք կատարել... Յեթե ամեն փոքր դեպքի համար ընկղծվես, ի՞նչ մկրիտի մեկը հալը... Սպասիր, հին վարպետես, բայց չգիտես, փոքր մեկը գործում յեղրթեմն ամհա-ջողությունն է լինում: Արամ Սահակովիչը ճիշտ է ասում, լրնրճվել չի վարեղի:

— Այդ յերգը մենք վաղուց ենք լսել: Յես խո-ում եմ մեկը աշխատանքի մատին: Ինչո՞ւ հորն աշխ-պիսի տեղ չեն կանգնեցնում, վոր նավթ տա: Ահա մեկ հարեման Արչակի հորն ել ջուր է տվել: Մի՞թի վարծում ևք, թե Բիթի-Հեյրաթում ուրիշ հողամաս չկա, վոր նավթաբեր լինի...

— Вот правильно, нефтяной земля давай да... — ասաց Մարտիրոսը, մեկ նայելով վարպետ Դմիտրոսն, մեկ Արամ Սահակովիչին:

Ռուսերեն խոսելիս Մարտիրոսը կմկմում էր: Գի-տեր, վոր սխալներ է անում և այդ պատճառով ել մի քանի բառ ասելուց հետո կարմրում էր, չիթ-ված չորս կողմը նայում: Նա նախանձում էր Արամ Սահակովիչին, Սարգսյանին, վորոնք ազատ խոսում էյին ռուսերեն:

Արամ Սահակովիչը համբերել չկարողացավ:

— Դու ի՞նչ ես խառնում: Յերբ խոսքը ձեր հո-րի մասին կլինի, քո մատին կլինի, ասյն ժամանակ խոդեմ...

Մարտիրոսը զգաց, վոր յեթե խոսակցությունն ռուսերեն շարունակվի, պարտվելու յե, բոլոր կանգ-նածներին և նստածներին ցույց տալով, նա հայերեն ասաց:

— Դա մեկ դործն է, վոչ թե մենակ քոնը...

— Ե՛, լավ, դու յե վրճարանելու տեղ դտար:

— Մարդիկ դործով են յեկել, իսկ դու ինչ-վոր վրճարանությունն ես սարքում, — մեծին հատուկ տո-նով խրատեց Սարգսյանը:

Մարտիրոսը չհամբերեց, տեղից վեր թռավ, ձեռքն ողում թափահարելով բարձր ձայնով ասաց.

— Неправильно да, неправильно, не туда бурнись, нефть нет да, нет... Вот работа, человек пропал, инст-румент пропал... все, все пропал... Мы говорим давай нефтяной земля...

Բոլորն ել հետկանում էյին նրան: Վարպետ Դմի-տրին դուրսը ամբամբացնելով վրա յեր բերում:

— Ճի՛շտ է, ճի՛շտ է, այ կեցցե՛ս:

Մարտիրոսը մինչև վերջ աշտեղ մնալ չկարողա-ցավ: Նա դուրս յեկավ և զգաց, վոր հուրմունքը խեղ-դում է կոկորդը:

Իր ապրումները մեկին պատմելու մեծ պահանջ զգաց: Նա վերավորված էր Սարգսյանից: Այլևս Սարգսյանի ալեհեր մագերը, յեռանկյունի փոքրիկ միտուքը Մարտիրոսի մեջ պատկառանքի զգացմունք յեյին առաջ բերում: Նա դտնում էր, վոր չնայած Սարգսյանը հին բանվոր է, բայց և այնպես մարդ-կանց չի կարողանում ճանաչել, սխալներ է անում: Մի բան պարզ է. Արամ-Սահակովիչը նավթահանքում չափազանց վասկածելի դեր է խաղում: Սարգսյանը կուրորեն նորան պաշտպանում է: Ի՞նչ կերպ լմանար դադանքը: Նա չգիտեր աջնպիսի միջոցներ, վո-րոնք հնարավորություն տային իմանալու Արամ Սահակովիչ Հովսեփյանի խախտան նախատակը. ձեռքի տակ բացահայտ փաստեր չկային:

Գյուղից դարձ ատաղջին տարին Արամ Սահակովի-
չը Մարտիրոսի վրա բուրբուխն ուշադրության չէր
դարձրել: Հետո, յետոյ ըսել էր, «իսկ Մարտիրոսն աչ-
քաբաց տղա չե, հասարակ բանվորությունից նրան
փոխել եր վերստովոյն սրաշտոնին: Այդ սրաշտոնում
Մարտիրոսը ցույց տվեց իր չնորհքը: Աշխատանքի
ժամանակ վոչ մի հապաղում չէր լինում: Այնքան
արագ էին շարժվում նրա ձեռքերը, մկանները լար-
վում... Այդ սրաշտոնում ընդամենը մի տարի մնաց:
Դրանից հետո նրան հորատորի սրաշտոն տվին: Միշտ
եւ Մարտիրոսի լավ հատկությունների մասին ելին
խոսում: Բայց հենց վոր նա սկսեց խոսել վարչու-
թյան թերությունների մասին, վորոշ մարդիկ նրան
չսիրեցին: Գոնովեցին և անսիրտները, վորոնք բոլր
տարածեցին, թե իբր Մարտիրոսը դաշնակցական և
յեղել, բուհեիկները հաղթանակից հետո փախել ե՞,
յեկել Բագու: Այդ լուրերն այժմ անկյուններումն
էին սրտովում: Դեռ այն ժամանակն էր, յետոյ լսվեցին
ինչ «նեղ շրջանում» եր ասվում... «դադանիքի» ձևով:
Մարտիրոսի ակամեջին դեռևս այդ լուրերը չէին
հասել:

IX

Ուրբաթ որ էր: Առավոտյան Մարտիրոսը
դուրս յեկավ, նայեց յերկնքին: Յերկնքը մշուշա-
սրտաւ ւր, դժգուշ, ծածկված ամպի ցածր ու ցլիով
ծվեհներով: Նրանց միջով արևի ճառագայթները
ծուլորեն յերկիրն էին հասնում: Շուրջն ամեն ինչ
մոխրագուշ էր:

Մարտիրոսը կարգին լվացարան չունեւ: Մի թոս

ջուր առած նա լվացվում էր պատշգամբում: Այդ
պահին նրա մոտով անցնող Պրեսնովան (նրանք նախ-
կին տնից այտակ ելին տեղափոխվել) հարցրեց.

— Բան չի՞ հարկաւոր, թե չե հետո չես տեսնի,
լավ թույլ են ծախում...

Մարտիրոսը Պրեսնովային ժպտալով չեղահայտ-
լություն հայտնեց, հետո թե՛

— Յես էլ դրա մասին վա՛մոսածում, ուզում եմ
չուկա դնալ:

Պրեսնովան նրան սուղալից միտաին, չուկա
զնալ:

Մարտիրոսն ընդհանրապես չուկա դնալ չէր սի-
րում, դա համարում էր կեղծ գործ: Այդ որը նա
ցանկանում էր զինվորական բուլդ զնել: Վաղուց նա
յերազում էր ընկույզագուշն լուսլի, կապույտ անդ-
րավալարիկ և յերկարածիտ կոշիկների մասին: Վեր-
ջին յերկուսը ձեռք էր բերել: Մնում էր բուլդը:

— Գալիսեմ, մի քիչ սպասի:

Պրեսնովան գլխով արեց:

Մարտիրոսը ձեռքի թասը շտապ դրեց տանը,
թաշկինակով յերեսը սրբելով դուրս թռավ:

— Ի՞նչ ես ուզում գնել:

— Ռուքաշկա, վոյեննի ուրաշկա...

— Ահա՛ թե ինչ... — բացականչեց Պրեսնովան: —
Բնական և վորդան... ամուրի ապրել ես, ամուսնա-
ցիր, մի կին բեր, միմյանց հետ կարգին ապրեցեք...

մանապատկար վտր ծնողներ չունենա, քեզ հարկաւոր եւ ամուսնանալ...

— Աղջիկ չկա ե՛, յես ցանկանում եմ ամուսնանալ...

— Ե՛, պատճառ դուստ, աղջիկները անկի սրտ եւն ածում, ուր ել նայես՝ նրանց կտեսնես... իսկ դու ասում ես աղջիկ չկա:

— Լուրջ եմ ասում, չկա:

— Թո՛ղ, թող պատասխանիրդ, աղջիկ ինչքան ուղում ես վզտնենք: Սիրումն, բոյով, խելոք սողա յես, քեզ համար վոր աղջիկ չգտնվի, ել ո՞ւմ համար կը գրտնվի: Հիմա յեւ յերեւի մեկը կա, վոր քեզ համար մեռնում ե, միայն թե դու տեղը չես իմանում...

Պրեսնովան չեւ կեղծում: Մարտիրոսը գրտնվի սողա յեր: Յեւ Պրեսնովան նրան իր վորդու տեղ ընդունելով, ազատ խոսում եր հետը:

Ճանապարհը յերկար եր ու խոսելու համար ժամանակ շատ կար:

Ճանապարհի կեսին ինչ-վոր մի ձայն կանգնեցրեց նրանց:

— Ընկե՛ր Պրեսնովա, ընկե՛ր Պրեսնովա:

Պրեսնովան հետ նայեց: Մի յերխտասարդ վին մոտեցավ, բարեւեց: Յերխտասարդ կնոջ վերնագգեստը թափանցիկ եր: Տակից յերեւում եր նուրբ կրծքակալը: Աչքի յեր դարնում կնոջ առողջ կուրծքը, վզի մկանները նուրբ եյին, քերող: Յերխտասարդ կինը գլխին դարչնագուն լայնեղդ գլխարկ ուներ, վոր նրա դեմքը ծածկում եր արեւից:

— Ա՛խ, Ռայի՛սա, ինչպե՞ս են գործերդ:

— Վա՛տ, չափազանց վատ: Յես մինչեւ հիմա

ձեզ մոտ չեմ կարողացել գալ: Յեթե իմանայի՛ք իմ դրությունը... չափազանց ծանր եր:

— Ինչո՞ւ:

— Թեւիս ապակիով ծակել: Եմ...

— Վո՛ր տեղը:

— Ա՛յ, ուղղակի այս արյունատար անոթը, մեծ ցավ պատճառեց, վախենում եյի, վոր մի բան կպատահի, բայց վառը ասածո, վոչինչ, ազատվեցի:

— Ախր ի՞նչ գործ ունեյիւր ապակու հետ:

— Ա՛խ, դրա պատմությունը յերկար ե:

Ռայիսան խորհրդավոր հայացքով նայեց Մարտիրոսին, ապա Պրեսնովային: Այդ հայացքով նա հարցնում եր՝ կարելի՞ յե սրա մոտ ամեն բան ստել:

— Սա իմ հարեանն ե, հրաշալի սղա, լավ կոմունիստ, խնդրեմ ծանոթացե՛ք...

Անակեկալ այդ առաջարկությունից Մարտիրոսը քիչ շփոթվեց: Սակայն իսկույն ձեռքը մեկնեց: Նոր միայն նկատեց, վոր այդքան նուրբ կնոջ մատները դեմքի նման վոչ ճերմակ են ե վոչ ել նուրբ: Ձեռքը մեկնելու հետ Ռայիսան այնպես ժպտաց, կարծես Մարտիրոսը վաղուցվա իր բարեկամը լիներ:

— Մի յերեկո լվացք եյի անում: Մեկ եւ տեսնեմ ինքն ու Վորկովը ներս մտան: Իրենց տեղը բոլորովին չեյին իմանում: Ձարմացա: Մինչեւ հիմա յեւ չեմ հասկանում, թե նրանք ինչպե՞ս են տունը գտել:

Նեղիս մատան, տկանցին միմյանց հետ կռվել։ Սեղանի վրայից դրաֆինը գցեցին, ջարդ ու վշուր արին։ Մեկը մյուսի վրա ջարդված դրաֆինի կտորները չալտոնեցին։ Ուղում ելի բաժանել, վրա... Ե՛հ, դեռ չատ բան կա, յե՞րբ եք կին-բաժնում լինելու, կգամ, առանձին ձեզ կպատմեմ... Հիմա յես գնում եմ այս կողմ, ցտեսություն...

— Սպասի՛ր, Ռայիսա։ Դու Լիդայի մոտ գնացել ես, ինչպես ե նա։ Պեղձը յերեկվե մոր մահից հետո չատ ե տանջվում։

— Սարսափելի հյուսիս ե։

— Խեղճ աղջիկ։

Ռայիսայի հեռանալուց հետո Մարտիրոսի սիրտն սկսեց անհամաչափ խփել։

— Ո՞ւմ կինն ե դա, — անհամբերությամբ հարցրեց նա։

— Ինժեներ Սարգսյանի։

— Բայց չատ գեղեցիկն ե։

— Ամուսինը չի գնահատում, հետը լավ չի վարվում։

— Մի՞թե, — զարմացած հարցրեց Մարտիրոսը։

— Այո՛, այո՛, չլսեցի՞ր, ևյի գանգատվեց։ Գեղեցիկ ե, խելոք աղջիկ, բայց հարմար մարդու ձեռք չի ընկել։

Մարտիրոսը նորից հետ դառավ, նայեց հեռացող կնոջ հետևից։

— Կին-բաժին մի՞շտ ե գալիս, — չինձու անտարբերությամբ հարցրեց Մարտիրոսը։

— Առաջ չեմ գալիս, վերջերս սկսել ե գալ... Սարգսյանից գանգատվում ե, ասում ե՝ պատահմամբ եմ նրա հետ ամուսնացել, չլացել եմ նրա ճանապարհորդություններով, նրա հեռավոր բնակավայրով...

Մարտիրոսն ալվես վոչինչ չհարցրեց։

Նա մնչքի տակով թաղուն Ռայիսային ուղեկցեց մինչև նրա անհետանալը։

Շուտաշուտ յերկար չմնաց։ Վերադարձին Բայիլի մոտ տեսավ Արդամանյանին, վորն իրենից մի քանի տասնյակ քայլ առաջ եր գնում։ Մարտիրոսը նրան լավ եր ճանաչում։ Ուստի քայլերն արագացրեց և փաթեթը մի թեփի տակ հուպ տալով, մյուսը տարավ դեպի գլխաբեկը։

— Բարե՛վ։

— Ո՛հ, Կյուրունց, բարե՛վ, բարե՛վ։ Դա ի՞նչ գնումներ ես կատարել։

— Ե՛հ, ինչ Դա, վոր ինչ գնումներ կատարեմ։ Յես ընկույլի գույնի թուլալկա ի ուղում, նա յեկ չգտա։

— Ել ինչպե՞ս ես։

— Սաղ, սալամաթ ենք։

Փողքը պատուզայից հետո Մարտիրոսը չորս կողմը նայելով, ցածր ձայնով ասաց.

— Ընկերք Արամ, յես ուզում եմ քեզ մի բան ասեմ... Յերեկ իսկական վրդիվ եր: Քեռի Դմիտրին յեկալ գրասենյակ, յես ել և յի մնտեղ. դանգասովեց: Զի ուզում գործ անի. բանվորներն ել դժգոհ են, վորովհետեւ նախթ չի դուրս գալիս: Եթ վնջից և, վոր մի տեղ նախթ կա, քակ մի ուրիշ տեղ չկա...

— Ասում ես յեկան կռվեցի՞ն:

— Հա՛, կարգին կռիվ եր:

— Քեզնից բացի ել ո՞վ կար:

— Սարգսյանն ել եր մնտեղ:

— Նա ի՞նչ ասաց:

— Ե՛հ, նրա ասածն ակի վնձ դուր չի գալիս: Խաղաղացնում և, դե՛ նրանք և՛ր տղի չեն խաղաղ-վում... Յերեկու հոր ևն քանդել, վրդ մեկի մեջը նախթ չի յեղել, բա կռիվ չի անի՞...

Արզումանյանը հայհոյեց:

Մարտիրոսը չկարողացավ հասկանալ, թե ում և նա հայհոյում:

— Նրանք ուզում են ծովն ափալիսի ուղիով յամր ցամաքացնել, վորտեղ նախթ չկա: Հորը քանդում են, բայց կամ լավ չեն քանդում, կամ հարկավոր տեղը չեն կանգնեցնում...

— Ո՞վ և եղարես անում:

— Հետախուզական բյուրոն, Սարգսյանը:

Մարտիրոսի դեմքին մեկն արես մի բուռ ավալ գցեց: Նա հանկարծ հիշեց Ռայիսային, այդ ուսման մարմնով կնոջը: Բայց նա մի ակնթարթ միայն այդ մասին մտածեց:

— Յես կարծում եմ, վոր Արամ Սահակովիչն ել պակաս դեր չի խաղում... Սարգսյանը շատ թույլ և վերաբերվում: Մի անգամ հարցը չի դնում ժողովում, չի խոսում...

Արզումանյանը կարծես Մարտիրոսի հետ խոսելուց հետո հասկացավ, վոր ինքը մինչ այդ համարյա հաշիվ չի նստել կազմակերպության հետ: Նա հիշեց, թե ինչպես իր դեմ ուսուցողությամբ այդ կազմակերպությունը: Այն ժամանակ պայմանները բոլորովին այլ եյին, իսկ այժմ ուրիշ: Այն ժամանակից հետո վոչ մի խնդրով չեյ դիմել կազմակերպությանը, կարծելով, թե հին վերաբերմունքը կլինի: Հիմա յեր դեմ, վոր այն, ինչ իրեն վաղուց եր հուզում, սկսել և հուզել և շատ-շատերին: Մարտիրոսի պատմածն այդ եր հաստատում:

Նրանք ահադին տեղ միասին գնացին: Մարտիրոսը չեր քաջվում իր մտքերն ազատ արտահայտելուց: Գյուղից նոր յեկած ժամանակ նա ամաչում եր մարդկանց մեջ իր վարժիքը հայտնել: Իսկ հիմա նա համարձակ խոսում եր նույնիսկ ինժեներներին հետ:

Յեղանակն ավելի գորշացավ, մոլորեցնելով մոռ առաջին արիքները յերկրի յերեսը լիզելով, շտապում եյին դեպի ծովը: Արզումանյանը ձեռքը մեկնեց Մարտիրոսին:

— Դու մեկ-մեկ արի մեզ մոտ, ա՛յ, տեսնո՞ւմ ես յերկհարկանի տունը, ա՛յ, վոր դարձապես վախաչ և ներկած, ենտեղ ենք ապրում:

— Յեթե ժամանակ լինի, կգամ:

Ամեն որ մի նոր դեպք եր պատահում և Մարտիրոսի համար ավելի ու ավելի պարզում իրերի դուռ-

թյունը: Յեւ ինչպէս յառաջանալու ատիկի իր կարծիքն էր հայտնում այս կամ այն հարցի մասին:

Արամ Սահակովիչը տանել էր կարողանում այդ: «Սա պետք է մեզ ուղղութիւն ցույց տա»: Յեւ հարմար բոլորն յետ հարկաւոր, վարարեալի հա իր մեջ կուտարկած լարկութիւնը թափի:

— Եւ տղան աչքիս կտակածելի յե յեկում, մի գոցե դաշնակցական է, թողել է հայրենիքը, փախել. մի լավ հետաքրքրելի, — Սարգսյանին նախազգուշացրեց Արամ Սահակովիչը, նույնիսկ ասաց, թե ումնից պետք է խմանալ:

Մի անգամ ել նա յեկավ Արամ Սահակովիչի մոտ: Յերկուսով փակվեցին առանձնատնակում յեկ յերբ դուռը բացին, սեղանի վրա մի դրութիւն էր դրած, վորի վերջի տողի թանաքը դեռ էր չորացել:

— Եղպես ստացվեց, — ասաց Արամ Սահակովիչը յեկ կարդաց:

«Հրաման № 84.

Իմ կողմից մի շարք անգամ ավարիաները վերացնելու մասին ցուցումներ են յեղել: Չնայած դրան, անցյալ ամսում մենք մի շարք ավարիաներ ենք ունեցել: № 2 հորում հորափոր Կյուքունցի հերթում պատահած ավարիան բոլորովին աննորելի համարել: Անփութութեան համար Կյուքունցին դործից հետաքրքրել: Վարպետներ Եղստովին, Սմիլնովին նույն լայն հաճար նկատողութիւն անել:

Մովսիսորի ցամաքացման դարձերի և հորափորման բաժնի վարիչ Ա. Ս. Հովսեփ-

ՅԱՆ»:

— Վոչինչ, — համաձայնեց Սարգսյանը:

Հրամանն իր խստութեամբ շատ-շատերին վարմացրեց:

— Տղեք, լավ հիշեք, հո 1918 թվից ավարիան չունենք, հանկարծ նկատողութիւն կատանաք, — կատակեց մի ուսու բանիւր:

— Յեղարք, այստեղ տարիներով վոյս կարող են պահել, սա հո Սարգսյանը չի, վոր մարդկանց բարկութիւնը լայն դաշտերում ցրվի, եստեղ սարերը չեն թողնում, — կատակեց մի ուրիշ բանիւր:

Մարտիրոսը բառերը միացնելով կարդաց հրամանը: Սկզբում նա վատ զգաց իրեն:

— Ի՞նչ ես նայում եմ թղթին, դնա շրջկոմ՝ բոլորը, ամեն տեղ դրա նման մարդիկ չեն նստած, — խորհուրդ տվեց Պրեանովսկին:

Մարտիրոսը յերկար չմտածեց: Նա դնաց կուշրջկոմ: Յեւ դնում էր յեկ մտքում վորոշում, թե ինչի մասին պետք է խոսի, ինչպէս պետք է անի: Կուշրջկոմի շենքի մոտ, փողոցի անկյունում, նրա դեմ դուրս յեկավ դեղեցիկ մի կին և Մարտիրոսին թեթեւ բարեւելեց: Մարտիրոսը շփոթվեց: Նա չկարողացավ կարգին պատասխանել այդ կնոջը, վորին յերկրորդ անգամն էր տեսնում: Բարեւելեց, բայց դա բարեւի նման էր: Նրան թվաց, թե իր բարեւը դառանցանքի նման մի բան դուրս յեկավ: Այնուամենայնիւ նրա բերանից մի բառ թռավ, բայց թե ինչ, ինչքան ել չհասկացավ: Յերկարատեղ կինը Ռաբիսան էր: Մարտիրոսը կանգնեց, նայեց կնոջ հետեւից: Կինը շտապում էր: Նրա ձեռքերն այն որակ նման նուրբ

չեյին չարծիւում: Այժմ վարժես ցնցւում եյին: Կինն
ավելի շուտ վազում եր, քան գնում:

Քիչ հետո, ուղիղ կուսընկումի դռան մոտ, նա
հանդիպեց յերիտասարդ մի մարդու, վորը նույնպես
վազում եր: Մարտիրոսը վազողի խորն ընկած աղվի-
սալին աչքերից իսկույն ճանաչեց: Սարգսրայնն եր:

Շրջկումի քարտուղար Ալիսեւը, վորին լան-
վորնեքը շատ եյին հարգում, նստած եր կարմիր
ախոռոցով ծածկված սեղանի հետեւը: Մարտիրոսին
նա չափազանց ուրախ ընդունեց:

— Կյուքունց, Կյուքունց, համեցեք, նստի՛ր,
սրապիրոս քաջիր... Պատմիր, պատմիր տեսնեմ սա
ինչ բան ե...

Մարտիրոսն այլ ընդունելության եր սպասում:
Տեսնելով վոր սխալվում ե՝ քաղցր ժպտաց ու նըս-
տեց:

— Վո՞ր թվեց ես կուսանդամ:

— Քսան:

— Կուստոմը մո՞տդ ե, տուր մի տեսնեմ: Պատ-
միր, յես լսում եմ: Այսպես... Կյուքունց Մարտիրոս
թաւաղե... Ինչպե՞ս սրատահեց...

Կուսընկումի քարտուղարն այն մարդկանցից եր,
վորոնք իրենց խոսքի ձևն ամեն կերպ վարող են վո-
խել և ունկնդրին հպատակեցնել: Իր աշխուժու-
թյամբ քարտուղարը վարակում եր և դիմացինն, չա-
փազանց նուրբ, հուղիչ հարցերը զարմանալի հոգա-
տարությամբ վորոշում:

— Նու, ասա՛ դուզում ո՞վ ունես:

— Վոչ վոք:

— Վոչ վո՞ք:

— Այո՛, վոչ վոք:

— Իսկ ծնողներդ ինչո՞ւ յեն մահացել:

— Ե՛հ, յերկար պատմություն ե...

— Ասում են ծնողներդ դու յես սպանել...

Մարտիրոսը գլուխը խոնարհեց: Կարծես մի րո-
պեյում բոլորովին ուրիշ մարդ դառավ:

— Դու դաշնակցական յեղե՞լ ես:

Մարտիրոսը գլուխը բարձրացրեց և ուղիղ քալ-
սուղարի աչքերի մեջ նայեց:

— Ինչո՞ւ յես քաջվում, պատմիր, սպասիր,
կուստոմադ թող մնա... Ինչո՞ւ յես գնում, սրա-
միր...

— Ընկեր Ալիսեւ, ճիշտ ե, վոր ծնողներուս յես
եմ սպանել, բայց... դուք լինձ ջեք ճանաչում, իմ
պատմությունը դժվար ե, շատ յերկար. դրա համար
չեմ ուզում պատմել:

— Վոչինչ, ինչքան յերկար լինի, կլսեմ...

Մարտիրոսը դժգոհեց, նա փորձեց թողնել քալ-
սուղարի առանձնասէն խաղը: Յերբեք, յերբեք նա չե-
ր յենթադրում, վոր իրեն կհիշեցնէին իր անցյալի մա-
սին: Նա գլուղից փախավ, վորպէսզի չհիշի այն,
ինչ իր հետ պատահեց: Անցյալը հիշելիս նրա
սիրտը և սառչում եր, և ջերմանում: Այստեղ, հեռու
այս վիշկաների արանքում, նա հույս ուներ ապրել
միայն ներկայով, յերբեք չանդրադատնալ անցյալին:
Մինչդեռ զանալեցին մարդիկ, վորոնք ստիպում են
պատմել այդ բոլորի մասին:

— Յես լավ դրապետ չեմ, խնդրում եմ մի մարդու ասե՛ք, վոր իմ ասածները դրի առնի և ձեզ ցույց տա:

Ալիյեվը կանչեց ակնոցավոր մի յերկտասարդի:

— Գրող մարդ ես, ընկերոջ ասածները դրի առ, հետո կներկայացնես ինձ: Դիմելով Մարտիրոսին ավելացրեց. — Ընկերոջը պատմիր, նա գրածն ինձ կտա:

Դրանից հետո այն ընկերը կուռչորջկումում ճիշտ մի շաբաթ չեղեմաց:

X

— Յեմ մեր դրուժյունն այնքան ել լավ չե, ընկ. Ալիյեվ, այստեղ անհարմար ե, կմտնենք իմ թուռնձ-նասենյակը, յես ձեզ կպատմեմ դրուժյունը...

— Հա', հա' հա'...

— Արամ Սահակովիչն Ալիյեվի շուրջը հոլի նման պտտվում եր, լուրջ հետևում վոչ միայն նրա բառերին, այլև դեմքի յուրաքանչյուր շարժմանը: Ալիյեվը լսում եր այնպես, կարծես այն, ինչ Հովսեփյանը պատմում ե, վաղուց իրեն ծանոթ ե: Նա ձգող-տում եր հասնել մի այլ բանի, վորին դեռ չի հասնել, բայց շուտով կհասնի:

Երբ Ալիյեվը հանք եր դալիս, նրանից չատերն էին քաշվում: Սեվ բանվորից սկսած մինչև հանքի ինժեները Ալիյեվի հայացքից չէին վրիպում: Նա բոլորին ել տեսնում եր, հարցեր տալիս և ինչ էլ վոր նրանք ասեին, անպատճառ համաձայնության նշան եր անում:

— Հա', հա', հա'...

Ի՞նչ եր դա նշանակում: Արդյոք ա՞յն, վոր նա համաձայն ե, թե նա ուղղակի ասում եր՝ «առա, ասա՛ լսում եմ...»: Դժվար եր վորոշել, մանավանդ վոր նրա աչքերի անկյուններում մի հարատև ժպիտ եր խաղում: Իր ատկորուժյան համաձայն Ալիյեվը, յերբ հանք եր գալիս, իսկույն գրասենյակը չեր մտնում: Պատահած բանվորներին հարց ու փորձ եր առնում, նոր միայն վարիչի հետ խոսում: Այդ ուր, յերբ նա հանք յեկավ, դրսում բանվորներ չառ կա-^նին: Աշխատյին արեմը ջերմացնում եր մարդկանց մարմինը: Ով ազատ եր գործից, ով հերթի յեր սպասում, նստել եր գրասենյակի առաջ՝ յերեսով դեպի արեմը: Նստածները դրուցում էին իրենց հետաքրքրող խնդիրների մասին:

Ալիյեվը նստածներին բարեմեց, ապա հորավոր Սահակից, վորը վոտներն անճոռնի մեկնել եր, հարցրեց.

— Հը', ինչպե՞ս ես, գործերդ վո՞նց են գնում, եդ ի՞նչ ե, վոտներդ արեւի՞ն ես տալիս:

— Ե', ընկեր Ալիե, բա ի՞նչ անեմ, արամատիղ-մով պաշարված եմ:

— Հա', հա'...

Կողքի նստած բանվորը խառնվեց խոսակցու-թյանը:

— Խի մեհուակ դու յե՞ս, ասողել բուրենում մի մարդ ջկա, վոր արմատիղ չունենա...

— Հա', հա', իսկ դու ինչպե՞ս ես, Աբդուլ,— հարցրեց Ալիեը թաթար բանվորին:

— Վոչինչ, դեռ գետինը փորում ենք, հետո ինչ-պես կլինի՝ չենք իմանում:

— Գործերդ վճարե՞ց ե՞ն դնում:

— Ի՞նչ գործեր:

— Եստեղի, ել ի՞նչ գործեր կարող են լինել:

— Վա՛տ:

— Ինչո՞ւ:

— Ավարտյում ենք նստած:

— Հա՛, հա՛...

— Յե՛վ ընդհանրապես...

Այստեղ մի քանի հոգի միմյանց դեմքի նայեցին: Նրանց հայացքները մեջ կար անհամարձակության շեշտ: Այդ հայացքներն առանց վտրեկ խոսքի յեկ շատ բան էին ասում: Ալիյեյի գլխին պատշաճ ուշադրություն չդարձրեց: Նա միայն հայացքը մեկի դեմքից մյուսի վրա փոխադրեց:

— Մեր գործից խելքներս բան չի կտրում, ընկեր Ալիյեյ, — մեջ մտավ մի փոքրահասակ, սեվ դեմքով, զարմանալի պսպղուն աչքերով բանլոր:

— Հա՛, հա՛...

— Ես գործից մարդու գլուխ բան չի մտնում:

— Ուրիշ տեղեր պլանը դերակատարում են, իսկ մեզ մոտ վոչ քանդածն է հայտնի, վոչ չքանդածը: Բանդում ես, քանդում, նոր հանկարծ իմանում, վոր նավթ չի լինելու... ջուր է դուրս գալիս...

— Նո՛ւ, նո՛ւ:

Բանվորների խոսակցությունը մի ակնթարթում ընդհատվեց: Ալիյեյն Արամ Սահակովիչին բարեկեց, հետո նույն բանվորներին նայելով, գլուխը դրակտնորեն թափահարեց:

— Նո՛ւ, նո՛ւ:

— Դե եդ եր ելի, ել ինչ ասեմ, մեր գրությունը պարզ ա...

Արամ Սահակովիչն իսկույն գլխի ընկավ, թե խոսքն ինչի մասին է: Ալիյեյին ինչ-վոր մի բան ասաց: Հեռու նստածները չհասկացան, իսկ մոտ նստածները միայն այնքան իմացան, վոր հանքի վարիչն այստեղ այդ նշույթի շուրջը խոսելն անհամար է դառնում և կանչում է իր առանձնասենյակը: Ալիյեյն այլևս չչարունակեց խոսակցությունը: Արամ Սահակովիչն առանձնասենյակի դուռը փակելով, ներդաժարաբար ասաց.

— Փափուկ աթուռ ել չունենք, խնդրեմ այստեղ նստեք...

Ալիյեյն շտապ նստեց մատուցած աթուռին:

— Սա ի՞նչ տրամադրություններ են բանվորներին մեջ:

— Ծատ անառողջ տրամադրություններ: Աչխատելու ցանկություն չի մնում: Յե՛վ այդ բոլորի պատճառը ձեզ քաջ հայտնի Արդումանյանն է, նրա «ոգնական» Կուլեբունց Մարտիրոսը: Իդեալ՝ այդ Մարտիրոսի մասին: Հեղափոխությունից անմիջապես հետո նա գլուղից փախել է, այստեղ յեկել: Յես հետաքրքրվել եմ նրա անցյալով, բանից պարզվում է, վոր նա իր հորը, մորը սպանել է:

— Հա՛, հա՛: Յես այդ գիտեմ...

— Բայց դա գործի կեսն է... Նա կարմիրների դեմ, ասում են, ակտիվ պայքար է տարել: Յե՛վ ահա այդ մարդը հանք գալով, սկզբում իրեն շատ լավ ցույց տվեց, հետո արդեն պարզեց իր դեմքը...

Որինակ, բանվորները մեջ այս բոլոր խոսակցու-
թյունը նա յե ստեղծել: Աշխատանքային դեպքիսլի-
նան ցանկանում են խախտել, բայց այդ նրանց յեր-
բեք չի հաջողվի: Բացի դրանից, չե՞ վոր մեր աշ-
խատանքը թեոքետիկական մեծ խնդիրներ ե լուծում,
ծովախորշի լինել չլինելու հարցն ե վորոշում...
Մենք միջոցներ ենք ձեռք առնում, վորպեսզի պե-
տության վոչ մի կոպեկն ել չկորչի:

— Հա՛, հա՛ ... Լսիր, լսիր. լիակ Կյուքուկնցի
մասին ո՞վ ե քեզ ասել:

— Հենց իր հայրենակիցները: Այստեղ Աշոտ անու-
նով մի տղա վա, նրանից եմ հարցրել, գյուղից ել
են նամակ գրել նրան, այդ նամակն այժմ ինձ մոտ
ե... Ուզո՞ւմ եք կարդամ:

— Հետաքրքիր ե, հետաքրքիր ե:

— Նամակը գրում ե Աշոտի ընկերը. և ինչպես
յերևում ե, չատ անկեղծ ե գրում:

«Սիրելի Աշոտ.

Նախ, յեթե մեզանից հարցանես, վորդ՞ ենք,
առողջ, գործով աջողակ: Միայն քիչ պակա-
սություն ենք քաշում, ապա քո առողջությու-
նը կցանկանանք: Դու հարցնում ես, թե խի
յես Բագու չեկա, վորպեսզի մարդ դառնամ:
Եստեղ ել մի կերպ յոլա կգնանք: Դե բոլորս
չենք վարող գալ: Մենք չենք գալիս, ամա
մեր թշնամիները գալիս են, կարգին մարդ
դառնում: Աշոտ, բա ամոթ չի՞ քու բանվորա-
կան նամուսին, դու գյուղում չե՞ս յեղել, բա
չե՞ս լսել եղ Մարտիրոսի արարքները: Բա չե՞ք

իմանում, վոր նա իր հորը, քրոջը սպանեց...
ենքան բուլեվիկներ կոտորեց, վերջը թողեց
գյուղը, յեկավ չիմա ևդտեղ գործի գլուխ ա
կանգնել... Ձե, Աշոտ, անջախ մեր թշնամիներն
են կարգին տեղ բռնում... Յեթե յես լինելի
կառավարության տեղ, եդ Մարտիրոսների
նմաններին միայն ծակում կպահեյի... անջախ
ձեդ մոտ ուրիշ ա, ասես եդտեղ մեր կառավա-
րությունը չլինի: Մարդ յերբ նստում ե և մտա-
ծում, չի կարողանում աշխարհի տակն ու գլու-
խը հասկանալ: Ենքան արյուն թափվեց, ենքան
կռվեցինք, ինչի՞ համար: Դուրս ե գալիս, վոր
կենցաղը ստեղծել ենք ուրիշների համար... մեր
թշնամիների համար, Կյուքուկնց Մարտիրոսի
համար...

Դե, ինչ վոր ե, մնաս բարով: Աղաջան»:

— Այդ Աշոտն այստե՞ղ ե: Մի լրագետով կան-
չեցեք:

Կանչեցին: Աշոտը ներս մտավ ու շեմքին մնաց
կանգնած:

— Դո՞ւ յես այսպիսի նամակ ստացել:

— Հա՛, յե՛ս:

— Եդ Աղաջանն ի՞նչ մարդ ե:

— Կուսակցական / Կարմիր պարտիզան ա յեղել,
դաշակցականների դեմ կռվել ա...

— Հա՞, հա՞...

Ալիկն աչքերն ավելի յեր կկոցել: Նա բազմիցս
անգամ համոզվել եր, վոր այն, ինչ յերեվում ե

մարդկանց դեմքին, լավում նրա շուրթերից, դա դեռ միայն արտաքինն է: Նրանց հասկանալու համար խորը թափանցող հայացք է հարկավոր: Նա ավելի յեր կկոցում աչքերը, գլխի թափահարելն արագացնում: Մարտիրոսի ասածներն ուրիշ կերպ ելին հրնչում, այստեղ լսածներն ուրիշ:

— Լա՛վ, լա՛վ, — Աշոտին դիմեց Ալիքը, — կարո՞ւյ եք դնալ, աղատ եք:

— Տեսնո՞ւմ եք, վորքան լիրբն է յեղել այդ Կյուքունը: Ինչպե՞ս տուս ու փուս աշխատում եր սկզբի ուրերը, ինչպե՞ս դալը դառաւ, յետք գդաց, վոր մի քիչ տեղն ամրացել ե... Այդպես արիկաներ են մարդիկ:

Ալիքի վր մի յոսրե միայն լուեց: Նա վոչ հավանության նշաններ եր անում, վոչ ել շարժվում: Յե՛վ այդպես նա լուռ տեղից վեր կացավ: Սենյակի մեջ տեղ կանգնած, մի ծխախոտ վառեց: Ծուխն փռի պես գալարումներ կատարելով, վորոչ տեղ բարձրացավ և պատուհանի փոքրիկ անցքին հավասարվելուն պես ուղիվ գծով դուրս սողաց:

— Դա՛, — բացականչեց Ալիքի վր և հրաժեշտ տալով, սենյակից դուրս յեկավ:

Արամ Սահակովիչը մնաց հիմար դրուժյան մեջ: Այնպիսի տարվորություն ստացվեց, վոր Ալիքի վր յեկավ նրան յաբու, գրուխը դրականորեն թափահարելու: Զարմանալի յե: Արամ Սահակովիչը հանկարծ դգաց, վոր մի բան չի ասվել, նա վաղեց դեպի դուռը, կանչեց:

— Ընկե՛ր Ալիքի վր ընկե՛ր Ալիքի վր...

Ալիքի վր սպասեց: Հովսեփյանն իր գեր մարմինը քարշ տվեց մինչև նրա կանգնած տեղը:

— Ընկե՛ր Ալիքի վր, ինչպե՞ս ձեզ ասացի, այդ յերկու հոգին մեզ շատ են մնասում, կամ մեզ վերցրեք այստեղից, կամ նրանց: Նրանց, իմ կարծիքով, հարկավոր է այնտեղ տանել:

Արամ Սահակովիչը բուժ մատն ուսի վրայով դեպի հետ եր ցույց տալիս:

— Այնտեղ է հարկավոր տանել, ինչքան դրանք աղատ մնան, այնքան ավելի վատ...

— Հա՛, հա՛...

Այս անգամ «հա, հա»-ն հնչում եր դժկամությամ և շտապողականությամ: Դարձյալ Արամ Սահակովիչն Ալիքի վր միտքը չհասկացավ:

Ալիքի վր շտապեց շրջվում:

Կուսշրջվումի տեխնիկական աշխատողը նրա համար մի թուղթ եր բերել: Ալիքի վր թուղթը վերցնելով մի կողմ հրեց:

— Կանչեցեք այստեղ այդ Պրիբոյնուն: Հաղարից մեկ հանձնարարություն տվեցինք, նա յեկ կարգին չկատարեց: Ա՛, ահա նա, լավ, դուք աղատ եք...

— Ի՞նչ արի՛ր այն. տղայի գործը:

— Ի՞նչ տղա, ընկե՛ր քարտուղար, յես որական հաղար տղա յեմ «պսակում» իմ գովածներում:

— Ե՛, կատարել մի կողմ, յես Կյուքունցի մատն իմ խոսում. ստուգեցի՞ր պատմածները, ի՞նչ պատմեց, ընդհանրապես ո՞վ է նա:

— Նա դասակարգային թշնամի չէ, — ասաց Պրիբոժնին ու հանդիսավորութեամբ նստեց:

— Այո՞, ասէ թէ ի՞նչ...

— Սպասիր, ընկեր՝ քարտուղար, բնավորութեան հարց վառ, հարցրու յերկրորդ անգամ, իմացիր՝ տես այս անտեր լեզուն ինչպէս է պատկերւում...

— Դու գլուխ մի ցաւացնի, մի բան գիտե՞ս, հայանիր:

— Ծառ բան գիտեմ, բայց ըստ քո առաջին կարգադրութեան, գրաւոր վերադառնալ վճարանում: Ախր, ընկեր Ալիյեվ, դու ուզում ես, վոր Կյուլքունցի ասածները մի բողբոջում պատմեմ, դուրս չի գա, յետեւ իմանաս ի՞նչ հիանալի բան է ստացվում...

Յես գրաւոր եմ ուզում հայանել և այն ել ի՞նչ գրաւոր, ընկեր Ալիյեվ: Նու, ճիշտ ե, գրաւոր, բայց վեպի նման:

— Դու թող քո վեպերը, այսօր յես քաղկն՝ եմ գնում, այդ բոլորը վորպեսզի յերկու ժամից հետո պատրաստ լինի:

— Ի՞նչ, ի՞նչ... յերկու ժամ... ընկեր Ալիյեվ ասիւ... լալ, լալ, յես միայն...

— Հիմա նստիր և աշխատիր, նստիր...

— Ե՛, ընկեր Ալիյեվ, ուրեմն հեղինակութեան հետ ելի... Բայց չե, յես հեղինակութեան կմշակեմ, հատեղ մի դրող կա, նրան կտամ, նա յել կնայի, հետո կտեսնես, թէ ինչ հրաշալի բան դուրս կգա, իսկ այժմ խնդրեմ կարդացե՛ք:

Պրիբոժնին Ալիյեվի առաջ մի տետր փռեց:

— Ահա՛, կարդա՛, տես մարդն ի՞նչ կյանք է ունեցել...

Ալիյեվը վերցրեց տետրն ու սկսեց կարդալ...

XI

«Այդ հին գյուղն ընկած ևր խոր ձորում: Թաղերից մեկը, միտ չգիտես ինչու Չահրուկ ևր վրջվում, շատ նման էր կոտորած գաւաթի: Յերկու կողմից խոր անդունդներ են, յերրորդ կողմ՝ ժայռն է, մայր ժայռը, վոր դարեր շարունակ իր անմատչելիութեամբ վտանգի ժամանակ սրտստարան է յեղել աղետի ապրողներին: Նրա մեջ մարդիկ փորել են իրենց աները, դոմերը: Թաղի չորրորդ կողմից մի արահետ բարձրանում է դեպի գերեզմանատուն, իսկ աջնադից ևլ՝ դեպի դաշտերը, դեպի բարձրաբերձ լեռները: Այդ արահետով բեռնած եղերը հաղիւ է յին կարողանում անցնել: Բաւական էր, մորպեսզի արահետով անցնողը, լինէր մարդ, թե վերադառնի, փոքր ինչ սալթաքեր — նա պետք է գահալիժէր ահալոր՝ անդունդը: Այդ թաղում առաջին ձյունից հետո բեռնատար անասուններին նորից սրտտու է յին: Մյուս կենդանիները դետինը սառչելուց հետո լույս աշխարհ չեյին տեսնում: Չմեռն ելին դոմից հանելիս, տերը յերկու ձեռքով հենվում էր նրա դաւակին, վորպեսզի սալթաքման

ժամանակ կարողանա պահել: Եւերն Կլ գոմերից հա-
նում եյին ծայրահեղ կարիքի ժամանակ — խոտ կամ
հարդ բերելու համար: Յերբմն բեռնալորված եւի
վոտքերը սառուցի վրա կանգնել չեյին ուղում —
սայթաքում եյին: Լեղապատառ դյուղացիք ձեռքի և
վոտքի ուժով ջանում եյին դեպի անդունդը սայթա-
քող կենդանուն փրկել: Չե՞ վոր Չահլուկում մեկից
ալելի եւ ջեբն ունեյին, իսկ ձիերի մասին խոսք
անգամ չեւ կարող լինել:

Թոքը՛ւ, Թոքը՛ւ... դգուռությամբ քաշելով կեն-
դանուն մի կերպ վտանգավոր տեղն անց եյին կաց-
նում: Շատ դեպքեր են պատահել, յերբ մարդիկ
իրենց միակ կենդանուն փրկելու ցանկությամբ, նրա
հետ միասին անդունդ են գլորվել:

Թաղում մարդիկ առանց փայտի քայլ անգամ չե-
յին անում, ասենք՝ ձմեռ ժամանակ դնարու տեղ ել
չունեյին: Վաղ առավոտյան գոմի հատակը մաքրում
եյին, աղբը դռան մոտ հավաքում և անատուններին
ջրում... Յեթե մեկին անհրաժեշտ եւր դյուղ գնալ, նա
փայտին հենվելով՝ արահետով ժայռից իջնում եւ,
անցնում ձորը և նոր միայն դյուղ մտնում: Չահլու-
կեցիք գյուղի հետ շատ քիչ եյին չփյուր: Յեկեղեցի
գաղիս եյին տոն որերին: Մնացած ժամանակ գյուղն
իջնող արահետը միշտ ձյունով ծածկված եւ լինում:
Գյուղից յերևում եւ չահլուկեցիների յերգիկներից
կամ ուղղակի տան դռներից բարձրացող աթարի թան-
ձըր, ծծմբագույն ծուխը:

Սովորական որերը նրանք հավաքվում եյին
Դյուղունց Միմոնի գոմը, գրույց անում, լսում աչ-

խարհի նորությունների մասին: Դյուղունց Սիմո-
նի գոմը դարերի խորքից մնացած մի քարանձավ
եւ: Թիից, ցախավելից և դռնից բացի գոմում փայ-
տե վոչինչ չկար: Թաղի տները գոմերից վոչնչով չե-
յին տարբերվում: Տների պատերը աթարի ծխից սևա-
ցել եյին: Գոլորշին նստում եւ նրանց վրա և սեւ
թանաքի նման կաթկթում: Լույսը ներս եւ մտնում
դռան դիւից թողած փոքրիկ անցքով, վորը ձմեռը
կանայք գոմաղբով ծեփում Կյին: Գարնանը, հենց
վոր դաշտում հողը ճաքվում եւ և առաջին ծիլը
դուրս գալիս, կանայք այդ ծեփը քանդում եյին,
պղինձը հանում դուրս՝ ձմեռվա կեղտն ու մուրը
մաքրելու: Յերեսաները զեղնած դեմքերով, տներից
դուրս եյին թափվում, վազում դեպի գերեզմանա-
տուն — մտիտեղ կոչված գարնանային անդրանիկ
բույսը քաղելու:

Առավոտյան, հենց ստր գոմերում աշխատանքը
վերջանում եւ, թաղեցիք հավաքվում Կյին Միմոնի
գոմը — ուրիշ տեղ չեյին գնում: Այդպես եյին
արեւ նրանց հայրերը, պապերը, և նրանք շարունա-
կում եյին այդ սովորությունը պահպանել: Այստեղ
գալն ել իր պատճառներն ունեւր: Նախ՝ Միմոնի գո-
մը գտնվում եւ թաղի կենտրոնում — ժայռի սրտում:
Յերկրորդ՝ Միմոնը հաճախողներից չեւ դժգոհում
եւ, վերջապես, այդ գոմն ավելի լայն եւր տաւ:
Նստում եյին պատերի տակ, հարգախառն գոմաղբի
վրա: Որվա ժամանակի հետ նրանց դրույցի բովան-
դակությունը փոխվում եւ: Առավոտվա գրույցը լի-
նում եւ «աշխարհի» նորությունների մասին: Վորեւ
մեկի կողմից պատմվում եւ, վոր Ռուսաստանում

սար, քու, քերծ չկա: Պատմվում էր, վոր այնտեղ մի փոքր արոտավայրի խոտը Չահլուկի անասուններին քսան տարի փրավարարի: Չահլուկեցիներին վաշ մեկը դրանից վորեւ բան իր աչքով չէր տեսել: «Գյուլից զնացածներն էյին դրում»:

Սաղաթարանց Բաղին ել իր աչքով տեսածի մասին էր պատմում: Բաղվում «նոթը» հողի տակից ծնվոնկավ հանում են, ուղարկում աշխարհի ամեն մի կողմ: Իսկ վոր Չահլուկը նալթ չէր տանում, նա բացատրում էր այսպես.

— Մենք աշխարհի մեջ չենք մտնում... Մեր կողմերը բերելու համար տասը սարով, տասը ձորով պետք է անց կենաս... Ռուսաստանի ճանապարհը ջրի յերեւի նման դյուղ տեղ ա, վազոն ա դնում, վազոն ա դալիս... դրա համար ենտեղ շաեը շատ ա, ծախողը ենտեղ ա տանում... Մեզ համար բերողն էլ իր հոր պինդ վրան ա դնում:

Նման խոսակցություններից հետո չահլուկեցիք անխժում էյին իրենց պապերին, վոր յեկել, ետեղ են բնակություն հաստատել:

— Գնային դյուղերում վեր դային, մենք ել հիմա փխմանայիք, թե մեր աշխատանքը վորն ա, ստացածը վորն ա... Անջախ մեր հողից մոխրի հոտ ել չի դալիս. անպիտի տեղը մարդ ինչպե՞ս փարող ա իրա ուխին բավարարություն տալ... Լավ հողն ել նրանն ա, ով փող ունի...

Զրույցը շարունակվում էր մինչև Կեսոթ: Կեսոթին նրանք ցրվում էյին տները, ով ուտում էր, ով միայն կնոջ հետ կովում, յերեխին ծծում և հետ դալիս Սիմոնի գոմը: Բայց կես ոտից հետո յեղածն

ալելի հետաքրքիր է լինում: Զրույցից բացի շատ հաճախ էր պատահում, վոր գոմում յերգում էր այս կամ այն աշուղը: Չահլուկեցիների համար ամենասիրելին բրուտ Կյուլքունց Թավադի յերգը և սրինգ նախքեն էր: Շրջանի գյուղերում հովիվ կամ ունչպար մարդ չկար, վոր նրան չճանաչեր: Նա յերեք բանով էր հայտնի: Մեկ՝ վոր լավ բրուտ էր, յերկրորդ՝ նրա սրինգի ձայնը սոխակի հետ ել կմըրցեր: Մայրերն իրենց յերեխաներին պատմություն անելիս չէյին մոռանում և Կյուլքունց Թավադի մասին. ասում էյին, վոր նա սրինգի ձայնով վոչխարը ջրում եր, սար բարձրացնում... Յեվ, վերջապես, հայտնի յեր, վոր Թավադը դուլդ աչքով կույր էր: Աշխարհում Թավադի համար միայն յերկու բան էր տեսանելի — սրինգը և չարխը: Մնացածը նրա համար մուլթ էր, ինչպես Չահլուկի գոմերը, տները: Մանուկ հասակից կուրանալով, նա աշխարհում շատ բան չէր տեսել: Ամուսնացել էր Հաթամանց Սանամի հետ, չէր տեսել վոչ նրա հասակը, վոչ դեմքը: Ուրիշներից լսել էր, վոր Սանամը կույր ու կաղ չէ: Բայց թե ինչ գույն են ունեցել Սանամի դեմքը, աչքերը, նրա համար դադտեիք էր և այդ դադտեիքը մինչև գերեզման չարխը և խամապ:

Հայրերն իրենց յերեխաներին հաճախ գուրգուրում են, թեկուղ հեռվից, աչքերով համբուրում յերեխայի թշնը, փափիկ թաթիկները: Յերեխայի թարմությունը ներս է թափանցում հոր աչքերով, հուզում, բերկրանք առաջ բերում...

Տարեց-տարի արձում էյին Թավադի աղջիկն ու տղան, հասակ առնում... Սակայն նա չգիտեր, թե

ինչ գտնելի շորերով ան հապնում, արդյոք, նրանց հա-
գածը նո՞ր է, թե՞ հին: Յեթե խաղաղուց հետո մեկն
արտասովելով գալիս էր ասում՝ «հայրիկ, վրաս ցա-
վում ե՞ս», նա շոշափում էր, բայց անգործ էր մնասկած-
քը լրիվ տեսնել: Նման դեպքում նրա աչքերը կուչ
էին գալիս, դեմքի վրա խոր կնճիռներ էին արաջա-
նում:

Ճիշտ յերեք տարի ասաջ մեռավ Սանամը ---
նրա կյանքի հավատարիմ ուղեկցուհին: Սանամի դին
տանն էր դրված: Թավադը չկարողացավ տեսնել հա-
վատարիմ կնոջ դեմքը: Վերջին ըուպեյին, ... յերբ
հանդուցյալին տնից դուրս էին տանում, կռացավ և
համբուրեց, բայց ինչը՝ ախր՞, ճակատը՞, թե՞
ծնոտը... Վոչինչ չհասկացավ: Գլուխը վեր բարձ-
րացրեց ու նայեց սուսստաղին: Նա յեւ գերեզմանա-
տանն ուրիշների հետ հող էր գցում: Ելի չլիտեր,
թե ղազաղի վո՛ր մասին է հող գցում: Ա՛խ, ծանր
է, յերբ մարդ զրկված է լույս աշխարհը տեսնե-
լու հնարավորությունից:

Կնոջ մահից հետո նրա ուղեկիցը դառավ Մար-
տիրոսը, իսկ աղջիկը --- Վարդուշը --- տանն էր նա-
յում, ճաշ էր պատրաստում, հոր պատրաստած կթով
ջրի գնում: Մարտիրոսը հորը բերում էր բրուտա-
նոց, տեղը նստեցնում, գնում միակ կովին,՝ ելին
ջրելու: Վերջացնում էր, ճաշին հորը տանում էր
տուն և մեկ ել---միասին գալիս էին Սիմոնի գոմը:
Մարտիրոսը թողնում էր նրան, գնում Սաքոմից
Սուրենի հետ խաղ անում: Սուրենին նա իր յեղբայրն
էր համարում, այնքան մոտ էին նրանք: Թավադը

հենց վո՛ր դոմի դոնովը մտնում էր, այս ու այն
իրոգմից լիակույն տեղ էրին արաջարկում:

— Թավադ ասեր, հասնել փախուկ է, Լասուդ
նստիլ:

Թավարի մեջ նա գլուխը դեռ ու դեն ճոճելով,
նստում ևր արաջարկված տեղը, ապաստում, մինչև
ընդհատված խոսակցությունը վերսկսվի:

Յերեք տարի յեր անցել, ինչ մահացել էր Սա-
նամը, ասկայն Թավադը գեռուս ուրսիս յերդ չեր յեր-
դել: Նա գալիս էր, նստում խախար գոմի մեջ,
լսում իրեն շատ ծանոթ ձայներ ու գնում: Գոմի
խաղարում չահլուկեցիները միայն ձայնով էլին մի-
մյանց ճանաչում:

Մի որ, յերբ Թավադը յեկավ գոմը, այնտեղ
հարաբւթաների մեջ մի անծանոթ ձայն լսվեց:

— Ա՛, Թավադ ասեր, բարո՛ւյ տեսանք...

Միայն մեջ նորեկը փաթաթվեց Թավադին:

— Թավադ ասեր, սիրտս վաղուց ա ուղում քո
շվիկի ձայնը... Բաղաքում հաղաղ տւ մի տեսակ յե-
ղանակ կա... բայց քո շվին վոչ մի տեղ չկա: Միշտ
մտածում էր, թե յերբ պիտի գնամ, ականջս դեմ
տնեմ մեղ շվիկին. մի անձի՛, մի անձի՛:

— Դու հալար նոր յեկած ես, սրտմիլ, թե քաղա-
քում ինչ կա, ինչ չկա: Նվազը միշտ էլ կլինի աշ-
խարհում, անջախ մեր ես սրտամաշ կյանքի որերն
մն գալիս, անց կենում...

— Ձե՛, Թավադ ասեր, պատմելու վոչինչ չկա,
հետեղ ուրիշ աշխարհ ա, ձեր Չահլուկումն էլ ուրիշ...
Ի՞նչ պատմեմ, ինչ վո՛ր կա, դուք էլ գիտեք...
Մի տարի յե, ինչ թաղավորին վեր են գցել...

Բաղվում էիմա յեւ աղբբեջանցուն ու հային իրար
դեմ են հանել... Ե՛հ, եւ ինչ պատմեմ... Հեմ կա-
րողանում, իմ սրտին յարա կա... դու տկալի...

Թե Ալեքսանի սրտի վրա ինչ վերք կար, վո՛չ
վոք չլմացալ: Չահլուկեցիք հարցրին շաքարի (թե-
կուղ թեյ շատ քչերն եյին խմում), հացի, կոտրե-
ղենի, տասնի դների մասին:

— Ե՛հ, ևս աշխարհում շատ դժվար է ապրել...
Առսջ մարդիկ դադաններոց, գերերոց մէջին վախե-
նում, հլմա՛ մլմյանցից: Դու դուռուկի՞ սծի...

Թաւաղն աչքերի կոտերը ճպելով, բրդի վերար-
կուի տակից հանեց սրինդը և լեզվով շրթունքները
սրբելով ասաց.

— Մաղբոս սարկակեցին, բայց ես աշխարհում
սիրտս ուրախացնող մի խաբար չբեցինք... Ամեն
ինչ պղտորվում ա, ամս իմ չվիի ձայնը — հավիտ-
յան սլոչ:

Սրինդի յերաժշտության ձայնը դռան ճեղքերից
դուրս եր դալիս և անհայտ թեւերով սալառնում հե-
ռո՛ւ, հեռու:

— Ա՛յ, արևդ կծեմ, Թաւաղ ապեր, ինչքան եւ
հեռանում եմ, ելի քո չվիի ձայնն անկանջիցս դուրս չի
դալիս... Ինչքան եւ նոր բան եմ տեսնում, ստում
եմ՝ դնամ մի անգամ եւ Թաւաղ ապի՞ր սրինդի
ձայնը լսեմ, եւ դարդ չի լինի...

— Թաւաղ ապեր, մի հարսանիքի յեղանակ
սծի:

— Չե՛, վոքելի, ո՞ւմ քեֆն է հիմա հարսանիքի
սաղ, տես քանի տարի աւ ևս դրոշմում ուրախ յեր-
դի ձեն չի լսվել... Ժողովուրդն ասեո պապանձվել

ա, ում մի դրվանքա հաց ունի, մի կյուլ ցորեն,
խոր տեղն ա դնում, թե ինչ ա...

Ալեքսանի մոտեցալ և Թաւաղի անկանջին փոս-
փշտաց...

— Թաւաղ ապեր, ևս գլե՛ր մեր տանդ դոնադ
ես...

— Ալեքսան ջան, դու լալ գիտես, վոր դուդ
դնարն ինձ համար տանջանք ա, լալ կլինի, վոր
ինքդ դառ մեր տուն, դլխիս վրա տեղ ունես...
Նրանք դեռ իրենց խոսակցությունը չեյին վեր-
ջացրել, յերբ դրոշմ ինչ-վոր տաղնապալից ձայն
լսվեց.

— Բախշի դալի՛, հե՛ Բախշի դալի...

Մեկը դոմի դուռը բանալով ասաց.

— Այա Բախշին ևստեղ չլ՞, ևն Սուրենը վանչում
ա, ելը ձորն ա ընկել...

Գոմի խորքից մի ծկլթոց լսվեց և դոմի դուռը
մնաց բաց:

— Յես քու ելած չեւածի... Ի՞նչ տեղով ա ըն-
դել՞ դե յեկ դնանք ե՛, վոտերդ քարկեծ չի դա-
ռել... չարժի ե՛... — այա ասելով Բախշին Սու-
րենի ոճիքից բռնած, քարչ տվեց դեպի անդունդի
չուրթը:

Սուրենը Սաքունց Մարյամի միակ վորդին եր:
Մարյամի ամուսինը Բաղվում է յեղել աշխատելիս:
Նրա գլխին յերկաթ և ընկել—սպանել: Մարյամը մի-
նուճար վորդուն պահել է, մեծացրել և տվել Բախ-
շուն, վորը Չահլուկի տեր ու տիրակալներից մեկն եր:

— Արա՛, բա աչքեր չունե՞ս, չես տեսնո՞ւմ, վոր հոտեղից քչել չի լինի...

Բախշին թուքը կուլ տալով անընդհատ հայհոյում էր:

— Այ յես քու պահողի, քեզ ծիծ տվողի...

Սուրենն սկզբում վռչինչ չէր ասում, բայց հայհոյանքները նրան բոլորեցին:

— Բա յես ի՞նչ անեմ, վոր եչը սրկհում ա...

— Ինչ անես, հարա բեղու յե՞լ ունես...

Նրանք անգնդի ծայրին ելին կանգնած: Սուրենի աջ ալոթին սարսափելի մի աղտակ իջավ: Պատանին աջ ու ձախ ճոճվեց, հետո ընկավ... Մոտիկ կանդնած մարդկանց չրթունքներից սարսափի բացակայությունը յուրեններ լսեցին... Վոմանք յերեսները չրջեցին: Այն տեղով, վերտեղով քիչ առաջ գլորվել էր Բախշու եչը, խոր ամպերից գլորվեց և Սուրենը:

— Բուհ, բուհ...

Չահլուկում հարայհոյ բարձրացավ: Բախշին աչքերը չռած, մնացել էր կանգնած: Մի պահ նա չէր հասկանում, թե չուրջն ինչ և կատարվում:

— Արա՛, այ նամարդ, անխիղճ, բա աստված չունե՞ս, մարդի մինուճար վորդուն... — հանկարծ լսվեց Սիմոնի ձայնը: Բախշին ասես խոր քնից արթնացավ:

— Բա իմ եչը մինուճար չի՞...

Ալեքսանը, վոր հեռու կանգնած էր, արյունն աչքերին մոտեցավ: Նրան հեռու պահեցին:

— Ատախ՛, աստված... ա՛յ աղահ, հանդումը

վռչկարիդ հաչով չկա, յեղներ ունես, կովեր ունես... եղ մչը չլինի, մի ուրիշը վլինի: Բա սա ասելի, լսելի բանա ա՞... Բա են խեղճ կնոջ տունն ինչո՞ւ քանդեցիր, ա՛յ քո տունն աստված քանդի: Բա նա մոր կաթ չի՞ ծծել, մարդու աղա չի՞...

— Թա՛ւ... Թո՛ւ...

Այս ու այն կողմից գյուղացիները հայհոյում էին: Բայց վոչ մեկը չէր մոտենում: Ալեքսանը ել այնտեղ էր: Նա մի քանի գյուղացիների հետ վաղեց գետի Սուրենի ընկած տեղը:

Խուրը գյուղում խալույն տարածվեց... Սուրենի մայրը յեղունդներով դեմքը չանկրտեց... մաղերը փետեց... հետո նրա վտաքերը ծալվեցին, ձայնը կարվեց...

Նրա ճակատին սառը ջուր թափեցին: Նա մեկ ուշքի յեր դարձա, անխառն հայացքով չորս կողմը նայում և հենց վոր հիշում էր Սուրենի մահվան մասին, նորից ուշադրաց էր լինում: Շրթունքները կապտել էլին, դեմքը դեղնել, արյունոտվել:

Ալեքսանը և մի քանի գյուղացիներ իջան անդունդի խորքը:

Վոչ մի դադան մարդուն այդպես չէր հոչաթի: Գյուղի բոլոր կողմերից շտապեցին Սուրենի ընկած տեղը:

Ալեքսանը հագլի ըսցը պարելով, ձեռքն աղում բարձրացրեց:

— Նստի՛ւ ե աշխարհի բանը, կան մարդիկ, վորոնց խաթին չան պես խախտում են, աղիքները ցրվում ասլի... Դե, մարդիկ ել կան՝ Բախշու նման, միշտ ուրիշի արյունը ծծելիս... Նա կմկմում էր, ուղում

եր չատ բան ասել, դուրս չեր դալիս... Կոնորդն ինչ-մի բան խեղդում էր: Նա ցույց տվեց Սուրենի ալյանդակված դին:

— Սա ի՞նչ ա, հ'ը, բա սա խղճի բա՞ն ա...

Յերբ Սուրենի դիակը բերին՝ յեղ դրին Սիմոնի գոմի դռանը, հավաքվածներն թիվն տվելի շատա-
ցավ: Շուտով մոտեցավ նաև Թավադը, վերը Սուրենին սիրել էր իր յերեխայի նման:

— Ո՞ւր ա, ո՞ւր ա... — բացականչեց Թավադն ու փայտը ողում դես ու դեն շարժեց...

Վոչ մեկը նրա հարցին չստատխանեց:

— Ա՛յ ժողովուրդ, խի՞ չեք խոսում, ո՞ւր ա Մարտիրոսի յեղբայրը... հ'ը, ո՞ւր ա...

Գյուղացիներից մեկը ոգնեց Թավադին՝ մոտենալու Սուրենի դիակին: Ըստ իր ատյարության նա ամեն ինչ չոչափելով էր ճանաչում: Այստեղ էլ նա կորանալով չոչափեց առաջն ընկած դին: Գյուղացիներից մի քանիսը յերենները շրջեցին: Թավադն արեւադարձն ձեռքերն ողում բարձրացնելով բղավեց.

— Ահա՛...

— Ի՞նչ պատահեց...

— Սա յերես չունի... սա ցրվ յեկած ա...

Նրա միմյանցից վրած վոսբերն արագ թալթխում էին... Նա լալիս էր: Գյուղացիները դիտելին, թե ինչպես էր լալիս Թավադը:

Նման դեպքում նրա գեմքն մկանները կծկվում էին, մատերը վշաքաղվում: Թավադը դեպի յերկինք էր նայում, չնայած ահտեղ վոչինչ չէր տեսնում:

— Մարտիրո՞ս... հիմա Մարտիրոսն մենակ մնաց...

Նա յերկու ձեռքը վեր բարձրացրեց.

— Վերեղ աստված կա... սա յեղ մարդու տղա յե... սա յեղ մոր ծիծ է ծծեղ...

Ժողովուրդը դալիս էր, նայում Սուրենի հոշոտված դիակին ու բացականչում.

— Վայ սմա՛ն, բա մարդ էլ աղքատն անխիղճ կլինի՞ր...

Սուրենի դիակն աղքատ մնաց մինչև յերկու: Իրիկամուտին Ալեքսանը, Սիմոնը, Ջըրանց Ավադը յերեք փայտի կտոր դտան, գյուղացիներից հավաքած փողով յերկու արշին քաթան գնեցին: Սուրենի դին քաթանի մեջ կարեցին՝ տարան դերեղմանատուն: Յեկեղեցի չտարան: Դիակի հետեղից դնացող գյուղացիները լուռ էին, մտախոհ: Գերեղմանն արդեն փոխված էր: Դիակը դուռնությամբ իջեցրին: Նոր սկսեցին հող պեղ, յերբ գյուղից դուրս յեկող կածանի վրա մի սլատանի յերեղաց: Պատանին է վաղում էր, է վանչում... Նրա ձայնն աղիողորմ էր, կցկոտլե, բայց ուժեղ:

— Հե՛յ, սպանեցե՛ք... սպանեցե՛ք...

Քիչ հետո բոլորը ճանաչեցին Թավադի տղին — Մարտիրոսին: Նա հասավ է չզկված չորս կողմը նախրով, բղավեց.

— Բա ո՞ւր ա...

— Ի՞նչը...

Մարտիրոսը հեղում էր: Ալեքսանը յերեսը թեքեց ու շարունակեց հող լցնել: Մարտիրոսը վաղրի

ճարակուլթյամբ Ալեքսանդրի ձեռքից թիւն խեց, մի կողմ չալրանց, ապա մտաւ դերեգմանը և սկսեց ձեռքերով հողը դեռ ու դէն անել:

— Սա դժվար է ա, ինչ ա...

Մարտիրոսը վռնէր չեք լսում: Նրա դեմքն անդուն էր, աչքերը սրտազուն:

Ալեքսանդր ուղեց խենթ պատանու սփռից բռնել, մի կողմ չալրանել, բայց Սիմոնը նրա տկանջին փափսայ:

— Եղ յերկու յերեսաները յեղբայրացած ևն յեղել...

— Միեւնույն և, չի կարելի, — և Ալեքսանդր իր հագած թանգամ մարմնով կռանալով, Մարտիրոսին գերեզմանից բարձրացրեց, մի կողմ դրեց:

Սուրենին հողով ծածկելուց հետո բոլորին ել զարմանք ու խոր հուզմունք պատճառեց, յերբ Մարտիրոսը վռն կարողանում էր խոսել, վռն էլ տեղից չարժանի:

.

Չահլուկում ծխի սյուներ կանգնեցին: Ծուխը թանձր էր, դեղին ու հեղձուձիչ, ինչպէս քլոր զաղը: Մի քանի աներում ծխից չլսեղլվելու համար դռները նույնպէս բաց ելին թողել: Ծուխն անկանոն ըսկաներով տներից դուրս էր գալիս, ժայռի ճակատին ի վեր սողալով կորչում լազուր յերկնակամարում: Մարտիրոսը Սուրենի մահվան ուրիշ մի

նպատակ էր հետապնդում: Այդ մասին հորն անգամ վռնէր չեք լսում: Նույնիսկ այն ժամանակ, յերբ կհասնի իր նպատակին, միեւնույն և, վռն մեկին աչք չի տա... Նա աչք թաղուն կպահի, ընկերներին անգամ չի տա:

Մի որ նա դռներ նստած դանակ էր սրում, վորը յերկու խուրձ խոտով դնել էր դարբին Շափաղաթի տղից: Հանկարծ նա տեղից վեր թռաւ, նախ իրենց տան մոտով իջնող մարդուն — Բախչին էր: Մարտիրոսը սլաքն սկսեց թալրաւ: «Ահա, վերջապէս...»:

Մարտիրոսը մի մեծ, կապույտ քար վերցրեց, դարձուցողի հետեւեց Բախչուն:

Բախչին համարյա ուրուխելով անցաւ Սիմոնի դռի մոտով, ծովեց, ձաղարանց տան մոտ մի կտոր փալատ բարձրացրեց: Մարտիրոսն աչք պահին ձաղարանց տան վրեց անցաւ դեղի դուռից: Դեղը գտնվում էր ձորի սկզբին: Յերբ Բախչին արդեն ձորն էր իջել, Մարտիրոսը նշան բռնեց: Նա մի անգամ ևս չորս կողմը նայեց և ապում էր քարը գցել, յերբ ներքեց ձաղարանց կտրից իր անունը լսեց:

— Արա, Մարտիրոս, շատ ապրեա, հաղիւր բարձրացել ես, մի քանի խուրձ խոտ վեր քցի... Դա ի՞նչ ա, աղունա՞կ ես ուզում բռնել... Ձե՛, բալամ, աղունալին Եղբայն համար չի, վոր եղտեղ վեր գա, դու յել բռնեա...

Մարտիրոսը թեւերն տալս թրառեցին: Նա չհասկացաւ՝ ձաղարանց Ավանեսը Վրասհե՞ց, աղբյուր, իր մտադրութունը, թե խաղաղես նրան խոտ էր հար-

կալոր: Ինչեւիցե, Մարտիրոսը խոտի խուրձերը դուրեց, ինքը ևս իջավ:

Հետեւյալ ուրը, յերբ Բախշին կրկին ձորն իջավ, նա այլևս հետ չբարձրացավ: Քաղն ուսընտկէ նորս դէսին եր կպել...

Բախշու մահը մեծ կասկածանքներ առաջ բերեց. Սուրենի կիտամեռ մորը թոխով կտրկալեցին ու տաւան Սարխալի դոմի դուռը:

Նույն օրը, յերեկոյան, Կյուքումոց թափաղոր նստել եր քուրսու մոտ, վոտքերը ծարել: Նրաւդիմաց նստել եր Մարտիրոսը: Վարդուշը—Մարտիրոսի քույրը, վոյր մոմի նման ուղիղ ու ձկն հասակ ունեւ, կալե ամաններ ևր ըլանում և ինչպիսի յիրք թի տակ մոմում... Վարդուշը Մարտիրոսից մի տարով եր մեծ, բայց շատ բանում ևր յեղծարկում նրան: Դրսում շունը հաջեց: Մարտիրոսը տեղից վեր թռավ, բայց դուրս չգնաց... Այն, թափաղ. ապեր, աչքե՛ր ունենայիր և տեսնեյիր Մարտիրոսի դեմքը...

— Վարդուշ, տես ո՛վ և:

Այդ յերեկո Մարտիրոսի արտասանած առաջին բառն եր դա: Դրսում շունն ավելի կատաղեց, իսկ Վարդուշը դեռ ձեռքի դործը չեր թողել:

— Աղջի, քեզ չե՞մ ասում, — և ինքը դուրս յեկավ:

— Ախր թափաղ. ապերն ևս ջանաւարն ինչի՞ ապեր... Նախկինը չե՞ն դողանալու, — ասաց յեկողը:

Յեկողը հաղի հետմաշ վերադարձն հանեց, տիկե Վարդուշին, նստեց թափաղի մոտ:

— Ես անտեւ հանապարհով դալիս մարդու լի-

ղին պատում ա... Ի՞նչ եք անում, ի՞նչ հարկ յեք...:

— Փառք ասածու, կանք ելի, մի կերպ քարին քացի տալով ապրում ենք:

— Թեկուզ ցուրտ լինի, Վարդուշ, մի քիչ ջուր սուր...

— Չե՛, չե՛, Ալեքսան ջան, ջուր մի խմի, կ՛իմանդանաս:

Բայց Ալեքսանը միայն խմելու համար չե, վոր ջուր ևր ուրում, նա ցանկանում ևր մոտիկից տեսնել Վարդուշին, վորին ամբողջ դուռը դուռում եր:

Ջուրը վերցնելիս Ալեքսանը հայացքը հառեց Վարդուշի ճերմակ մատներին, վորոնք դողում էլին, իսկ պղնձի թասը հեռ տալիս նա նայեց ուղիղ Վարդուշի աչքերի մեջ:

— Ապրե՛ս:

Վարդուշը չիմեաւ, յերեկոյ յեկեց:

— Կյանքն ինչքան շուտ ա վոխվում, թափաղ. ապեր, մի քանի տարի առաջ ով յերեկոս յեր, հիմա լոյ ա քաշել, մեծացել:

Ալեքսանը դիտել, թե վոր փողմն ևր ուղղում իր խոսակցությունը:

— Մարտիրոսը քանի՞ տարեկան կլինի:

— Ալեքսան ջան, Մարտիրոսը ծնվել ա են տարին, յերբ Գյուլիզարանց Սահապուրը Սահականց Աթուհի դոմր առավ հայ. — քիչ մտածելուց հետո թափաղն ավելացրեց. — կլինի ելի մի տասնչորս, տասնհինգ տարեկան:

— Ե՛, չե՛, չե՛, շատ կլինի, քո տունը չիմի, աբ-

դեն բեխեր ա բանում... Տասնհինգ չե, տասնյոթ, տասնութ կլինի...

Մարտիրոսը մոռ մի խոսք չէր ասում: Նա Արեք-սանից չէր մտնում, բայց և չէր կարողանում հատկանալ, թե ինչի՞ համար ելին այդ տեղեկությունները: Յետեւ այդ բոլորը նրա համար ե, վոր-սրեապի իրեն, ինչպե՞ս ընդունում ե ասել, առդի տան, ապա ինչո՞ւ Ալեքսանը պիտի հետաքրքրվի այդ դործով, յետք Ալեքսանը նույնպէս, լսող իրեն հասած տեղեկությունները՝ դժգոհել և, հաղհաղել Բախչուն: Բայց և այնպէս, նա հանդիստ չէր կարողանում նստել:

— Թաւաղ ասելը, գլուղի ժողովուրդը յերևում ա՝ կառավարությունից շատ դժգոհ ա:

— Եղարեա ա, Ալեքսան ջան, մեր ժողովուրդը ճիշտ ա, մի քիչ գլառ ա, փոքս տփող, բայց աշխատասեր ա: Անջախ մեղ կռի յեն դուրս բերում: Նա յեկ յադի դեմ լինելը՝ պոյիկն, յոյա մրտաբախ, ասում են իրաւեցեք Թամուր-Մուսաբալուկի աղբրե... ջանքիները դեմ, վորոնց հետ միշտ աղուհաց ենք ուտում: Աշխատում ել շատ ժողովուրդ կա, բայց մենք նրանց հետ խոշ ու բեշ չունենք: Մերը՝ մեր հարեաններն են, դու հիմա ինձ կոտորում ես, հետո նրանց աչքի մեջ ինչպե՞ս նայենք...

— Յես ել եղ եմ ասում:

— Ի՞նչ անի ինդձ ժողովուրդը, մեկից մի կարդին խոսք չի լսում... Բայց, Ալեքսան ջան, քաղաքից յեկած ես, ասում են Ռուսաստանում, եղ անունն ինչպէս ե, հա, պոլչեկները, հաղթել են, դո՞ւ ա...

— Շուտով ետտեղ ել են հաղթելու: Դու ահել մարդ ես, ժողովուրդը քո խոսքին ահանջ ե դնում,

քեզից հարցնողին հասկացրու, վոր դաշնակցականները ստածի նման չի: Բուլչեկները մարդ թալանող չեն, ուրիշի տունը քանդող չեն: Դաշնակները իրենց սորածն ուրիշը վրա յեն դրում: Ալեքսանի դեմալու ժամանակը մոտենում եր: Նա առիթը բաց չէր թողնում Վարդուշի դեմքին նայելու: Վերջապէս նա տեղից վեր կացավ:

— Մարտիրոս ջան, մի անց կացրու:

Յերկուսով դուրս յեկան: Դրսում Ալեքսանը Մարտիրոսի թեւից բռնեց, մոտ քաշեց:

— Ինչ վոր արել ես, վրչինչ, — ցածր ձայնով փախա՞ց... — Հետո իրմանաս, վոր արածդ արե՞քան ել լավ բան չի: Թշնամու դեմ եղարեա չեն կռւում: Բայց դու դուռից պիտի փախչես: Յետեւ չես ուզում դաշնակցականների, գլուխն քեզ կաշի, ուրեմն փախիր: Գնա հարեան Թամուր — Մուսաբալու, հետո են կողմից կանցնես Շուշլա կողմերքը, մինչեւ... Ա՛ռ, վերցրո՛ւ:

Ալեքսանը սառը մի բան Մարտիրոսի ձեռք տվեց:

— Սա յեկ պատրոններ: Գեղ լավ պահի: Հասար Շուշլի թե չե, յեկեղեցու մոտ մի չարչի կա, նրանից կհարցնես — ունե՞ղաղ Սարգսի տեղը: Կասես, վոր յես եմ լուղարկել...

Մարտիրոսը դողալ սկսեց: Նա չէր կարծում, վոր վորեւե մեկը կարող եր իմանալ դադոնիքը: Ալեքսանի հետ խոսելիս նա բոլոր շարժումները մեքենայորեն եր շարտարում: Ատրճանակը դրպանը կոխելիս, քնդակները վերցնելիս, նա համարյա չէր մտածում:

— Եսոր, հենց ես գիշեր, գյուղից պիտի հե-
տանաս...

— Իսկ հայրիկիս ի՞նչ ասեմ:

Ալեքսանը նախորոք դրա մասին մտածել էր:
Նա ծերուկին յեղեղութունը խլատմեմ: Պարզ է,
վոր նա չէր կարող չլսել իր միակ վորդուն: Նա
համաձայն կլինեմ, վորպեսզի Մարտիրոսը մի կող-
մով փախչի:

— Հորդ հիմա յես կատեմ: Յես ձեռքիս փայտը
սուտ մուսցել եմ: Գնամ համ վերցնեմ, համ ել
յեղեղութունը պատմեմ: Դու վարդուշին դուրս
կանչի: Կլախ, ախտը բարակ աղջիկ ա... Նրան կա-
տեմ, վոր մի քանի ոտով քաղաք նա դնում...

Թալաղն ամեն ինչ կարող էր ողորտել, բայց
այդ մեկը յերբեք: Նա միայն լսում էր, չէր խո-
սում: Բայց հանկարծ սկսեց լալ:

— Զի՞նի՞, Ալեքսան, վորդուս մի բան պատահի:
Յես քեզ մատաղ, դու խելոք տղա յես, Մարտիրոսիս
փրկիր, վոր եղբես ա դառել, փրկիր:

— Դու սկի չմտածես, ենպես տեղ եմ ուղար-
կում, վոր իր համար քեֆ ա անելու...

Այս դրույցից քիչ հետո Մարտիրոսը մի քանի
հաց մեղարի մեջ փաթաթած, աջ դրպանում ծանր,
անսովոր մի էր, տնից դուրս յեկավ: Ալեքսանը
նրան ճանապարհեց մինչև դուղի ծայրը, ինքը հետ
դառավ:

Գիշեր էր, խալար դիշեր: Մարտիրոսը դեռ մա-
նուկ հասակից սովորել էր գյուղից դուրս տանող
ճանապարհի կողքերին ընկած քարերին, խորդ ու
բորդութուններին: Անծանոթ մարդ լինեմ, անշուշտ

կարասիներ: Մտաբերում մի դեռասի էր վշիչում,
գյուղի այս ու այն անկյունից շները վրոնում էյին:
— Մի սխալ քայլ արեցիր՝ կարող էս կյանքդ վտանգի
տակ դնել: Զե՞ վոր անդունդները յերախները հա-
վաքան լացած՝ պառտաստ են ամեն վնչ կրանելու:

Սոր անդունդներից սուր — Ժանկապալուր Ժայռեր
էյին բարձրանում, յերբեմն հավասարվում ձորի
չրթերին, յերբեմն կեսին հասնում:

Այսպիսի տեղերով էր անցնում Մարտիրոսը:
Գնում էր ձեռքը դրսանը դրած ու մտածում, վոր
յեթե մեկը հանկարծ նրան բռնի, ինչպիսի սրեք է
դործադրի՞ստորճանալի:

Գնում էր ու մտածում հոր, քրոջ, Ալեքսանի
մասին: Թող աշխարհում, վոր Բախշուն սպանողը
ինքն է յեղել: Այլևս ի՞նչ կարող են անել, ո՞վ կա-
րող է նրան բռնել, քեֆին կաշել:

— Ո՞ւր փորատլ ալդ ինեթ սրտանիլն, — հարցրեց
կապտաստի Լեւոնը, յերբ նրա մոտ վաճենցվին Մարտի-
րոսի հորը — Թալաղին:

— Պարոն Լեւոն, յեթե գյուղում լինեմ, դու
յեկ կտեսնեյիր... Բաղու ա դնացել...

— Ուրեմն նա դառնա՞նի՞ս և հայտոց աղջիկն,
փախի՞ս տղադան մարտերի ճակատից...

— Յես իմ, — պարոն Լեւոնին չհասկանալով պա-
տասխանեց Թալաղը:

— Սոո՞ւմ ես, ծերուկ, դու պիտես:

— Ի՞նչ պիտեմ, պարոն Լեւոն:

— Դու գիտես, վոր նա դավաճանել է հայոց ազգին:

— Յես ի՞նչ իմանամ, պարոն Լեվոն, ինձանից խելի չի յել հարցը: Մի լրիկընում տեսց՝ Բազու յեմ գնում, վեր կացավ, դնաց...

Պարոն Լեվոնը կատաղությունը թափում էր կուլը ծերութիւն վրա, վտրի աղան հանդիմանել վր թողնել գլուղը, փախչել աղբոսանոցի տեղի մոտ: Բայց հետո սրբովեց, վոր միայն Մարտիրոսը չէր գլուղից փախել: Փախածների մեջ էլին Իվանանց Կալարեանը, Տոմանց Ոհանը, Գլուկոսնց Վաղարշապետը և ուրիշները: Գլուկոսն քուրկը ելին արտոսմ, վոր նրանք բուռնեղներ են: Պարոն Լեվոնն էլ կարծում էր, վոր Մարտիրոսն ալ փախած բողոքիկներին հետ է, ալ սպասումով էլ նրա հորը կանչել էլին կանցիլարը:

Գլուկոսն լուրեր տարածվեցին, վոր Մարտիրոսը վոչ թե Բազու յե գնացել, ալ հանդում է գտնվում և գիշերները գալիս է տուն: Մի գիշեր էլ պարոն Լեվոնը յերկու գիշեր վերցնելով, դնաց Չահրուկ, անձամբ ատուղելու՝ գալի՞ս է, աղբոսը, բոստի ողան: Յերկու գիշերից մեկը կանչեց փողոցում — գլխավոր արահետի մոտ: Պարոն Լեվոնը թափաղին դուրս կանչեց սրահ—թուրեց միտս գիշերի մոտ, հրամայեց՝ առանց իր հրամանի մոտիցի ներս չթողնել: Տանը մնացին Վարդուշը և պարոն Լեվոնը: Բիւզ հետո ներսից լացի և աղերսանքի ձայներ լսվեցին:

Վոչ մի տեղից չէր կարելի տեսնել, թե ինչով էր դրադամ սրարոն Լեվոնը: Դռան յետեից լսվող ձայները մերթ ուժեղանում էին, մերթ նվազում:

Թափաղին իսկույն հասկացավ: Նա փորձեց ներս մտնել, բայց գիշերը մի կողմ հրեց: Հանկարծ տնից լսվող ձայները խլացան, միայն լսվեց մի հառաչանք և ուրիշ վոչինչ...

Պարոն Լեվոնը տնից հարբածի նման դուրս յեկավ, որորվելով դնաց: Նրան հետեցին գիշերները:

Թափաղը վաճակնահար յեղածի պես չգիտեր ինչ անի: Նա մենտեց դուռը, ներս մտավ: Խեղճ մարդ ի՞նչ կարող էր անել ուշադնաց իր աղջկան: Ո՛ր, ինչքան ծանր է, յերբ հարազատ վորդիդ ցավի, տանջանքի մեջ է, իսկ դու նրան ոգնելու հնարան որոտ թյուտից գուրկ ես:

— Վարդու՛շ, Վարդու՛շ, — աղերսական ձայնով կանչեց թափաղը:

Վոչ մի ձայն: Նա չկարողացավ իսկույն վորոչել իր աղջկա տեղը: Չորեքթաթ տալով նա շոշափում էր խրճիթի խոնավ հատակը: Նրան թվում էր, թե աղջկանը սպանեցին: Ահա՛, նա աղջկանը դառավ ախտեղ, վորտեղ տեղաշորերն են լինում դարձած:

— Վարդու՛շ...

Ծերուկը փախեց իր աղջկան, տկսեց թափահարել նրան: Նա զղաց, վոր աղջկա սրունքները բաց են: Յանկայով շրջադեպտոսով այն ծածկել: Թափաղը ստակաց: Մի թե՛ աղջկանը սպանեցին:

— Վարդու՛շ, Վարդու՛շ, — ահաբեկված ձայնով կանչեց նա:

Նորից վոչ մի ձայն: Ծերուկը համար ողբ նուսրացավ: Նա չնշարարու խոտեց աղջկան և ախանջը

մոտեցրեց կրծքին: Մեկն ասեա սուր սրով նորս վաղ-
նաչաբը միտեց... Այնքան թուլացա՛վ թափաղը:

— Հուզա՛... — ցատումով դուռաց նա:

Հարեանները մոտ թափաղը չէր վաղորդ գնալ,
ուղեկից չունեւր: Դուրս յեկաւ սրահը և ուղղակի
սրահից արհեստ ճայնով կանչեց.

— Ա՛յ ժողովո՛ւրդ, տունս քանդեցին, ա՛յ ժողո-
վո՛ւրդ, ինձ քանդախտացրին:

Քիչ հետո նրա տունը հափաքեցին Սիմոնը, Ա-
լուսի, Առաքելը: Սիմոնն առաջինը մոտա՛յ նեղրս ... ու
դուրս յեկաւ՝ գետին թքելով.

— Թո՛ւ, անարեւուններ:

Մի ուղիղը տնից դուրս գալով կանչեց.

— Անաստոփա՛ծ, անաստոփա՛ծ, բա եղբան և՛ ան-
աստոփա՛ծ:

Պարոն Լեւոնի սրածը չսփից Դուրս եր: Ժողո-
վուրդը սկսեց բացահայտ բողոքել:

Վարդուշն այլևս ժողովրդի մեջ չէր գուրս գա-
լիս: Նրա գուշը թռել էր, աչքերը տանկը կատարեց և
գծալար եր վտրոշել՝ վերևե հիվանդութուն ունի՞,
թե՞ հենց մոտածելուց և այդպէս դատնում: Նա ուր-որի-
վրա հաչում եր: Այդ բանն, իհարկե, թափաղը չէր
տեսնում, նրան սրտամտում ևեցին: Քանի դնում, Վար-
դուշն ամենի քառակյաց ևր դատնում: Ո՛ր եր լինում,
վոր վոչ մի բան չէր ասում: Ա՛յ, յերանի թե թափա-
ղըն աչքեր ունենար, տեսներ աչն, ինչ կատարվում
էր իր աղջկա հետ: Նա քանի խորն էր դղում, վո՛ր
աղջիկը տեսնի նման դեղնում և, թռչնում, սրտում աս-
վելի չստ թույն եր կուտարվում: Սիմոնի գոմում եր

միայն իր սրտի թույնը թափում: Թափաղի ականջին
հասավ, վոր աղջիկը հղի յե: Ի՞նչ եր անելու այդ
պիղծ զաւակին: Ո՛վ դրանից հետո կմոտենար
նրա սողիկան: Թափաղի գլխում հաղար ու մի հարց
էր ծագում: Ամեն մի հարց ասելի սրեա ծակում էր
նրա ուղեղը: Նա ցանկանում էր աղջկա հետ խոսել,
բայց չգիտեր ինչպէս սկսել այդ խոսակցութիւնը:

Այն, ինչ կատարվեց, յերկրաչարժի պէս ցնցեց
վոչ միայն Չահրուկը, այլև ամբողջ գյուղը: Վարդու-
շը ժայռի կատարից իրեն անդունդ նետեց: Այդ ժա-
մանակ պարոն Լեւոնն արդեն թողել էր գյուղը: Սպա-
րաւեաղ նրան շտապ դործով շրջանի կենտրոնն էր
հրավիրել:

Թափաղը վանդակում դրած ծեփ վազրի նման
մոնչում էր, իր ցավը լալիս: Ամեն խոսքի մեջ նզո-
ւում էր, հայհոյում պարոն Լեւոնին և նրա նմանե-
րին «աշխարհ բերողին»...

Ամիւսներ եյին անցել... Մի գիշեր Մարտիրոսը
բողջեփներին հանձնարարութեամբ դուռը յեկաւ:
Դուռը ծայրին, Աղաջանանց կալի մոտ, փնջ-վոր
ստիկե նկատեց: Մարտիրոսին թվաց, թե անցորդ և:
Ինքն էլ ապասեց:

— Առանց չարժանելու հենց տեղն ու տեղը նստեց մի
քարի վրա: Իր մոտ միայն ատրճառնակ կար: Հրացա-
նը թողել էր ընկերների մոտ: Մինչ աղբտեղ նա ան-
հոգ էր յեկել: Չէր կարծել, վոր գյուղի ծայրին կա-
րող էր պանդահել վերևե մեկի: Սակայն այժմ նա
պարեն համոզված էր, վոր կալի մոտ վանդնածը պա-
հակ և: Մարտիրոսը ստիպված էր ճանապարհը փո-

խելու: Գլուղ մտնելու համար մի ուրիշ ճանապարհ
 եւ կար: Նա պետք է բարձրանար Կաթնակահար կոչ-
 վող սարը, դար, գերեզմանով անցներ: Այդտեղով մի
 արահետ եր իջնում: Մարտիրոսը հաստատ համարվա-
 եր, վսր գերեզմանատան արահետի մոտ կենդանի
 չնչի չի հանդիարի: Իր յենթադրութեան մեջ Մարտի-
 րոսը չախարհեց: Բայց այդտեղ ճանապարհն սովելի
 վտանգավոր եր: Գարնանային ձնհալից հետո քետինը
 լպրծուն եր դառել, յուրաքանչյուր քայլափոխում
 դեպի անդունդ սայթաքելու վտանգ կար: Այսպես եր
 այս յերկիրը, վորին ամենայն իրավամբ անդունդ-
 ների ու յերկնասլաց սարերի յերկիր կարելի յեր ան-
 վանել: Այստեղ մարդիկ սովորել եյին մաղցել այդ
 սարերը, չտեսնաւծ դուռչութեամբ իջնել խոր-խոր
 ձորերը: Յեւ Մարտիրոսի համար կարծես նշանակու-
 թյուն չունեւ, վսր վտաքերը խրվում եյին ջրի, ցեխի
 մեջ: Նա գերեզմանատան միջով իջաւ դեպի Չա-
 լուկ: Միմոնի տան մոտ մի գամփու հարձակուեց Մար-
 տիրոսի վրա: Նա սովեց գամփուի անունը, դամփուր
 բարեկամաբար քովեց նրա վտաքերին: Շրմը նրան
 ուղեկցեց մինչեւ տան սրահը: Մարտիրոսը չգիտեր
 ինչպես զարթնեցներ հորը: Սկզբում ծեծեց դուռը, հե-
 տո յերդիկով քար դցեց: Վոչ մի ձայն չկար: Կա-
 մաց, վորպեսզի հեռից չլսեն, նա հորը կանչեց:

— Հայրիկ, հայրիկ... յես եմ եւ, քաց:

Մարտիրոսն սկսեց ավելի ուժեղ ծեծել դուռը:
 Այդ պահին հարեւրանի շղթայակապ շունը շղթաները
 զրնգացնելով թափով հարձակուեց Մարտիրոսի վրա:
 Շան հաջորդի վրա դուռս յեկավ տան տերը, Դոնգլի
 Ոհանի տղան՝ Բաղրատը:

— Արա', ո՞վ ես, — հարցրեց Բաղրատն ու հորան-
 ջեց:

— Յես եմ, Բաղրատ:

Բաղրատը նախ վախեցավ, ապա լսածին չհավա-
 տալով առաջ յեկավ:

— Դու յե՞ս, Մարտիրոս: Յերբ արքեմ բոլորու-
 վին մտաւ եր, նա կրկին հարցրեց:

— Այ տղա... Մարտիրոսն ես յանի՞. ապա կարճ
 լնդմիջումից հետո վրա բերեց:

— Բալամ, քս հոյ տունը քանդեցիր, Մարտի-
 րոս...

— Ի՞նչ նորութեան կա դիտում, սա ի՞նչ ե, վոչ
 վարդուչն ա տանը, վոչ ել հայրիկա: Գուցե տանն
 են, վախենում են դուռը բանալ:

— Տանը մա'րդ չկա:

— Բա ո՞վր են, հը'...

Մարտիրոսն արդեն վրա բան եր դուռակում:
 Ինչպե՞ս թե իր հոյ տունը քանդել ե, ի՞նչ ե ասում
 Բաղրատը:

— Ի՞նչ ե պատահել, պատմի՛ր:

Բաղրատը ցանկացավ թագնել, միանգամից Մար-
 տիրոսին հանկարծակիի չբերել, բայց բաւերն իրենք
 իրենց դուռս յեկան նրա բերնից: Պատահածի մասին
 Մարտիրոսին մեկ առ մեկ պատմեց: Պատմեց վար-
 դուչի մասին, դաշնակցականների արարքների մա-
 տին:

Գլուղում դեպքերն այնքան արագութեամբ եյին
 իրար հաջորդում, վսր մի շաբաթվա դեպքն արդեն
 հնարցած եր թվում: Մի դեպք յոլորին ցնցում եր,
 ասիպում կարեւորեց: Միուսն այնքան ար-

տաճաճընքը եր լինում ու սարսափելի, միւր նախորդի ուժը թուլացնում եր: Թվում եր, միւր գլուղացիներն ընձ ավելի սոսկալի դեպք, քան Սոնայի հետ պատահածն եր, յերբեք չպետք է տեսնեն: Սոնային մեղադրելով ըստեսութեան մեջ, սլարոն Լեոնը մահա՛ման եր դատաւարտել: Դատաւճիւր սկտք է կատարվելու գլուղամիջում, Ժողովուրդի աչքի աստաջ, զնդաւորահարուժեան միջոցով: Սոնային յետկրոյող հարկից իջեցնում են ներքին հարկում գնդակահարելու: Բայց նա չուղեց... լուռ մեռնել: Յերկրորդ հարկից, սահմուխքների վերին աստիճանից վանջեց.

— Ա՛ ժողովուրդ, յես ինչո՞ւ եմ մեղա...

Սպանելից մեկի թուրը նորա վերջին բառն անջատված դլխի հետ ներքին հարկը դրոյեց: Սոնայի գլխատ մարմինը միայն մի ակնթարթ ուղղահայաց մնաց...

Գլուղացիներն առաջին անգամ գլխատված մարդ տեսան: Սմբողջ մի շաբաթ գլուղացիները աչքերի առջևից Սոնայի գլխատման պատկերը չէր հեռանում: Դրանից ավելի սոսկալի բան յերբեք չէր յեղել: Բայց չանցավ մի շաբաթ, յերբ ավելի յեղեռնական դեպք տեղի ունեցավ: Այրի Սոնայի յերեխաները ասիկց հալու մաշ էին լինում: Յերկուսը «հաց» կանչելով մահացան: Յերեքը դեռ կենդանի էին... Իսկ վերջերս լուր պտտվեց, վար ամենաթոքրին ցրվի են տվել... Կերել... Ո՞ւ վրտե, թե մորթանով է ճիշտ դա...

Յեվ գուցե դա յեր սկստճառը, միւր Վարդուշի ինքնասպանութիւնը գլուղացիներին քիչ զբաղեցրեց: Այդ բոլորից հետո Թաթարը միոչ թե լոտում, այլ յերդ եր ասում, բոլորն էլ ախուր, մեղամարդոտ, հա-

ճախ թունալիւր յերդեր: Նրա ունեղելիւնը զարմանում էին ծերութի խիղախութեան վրա: Մեղուկը վորքան թույն ունէր արտում, խառնում եր յերդի հետ, սրտից բաց թողնում...

... Ասում էին, միւր գիշերները գլուղը բուշե-վիիններ են դալիս, տեղեկութիւններ հաւաքում, հետ դառնում: Ասում էին, միւր Մարտիրոսն էլ յեկել է, հորից ամեն տեսակի տեղեկութիւններ հաւաքել: Ո՞ւ եր ասել աղբարեա, անհայտ եր: Միայն հայտնի յեր, միւր սլարոն Լեոնի հրամանով գլուղում յեղած կասկածելի անձնավորութիւնները ձերբակալվեցին. նրանց մեջ եր և Թաթարը: Ձերբակալման առաջին ուր լուրեր ստատվեցին, միւր նրանց գլուղամիջում գնդակահարելու յեն: Այդպիսի ծանր, վարված, անտանելի վրճակումն եր գլուղը...

Այժմ Բաղբասն ի՞նչ պատմի Մարտիրոսին: Բայց նա հո թողցնել չի կարող: Պատմեց այն բոլորը, ինչ պատահել եր: Ինչ պատարվեց Մարտիրոսի հետ, սլոժվար եր վորտչել: Նա քիչ յերերաց, ապա ձեռքը Բաղբասի մեջքին դնելով հարցրեց.

— Ոչրեմն մեք տանն ել կենդանի մարդ չեն թողել վի... Ուրեմն Վարդուշը, հայրիկս ել չկա՞ն հա'...

— Վարդուշի դերեղմանն ելի հայտնի ա, իսկ հորդ դերեղմանի տեղը միոչ միք չգիտե: Յերեկով տղան ել չէ, գտել միտի մեջ... հրաման տվել, միւր մարդ չմոտենա... Հիմա դժվար է մորտչել, թե միւր տեղ են թաղել...

Մարտիրոսն ավելի հենից Բաղբասին: Բաղբասն առաջարկեց նրան տուն դնալ:

— Ձե՛, Բաղրատ, չե՛... Սիրտս երվում ա, մի քիչ ջուր բեր խմեմ... Ո՛հ, ես լի՞նչ պատմեցիր:

Բաղրատը մտառով տունն և յերբ մի թաս ջուր առած դուրս յեկավ, փողոցում վոչ վոք չկար: Մարտիրոսն անհետացել էր...»:

XII

— Ընկեր նախագահ, դե ժողովն սկսիր:

— Ասում ես սկսեմք ելի, դե լավ: Խնդրում եմ եղանակ դառն մոտ կանգնածներդ գաք նստեք: Սղալո, ներս համեցեք: Դուրբան, եղ խի՞ յես ուշ դալիս... Հաջի, դե յեկ տեսներ ելի...

Սարգսյանն արտակարգ արամադրության մեջ էր: Աչքերը տեսչակում ման էր արածում, սրտն-նրան դիտողությունն ամուսնում, ժպտում:

— Ուրեմն, սկսում ենք: Ժողովում յերկու հարց կա: Մեկը ցամաքացում, իսկ մյուսը՝ Կոնֆլիկտներ: Ո՞վ է համաձայն: Դեմ չկա՞: Յամաքացման մասին մենք նպատակ ունենք ընկեր Արղումանյանի ղեկուցումը լսելու:

Ով դիտեր ծովախորշում տեղծված դրության պատմութունը, նա չէր կարող չլսել Արղումանյանին, չկրթանել նրա յուրաքանչյուր բառը:

— Շատ հորեր ենք փորում, միևնույն վերջ հասցնում, բայց ի՞նչ արած, վոր մի գրոշի ոգուտ չկա: Մենք չուսով մեր վերցրած ուղղությունը կրիսներ, աչն ժամանակ դուք կտեսներ, թե վորքան մեծ տարբերություն կա: Ահադին գումարներ ենք քանդում տվել, բայց

միևնույն հիմա վրել ենք, վոչինչ չենք ասել, սա կատարյալ խոյտառակությունն է: Սա հանցադործությունն է...

Յեվ քանի գնում, Արղումանյանն ավելի յեր հուզվում, ավելի ուժեղ թափով շարժում ձեռքերը:

Սարգսյանն աչքերը թարթելով միայն լսում էր: Արղումանյանն իր կրակոտ ղեկուցումը վերջացրեց:

Քանի գնում, այդ տեսչակում մթնոլորտն ավելի յեր երկտրականում: Մեկը խոսում էր, իսկ մյուսները կամ դիտով հավանության նշաններ ելին անում, կամ մի-մի բառ բաց թողնում, վորանք շատ հաճախ անվրեպ գնդակների նման իրենց նպատակին ելին հասնում:

— Մենք, ծովախորշեցիներա, յերկրի առաջ ավել պակաս խոսելու իրավունք չունենք: Յեթե նավթի լեղվով ֆկարողացանք խոսել, ուրեմն մեզ լսող չի լինելու... Սայց յես դարմանում եմ, սա ինչպե՞ս յեղալ, վոր Զատոնակու կարծիքը սխալ դուրս յեկավ: Բոլորիդ ել հայտնի յե, վոր նրանից հետո ծովախորշում մի կարգին հոր չենք փորել... Նոյ վոր ընկեր Արղումանյանն ասում է 87, 55 տեղամասերի մասին, իմ կարծիքով ինչ կա վոր, թող Զատոնակու կարծիքն իմանան, նրան բերեն հորը փորի... յեթե մեղալոր իրվին, նոր իրտան դրա մասին:

Խոսողը հորամիտ Ծուռտովն էր: Մի քանի հոգու յիլութից հետո Մարտիրոսն էլ ձայն խնդրեց:

— Վո՛չ, քո կարծիքը մեզ համար արժեք չունի, մանավանդ վոր հստակ քեզ կուսակցությունից դուրս ենք անելու...

Սարգսյանի հայտարարութիւնը ծանր ու ճնշող տպավորութիւն թողեց:

— Եղ զեռ կանանք,— ասաց Մարտիրոսը,— յես զեռ փուսակցութեան անդամ եմ, դու վրաւունք չունես ինձ ձայնից զրկելու:

— Յես քեզ ձայնից զրկում եմ:

— Դու իրավո՞ւնք չունես:

— Թո՛ղ խտտի, թո՛ղ խոսի...

— Դուքս անեղ դրան,— անկյունից փանչեց մի ձայն:

Շարտերն ելին ցանկանում Մարտիրոսին ըսել: Նրանք չզլտեցին, թե ինչի համար ելին Մարտիրոսին ուզում կուսակցութիւնից փտարել: Աղմուկի մեջ կրկին հնչեց Սարգսյանի ձայնը.

— Ինչպե՞ս, ուշում եք, վոր դաշնակցականը գլխից հազար ու մի բան դուքս տա՞:

Ներկա դաշնակցներից և վոչ մեկիլ բերնից մի բառ անդամ զուրս չեկաւ: Մարտիրոսը, վոր մինչ առջև ընկեր եր յեղել, հանկարծ ոտար, թչնամի մարդու նման կանդնած եր բոլորի առաջ: Նա զգաց, վոր աչքես վոչինչ անել չի կարող: Ժողովականներից նրանք, վորոնք մինչ առջև հանկարծ ելին նրան սառչող պանելու, լռեցին: Մարտիրոսը ջրաստուկտում դանդաղ տալեղի նման շուռ յեկաւ, սակայն դուքս վալու յելք չկար:

— Դո՛ւքս, դո՛ւքս,— Սարգսյանի հայտարարութիւնը լսելուց հետո ցասումով կանչեց մեկը: Մարտիրոսն ունքի մեկը բարձրացրած, իսկ մեկն իջեցրած նայեց առջև ձայնի կողմը:

— Ո՞ւմ եք դուքս անում, ի՞նձ, վոր կոխկնքում եմ մեծացել... Ի՞նձ, վոր սոված, ծարավ, ամխանկում անըմա, հանդերը ման յեկել, պենքը ձեռքիս վրովել եմ դաշնակցների դեմ... Եղ տ՛ով ասաց, վոր յես դաշնակցական եմ, յես ցույց կրտամ...

Այս ասելով նա մոտեցաւ դռանը: Բաց դռան մեջ յերեաց Ալիյեվը, Ժպտաց, ձեռքը մեկնեց:

— Շարտե՞սակիր Ժողովը, — Սարգսյանին դիմեց Ալիյեվը:

— Ետրի՛ց տկտիւ,— հեղմանքով բացականչեց Բաբան:

Ալիյեվը մեկ Ժողովի նախագահին եր նայում, մեկ Ժողովականներին: Նրա համար սարդ չեք, թե մինչ իր դարն աղտեղ ինչ և կատարել: Ժողովի լուծութիւնը նրան դուք չեկաւ:

— Ի՞նչ եք լսել, շարտե՞սակցեք:

— Ահա՛, ընկեր Ալիյեվ, Սարգսյանն ասում է, վոր յես դաշնակցական եմ, նա ինձ Ժողովից դուքս և անում... — տկտեց Մարտիրոսը:

Ալիյեվը ձեռքը բարձրացրեց ճիշտ ախպես, ինչպէս սարմկարտալ Ժողովում նախագահը ցանկանում և Ժողովականներին լռեցնել:

— Դե, ասացեք ելի, յեղբայր, ուրեմն հենց դրա համար ելիք լուռ, թողե՛ք, թողե՛ք, շարտե՞սակցեք Ժողովը:

Արդումանայը, վոր մինչ Ալիյեվի դալը Սարգսյանին մեղադրում եր կոստուլիյան մեջ, հանդիսաւ նաեց տեղը, բայց չմոտեցաւ բացականչել.

— Թող Մարտիրոսը խոսի:

— Խնդրեմ, խնդրեմ, — խորախուսեց Ալիլյեյը :

Սարգսյանը մեկրթ ժողովականներին եր նայում, մեկրթ սեղանի վրա դրած թղթի փոքրիկ կտորին : Ուզում եր ցույց տալ, վոր իր հետ վոչինչ չի կատարվել, վոր ամեն ինչ իր տեղն է, սակայն իդուր : Նա ջկարողացավ խոսք տալ Մարտիրոսին : Ալիլյեյի խորախուսանքի ազդեցության տակ Մարտիրոսն առանց նախադահի թուլյության հանդես յեկավ ու մարկըը հարգարելով, տկոնց խոսել :

— Յես յերկար չեմ խոսելու : Չարմանում եմ, վոր մեր լնկերները մի քիչ աչքերը լավ ջնն րամուռ, լավ ջնն նայում չորս կողմը : Արամ Սահակովիչն Արդումանյանի վարժիքը վոչինչ ա անխնում, ին՞, ո՞վ ե իրաւունք տվել... Յեթե դործն ևդ տեղն ա հասել, թող Չատուրեկին դա, իր դարձը մինչև վերջ անելի, ո՞վ գիտի, դուցե սխալ չի լինի : Կամ յեկեք առանց նրան վորենք... Մի խոսքով, մինչև որս վորած հորերի մեջ նախթ չկա : Մենք նախթ -ենք ուզում : Սարգսյանն ել ևգրանը չի հասկանում : Նա յերկու յերեսանի ա դառել : Համ Արդումանյանի րեֆին չի ուզում կալի, համ ել նրա նախադժին դեմ ա խոսում : Ընկեր Սարգսյան, կուսակցականի յերեսը պարզ արտի լինի, դու մինչև ես ժողովը դալը մի մտածելիք, տեսնելիք ի՞նչ ա քեզ դուր գալիս, թե չե՛ խկական խուրճինի նման ժողովի վիզն ես ընկել, յերկու կողմ ես քաշում :

Քանի դնում, Մարտիրոսը տաքանում եր : Նրա գեղեցիկ դեմքի վրա քրտնի կաթիլներ ելին վալլում : Ժողովականների բացականչություններն ավելի ելին վազելորում, թե տալիս Մարտիրո-

սին : Նա ասում եր, ինչ մինչ ալը սրտումը կուտակված եր, ինչ վաղուց պիտի տանը :

Արամ Սահակովիչը, վոր պատուհանից նայում եր, վուչ եր յեկել, հիմար դրությունից դուրս գալու յեկը եր վորոնում : Նրան թվաց, վոր իր աչքի առաջ հսկա-շղթայի մի ողակը կտրվեց, վալը ընկավ : Բայց նա արտաքուստ շատ հանդիստ եր ձևացնում ու սրտատրոփ սպասում Ալիլի յեկուլթին...

Իսկ յերեկոյան Սարգարյանին նա շնչատառ պատմում եր ալը ժողովի մասին :

— Ալիլյեյը չափազանց խորամանկ մարդ է, — յեղրակացրեց Արամ Սահակովիչը :

— Միշտ չե, վոր խորամանկները խելոք են լինում, — ինքնախառհրեն պատասխանեց Սարգարյանը, — թո՛ւ, մկնկներ եք դառնում աչի սրահին, յերը հարկատր և առյուծ վինել : Արդումանյանի տեղալիքները ջնխախելու համար առյուծի ավրտ չե՛ հարկաւոր, ալ միայն տղամարդության : Յերկչոտությամը դործն առաջ չի՛ դնա :

— Սնդրեյ Սերգեյեւիչ...

— Ե՛, լավ, հիմա ինձ, իհարկե, վհակահառես...

XIII

Պատուհանում դրված ծաղիկները տերեւները կրնարապարարել չորերը ծծելով, խորտում ելին, ժրպտում...

Դրսում՝ մայթերի վրա ահաջինների տերեվները քամու հետ ինչ-վոր խորհրդավոր բան ելին վերսիւրսում... յերևել մոտալուստ ձմռան գարուստն ելին ալիւսում:

Ալեքսանդր Միխայլովիչի պատշաճամբում դըր-ված ծաղիկներն աշնան դալուն և գնալուն անտարբեր ելին: Նրանք թարմ ելին, ինչպէս ընեում են գար-նանը:

Կատյան մոտեցաւ վարդապետին մի ծարիրի, մին-չեւ թոքերի խորքը հոտ քաշեց: Վոչ մի ծաղիկ մարդ սատմողաւ աղբյուրից աղբյուրի ազատութեամբ ջուր չեղ խմի:

Արևն իր չողերով շոտայութեամբ գուրգուրեց Կա-տյային, չողացրեց նորս սխտիկներուն մարդերը:

Այնքան ջնճում էր արևը: Դա հիշեցնել էր ստալիս ղվարթ գարունը, յերբ քարերն անգամ չունէ են առ-նում, յերբ ծաղիկներն բուրմունքն առատութեամբ ներս ե խուժում մարդկանց թոքերը, ուռցնում, լիցք տալիս... Այո՛, աշնան վերջերին աղբյուրի արև հազ-վաքանակ ե լինում: Ստալիս աղբ հազվադեպ արևը չգիտես ինչու Կատյային չեղ տուրախացնում: Նա կենտրոնացած էր, մեղամաղձոտ: Ահա՛, շուտով այս-ամիսն ել կանցնի, իսկ հորը դեռ չի տեսել: Նա հա-մողված էր, վոր հոր տեղ ինչ-վոր մեկը ասոր աղ-քար ե տանում, բայց թե ո՞վ, ինչպէ՞ս՝ նա չգիտեր: Նրա տխրութեան ալիւի յեր խոսնում, յերբ նա-յում էր մորը, վորը վորտքի վրա հալ ու մաշ էր լի-նում: Իսկ մայրը հալ ու մաշ լինելու պատճառ ու-ներ: Նա սովորել էր ամեն յերեկո ամուսնուն տես-նել տանը կատակելիս, վորեն անկին խորհուրդ տա-

լիս: Այժմ նա չկա: Յերկար վտակ, սորոյք, նորս լանցարտայութեանը:

Դուսն զննդալը հնչեց: Մայրն էր, չուկայից էր վերադարձել:

— Հողնեցի՞ր, մայրիկ, — կարեկցական ձայնով հարցրեց Կատյան:

— Նորից ասես ամառ և սիրտում, աղջիկս, սիրտս չողից նեղվում ե:

Կատյան մորն ողնեց միևնույն աղանդով աշնանային վերաբերուն հանելու, ապա չուկայից բերած դամբու-ղը մեղանկին դրեց: Առաջ, յերբ մայրը չուկայից վե-րադառնում էր, նա միշտ սովորութեան ունեւ վա-ղեւ, չարածճիւթեամբ արարտել դամբուղը, վորեն ուտելիք հանել, հետո աղբ թողնել, մյուսը վերց-նել...

— Ո՛ր, Կատյա, մի բաժակ ջուր բեր, աղջիկս, սիրտս աղբում ե:

— Ձե՞ս սպասի թեյին, մայրիկ, ջուրն այնքան տա՛ք ե:

— Վո՛չ, յես ասուր ջուր եմ ուտում, ասուր, սիր-սիրտս քիչ հովանա...

— Թեյը բալ միւսեր:

— Վո՛չ, սիրտս վառվում ե, բակի ծորակից մի դրաֆին ջուր բեր, հողիակս, դիմանալ չեմ կարողա-նում:

Կատյան ասանց հալածապետու վերջերեց դրաֆի-նը, վաղեց քակը: Սալահն չանցաւ մի րոպե, յերբ դրսում աստապիւնի մի ճիւղ լալեց: Ծիւն հետեւց-ապակու դրեպոք: Ամեն տեսակի հողածոթուն,

թուրություն և ահաճություն մուսացած, Աննա Վասիլևնան ահաբեկված դուրս թռավ:

— Աղջիկ, իմ աղջիկ, — դեպիս ծվւաց նա:

Նրան թվաց, թէ աղջիկն անզուլուծությունից աստիճաններով ցած գլորվեց: Դրսում, աստիճանների վրա դանդաղ փոքրիկ հրապարակում նա մնաց կանգնած: Կատյան խելագարի նման ստախճաններով իջնում էր ու կանչում.

— Հայրիկ, հայրիկ...

Դիմացի ատն դարբասից անձանոթ մի մարդ հոր հետ թեմանցուկ գալիս ևր: Կատյան ինքն ևլ չիմացալ ինչպես գրաֆինը ձեռքից ընկալ և նրա կոորնեւը գլորվալով ցած գլորվեցին: Քիչ հետո նա արդեն հորը փաթաթվեց, գլուխը գլխից նրա վրոքին: Արեքսանդր Միխայլովիչը շոշոփելով գտալ աղջկա ճակատը և ջերմորեն համբուրեց: Իսկ Կատյան ուրախությունից իրեն վոլցրել էր: Նա վտանելը գետնին էր խիում, անընդհատ շոյում հորը: Կատյան մի ալահ թողեց հորը, հեռացալ, վորսեղի հետից նորից գա և թափով գլխի նրան:

Հայրը մենակ մնալով՝ ձեռքերը տարածեց ուղում: Այստեղ էր, վոր գաղտնիքը բացվեց:

— Հայրիկ, — խելակորույս կանչեց նա:

— Աղջիկ:

Սակայն նա ձեռքերը փոխանակ Կատյայի մոլմը մեկնելու, աջ մեկնեց: Կատյան ցանկացալ ցատկել, նորից փաթաթվել հորը, բայց չփոթվեց: Այս անգամ նրա աչքերը սարսափ ելին արտահայտում: Նա հասկացել էր ամեն ինչ:

Կատյան տրեյ դառը հեկեկալ... Հարեանները տներից չտալ գուրս յեկան:

— Կատյա, — սաստեց հայրը, — ո՞վ է իրավունք տվել քեզ լացով դիմալորել ինձ:

Աննա Վասիլևնան էլ մյուս կողմից սկսեց լալ: Արեքսանդր Միխայլովիչը ձեռքի փայտը տքում բարձրացնելով հարցրեց.

— Վո՞րն է տան ճանապարհը, յեթէ դուք ցույց չտաք, յես ինքս կգնամ...

Այս բառերն ասելուց հետո Զատոնսկին առաջ չարժեց, կինն լուկույն նրա թեք վեղցրեց: Նրա հետ յեկած մարդը մեացել էր հեռու կանգնած և չգլխեր ինչ անի:

Դեպքով հետաքրքրող հարեանները մնացին նրանց հետեից նայելիս: Վոչ մեկը չէր համարձակվում չչուկ անգամ հանել:

Արեքսանդր Միխայլովիչը տան մտնելուն արեւ ձեռքի փայտը գլխից պատի տակ: Թեք ընկած փայտը ծայրով սրտին վիսաչընալ գծելով, ընկալ: Աննա Վասիլևնան նայեց ձեռնափայտին արնալիսի մի հայտքով, վոր կարծես ամուսնու կուրանալու պատճառը նա յեղ: Նա փեղցրեց աչի և արցունքոտ աչքերով, աղերսանքով ասաց.

— Ասալա՛ծ իմ, սա՞ դա՞նալ քո ընկերը, — ապա խեղդված ձայնով ասելացրեց. — խեցին, խեցին, Սաչա, քո տեսողությունը, գլխիկից լուրերից, լուրսից... Պատմիր, պատմիր դոնե, թէ ինչպես աչս աչլարհը քեզ համար խաւաղեցրին...

Աննա Վասիլևնան ալլեա ջկարողացալ շարունակել խոսակցությունը: Արցունքներն աստուրեն թափ-

վրամ ելին նրա աչքերից, դրոշմում դեմքի խորշոմ-
ներով:

— Բաւարացիք եւ, — բարկացաւ Զատոնակին եւ ձեռ-
քը թափ տալով շուռ յեկեղաւ. — դո՛նե մի տեղ ցուց
տայիք, քիչ հանգստանայի: Ի՞նչ է, մեռե՞լ եմ:
Ատենք՝ մեռնելուց հետո յեղ չարժե մարդկանց համար
լալ, իսկ դու լալիս ես, յերբ յես առաջդ վանդնած
խոսում եմ: Պատահել է, ինչ կա վոր, մարդուս հետ
կյանքում շատ բան կարող ե պատահել, դժբաժնեք
են լինում...

— Դժբաժնե՛ք, դժբաժնե՛ք... յերկու աչքով
կուրացել ե, դժբաժնե՛ք. դո՛նե ասա, ինչպե՞ս այդ
պատահեց, ա՛խ, Սաշա, Սաշա, ինչպե՞ս, ինչպե՞ս
այդ պատահեց, դու զգուշ ելիր, դու լալ ելիր աչ-
խատում: Ի՞նչ պատահեց...

— Աննա՛, — ոտստեց Զատոնակին:

Կատյան հոլով տարաւ դէպի պատիւ տակ-դրած
բաղնիքները եւ դարելով կրկին ու կրկին պոթկացող
հոգեմունքը, առաջարկեց նստել:

— Սարե՛ս, Կատյուշա, սարե՛ս, ելի դու ինձ հա-
կացար: Բոլորովին մի մտածիր: Իմ աչքերի հիման-
դուծունը չնչին բան է: Բժիշկներն ել հաստատում
են, վոր տեսողությունս լույսից խիտա գրգռվել է:
Յես մազնիլով փորձեք եմ արել, նրանից է: Հույս
են տարիս, վոր կբժշկվի: Յեթե բժիշկների ասածը
սուտ դուրս գա՝ հանկարծ պարզվի, վոր իմ տեսո-
ղական ներքերը փչացել են, այն ժամանակ բարի
մաղթա՛նք իմ տեսողությանը, վորն ինձ հիսուն տարի
ծառայել է:

Զատոնակին ողջկա դուխը շոյելով, յերեսը հա-
ռել եք դեպի դիմացի սրտը, վորի վրա փակցրած եր
ընտանեկան մի նկար:

— Վե՛րջ, վե՛րջ այս խոսակցությանը, — հանկարծ
տեղից բարձրանալով, ասաց Զատոնակին: — Այս բոլորն
ինձ այնքան չի հետաքրքրում, վորքան այն, վոր չա-
րամ լաւ մարդիկ իմ մասին սուտ լուրեր են տարածում:
Այդ է կրծում սիրտս, դա յետանջում ինձ: Հենց այդ
մի քանի տարր ու նենդ մարդիկ ել խեղին իմ տեսո-
ղությունը: Բայց նրանք նպատակ ունեյին վո՛ր թե տե-
սողությունս խրել, այլ ամբողջ կյանքս: Այդ չհաջող-
վեց: Այժմ յես կամ, յես ապրում եմ, յես դեռ քայ-
լում եմ, — ե նա քայլեց դեպի պատուհանը:

— Կամաց, պապա, զգուշ, աղետիկ սեղան ե դր-
ված:

— Սեղա՛ն, հա՛, — ձեռքն առաջ տանելով հարց-
րեց նա, — ահա սեղանը: Իսկ սա ի՞նչ է, խնձոր, այ
քեզ լա՛ւ բան:

Ալեքսանդր Միխայլովիչը շոյալիլով վերցրեց մի
խնձոր, հոտ առաւ:

— Իսկույն դրում ես, վոր աշուն է: Խնձորի հո-
տը դեռեւս դոնով մտնելիս քթիս հասաւ, չափրան,
խակաւա՛ն չափրան: Յեղությանն ել անկողնաւալ չե
դեպի իր ստեղծած բարեքները: Նա ծնում է հրաշալի
արդարեքներ, բոլորին համ, դույն տալիս: Մեկի
նկատմամբ ինչքան շոյալ է: Ահա խնձորը. ինչքան
գեղեցիկ՝ դուրեկան է, անուշաբույր, իսկ մյուսին՝
բնությունը զրկում է այդ գեղեցկությունը տեսնելու,
զղալու ընդունակությունից:

Այդեպանքը պատվաատենքի միջոցով կարող է մո-
խել խաղողի տեսակները, բայց խաղողը մնում է մոր-
պես խաղող, մորպես բնության տալածը: Ուրիշ է
մարդը, նա իր կյանքին ինքն է՝ գուշն տալիս: Իսկ
կյանքը խաղաղության և, բարդ... Դա յե պատճառը,
մոր մարդիկ էլ բարդ են, դժվար հասկանալի...

— Պապա, ի՞նչ ես ուզում ասել:

— Հենց այնպես, յերկար ժամանակ և չեմ մի-
լիտախայել, տիրում եմ, յերբ գլխումս միլիտախայ-
կան մտքեր են հղանում, հա՛, հա՛, հա՛...

Իր խոսքը մերջացնելով, նա շարժվեց առաջ —
դեպի պատուհանը: Պատուհանի մոտ արևի շողերը
ախալեցին նրա մազերին, մորոնց մեջ դժվար եր մո-
րոշել ճերմակի և սևի հարաբերականությունը: Արևի
տակ նրա աչքերը սրաղղում էին ինչպես ապակյա
փոքրիկ գնդիկներ:

— Արև ե, ինչպե՞ս այրում ե...

Կատյան, մոր չեք դադարել ծածուկը լաց
լինելուց, հետևում եր հոր յուրաքանչյուր շարժու-
մին:

— Ինչպե՞ս է ապրում ընկերուհիդ, — ըստ յերե-
մուլթին Կատյային խոսեցնելու նպատակով հարցրեց
հայրը:

Կատյայի փոխարեն Աննա Վասիլևիան շտապեց
պատասխանել.

— Խեղճի մորը սպանեցին, իրեն մորը թողեցին:

— Ի՞նչ, ի՞նչ, Լիդայի մո՞րը:

— Իհարկե, — արցունքների միջից արտասանեց
Աննա Վասիլևիան:

Աննա Վասիլևիան մեկ առ մեկ պատմեց սպա-

նության մանրամասնությունները: Թվեց և դրա կա-
պակցությամբ բերնից բերան անցնող խոսակցություն-
ները: Չմոռացավ ասել և այն, մոր Լիդայի դու-
թյունը ծանր է, մոր խեղճը խարված է...

— Յեմ դու Լիդայի մոտ չե՞ս գնում, — կնոջը լսե-
լուց հետո, աղջկանից հարցրեց Ջատոնակին:

— Գնում եմ, մեկ-մեկ:

Ջատոնակին դիմամբ յերկարացրեց Լիդայի մա-
սին յեղած խոսակցությունը, մորպեսզի չփրադառնա
իր հետ պատահածին:

XIII

Արեքսանդր Միխայլովիչի կուրանալու լուրը տա-
րածվեց ամենուրեք: Հերթերը փոխելիս, հանքային
նեղվիժ յերկաթուղու կայարանում գնացքին սպասե-
լիս՝ լուրը բերնից բերան եր թռչում: Առաջին անգամ
բողնեքն ապշում էին:

— Ինչի՞ց կարող է կուրանալ, — փախաց միջին
տարիքով բանվորը, մորի բեռերը մինչև ավանջներն
էլին հանում, իսկ քիթը չափից գուրս տուր եր:

Ընկերը, մոր անընդհատ քիթն եր սրբում, նույն-
պես ժպտալով, ուսերը վեր քաշեց.

— մի՞ վախում:

— Յես կարծում եմ, վեր ճառագայթներով փչացրած կլինի:

— Ինչպե՞ս:

— Շատ հասարակ, ա՛յ, այսպես, — և կարճահասակ բանվորը յերկու մատը տարաւ դեպի բնկերոջ աչքերը:

— Ե՛ր, թո՛ղ, — հակաճառեց ընկերը, — դու բան չես հասկանում:

Նրանք դեռ յերկար ժամանակ այդ նշույթի մասին խոսեցին, մինչև բաժանվելու տեղը հասան: Հակառակ ամենուրեք սովորութեան, այդ յերկուսն այսօր միմյանցից բաժանվեցին լուս, խորհրդավոր գեմքերով:

Նույն կայարանում, այդ յերկու բանվորից քիչ հեռու, յերեք բանվոր թղթի մեջ թուփուն փաթաթելով, նույնպես խոսում եյին Ձատոնակու մասին: Մի ոտն չեզոտ բանվոր Սարատովի բառաբառով հարցրեց.

— Յեթե չեմ սխալվում, նա մինչև բանտարկվելը նույնիսկ ակնոց չէր դնում, դա ինչպե՞ս յեղավ:

— Այո՛, չէր դնում, հաստատում եմ, — պատասխանեց մի հայ բանվոր:

— Ինչպե՞ս նա այդպես շուտ կուրացավ, — նորից հարցրեց ոտն բանվորը:

— Ի՞նչ ևս մանկական հարցեր տալիս, — մեջ մտաւ յերրորդ բանվորը, վերը մինչ այդ լուս եր: — Մարդիկ մի որում մահանում են, իսկ կարճ ժամանակում մարդու կուրանալը սրան դարմանալի չէ թվում:

— Բայց դարմանալին այն և, վեր աչքերը բաց են, բայց չի տեսնում:

— Բոլորը սպասում եյին, վեր կդա ծովախորշը ցամաքացնելու:

— Հա՛, ախոս, ուրիշ տեսակ մարդ եր... Յե՛վ կրթված, և՛ խելոք, և՛ դարձն իմացող, մեկին վոչ մի անդամ կծու խոսք չի տսել, չի հայհոյել...

— Դեռ հեղափոխությունից առաջ նրա հետ բուխտում աշխատել եմ: Վոչ միայն յես, այլև լոյրը նրանից մի վատ բան չեն տսել, չեն լսել... Յես սկի չեմ հասկանում, թե ինչո՞ւ նրան բանտարկեցին:

— Ե՛ր, երբան խոսեցին, ասացին, դու ելի դըժվար ես հասկանո՞ւմ, — նորից մեջ մտաւ յերրորդ բանվորը, վերի համար կարծես աշխարհում անհասկանալի վոչինչ չկար:

— Յեթե եղպես լավ հասկանում ես, ասա, ինչի՞ համար բանտարկեցին:

— Ասում են ելի, վնասարարություն ե արել:

— Ի՞նչ վնաս...

— Դա յել հասկանալի չի՞:

— Ձե՛, կարդին եմ ուզում հասկանալ:

Այսպիսի խոսակցություններ եյին տեղի ունենում հանքի տարբեր անկյուններում: Բայց ամենահետաքրքիր ու լարված խոսակցությունը տեղի ունեցավ Արամ Սահակովիչի և Մարդարյանի միջև: Դեռ վաղ տղամաշտան, յերբ Արամ Սահակովիչը դրասենյակ չեկավ, տեխնիկ Աթաբեյը չինձու ամոթխած ությամբ հայտնեց.

— Արամ Սահակովիչ, դուք չե՞ք իմանում, վեր ինժեներ Ձատոնակին բանալից աղատվել է:

Արամ Սահակովիչը, վոր, ըստ իր սովորութեան, հետը խոսողներին կենտրոնացած չէր լսում, այս անգամ Աթաշանին ասածը կրկնել տվեց:

— Ուրեմն աղջկան, նրան աղատել են, — մտախոհ կրկնեց Արամ Սահակովիչը:

— Իսկ քեզ ո՞վ ասաց:

— Բոլորը գիտեն:

— Հա՛, բոլորը...

— Բայց գիտե՞ք, Արամ Սահակովիչ, ասում են նա կուրացել է:

— Կուրացե՞լ:

— Այո՛, կուրացել է:

— Այ տղա, մի կարգին պատմիր: Խոսքդ վո՞ր Զատոնակու մասին է, նա յե՞րբ կուրացավ, հը՛, այ տղա, մի կարգին խոսիր տեսնենք:

Արամ Սահակովիչն Աթաշանի ոճիքից քաշում էր, ինչպես հանցանքի մեջ բռնվածի: Տեխնիկ Աթաշանը չէր հասկանում, թե վնչո՞ւ Զատոնակու աղատվելու լուրն այդքան հուզում էր Արամ Սահակովիչին:

Մի քանի անկապ հարցեր տալուց հետո վարիչը գեղամությամբ ասաց.

— Աղջկան, աղջկան: Ապա խնդրեմ կանչի՛ր իմ կառապանին:

Աթաշանի հետևից Արամ Սահակովիչը դուռը փակեց և խկույն հեռախոսի մոտ վազեց:

— Խնդրեմ միացրե՞ք գեղագիտական բյուրոն: Այլո՛ւ, ալլո՛ւ... Անդրեյ Սերգեևիչն է, հա՞... — ...

— Բարեւ, բարեւ, ինչպես ես գտնա՞ք... Նորություն չե՞ս իմանում... Հը՛, չե՞ս իմանում:

— ...

— Այո. չե, այն մասին չե: Ինձ թվում է, թե այն հավիտյանս մոռացութեան կտրվի: Ուրիշ, ուրիշ բան: Զատոնակին աղատվել է:

— Ալլո՛ւ, ալլո՛ւ, ալլո՛ւ, մի՛ խանդարի... չառ զաչոյտ, մի՛ խանդարի, ալլո՛ւ, խոսում ենք... Անդրեյ Սերգեևիչիչ, հ՛, լավ, հեռախոսով բան չի դուրս գա, յեա կդամ. հինգ րոպե չի քաշի, միգամ: Չե՛, չե՛, հենց կառքս յեկավ, դարիս եմ:

Հեռախոսի լսավողը նա արմուկով վայր դցեց, տազնապով վազեց ընկալի կառքի մեջ: Դրանում ուժեղ քամի յեր: Արամ Սահակովիչի վրաքն անընդհատ ճոճվում էր մեկ աջ, մեկ ձախ: Կառապանի հետև կուշ յեկած, նա մի ձեռքով բռնել էր գլխարկը, իսկ մյուսով ծնկներին դրված թղթաքանակը: Կառքի անկանոն ճոճումներն Արամ Սահակովիչին ավելի էյին ջղախոցնում, տազնապն ավելի ուժեղացնում: Նա չուրջը չէր նայում: Սալահատակի քարերը հերթով դալիս, անց էյին կենում, յերբեմն էլ կապույտ ջրի սրև հոսում: Նրա միտքը միայն մի խնդրով էր դբաղված՝ ինչպե՞ս է պատահել, վոր Զատոնակուն աղատ են արձակել: Յեթե Զատոնակու արդար լինելու համդամանքը պարզվել է հետաքննության ժամանակ, ապա կարող է պարզված լինել նաև դործի եյությունն

ամբողջովին: Բայց դուք եւ նրան սղատել եւ հիւանդութեան պատճառով: Չե՞ միւր խոսակցութեաններ եւ սրտովում նրա կուրանալու մասին: Չնայած վերջին հանգամանքն ալիւի քիչ էր հախառնական թիւում, այնուամենայնիւ նա համարած էր աղքատ մտածելու:— «Դժմար թե չեկայի աշխատողներին հաջողված լինի քանդել այն կծիկը, միւրն աչքան դուռնութեամբ փաթակ եւ իրենք՝ ինժեներ Սարգսյանի դեկավարութեամբ»: Աղքատ էր իրեն հուսադրում ծովախորշի ցամաքացման դործերի կառավարիչ Արամ Սահակովիչը: Այնուամենայնիւ մերկացման սպառնալիքը դեմոկրեայան սրի պես կախված էր նրանց գլխին: Այդ լսով էր հատկանում նա: Յեւ հենց այդ պատճառով եւ կառքի մեջ ծովաբաժնի Արամ Սահակովիչի ատամներն ամբողջ թափով իրար ելին դարձվում, ինչպես դա լինում է ուժեղ դողերոցի ժամանակ:

Վերջապես, կառքը կանգ առավ: Վայր դալով, այդ գեր մարդն աշխատային վերաբերուի մեջ փաթակված, ներս մտավ յերկրաբանական բնութ: Ծառայողներին աննշարեղի եւ անլաւի բարեկեց եւ ուղիղ դեպք դեպի Անդրեյ Սերգեյեւիչի առանձնատանը: Սարգսյանն անհամբեր սպասում մեր նրան: Յեւ հենց միւր դուռը փակվեց, նա արագ վեր թռավ, հարցրեց.

— Յե՞րբ ե նա ազատվել:

— Կարծեմ մի քանի ուր առաջ: Կուրացել է, գլխով:

— Ինչպե՞ս թե կուրացել է, — անտարբեր հարցրեց Սարգսյանը:

— Այնպե՞ս, միջինն է տեսնում, սեղ սպիտակից է ծնվում...

— Սարսիւր, սարսիւր: Նրա կուրութեանը ժամանակավոր է, թե...

— Յեւ հո նրա մտալից չեմ գալիս. առում են: Ասում են կուր է— մերջացավ: Իսկ կուրներն, ինչպես հարանի յե, միջինն է տեսնում, հետեւաբար, միջինն է չեն կարող անել, — խորամտորեն ալիւացրեց Սարսիւրը:

— Ահա՛, ուրեմն նրա համար ծովախորշն արդեւ հետեւ յեղիւսական ֆիլոսոֆիա դարձավ:

— Ըստ յերեւութին:

Սարգսյանը, միւր մինչ այդ տեսն անդերի վրայ յեր նստած, մեղմացավ: Այլևս նրա գեմքը չեր խոստովում, չեր կծկվում:

— Յեթե աշխարհի բոլոր աստաններին լծելու լինեն, միևնույն է, մեր դրած կախարիչը չեն վարող բարձրացնել: Այո՛, թող հավաքվեն աշխարհի բոլոր խորամանկները, մէլի չեն վարողանա իմանալ այն, ինչ մենք ենք իմանում: Վհատվելու, վախենալու կարիք չկա, մենք դոնում ենք, միւր Չատոնիկին սրիկա յե, հակահեղափոխական: Ասում մենք այն, ինչ յուրաքանչյուր աղնիւ քաղաքացու պարտն է: Ահա այդքանը: Յեթե մինչ այս անհանգստացել ես, հիմա գնա յեւ հանդիսա շարունակի աշխատանքը: Վոչ միւրք անհանդիսա շարունակի իրավունք չունի, այո՛, միւր միւր: Նա կուրացել է, ալիւի լսով փատերի համար: Այլևս նա ծովախորշի հոգը չի կրի, չի տեսնի այն, ինչ կատարվում է մեր սղաններին եւ թղթերին մեջ:

— Ո՞վ գիտե, գուցե այդպես է:

— Բոլորովին մի կատակով: Հոգով արիւցի:

Մեր դարը թուլամորթներին դար չե, հաղթում ե նա, ով ուժեղ է, ում դեմքն ասիելի սուրն է:

Սարգսյանը հարթածի պես եր խոսում: Հայացքը մի կեսով հառած, նա բարեկր եր վրդոնում, ձևա-կերպում իր միտքը, նոր միայն հայտնում գլխացնին: Արամ Սահակովիչը խորատուրվեց մտքերի մեջ: Հա-ճախ մատնեղով շոյեղով յեռանկյունի վրդովի մո-րուսը, աչքի մեկը խուսի, խուս մյուսը բաց, նա լսում եր Սարգսյանին: «Ինչ կստացալի, յեթե հանկարծ ամեն ինչ պարզվի...», — մտածում եր նա և աչք մտքերի հետ նրա ներսում կուտավրվում ե յին ասելի հուզող բազմաթիվ այլ մտքեր:

— Իսկ լավ չեի լինի, վրդարեղի թողնե յինք աչք քաղաքը և ամենքս մի կողմ դնայինք:

— Ո՞ւր:

— Ո՞վ և խմանում, թեկուս դժուր:

— Սկսած գործը յերեք չի կարելի կիսատ թողնել: Թեկուս մեռնեմ, սակայն այս գործը մինչև վերջը պետք ե տանեմ: Ծովախորշը կցամաքացվի, բայց միջ ախ ուղղությամբ, վրդր ցանկանում են խորհուրդներն ու Զատոնակին: Դու աչքդ դրասենյա-կում գործ չունե՞ս:

— Ի՞նչ գործ:

— Անձնական: Չե՞: Ասելի լավ, աչքի դեմքը ինձ մոտ: Յերկու ուր առաջ չուկարից թթի ողի յեմ գնել: Գնանք հանուն մեր գործի փրկարարն հաղթա-նակի՝ միմի բաժակ խմենք:

— Դեմ չեմ, յերբ գործ պետք և ունենամ աչք-

... պիտի նուրբ, հրապուրիչ բանի հետ, ինչպիսին թթի ողին է:

Ճանապարհին Սարգսյանը հեղնանքով պարմեց կուսըղկումի քարտուղարի մատին, վրդը հետաքրքրվի և կ ծովախորշի ցամաքացման աշխատանքներով:

— Այդ մարդը վրդից շատ քիչ բան և հասկա-նում: Յես նրան սրտամեցի, վրդ յերեք չաբաթվա ըն-թացքում մի դեպատին տարածություն ենք ցամա-քացրել: Նա ուրախացավ, գովեց մեզ: Յես մտքումս ծիծաղում ե յի, բայց նա հանկարծ սկսեց մանր - մունր հարցեր տալ, մեկ և յի թե՛ «բայց ոչում հարկա-վոր ե ձեր հաշվետվությունը լսել»: Յես հանկարծա-կին յեկա նրա աչք մտքից: Նա ձեռքս բարեկամաբար անդմեղով, զնայ... Ե՛ր, կանդեցրու, տրանից դեմք մենք վրդով կըմանք, — կառապանի մեջքից քաշելով ստաց Սարգսյանը:

Սարգսյանն իջավ և դառնալով վառասպանին, հրամայեց.

— Կարող ես գնալ, աղաւ ես:

Ինչ հետո Սարգսյանի սենյակից լավում եր մի խոստ ու անդուրեկան ճախ, վրդը ինչ-պի տխուր յերբ եր մոմաւ:

Ա՛խ պարտեղ, դու իմ պարտեղ

Պարտեղ կանաչ ու վարթամ,

Ինչու մաղ ես ծաղկում աղբախ

Տերեւները բացում քո թաւ...

...

Այս դեպքից յերկու ուր հետո ծովախորշ յե-

Կառվ ինքը — Զատոնսկին: Նրան առաջնորդում էր
մի պատանի:

— Կարն յուշա, սա վր^ո ի վրոշոցն է:

Տղանք ուրախուով թշնամբ պատրաստված են :

— Այս վողդոցի ծախքի հին տները արդեն քանդակ-
յի՞նք, հա՛: Ինչքա՞նչ չուտ վոխախա՛մ ե կ'անո՞ւրք :

Դիւն Հետո նա զգաց նախթիւ, դադիւ հոռո՝ հիշեց , վոր աշգրիխի հոռո եր զգում, յերբ անցնում եր ծովափի մոտ դանկող նախթիւ լճի, դադիւ խողովակների մոտով: Այժմ նա ավանտում եր, վոր առողջ ժամանակ չէր ուսումնասիրել յուրաքանչյուր քարը, շրջապատում ընկած յուրաքանչյուր իրը: Նա իր ուղեկցիւ հետ առաջ չարժուց և իմանեց ծովախորշի նախկին ավին, հետո մտքում ինչպիսի հաշիւներ արեց:

Ծովը սրազուտմ էր ջրինջ հարկելու պէս : Ողք հըստակ էր : Շրջապատում ամենուրեք չափաւորած յեռու գետ էր տիրում : Վերջին տարիներէ ընթացքում այս քաղաքը բազմաթիւ անկյուններու մարդ թափում ծովալուն շինարարական աշխատանքներ էին դնում : Յերթեմնի Կեղտոտ, ավաղի, ծխի ու մաղունթի մէջ կորած փողոցներն ու նրբափողոցները մի կտամբոտ ձեռքով մաքրվում ու հարգարվում էին : Չորացման աշխատանքները բացի, մի քանի տասնյակ քաղ տարածութեան վրա, ծովալին շինանյութեր էին կուտակում : ինչո՞ւն էին այն մասին, վոր ծովի ամբողջ ամառ մեկը մտադար տարիներին ձգելու յեն մերձարեւադարձ յին և դեկտեմբեր բուսերի հրաշայի պուրակներ :

Արեւաբանդէր Միլիարդովիչին լսելի չէր միտն
չըջալարտի ազմուելը: Նրա հոգու աչքերն Ժիւն միտն

տեսնում ասին, ինչ կատարվում էր իր չորս բոլորը։ Տարիներ շարունակ իր փայփայած լավագույն հույսերը՝ ստեղծագործական աշխատանքի խիզախ թուխջներին մատին՝ արավուր շոշափելի լրականություն չունեին դառնում։ Յեւ ինչ քանակ էր ու գրում վերաշինվող քաղաքի մեծ սրտի լիարյուն բարախումները։ Մոտիկից անցնող ավտոմեքի սուղոցները, շարափուրյակի շտապող բանվոր յերթասարդության վառվռուն յերգերը, շինարարության շինարար, աշխատողները, կյանքի զեղեցիկ հարմարեղանքները ինչպես հարմարեղանքի շտապող խորքից փոխվողության նորանոր պոթիվումներ էլին լրում։ Աշխատելու, անդադար աշխատելու անխոնջ ու անդադար ցանկությունը յերթում էր նրա սրբան յուրաքանչյուր կաթիլին մեջ։ Յեւ ինչ քանակ էր՝ աշխատել։ Ձառոնակու ծախսորդ գալու մասին որոշին իմացալ Արամ՝ Սահարովիչը։ Նա շտապ յեկավ, բարեկեցիկ ու սրտառում էր, թե ինչ կատար Ձառոնակին։

— Ի՞նչ է, ուղրո՞ւմ եք աշխատե՞լ, Արեւբասնդւր Մի-
խայրովիչ, — մի ներքին սարսափով հարցրեց Արամ
Սահակովիչը։ Նա ամէկի ստեղծաց, յիշուր տեսնով
Զատոնակու բաց աչքերը։ «Ո՞վ ասաց, Վոր նա կուշր
է», — ինքն իրեն հարցրեց Արամ Սահակովիչը։

— Իհարկե, իհարկե, — Ալբամ Սահակովիչի հար-
ցին պատասխանելով, Ջատոնեակին ուսկնտի ծայրը
տվեց փոքրիկ տղային. — Վաճառ, մեքցրու ուսկնտի
ծայրը, մտայիր, տե՛ղնե՛ք ինչքան մե ջամբապցրել :

Պատանիս լեբցրեց մետադե ժողովակնի, ճարնն
ու թոխոյով առաջ շարժւից :

— Հասա՞ր, Վանյուշա:

— Այո՛:

— Այսպես, մե՛կ:

— Առաջ գնա, այդ ինչո՞ւ դեպի աջ մտ գնում,
հասա՞ր:

— Յերկու՛:

Պատանին չափելուց հետո սարսուռ մը, միջին Չատոնակին կհասնի իրեն և յերբ նա հասնում մը, թողնում էր իր տեղը, առաջ շարժվում: Արամ Սահակովիչը, վոր ակնապիշ դիտում էր այդ աշխատանքը, չգիտեր ինչ անի, ուր գնա: Նա հիմար դրու-
թյան մեջ էր: «Աւրեմն մեզ խաբեցին, ուրեմն նա նորից մտալ ծովախորշը, ինչո՞ւ յեն ասում, թե կույր է»: Նույնիսկ այն պահին, յերբ վորքիկ տը-
ղան դեպի աջ ծախեց, Չատոնակին գլուխը բարձրաց-
նելով առաջ նայեց, նկատողութիւն արեց: Հանկար-
ծակի յեկած, հուսախաբւած Արամ Սահակովիչը
ցանկացաւ հեռանալ, սակայն տեղից չարժեք չէր
կարողանում: Ի՞նչ է լինելու մեքջը:

— Առաջ շարժվիր, Վանյուշա, — նորից կանչեց
Չատոնակին:

— Եւ տեղ չկա, ծովն է:

— Ինչպե՞ս թե տեղ չկա, առաջ շարժվիր:

Վանյան ծիծաղեց. «ա՛յ քեզ դարմանալի մարդ,
կարծես չգիտես, վոր ծովում առաջ գնալ չի վարելի»:

— Սպասիր, հետ յեկ. ի՞նչ է, ընդամենը հիտուն
մե՞տք և չորացւել:

Այդ պահին մոտեցաւ Արամ Սահակովիչը և ամ-
բողջովին ուշադրութիւն դառած լսեց նրանց խո-
սակցութիւնը:

— Ապա մի տեսնենք դեպի աջ ինչքան և ցամա-
քացվել: Մեկ, յերկու... տասներկու... Սպասիր,
սպասիր, այս ուղղութիւնը ինձ հա՞տ էս քարշ տա-
լու:

— Դեռ հատ կա, քեռի Ալեքսանդր...

— Ինչքա՞ն կլինի, մեկ, յերկու մե՞տրոս, թե՞
սպիւրի:

Փոքրիկն ըստ յերեկութիւն իր կյանքում առա-
ջին անգամն էր տարածութիւնն աչքի չափով վորո-
շում, ուստի դժարացաւ:

— Չգիտեմ:

Վանյուշայի միամիտ պատասխանը Չատոնակուն
ջղայնացրեց: Նա ավելի քան ձգվեց և ցանկանում
էր ինչ-վոր բան ասել: Արամ Սահակովիչն այստեղ
խոսակցութիւնը խանգարեց:

— Այս ուղղութիւնը ցամաքացվել է ընդամենը
մեկ ու վեց դեպատիւն:

— Այո՞: Լավ, լավ, յետե՛ր չեմ սխալվում, մենք
հյուսիս արեւելյան կողմը չափեցինք:

— Այո՛, հյուսիս-արեւելյան, — հեղութիւնը պա-
տասխանեց Արամ Սահակովիչը:

— Այն ժամանակ սա ինչո՞ւ հակառակն է ստաց-
վում: Ձե՞ վոր ծովախորշի հարաւ-արեւելյան կողմը
սրեաք և ցամաքացվիր:

Այս հարցն Արամ Սահակովիչին կարծես վերջնա-
կանապես դամեց իր տեղում: Նա ամեն ինչի սպա-
սում էր, սակայն վնչ այդ հարցին: Նա նույնիսկ
մտքում ծիծաղեց Չատոնակուն վրա: Ծիծաղում էր
վոր այնպես միամիտ, ինչպես Վանյուշան: Ծիծա-
ղում էր մի՞տ, թուե՞տ ծիծաղով: Յերկու ուր առաջ

Սարգսարյանի հետ միասին նրանք յեկեկ ելին այն համոզմանը, վոր Զատոնեանին այլևս անելիք չուներ։ Զե՞ մոր նա ներկայումս այլ մարդ և դարձել։ Նախ՝ նրան այլևս բացակայում է մարդկային ամենանուրբ, ամենաթանկագին դրամայականը՝ տեսողությունը։ «Յե՛ս Դ՛մ է յեղեկ դրա պատճառը—ասել էր Սարգսարյանը—հիշարկե, այն մարդիկ, վորոնց ձեռքին նա դառնել է։ Յե՛րևի մինչև կյանքի վերջ նա չի մոռանա այդ առանձանքները։ Նրա ատամները առկ ըստ յերկմոթին այժմ այնքան թույն է կռատակվել, վորքան չեն ունենա անմարդաբնակ անասնաբանների թունավոր ուժերը։ Յե՛ս բավական է, վորպեսզի նա մեկին խաթթելու հնարավորություն ունենա... Ո՛ր, ինչքան խորը կլինի նրա թողած վերքը... Իսկ դրանից հետո կդա՞, արդյոք, աշխատելու...»։

Այսպես եր մտածում նաև Արամ Սահակովիչը։ Բայց այսօր նա փառարկած փաստի առաջ մը կանդնած։ Այսօր նա յեկեկ է և առաջին հերթին ցանկանում եր իմանալ այն, ինչ ամենից ամենի անցանկալի յե։ Ի՞նչ պատասխանի։ Սակայն Զատոնեանին համառում եր։

— Ինչպե՞ս մտադրում, չե՞ վոր ցամաքացումը պետք է շարունակվեր հարավ — արևելյան ուղղությամբ։

— Մի՞թե միևնույն չե։

— Ի՞նչ հիմար պատասխան։ Ի՞նչ է, Մարտից նո՞ր եք իջել, չգիտե՞ք, վոր հյուսիս-արևելյան կողմի շերտերը ջրաբեր են։ Մի՞թե փորձնակա՞ն Ռ՞ 2 հորը ձեզ դասեր չալեց։

— Յե՛թե չեմ սխալվում, դա հենց ձե՛ր, Ալեքսանդր Միխայլովիչ, հաստատած ուղղությունն է։

— Ի՞նչ։

— Այո՛, ձե՛ր։

— Ստույգ եք, յես արդարև ուղղությունը յերբեք վոչ մի տեղ ցույց չեմ տվել։

Ալեքսանդր Միխայլովիչը սկսեց ավելի արագ դես ու դեն նայել։ Նա վարժեալ փնտռում մը մի ուրիշ մարդու, վորպեսզի նրան դիմի։

— Դրա համար փառարկե՛ք մե՛ր, — ատամները միջից նենդորեն բացականչեց Արամ Սահակովիչը։ Այս պատասխանից Զատոնեանին ավելի բորբոքվեց, ձեռքի փայտը բարձրացնելով, ասաց։

— Վո՛չ մի փաստարկով։ Յես միայն տեսողությունից եմ դիմել, իսկ հիշողությունս դեռ չառլավ է։ Յես ինձ վրա չեմ վերցնում այս հանցադրածության պատասխանատվությունը։ Դեմք, վանդուչա, դեմք, մինչև այս բանը չարդավի, յես այստեղ այլևս վոտք չեմ դնի։

Արամ Սահակովիչը գեպքի նման լնթացքի չէր սպասում։ Նրա դեմքն ավաղի գույն առացավ։

— Ալեքսանդր Միխայլովիչ, մի՞թե ձեռք համար միևնույն չե։

— Ո՞վ ասաց, վոր ինձ համար միջինույնն է։ Յես յերբեք թույլ չեմ տա, վոր իմ հասցեյին այդպիսի խոսքեր առեն։ Միևնույնը, միևնույնը։ Սրիկաներ են նրանք, վորոնք իմ մասին այդպիսի կարծիք ունեն։

— Հի՛մ, բայց չե վոր ձեռք մասին այնտեղ ել այդպիսի կարծիք յեն։

— Վորտե՞ր:

— Զեկայում:

— Ստում եք, ստում եք: Ինձ հնարավորություն են տվել աշխատելու, ինձ հանձնարարել են ծովախորշի ցամաքացումը: Իսկ դուք... Զեկի վայրն ողում պտտելով նա շուտ յեկավ:—Գնանք, Վանյուշա:

Զեկը վորքիկ տղայի ուսին դրած՝ Զատոնակին հեռացավ: Զարից դուրս ջրայնառարուց նրա ճակատից քրտնքի կաթիլները մեկիկ - մեկիկ գլորվում էին, հասնում թափ ունքերին: Վորքերի տակ ստես կրակ եր վառված: Նա ակսեց ամենի աբազ չնչել:

Այդպես էլ Զատոնակին հեռացավ ծովախորշից:

Արամ Սահակովիչը քիչ հետո գլխիկուր վազեց Սարդարյանի մոտ: Հարկավոր եր խորհրդակցել, խմանալ իր վերաբերմունքի զնահաստակները:

— Դու դիժը բորբորովին փչացրել ես: Զգիտելիւ ինչպես պատասխանել, գոնե չխտե՞լիւ, — բարկացավ Սարդարյանը: Նա ձեռքով սեղանին խիեց, վեր թըռավ, սրտեց քայլել, թքեց հատակին, մազերը քրքրեց:

Արամ Սահակովիչը մեղավորի պես կանգնել եր ու ջեր ուզում ալբես վորևե խոսք առել, լսվ դգալով, վոր դրանով Սարդարյանին ավելի վրորբորքի:

— Մարդկանց հետ խոսելու յեղանակը պետք ե խմանալ: Միշտ ջե, վոր թշնամուն բացահայտ քարկտծելով կարեղի յե նորան պարտության մատնել: Հաճախ փաղաքանքները, հաճոյախոտությունն ու

ջերմ համբույրը կարող են փոխարինվել թշնամու ճախարին արձակված թեթ դնդակներին:

— Յես ալք դիտեմ, կրոնում ալքպիսի մի դեպքի մասին պատմվում ե, — անհույս, բայց չարանենոյ ծիծաղը զեմքին, պատասխանեց Արամ Սահակովիչը:

— Ահա', ամենի լավ, վոր կրոնը վարդացել ես: Նշանակում ե՝ թշնամու հետ տարբեր ձևով կարելի յե պայքարել: Դու մեծ մարդ ես, մարերիդ մեջ ճերմակներ կան, բայց երի ալքալիսի տարբական բաներն անհրաժեշտ ե լինում Դոմոսիցնել: Մինչ դեռ կյանքն ինքը մեծ դարոց ե, պետք ե սովորել: Այո', կյանքը, յեթե ուզում ես ճիշտն իմանալ, չախմատային խաղ ե, կարողացար ճկուն շարժվել, նախառնանել հակառակորդդ հախանական շարժումները՝ կհաղթես:

Սարդարյանը մի քիչ հանդարտեց: Նրա ունքերն իջան, փակեցին առանց ախ ել մանր ու խորն բնկած աչքերը: Ասա մի պահ մտածելուց հետո նա վրա բերեց.

— Ինչպե՞ս հասկանալ Զատոնակու ալք վերաբերմունքը: Նա կորցրել ե ախ, ինչ կյանքից հետո առնանալովն ե մարդու համար ե երի շարունակում ե իր հին դիժը... Անհրաժեշտ ե նրա հետ խոսել:

— Ինձ ել թվում ե, վոր լսվ կլինել:

— Բայց զժվար ե նրան ստանձին տեղ տեսնելը:

— Կկանչենք այստեղ:

— Ալքալիսի գործի համար նրա մոտ պետք ե դնալ: Բայց ինչպե՞ս դնալ, նա անշուշտ լսած կլինի, վոր յես իրեն վերավորել եմ:

— Հազիվ թե ստանա լինեն: Ո՞ր պետք ես ասել:
— Իսկ յեթե լսած լինե՞ր...

Արամ Սահակովիչն ուսելը վեր քաշեց: Սարգսրյանն Արամ Սահակովիչին մի կողմ քաշելով ասաց. — Ինձ թվում է, պետք մեկնք չարեւք է նորա հետեւից յերկար քարշ դանք: Չառոնեւիւ հետ կարելի չէ յերկու լեզվով խոսել: Մեկ լեզուն, հակառակ դեպքում ահա և մյուսը. և նա մոխրագույն բաճկոնակի տակից ցույց տալեց արտաճանակի փողոյ: Բայց... արի սրտը խոտենք...

Սարգսրյանը ձայնը ավելի ցածրացրեց յեւ համարյա չլսելով ավելացրեց.

— Յես կզնամ նրա մոտ, միայն մի քիչ թույն ե հարկավոր:

— Ի՞նչ, — ասլչած հարցրեց Արամ Սահակովիչը:

— Նա կո՞ւլը է, չէ:

— Այո՛:

— Բոլորովին:

— Բոլորովին:

— Ուրեմն մի քիչ թույն ե հարկավոր, թույն, վեր խոկույն ներդրո՞ւնելու ուժ ունենա... Կիրքձե՞մ համոզել, իսկ յեթե չհամոզվեց...

Սարգսրյանը վերջել վեր Չառոնեւիւն տախել, վարկադրի նա ընտրություն կատարի — կամ դաժանություն, կամ մահ: Այլ ուղի չի կարող լինել: Ինչպես բարձրամյա մորֆինիստն իր կյանքը յերկարացնելու համար որսովոր տալի ու ավելի մեծացնում է դոզան, այնպես էլ Սարգսրյանը, վերջապես, սպառնալ էր դրում, հնայած թանդ դնով, բայց յեւ անարես համակ դրան, դուցե և Կհաջողվի կենսաւնության նոր իմունիտետ դանել: Յեւ

Սարգսրյանը և Արամ Սահակովիչն իրենց պարզ հաշիվ ելին առկիւ, վեր մահով կարելի չէ խոստալել դաժանությունից, բայց դաժանությամբ մահից յերբեք: Սակայն մի՞ր մահամեկըն և միջոցների ու նրանց քանակի մեջ խտրություն դնում:

Արամ Սահակովիչը վախենում էր, վեր այդ արջելությունն, ախուամենայնիւ, կարող է Կհեկտալի ջլինել և քանդել խճմլած Կիւլիլ:

Մտքերը կապարի ծանրությամբ ճնշում էին նորա գլուխը: Ականջների մեջ ինչ-մի առախորժ ժխոր էր, ամբողջ մարմնով նա հենվել էր սեղանին, ամուր բռնել սեղանի անկյուններից մեկը, կարծես հենց այդ վայրկյանին նորա փոստերի տակից մի ահուկ շատու վան էր ապառնում, վերջ Կուլ էր տարու նորան, Կիւլիլ լույս չէր կողքերը շրկացած քարերի հարկանքների տակ, իսկ հեղձուձիգ դադը խեղդելու չէ նրան:

Հանկարծ հետախոսի դանդը դնաց: Սարգսրյանը անտարբեր վերցրեց հետախոսի փողը: Առաջին իսկ մոմենտից նորա դեմքի արտահայտությունը փոխվեց: Նա վտաք յեւայ, լսալիւղն ավելի սրնալ հարց սկանջներին: Սարգսրյանը հարկադար էր աջակու լարված լում: Նա պատասխանում էր հեղ, ընկճված ձայնով: Յուրաքանչյուր բառի վեր կեղծ հարատակության չեւտ էր դնում: Յեւ ժպտում էր մի տեսակ ծամում, անընտան ժպտով: Այն, ինչ գուրս էր դալիս նրա շրթերից, դեմքի արտահայտությանը բնայ ջեր համապատասխանում: Հետո, յերբ խոսք վերջացրեց, կախեց լսալիւղը և սորա շունչ քաշեց: Սովորաբար մարդիկ այդպես են անում, յերբ պատուվում են ծանր բեռան տակից, կամ հետո տեղ վաղե-

լուց հետո կանգ առնում: Հետը խոսում եւր հանրա-
պետութեան նախթագին արդյունաբերութեան կոմի-
տեյի նախագահը:

— Դու հասկացա՞ր բանն ինչո՞ւմն և, — վերջապես
հարցրեց նա Արամ Սահակովիչին:

— Ամենեւի՛ն:

— Ամէլի լա՛վ, ամէլի լա՛վ: Թող յետ ել չլսեյի:
Ձատնակուն ծովախորշի ցամաքացմամբ աշխատանք-
ներէրի դեկտմար եմ նշանակել:

— Զի կարող պատահե՛լ:

— Արդեհ պատահե՛լ է: Վաշինգ, Վոշինգ, յետ ալ-
սոր, ուղղակի աշտոր նրա հետ բացեկաաց կխոսեմ:
Իսկ յետեւ չահամաճայնիւնց, այն Գամանտի հաշվեհալ-
դար վրինի, ծանր հաշվեհարդար: Միայն թե կու-
ղեյի Կատյայի յերեսը նորից չտեսնել: Նա ամեն
ինչ կարող է խառնել: Ինչեւեցե՛— Թքած, վորոշված և:

Քիչ հետո Սարգսյանը դուրս յեկավ և քնաց
դեպի նախթահորերը: Դնում և շրջապատին ուշա-
դրութեամբ չեւ դարձնում: Ահա սունկի ձև ունե-
ցող նախթամբարից յերկաթե ժանդոտած խողովակով
ջուրը թափվում և լերի գետնին, փոքրիկ առվակ
կազմած անաղմակ գնում, խառնվում լճակին: Մի
քանի քայլ հեռու խողովակով դարչնագույն նախթը
փոխարարով լցվում և ամբարի մեջ, վորակսով արհես-
տից մղվի անկաճն նախթամբարը, այնտեղից ել՝ ո՞վ
գիտե ուր: Ամբարում նախթի փրփուրն որորվում
էր, յերբեմն մի տեղից ճեղքվում, ասլա փրփուրի
նոր քուլաները կրկին ծածկում են ճեղքն ու փքվում
ամենի: Այդ փրփրին նախքան մարդու և՛ սատաներն
են միմյանց սղմվում, և՛ մատները մի բան շոչա-

փելու ցանկութեանից կծկվում: Ինչքա՛ն դուրեկան
է այդ հեղուկը, վորով այնքան հարուստ է ծովա-
խորշը: Մի ուրիշ կողմում Ժելոնկան յերկրի ընդեր-
քից դուրս դալով, աղմկալի արտաշնչում էր, սակայն
նրա յերկաթե թոքերից ողի փոխարեն դուրս եր
ժայթքում սև նախթը: Նախթը ծփում է, աղմուկով
չորա կողմը ցրվում, բայց յերկաթե անոթ-
ների կողերը սղմում են նրան, հրում դե-
պի վեներոնական հոսանքը: Ժելոնկան հա-
նաչելով, նորից դեպի յերկրի խորքն է գնում:
Նրա հետեւից լսվում ևն յերկաթի դեղնցներ, չըն-
կոցներ յեւ ինչքան խոր—այնքան—աղմկի խուլ:
Մի ուրիշ հորի մոտ նախկին նախթապահետից թափվող
ջուրը հետը յերկաթի ժանդե բերել, գետնին քսել ու
աշխարհս ներկել, փոր լսվադույն ներկարարների նա-
խանձը կշարժի: Այնտեղ, ուր ջուրը թափվում է,
գետնինը ներկված է դարչնագույն և ծծմբագույն
խառնուրդով: Զրի խողովակի կողքով ձգվում է մեկ
ուրիշը՝ վրիսով չափ գետնին խրված: Յերկար ձգված
այդ խողովակը մեկ րոպորովին ծածկվում էր հողի
մեջ, մեկ վեր բարձրանում ու վերջում միանում մի
ուրիշ խողովակի:

Ամեն ինչ, ամեն առարկա ու իր՝ անելիք ունի:
Մեկը սակայն անընդհատ վերելքներից ու վարեջներ-
ից մաշվում է, փչանում, այն փոխարինում... են նո-
րով, մի ալ իր կտորվում է ուժեղ հարվածից կամ
զերմադրութեանից: Նախթը յերբեմն լուռ ու հեղ հո-
սանքով առաջ է քաշում, յերբեմն ամհհի աղմուկով
պատում հողի կուրծքը և ահադին ուժով բարձրա-

նում վեր, ասա ողում ցրվելով՝ վերադառնում գետին մայր հողը:

Ո՞ւր ե գնում յերկրաբանական բյուրոյի վա-
րիչ Սարգսրյանը: Ահա, վերջնաբես, նա վաճառում է:
Նա գեթ է առնում խորանարդի ձևով մեկը մյուսի վրա
դարձված մի քանի սյուները: Այդ սյուները հիշեց-
նում եյին տարիներ առաջ այստեղ յերկնասլաց բուր-
դը, վորը տակաջն աշտմ չկա: Նրանց մի հիշատակ է
մնացել՝ սյուներն տակ դնելով նավթի ու կախցիկի
ինչ-մոր խառնուրդ: Սարգսրյանը յերկար նայեց աչք
հորին, վորը նրա մեջ հին հիշողություններն եր վե-
րաբերեցանում: Այդ հիշողություններն սխալեց-
րին նրան: Նա դիմելով հետ դարձավ: Կարծես յեկեկ
եր հրաժեշտ տալու հին հողամասի նավթահորերին,
խառնիխուռն ընկած, ժանդոտված, վաղուց դործա-
ծությունից դուրս մնացած ժելոնկաներին, գոնապիսի,
պղտոր ջրերին:

XIV

Արամ Սահակովիչը չտեսնված հուրմուռքի ու
իրարանցման մեջ եր: Տանը նրան մոտեցավ փոքրիկ
սղան և ներքին շրթունքը կախելով, դանդաղաց:

— Հայրիկ, կատուներ մեղք չի՞:

Հայրը փողուն չհատկացավ:

— Ի՞նչ կատու:

Մինչ փոքրիկը կրացատուրեր իր միտքը, մայրը
սենյակից փողուն սաստելով, կանչեց:

— Սուրիկ, արի ձեռքերդ լվա: Շուտ, շուտ, քիչ
խոսի:

Սուրիկը ցանկացավ միտքը պարզել, բայց մայրը
նորից կանչեց:

— Սուրիկ...

Սուրիկը վաղեց մոր մոտ և ձեռքերը լվանալուց
հետո մոր հետ յետ յեկավ:

— Կեղտոտի մեկը, փողոցումն ել կեղտոտ բաներ
ջկա, փոր ձեռք չտա:

Բայց Արամ Սահակովիչը կնոջ խոսքերին ուշա-
դուրս չդարձնելով, փողուն հարցրեց:

— Ի՞նչ կատու յե, Սուրիկ:

Սուրիկը փոխադրեց մայրը կրտսերանքով պա-
տասխանեց:

— Առ ե՛, դուրը քեզ տանի, գետ խոտում ել ե:
Եսոր տանը նստած եմ, մեկ էլ տեսնեմ փողոցում
սղմուկ բարձրացավ: Դուրս դամ և ի՞նչ տեսնեմ՝ ես
վոչ մի թարածը բռնեյ մեկը հարեան Սաքսի
սղին, ծեծում ե: Ծեծում ե, ինչպե՛ս մեծում: Նա
յեկ նրան ե խփում: Վաղում եմ ետեկ՝ «Ի՞նչ և պա-
տահեկ»:

— Շատ լավ եմ անում, խի կատվին սպանում ե,
— մեջ մտալ Սուրիկը:

— Լսի՛ր, փեղբու հացը կեր, — նորից՝ սաստեց
մայրը: — Հա, հարցնում եմ՝ «Ի՞նչ մե պատահեկ»՝ մեկ
ել տեսնեմ տա, փոր մինչև վրա դնալ քաջ հերոս եր
դառել, տիկեյ լալ: Արցունքներ է, փոր խախտում է:
Խոսացնում եմ, մի խոսք չի կարողանում տակ, հե-
կեկում է: Վերջի վերջո խմանում եմ, փոր Սաքսի

տղան սրա ներկայութեամբ մի կատու յետ սպանել: Սա
յեւ բարկացել է:

— Բա մեղք չի՞, — նորից մեջ մտաւ Սուրիկը:

— Իսկ Սաքոյի տղան մեղք չի՞, փոր դու ծեծում
ես:

— Բա ինքը կատարին սպանել է:

— Իսկ յեթե քեզ սպանե՞ր, — հարցունց հայրը յեւ
նայեց վորդու ուրիշ աչքերի մեջ: Սուրիկը քիչ մտա-
ծեց:

— Են ժամանակ Աշոտին էլ, իր հայրիկին էլ, իր
մայրիկին էլ բանտ կնասեցնէին: Թող սպանի:

Սուրիկն այլևս վրէժն չստաց: Նա բորչչի մանի-
շակագույն ջրալի հյութի դղալով խառնում էր, ճա-
կնողները մի կողմ համարում, կարտոֆիլը ու միտը
մյուս կողմ: Բորչչի անուշարուսքը գոլորշին ասիտեցից
անջատվելով դեպի վեր եր բարձրանում: Սուրիկը
գլուխը բարձրացնում էր և հետադուրդի պես լըրջ-
միտ նայում գոլորշու ընթացքին: Մայրը, վոր աշխ-
տեղի տրամադրված էր վորդուն վշտառեցնու, նորից
խրատակաւ տոնով ասաց.

— Իսկ յեթե Աշոտի աչքին վրէժն լի՞ր՝ թափելը,
ականջատակին խօնելը՝ մեռնել, հետո դային հայրի-
կիդ տանեցին քանտարեցին, ի՞նչ կամեցիր:

Սուրիկը խորամանկորեն ժպտաց: Նա գլուխը
ծռելով, աջ ակիր վորդումութուն հայցողի պես առաջ
մեկնեց.

— Յես էլ այն ժամանակ վորդումութունը կիմալու-
րեցի, կատեցի՝ «քեռի, այդտա մի կոպեկ տվե՛ր խեղ-
ճիս, անթի յեմ, մի կոպեկ տվե՛ք...»:

Մայրը թափով խօսեց Սուրիկի ձեռքին:

— Լուի՛ր, անպիտան:

Սուրիկն աչքի մի անկյունով նայեց նորը, ժպտ-
տաց: Արամ Սահակովիչը, վոր միշտ էլ սիրում էր
սրամիտ վորդուն, նրա կատակները, վոչ մի բառ
չստաց: Նա ճաշը կիսատ թողեց, վեր կացավ տեղից,
մաքում կրկնելով վորդու վերջին բառերը՝ «անթի
յեմ, մի կոպեկ տվե՛ք...»: Սուրիկը կատակ և անոամ,
խակ յեթե հանկարծ աշխատեց թեկուզ հենց
վաղը: Ո՞վ է իմանում, ինչ կեսա վշարածի Սարգալ-
յանը: Հանկարծ դուրծը վրացովի, դատ վրինի: Դատի
ժամանակ Սարգարյանն անշուշտ կասի. — «Ահա թույ-
նը նա մատուցեց...»: Ինչո՞ւ, հանուն ինչի՞ ինքը
պետք է տանջանքներ, պրկանքներ վրի: Մի՞թե այլ
կեսա խնդիրը չէր կարելի վճռել: Թունաւորել մի
մարդու, վորի վրանքի վեսն այլևս չկա, վորը, յեթե
անգամ վտանգավոր էր, ապա թունաւոր լի՞ր պես
աստամհան էր արել: Ինչո՞ւ նրան թունաւորել,
յիտը նա ևս ուրիշների պես ապրելու իրաւունք ունի:
Յեմ հետո, վրէժիդ և հարկավոր, ի՞նչ կարող է սալ
նրա մահը»:

Արամ Սահակովիչն այս ճշող մտքերի տակ
մտաւ խոհանոց, դուրս յեկավ, բացեց սրտուհանը,
փակեց: Նրան թվում էր, թե սառն ողը հագեցած
և վրած ծաղիկ, նեխած ձիի հոտով: Սիրտը խառ-
նում էր, գլուխը ցավում:

Թող Սարգարյանն իրեն մեղադրի համարումների
դժման մեջ, թող: Չէ վոր այդ դեպքում չի քաջայի
իր ընտանիքը... «Ո՛ր, սարսափելի յե...», — ինքն իրեն
ասաց նա և տեղից շտապ դուրս յեկավ: «Վոչ, վոչ,
չպետք է թողնել, վորսքեպի Սարգարյանը թունաւոր-

կհաղցնի իր կոկորդին և իր մահվան վերջին հառա-
չանքը ևս կլավի աշնտեղ, վաթսեղ իր հարազատ մոր
վերջին ճիչը հնչեց... Բայց ինչո՞ւ յեն դողում իր
ձեռքերը, մի՞թե նա գեղադասում և վրանքը...

Շնամծի պես նա հայացքը տան մի վրից մյուսն
եր փոխադրում։ Նրա աչքերին յերեւում և յին կանաչ,
կարմիր, դեղին կայծեր, վորոնք ընկնող աստղի ա-
րարությամբ սենյակի մի ծայրից մյուսն ելին թլու-
չում, միմյանց խառնում, ստեղծում չտեսնված քա-
ռս։ Մի րոպե Լիզային թվաց, թե ինքն անհատակ
սեղումների մեջ և ընկել և հրեշավոր արարությամբ
գլորվում և ներքև, իսկ չուրջն սովոր ինչ պարտա-
վում և։ Այդ պահին նա թոկի ստորին ծայրի ողավը
ցանկացավ հաղցնել վրին, սակայն ծախաց...

— Լիզա՛, Լիզա՛, — կանչեց մի ձայն, միաժամա-
նակ ուժեղ թախահարեց դուռը և համարյա
բռնեցքի հարվածով ջարդեց դռան ապակիներից մե-
կը։ Ապակու վտորտանքներն ազմկով հատակին ցրիվ
յեկան։ Լիզան թողեց թոկն ու թուլացած ընկավ։

— Լիզա՛, Լիզա՛, — նորից լսեց ձայնը։

Հանցադործության մեջ բռնված մարդու պես
Լիզան դողում եր։ Հայելի նա կարողացավ շարժվել
դեպի դուռը։

Հեկարով ներս մտավ Կատյան, գրկեց ընկերու-
հուն։

— Դու գո՞վե՞լ ես, դու հիմարացե՞լ ես... Ի՞նչ ես
անում, մի՞թե կարելի չե այդպիսի բան անել։

Պատասխանի փոխարեն Լիզան սկսեց հեկեկալ։
Չայնը նրա կոկորդում խեղդվում եր, մարմինը

ցնցվում։ Նորից նրա աչքերից սկսեցին արցունքի
կաթիլներ թափվել...

Կատյան գրկելով ընկերուհու գլուխը, փնքը ևս
սկսեց լալ։ Լալիս եր և շոյում Լիզային։

— Դու գո՞վե՞լ ես, մի՞թե ձանձրացել ես կյան-
քից... Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ յես այդպիսի հիմար քայլ
անում։

Պատասխանի տեղ Լիզան շարունակում եր հեկե-
կալ։

— Ի՞նչ անեմ։ Յես բուլի պես մտել եմ այս սեն-
յակը, մի բարեկամ չունեմ, վոր դուռս բանա, մի
հարազատ չունեմ, վոր ախիպանքի խոսք ասի։
Կարծես բոլորն ևլ գտնում են, վոր այս աշխարհում
յես ալելլորդ մարդ եմ, մի մարդ, վոր միայն
ապականում և իր չրմապատի ողբ, մի մարդ, վոր
վորեմե մեկին ողաավես լինել չի կարող։ Հիչո՞ւմ ես
մեր պատանեկուլթյան որերը։ Մենք այն ժամանակ
կյանքի և մահվան մասին չեյինք խորհում, այն ժա-
մանակ մենք անհող թռչուններ և յինք, ախպրիսի արա-
րածներ, վորոնք աշխարհում միայն անփութ թա-
րել գիտեն...

— Բավական և, բավական և, — չնչաց Կատյան։
Դու այնպես ես խոսում, այնպես արտասանում
այդ բառերը, կարծես դերը սերտած դերասանուհի
լինես։ Ինչի՞ յեն պեսք քո այդ փիլիսոփայություն-
ները կյանքի և մահվան մասին։ Ձի հարկավոր։ Մենք
յերկուսս ևլ վատ փիլիսոփայներ ենք։

Մենք քեզ հետ միասին մենք մեր հետ մնացած, հոգնած, չփոխված զինվորներ ենք: Բայց, հապառախնձ, մեր շուրջն ուրիշ բան և կատարվում, մարդիկ ինչ-մեր նոր կյանք են ստեղծում, ինչ-մեր նոր խոհեր են նրանց համակում... Իսկ դու, փոխանակ բաց աչքերովդ այդ կյանքին նայելու, մզիդ հաղցնում ևս մահվան ողակը:

Կատյան թաց աչքերը սրբելով նայեց իր շուրջը:

— Ինչքան փոխվել է լենյակիդ տեսքը, ամեն ինչ իրար և խառնվել:

— Ինչ անեմ, այս տենյակն ինձ համար դժոգք և դատել. աշտակ յուրաքանչյուր իր ինձ տալիս է թվում, դրանցից մեզ մեկին չեմ կարողանում հանգիստ սրտով մոտենալ, չարժեք, թափ տալ փոշին: Այ, իմ սրտում ել այս բոսքին աղբյուրի խառնաչվածություն և: Դու քիչ ել ու զարթոյր, աղբ բոլորը դադանների կերպարանք ստացած՝ Կքքջային ինձ վրա...

— Ո՛հ, թո՛ղ, այդ մատին մի խոսի, և ինչպես չես ամաչում: Յես քեզ հասկանում եմ, ծանր և հարազատ մոր դին տեսնել, քեզ շատ անհանգստացնում և նայել այն էյակը, մոր շուրջով յուր աշխարհ պետք և դա: Դու տանջվում ևս, պատկերացնելով այն փոքրիկ էյակին:

— Դա յեղ քիչ չէ, — աղբն անտարբեր պատասխանեց Լիդան:

— Այո՛, քեզ ամենից շատ աղբ և անհագստացնում: Բայց, մի՞թե դու չգիտես, մոր մեր որերում

աղբի կանանց կարեկցում են, ողնում յեղ մեզ թե անառակության սյունին դամում: Մի՞թե դու գրադես կին լինելով հանգրձ, չես կարող աշխատել և անհոգեղ քո հարազատ վարդուն: Թող նա հայր չունենա, բայց չե՞ մոր հետապալում ձեռք ևս բերում մի մարդու, քո հարազատի անասման տերը, նվիրվածությունը:

— Ե՛հ, թո՛ղ, ինչի՞ս և պետք: Յեթե յես խմանալի, մոր աղբի բոսքեր եմ աղբելու, նրա հետ վաղուց հաշիվներս կմաքրեյի:

— Սրբիկա՛, — ատամները միմյանց հսկելով, զգլանքով բացականչեց Կատյան, — յես կզնամ նրա մոտ յեղ ուղղակի խախտառակ կանեմ: Ո՛խ՛, սրբիկա՛, սրբիկա՛: Ինչպես նա խիղճ չունի, ինչպես նա չի ամաչում... Շտապեց մի ուրիշի հետ կապվելու: Հիմա յեղ աղբն լուրեր ևս պատվում, մոր այս մեկի հետ ել չի հաշտվում:

— Կինը մեղավոր չէ, — չնչաց Լիդան, — նրան ել և խարել, ասել, մոր իր անդրանիկ զգացմունքները նվիրում է նրան, նրա հետ առաջին անգամ կապում իր կյանքը:

— Յես կնոջ հետ դործ չունեմ: Նա յե ինձ հարկավոր, նրա հետ կխոսեմ, անհուշտ կխոսեմ: Դու կապասես, յես հետ կգամ, գիշերս կմնամ քեզ մոտ, կգամ, կպատեմ...

Կատյան թողեց ընկերուհուն, դուրս յեկավ, հաստ համոզված զինելով, մոր այս խճճված դրություն մեջ մորոչ պարզություն կբացնի: Նա ճանապարհին մտքում ձևավորվում էր իր խոսքերը, կծու կշտամբանքների համար հատուկ բառեր ընտրում:

Յեկրկրաբանական բյուրոյում ամենաբոյա միատեսակ, միապաղաղ աշխատանքի միջնորդութեան եւ տիրում: Ելի սեղաններէն շուրջը նստած աղամարդիկ և կանայք զանազան գծեր ելին քաշում, չչուկով միմյանց հետ խոսում: Կանանցից վոմանք շատ հաճախ աչքի տակով նայում ելին հարեմանուհիներն և, ըստ յերեւոյթիւն, նրանց նկատմամբ լրենց առաջելութունը տեսնելով, ասելի վրայում, զաղտաղուղի օեղիկուղի մեջ զրոյած հայելուն նայում:

Դռնով մտնողի ուշադրութիւնը զբաղում եր յեւրիտասարդ մի կնոջ չափից դուրս ներկած շրթունքները, յուզած թարթիչները, լաքած յեղունդները: Նա մի գլիժ եր քաշում, ապա խորամանկորեն նայում իրենից վոչ հեռու նստած, յեւրիտասարդութեան մայրամուտն ապրող մի աղամարդու:

Սեղաններէն շուրջը նստածներէն մեջ կային յեւ աշխարհիկները, վոլորնք խոր մտածմունքներէն մեջ ելին և անտարբեր դեպի իրենց շրջապատը:

Կատյան այդ սենյակով պետք և անցներ Սարգսարյանի մոտ: Սարգսարյանի մասին նա տեղեկացուով շրթունքները ներկած կնոջից:

— Նա աշատեղ ե, բայց չգիտեմ կընդունի՞, — ծրումըսելով պատասխանեց կինը և զնաց դեպի Սարգսարյանի կարբինետը: Դեռեւ Սարգսարյանի կարբինետին չհասած, նա հետ դառաւ:

— Իսկ յեթե հարցնի ձեր ազգանունը:

— Զատոնսկայա Կատյա:

Լաքված կնոջ «հըմ» արեց, ապա նորից շարժվեց դեպի Սարգսարյանի կարբինետը:

— Թող դա, — լալեց կիսաբաց դռն միջից:

Կատյան առաջ շարժվեց, իրա վրա զբաղելով զծաղրութիւններէն սենյակում աշխատողների զննող հայացքները:

— Բարեւ ձեզ, — հաղիվ նկատելի հեղնանքով վոջունեց Սարգսարյանը և նստելու համար տեղ ցուց տվեց: — Համեցեք, վաղուց ե, վոլ միմյանց չենք տեսել:

— Այնքան եւ վաղուց չե, բայց յես կուղիքի տնանձին խոսել, — պատասխանեց Կատյան, լաքած կնոջը նայելով:

— Խնդրեմ, խնդրեմ — ասաց կինը և քամու արտգութեամբ դուրս գնաց:

— Մեզ վոչ վոք չի խանդարի, կարող եք սկսել, — ասաց Սարգսարյանը:

Սարգսարյանն իրեն շատ աղատ եր զգում: Նրա խոսքի, ժպտի տակ թաքնւած եր մի չտեսնւած հետաքրքրութիւն: Փորձւած մարդը կարող եր նկատել, վոլ այդ դեմքն առում ե. «հետաքրքիր ե, թե ինչ կատի»: Բայց Սարգսարյանն աշխուժեցանքի չեւ շատ պում Կատյայի աջելութեան պատճառն լոմանալու: «Միկնույն ե, ասելու չե», — մտածում եր նա:

Կատյան հուրւած եր, չգիտեր ինչից սկսել, վոլ պետքի կարողանա սրտի մաղձը լիովին թափել:

— Լսում եմ, — տեսնելով, վոլ Կատյան իր խոսքը չի սկսում, ասաց Սարգսարյանը:

— Դուք սրիկա չեք, ուրիշ վոչինչ:

Կատյան խիտեց դռնատուխ: Նա զգաց, թե ինչ պես իր կրծքի տակ սիրտը կծկվում ե:

— Հայրս հովհաննիսիանէն չե, — հալատարա-
կշախից և առանց խոսքերի մնտեկու խոկոյն պատաս-
խանեց Սարգարյանը :

— Դուք ստորաբար հորս մասին եք ակնարկում .
յես իմ հոր մասին չեմ խոսում , հայրս ինքը կարգա-
բանա , ամեն ինչ կարգովի :

— Ձեր հայրը միայն գնդակահարութեան և ար-
ժանի և մոչ թե աղատութեան :

— Գարշելի՛ , յես հորս մասին չեմ խոսում , այդ
նպատակով չեմ յեկել և իդուր ես ինձ չիտթում ,
թույլ տուր , մոր յես խոսքս ասեմ , թույլ տուր . . .

Կատյան ջղաշնութունից կրծում ևր վերին չրթուն-
քը , մորակեցի չըլալի : Սարգարյանը միայն « Կարո-
ղանում ևր ցուցամասով սեղանին խիկ , ինչպես .
անում են ժողովների անուշադիր նախադասները :

— Ի՞նչ եք ուզում ինձնից :

— Ձեզնից մոչինչ չունեմ ինդրեկու , յես յեկել
եմ հայրենեկու միայն այն , ինչ աշուղ յես տեսել եմ ,
ինչ տակն ու վրա յե արել իմ ամբողջ եյութունը :

— Բոլոր կանայք ել նրբակաղմ են և նրանց եյու-
թունը տակն ու վրա անելը , ինչպես դուք եք ասում ,
գժվար չե , խնդրեմ , ասացեք :

— Յեմ դուք համարձակում եք կատակե՞լ :

— Առանց կատակի , լսում եմ :

— Յես վարմանում եմ , թե ինչպե՞ս կարելի յե
այդքան ստանալու լսել այն , ինչ պետք և ասեմ ,
ինչ համարյա ասել եմ :

— Դուք միայն ինձ հայհոյել եք և ուրիշ մոչինչ :

— Վո՛չ , յես ճշմարտութեանն եմ ասել , իսկ ճըշ-
մարտութեանը հայհոյանք չե :

— Ուրիշ ի՞նչ խոսքով յես կարող եմ մորակել ձեր
վերաբերմունքը դեպի այն խեղճ աղջիկը : Նրան ան-
գամարուճ՝ եք դարձրել , մտրել սենյակում , կտրել
աշխարհից :

— Յեքքեք արդարիս ցանկութեան չեմ ունեցել :

— Դուցե ամէլի վտա ցանկութեան ևք ունեցել ,
յես այդ չգիտեմ . . .

Սարգարյանն աշտուղ ալլես համբերել չկարո-
ղացաւ :

— Դուք , ամէլի լալ և , ասացեք , թե ի՞նչ ևք ցան-
կանում , ո՞վ և թույլ տալիս խցիկերու ձեր դուխն այն-
տեղ , ուր հարկաւոր չե : Ի՞նչ միջնորդութեան չե այս ,
յես չեմ հաւանում . . . Յես ալլես չեմ ցանկանում լսել
ձեզ :

— Բոլորովին ել հարկաւոր չե , յես իմ ցանկա-
ցածն ասացի : Արածի համար դուք պատասխան կտաք
դատարանում , դատարանը կարարի , թե ինչպիսի
ստորութեան և ձեր արածը : Յես վերջացրի : Իսկ
յեթե ձեզ մոտ մնացել և խղճի գեթ մի ջնջին հուլի ,
ապա մտածեցեք ձեր արածի մասին . . .

Կատյան դեմքն այնպես եր ծածուկ , ինչպես ծըռ-
մըլում և մարդկանց դեմքը , յերբ նրանք մորեկ
բանից զգում են : Նա մատներով ծաղկերով սորորում
ևր Սարգարյանի գրասեղանին մոտ՝ կաթուրս թղթի
ծաղրը , աստամները միմյանց տեղմում :

Կատյան վարմանում եր , մոր իր կոպիտ , սոսո-
րացնող խոսքերը Սարգարյանին հալատարակութեան
նից չեն հաճում : Կարծես այդ մարդը հարցուր ան-
գամ լսել եր նույնաման խոսքեր , հարցուր անգամ

Կատյայի նման հաճախորդներին նույն սառնասրտութեամբ հանապարհ դրեւ: Վերջում, յետոյ Կատյան հիշեցրեց դատարանի մատին, Սարգարայանը չամաչելով հարցրեց.

— Ինչ ե, Լիզան ուզում ե դործը դատարան տալ:

— Վոչ թե Լիզան, այլ հասարակութունն ինքը ձեզ դատի կտա: Այսօր յես ախանառես եմ յեղել դարհուրելի տեսարանի: Նա ցանկանում եր կախվել: Մի քանի բոսքե յեմ, և նա վարող եր վերջ տալ իր կյանքին:

Ո՛ր, այդ պահին Կատյան ինչպե՞ս մրցանկանար կոխկրտել Սարգարայանին, այդ կարելին, այդ սողունին: Ինչո՞ւ ինքն այնքան ուժ չունի, ինչո՞ւ ինքը լիազորված դատավոր չե, վոր այդպիսիների դատն իր ձեռքով կատարի:

Կատյայի գնալուց հետո Սարգարայանը գլուխը յերկու ասիի մեջ առնելով, խորը մտածում եր՝ «Ինչով ե մեղավոր Լիզան, վոր յես նրան այդ ուրին հասցրի»: Իր հիշողութեան մեջ նա մի դեպք չեր գտնում, վորը վորեւե կերպ նսեմացնէր Լիզային: «Ի՞նչ ե արել», — ինքն իրեն հարց եր տալիս Սարգարայանը և Լիզային վարկարկող վոչ մի դեպք չեր հիշում: Լիզայից նա միայն տեսել ե անչափ նվիրվածութուն, բոլորեղային սեր: Ինքը վայելել ե նրա ազնվական թարմությունը և միշտ ել հոգնած բոսքեյին գլուխը դրել Լիզայի կրծքին, համոզված լինելով, վոր նրա մեջ խիղճ ե իրեն նվիրված մի սիրտ: Ինչո՞ւ, ապա ինչո՞ւ նրան թողեց, կապիկեց Ռայիսայի հետ, վորը յուրաքանչյուր քայլափոխում ամեն կերպ հասկացնել ե տա-

լիս, վոր ինքը միայն կին չե, այլ ազատ քաղաքացուհի, վոր վոչ վոք իրավունք չունի ստուգելու, թե ինչով ե ինքը պարագում, ինչի մասին ե մտածում: Նա համեմատեց յերկուսին իրենց արտաքին տեսքով, յերկուսին պատկերացրեց այն պահին, յերբ տարիներն իրենց դրոշմը կղենն նրանց վրա: Ռայիսայի այժմյա թարմ, շառագունած դեմքը նրան պատկերացավ դեպ-նած, այտոսկրները դուրս ցցված, աչքերի տակը փոքրեկամ: Իսկ չգիտես ինչու Լիզան այդ ժամանակամիջոցում, բառ նրան, ավելի քան կեղեցիկանա, նրա արևելյան աչքերը կիսյլեն իրենց վառվռուն, գերող վառվռով: Ռայիսան մյուս կողմից իր մեջ պարունակում ե հյուսիսի մարդկանց հատուկ հատկութիւն—պաղու-թյուն: Ամուսնութեան առաջին օրերը Սարգարայանն այդ չղպաց, բաց հետո նա սկսեց գծկամութեամբ մոտենալ իր կնոջը, ջնայած վոր սիրո մասին ամենադեղեցիկ խոսքերն եր շոյելի: Յեւ այդպիսի բոսքե-րին նա սովորաբար հիշում եր Լիզային:

Այս մտքերի մեջ եր, յերբ ներս մտավ Վոլկովը՝ իր հետ յերելով իրենից անբաժան ծխախոտի հոտը: Նա ծխամորճը լցնելով, գիմեց Սարգարայանին:

— Տխուր ես յերեւում, չլինի թե վերից ելի նեղում են:

— Վո՛չ, չեն նեղում: Կուլիկը հաշվետալություն պահանջեց, կաղմեցի:

— Մե՞ծ եր:

— Բողոքներ չորս եջ: Տպագրեցի, հետն ել ուղարկեցի հետախուզական տեղամասի քարտեզը:

— Լավ, հապա ինչո՞ւ յես տխուր:

— Գիտես ինչ կա, — ամիսսանքով ասաց Սարգսար-
յանը, — յետ իմ թղթերի արանքում գտել եմ հիշատա-
կարանո:

— Ի՞նչ ես ասում:

— Այո՛, աստանան տանի: Գտել եմ, քրքրել. ա՛խ,
չատ ախուր եջեր կան: Յե՛վ դիտե՛ս ինչ, յես այն աշ-
րեցի, վարդապի կարգալով նորից շտանջվեմ:

— Բայց դա հրաշք է, մի՞թե նա քեզ մոտ էր:

— Այո՛, հրաշք... հա՛, հա՛, հա՛... Կյանքում
հրաշքներ չեն պատահում: Յես ուղղակի մոռացել եյի,
վոր մի շարք գրքերի հետ հիշատակարանն էս վերցրել
եմ... Մարդ շատ հաճախ աշխարհի բաներ եմ ուռնում,
վարունց մասին յերբեք չի կարելի մոռանալ: Յրմածու-
թյունն իմ դժբախտություններից մեկն է:

— Բայց, ամիսս, — աչքերը խորհրդավոր կերպով
չրջելով ասաց Վոլկովը:

— Վոչինչ, անցածի մասին քիչ են մտածում...

— Այդ ճիշտ է, բայց և այնպես...

— Բայց և այնպես ամեն ինչ անցողիկ է այս աշ-
խարհում:

— Լսիր, ասում են, վոր Կուլիեի մոտ լայն խոր-
հրդակցություն և լինելու ծովախորշի ցամաքացման
մասին: Ասում են, վոր իբր Սարգսարյանի նախաձեռ-
նությամբ և այդ ժողովրդում արվում:

— Չգիտեմ, այս անգամ վորտեղ ուղում և ժողով
լինի, յես Արդումանյանին ահա, այսպես, մազիկնե-
րիս մեջ կառնեմ...

Յերեկոյան, յերբ Սարգսարյանը անից դուրս յեկավ
և ճանապարհովեց դեպի Զատոնակու տունը, չգիտե-
ս ինչու, նրա մաքում պատվում եր Բիբի — Հեյբաթի
պատկերը: Յե՛վ մինչև ճանապարհի կեսը նա նուշելով
չմտածեց իր անելիքի մասին: Բայց հետո, քանի մո-
տենում եր Զատոնակու տանը, այնքան ավելի յեր
կենտրոնանում իր գլխավոր նպատակի շուրջը, նորից
վեր հիշում այն, ինչ վաղուց մտադրվել եր ասելու:
Նա սպասում եր մութն ընկնելուն: Յե՛վ այժմ յեր-
կընքում վոչ ասող կար, վոչ և լուսին: Քաղաքը
չըջապատել եր անթափանցելի խավարը: Միայն քա-
ղաքի կենտրոնում ելեկտրական բաղմաթիվ լապտեր-
ներ ծակոտում էյին խավարը:

Սարգսարյանը դիմամբ սպասել եր մութն լի-
նելուն, վորպեսզի ծանոթներից և վոչ մեկը չտեսնի,
չխոսեցնի իրեն:

Միայն նրա մասներն ավելի եյին սղմվում, յերբ
հիշում եր, վոր կարող է պատահել Կատյային:

... Իսկ յեթե հանկարծ Զատոնակին համաձայնի
իր հրեշտյին արաններին հետ: Այն ժամանակ ինչպե՞ս
նայի Կատյայի աչքերի մեջ, արդարացման ի՞նչ խոս-
քեր առի: Յերանի թե Կատյայի դեմքը չտեսներ, յե-
րանի թե նա այդ պահին ուրիշ տեղ դնացած լինե՛ր:
Այդ մաքերի մեջ խորատուրված, նա առանջ եր չարժ-
վում: Ե՛հ, թող, թող Կատյան տանը լինի: Ծայրա-
հեղ դեպքում կասի, վոր ինքն ուրիշների կարծիքը
հայտնեց, ներողություն կխնդրի:

Վերջապես, ահա և Զատոնեկու բնակարանը: Նա աստիճաններով շտապ բարձրացավ ու դուռը ծեծեց: Կանացի մի ձայն նրան արձադանեց:

— Կարելի՞ չէ:

— Խնդրեմ:

— Յես Ալեքսանդր Միխայլովիչին եմ ուղում, — դուռը բանալով ասաց Սարգսյանը:

Կինն ոտարոտի կերպով նայելով հյուրին, հրավիրեց նրան մյուս սենյակը:

— Ո՞վ ե, — լավեց սենյակի խորքից:

— Յերկրաբանական բյուրոյի մարիչ Սարգսյանը:

Զատոնեկու մոտ նստած եր մի յերխտասարգ: Սարգսյանն իսկույն ճանաչեց իր ախոյանին՝ յերկրաբան Արդումանյանին: Նա նստած եր գլխանի վրա, հայացքը հառած դիմացի պատից կախած դուռնից դուրս: Սարգսյանը սեղմեց Ալեքսանդր Միխայլովիչի ձեռքը, թեթեւակի բարեկեց Արդումանյանին ու նրան: Նա չզիտեր ինչից սկսի խոսակցութիւնը: Արդումանյանի ներկայութիւնն անշուշտ խանդարում եր. անհրաժեշտ եր մի կերպ աղատել նրանից: Բայց ի՞նչ կերպ: Ինչի մասին ել խոսելու լիներ, վերահաս վտանդից աղտոյվելը դժվար եր, անհրաժեշտ եր զգուշութիւն, աշխարհի զգուշութիւն, ինչպիսին հարկավոր ե լինում ուղեւորի վերահասութիւնը կատարող բժշկին: Մինչ նա խոսք բանալու ուղիներ եր վորսնում, տիրեց անհարմար լուրթիւն: Միայն այդ լուրթիւնը խախտելու և իրեն անհարմար դրութիւնից հանելու համար Սարգսյանը հարցրեց.

— Ինչպե՞ս եք...

Զատոնեկին դժկամութեամբ պատասխանեց.

— Ձեր աղութներով ապրում եմ:

«Ինչո՞ւ աղքատի անմիտ հարց տվի, միթե՞ պարզ է, թե ինչպէս ե նա», — ինքն իրեն կշտամբեց Սարգսյանը, բայց և աշխատեց ասաց.

— Յես միայն սրբերին եմ աղութում, — և միայն ինքը ծիծաղեց իր ասածից:

Յլի տիրեց լուրթիւն: Սարգսյանի ծիծաղը ցանցաւ մարդու քրքիջի տարալորութիւն թողեց: Այդ անհարմար դրութիւնից հանեց Ալեքսանդր Միխայլովիչը:

— Այդ ինչպէս ե, վոր ծովախորշի ցամաքացումն աղքատ ե ընթացել:

— Յես հենց դրա համար ել յեկել եմ այստեղ: Բայց այլևի լա՞վ չեք լինի, վոր այդ մասին առանձին խոսելինք:

Արդումանյանը հանկարծ գլուխը բարձրացրեց, խոժոռված հայացքով նայեց Սարգսյանին, սակայն վռչինչ չասաց: Նա իսկույն հասկացավ, վոր Սարգսյանն իրեն ե դուրս հրավիրում: Այս բանից քիչ կարծես շիթմեց, սակայն իսկույն ձեռքը դրեց Ալեքսանդր Միխայլովիչի աղեւթին և ասաց.

— Յես չտալում եմ, Ալեքսանդր Միխայլովիչ, բայց մի հեքիաթ կա, վոր լսել եմ մի գյուղացի մարդուց: Ինչե՞ր ասես չի հորինում ժողովուրդը: Յես անպայման ուղում եմ այն պատմել, աշխատե՛լ յերկար հեքիաթ չե:

— Խնդրեմ, խնդրեմ, հեքիաթները խորիմաստ են լինում, գեղեցիկ:

— Դուք մէկ լսեցե՛ք, հարկաւորը կ'զատ, — զ'ոմեց նա Սարգսարյանին: — «Լինում ե չի լինում, մի թաղաւորը ե լինում: Այդ թաղաւորը զ'լինին մի յեղջուր ե ունենում, վորի մասին թաղաւորութեան մեջ վոչ վոք չի իմանում: Թաղաւորը մեծ հողս ե ստանում, վոր-սրեսդի իր յերկրի ժողովուրդը, զորքը, սրալատական-ները, մերձավորները չ'իմանան դադանիքը: Յեղջուրը թաղուն պահելու համար նա թաղը յերբեք զ'լինց չեր հանում: Այսպէս սպրտւմ էր թաղաւորը, ե սրալատա-կաններինց վոչ մեկը չ'զխտեր, վոր նրա գեղեցիկ թաղի տակ թաղնալած ե անճոռնի մի յեղջուր: Որեքից մի ուր գժրախառնթյուն պատահեց, վոր հողին հալա-սարեցրեց թաղաւորի փառքը, խորտակեց նրա վողջ թաղաւորութիւնը: Մի անգամ, յերբ թաղաւորը սակրտւում եր, մի անգուշ շարժում կատարեց յեւ թաղը դետին զ'լորվեց: Վարսավորը յեղջուրը սեսալ թե չե, իսկույն բացականչեց. — «Ներիւր տեր... Ո՛հ սա վո՛նչ ե...»:

— Լուի՛ր, — դուռաց թաղաւորը: Նա վարսավիրին կսպաներ, թայց վախենում եր, վոր վարսավիրը մահ-վան ըրպէյին կարող ե դադանիքը բանալ: Թաղաւորը յերկար մտածեց, թե ինչպէս վարվի այդ անսլի-ստան վարսավիրի հետ, վերջը շատ մտածեց, հետո նա վորոչեց վարսավիրից հաստատ խոսք վերցնել:

— Ե՛յ, վարսավիր, — ասում ե նա, — դու իմա-ցել ես աշխարհի դադանիք, վոր աշխարհում վոչ վոք չ'զխտե: Դու ինձ խոսք պետք ե տաս, վոր վոչ մի տեղ, վոչ մեկին չ'ես ասի այդ դադանիքը, ապա թե վոչ քո ամբողջ ընտանիքը քեզ հետ միասին հրապա-րակում խաբուսիկի վրա կայրեմ:

— Յերգլում եմ, թաղաւոր, վոր սկանջներս իտւլ են յեղել, աչքերս կույր, յես վոչինչ չեմ տեսել, չեմ լսել... Յեւ թող լեղուս սրալանձովի, յեթե համար-ձակվեմ թռչունի սկանջին անպամ ասել...

Թաղաւորը վստահանալով, վոր դադանիքը վոչ վոք չի իմանա, նորից շարունակում ե իր գեղն կյան-քը: Հրամաններ ե տալիս, խնջույքներ տալքում...

Վարսավիրի վիճակը փոխվում ե սրեց ուր: Գաղա-նիքն իմանալու որից նրա վորն սկսում ե ուռչել յեւ քանի դնում, աշխարհ ալելի մեծանում ե: Նա ալլես չի կարողանում քայրել: Բժիշկները նայում են, բայց վոչ մի դարման չեն կարողանում անել: «Ինչի՛ց պետք ե լինի այդ ուռուցքը», — մտածում ե վարսավիրը ե չի կարողանում հասկանալ: Վոմանք ասում են, վոր նա ջուր իմելիս գորտ ե վրւլ տվել, վորը ե աշխտեղ բալ-մանում ե... Վոմանք ել՝ թե վարսավիրի վորտալանում տարսալելի ճիճուներ կան: Բայց մի որ դարիս ե մի դուշարող ե ուղղակի ասում, վոր վարսավիրի մեջ դադանիք վա ե միւնչե այդ դադանիքը նա վորուե տեղ չ'ատի, աշխարհս կտանջվի, կմահանա...

«Ա՛խ, վորքան ճիշտ գուշակութիւն ե, հենց այն ուրվանից փորս սկսեց ուռչել...»: Բայց ո՞ւմ ասի, վոր-տեղ ասի, վոր աղքատվի մահից... Յերկար վորոնում-ներինց հետո վարսավիրը դալիս ե այն յեղրակացու-թյան, վոր վորտեղ ել ասի, միւնույն ե, մարդկային ախանջը (կարող ե լսել: Ինչպէս ասի — չ'ատի՝ մեռնում ե: Նա սպրտւմ եր մի ցամաքած ջրհորում. վորոչում ե այդտեղ ել ասել դադանիքը: Վարսավիրը մեջքից կորանում ե ե հորի մեջ բացականչում. «Թաղաւորի

գլխին յեղջյուր կա, թաղավորի գլխին յեղջյուր կա»:

Անցնում ե մի յերկու տարի: Այդ ժամանակամիջոցում վարսավիրի փորի ուռուցքը բոլորովին անցնում է: Սակայն այն հորի շուրջը, ուր դադանիքն երատվել, յեղեգ է աճում: Մարդիկ գալիս են այդ յեղեգից կտրում, սրինգ չինում, յերբ սրինգը վիչում են, փոխանակ վորեն յեղանակ նվագելու, լավում է. «Թաղավորի գլխին յեղջյուր կա, թաղավորի գլխին յեղջյուր կա»:

Այդպիսի սրինգները տարածվում են թաղավորի յերկրում: Թաղավորն ուզում է վարսավիրին լիք ընտանիքի հետ խարույկի վրա վառել, բայց դադանիքն արգեն ամբողջ փողովուրդն եր խմանում... Բոլորին, իհարկե, խարույկի վրա վառել չեղև կարելի: Թաղավորն այդպես ել վարկարեկվում է... Յեվ անհառու նալ վախճան է ունենում նրա թաղավորութունը»:

Ահա հեքիաթը: Ամեն մարդ թող նրանից փր յեղբակացությունը հանի: Բարի գիշեր:

— Արամ, Արամ, — նրա հետևից կանչեց Զատոնակին, — սակայն Արամն չտեսլ իջնում եր սանդուխդներով: Սարդարյանը հիմար չեր, վորպեսզի չհասկանար, վոր հեքիաթն լիք դեմ է ուղղված: Պատմելու ընթացքում նա հազիվ դադում եր իրեն և վոչ մի բառ բերնից բաց չեր թողնում: Արդումանյանից հետո, վորպեսզի վերջ դնի ստեղծված հիմար դրությանը, նա հարցրեց Ալեքսանդր Մխիթարյանի առավոտյա բարկության պատճառը:

— Ո՞վ է համարձակվել ձեզ վիրավորել:

— Յես չգիտեմ ով է ասել, վոր իբր թե դեպի հյուսիս-արեւելյան կողմի ցամաքացումն իմ թույլ-

տությամբ ե կատարվել: Յես այդ վո՞ր վատտաթիթիթում եմ հաստատել:

Սարդարյանը հախստիմանալով, վոր իրեն վոչ վոք չի լսում, վորոշեց պարզ խոսել: «Այստեղ ամեն ինչ կվճռվի», — մտածում եր նա:

— Ձեզ համար միևնու՞յն չէ, Ալեքսանդր Մխիթարյան:

— Ինչպե՞ս թե միևնույն է:

— Ձե՞ վոր դա ձեր սեփական հողը չէ:

— Յես վոչինչ չեմ հասկանում:

— Դուք պետք ե լավ հասկանաք, վոր այս կառավարության դրությունն այնքան ել ամուր չէ: Անշուշտ, դրությունը կփոխվի և այն ժամանակ... այն նախկինոստ հողամասը ձերը կլինի:

— Դուք ամենի լավ ե՞ պնդեք ուրիշներին ծաղրեցեք: Յես արժանի չեմ այդպիսի ծաղրանքի:

Սարդարյանի սրտի բարբախտները համաչափ դառան: Մինչ այդ նա չավից դուրս լարված եր: Զատոնակու խաղաղ պատասխանը նրան հանգստացրեց:

— Համենայն դեպս, Ալեքսանդր Մխիթարյան, յես ընդունակ չեմ ուրիշներին ծաղրելու, այդպես չեմ դատարարակվել: Դուք քաջ գիտեք, վոր յես համակված եմ միայն խորին պատկառանքով ու նվիրվածությամբ դեպի ձեզ: Այդ աշխատ, վոր դեռ կեղեկից դուրս չեկամ յերևապարտները մեծին հարկելը հին, փթած ստորություն են համարում: Այդ աշխատ ե, վոր ձեզ նման վոսիլի մարդուն հաղար ու մի կասկածանքի տակ են առնում: Իսկ, ասացեք խնդրեմ, անց-

յարդամ պատահեց՝ և, վրդ մեկը ձեր քեֆին կաշի, վրդ համարձակվի քննադատել ձեզ...

— Պատահել է:

— Բացառիկ դեպքեր բոլորի հետ են պատահում, իմ խոսքը վերաբերվում է ընդհանուր սովորություններին, վարք ու բարքին, ընդհանուր յերևույթներին. յես չեմ հիշում մի դեպք, յերբ Մկրտչյանի կամ Շիրոսի նախնորոշումը վրեժի մեկը խառնելու ինժեներին դործերին, բացի, իհարկե, տիրոջից, վրդ միայն մարդկանցով է հետաքրքրվում—վրեժի տոնի սովորվ պարզեցատրելու կամ արդարուն բարձրացնելու նպատակով: Ում ինչ դործն է, թե ինչով է զբաղվում Ալեքսանդր Միխայլովիչը, վրդին աւելի լուրջ դործ էր հանձնարարված, քան աշխատ կարող են հանձնարարել: Կարող եք ժխտել, վրդ տեխնիկական ուժն այն ժամանակ հրամանատարական դիրքերում էր գտնվում:

— Յերբե՛ք:

— Համարացնում եմ, վրդ մարդիկ շատ յերախտաւոր են: Սուքս, իհարկե, ձեր մասին չէ: Յես գիտեմ, վրդ ձեր կրծքում խիում է մարդկային սովնաւաւնիւ սիրտը: Յես գիտեմ, վրդ ձեր մարմնի յուրաքանչյուր մի մասնիկն աղնւթյան դոհար է... և, վրդպես, մի՞թէ միայն յես եմ այդ ասում... այդ բոլորը կարող են ասել: Սակայն դուք յերբեմն մոլորվել գիտեք, յերբեմն անհրաժեշտ չափով հաստատու կամ ու հետեւողական չեք:

— Այո՛, յերբեմն:

— Թվում է, թե դուք ինձ շատ լայն եք հասկանում: Մի՞թէ արժե աշխատել այնպիսի մարդկանց

համար, վրդոնք լաւում են աշն, ինչ ամենաթանկագինն է, ինչ վրդ մի մի կերպ չի կարելի վերադարձնել: Նրանք ձեզնից խել են ձեր տեսողությունը:

Ալեքսանդր Միխայլովիչը հանկարծ տեղից վրդ թռաւ:

— Այդ ո՞վ ասաց, վրդ իմ տեսողությունը խել են:

— Ի՛նչ է, ուրեմն դուք տեսնո՞ւմ եք:

— Վո՛չ, յես կույ՞ն եմ, բայց ո՞վ ասաց, վրդ իմ տեսողությունը խել են:

— Այդպէս բոլորն են ասում:

— Բոլորը:

— Այո՛:

— Դե, այն ժամանակ դո՛ւք, դո՛ւք, սրիկա... վրդ մեկը ինձնից իմ տեսողությունը չի խել. դո՛ւք: Ինչպե՞ս եք համարձակվում ինձ մոտ ստել. յես յերբեք թույլ չեմ տա, վրդպետի ստահակներն իմ տան չենքով ներս մտնեն:

— Ալեքսանդր Միխայլովիչ, հանդատացե՛ք...

— Դո՛ւք, վրդ մի հանդատություն, դո՛ւք... Այ՛ն դուք չե՞ք յերել, վրդ ինձ գնդակահարության արժանի յեք համարել, իսկ աշխատ վրդ խաղեր եք ուղում գիտիս խաղալ: Ո՛ւր է ձեր հետեւողականությունը...

— Հանդատացե՛ք:

Սարգսյանը վրդոյաւի մի շարժում արեց, ձեռքը տարաւ գրպանը: Այդպէս մի վայրկյան մնաց կանգնած: Վճռեց մի անգամ ևս փորձել, մի անգամ ևս Զատոնակու նուրբ տեղերին վրդել:

— Յեւ հանուն ինչի յես այդ կրիւր: Հանուն նրա՞,

վոր յես ձեր արարգայի մասին խոսք եմ ասում, առաջարկում եմ ձեզ կուրացնողներին վրեժ առնել:

— Դուք կատարյալ սրիկա՛ յեք: Ինձ ո՞վ և կուրացրեւ: Դուք կարծում եք վնջ-վոր բռնութ՜յն և գործ գրելել. կորե՛ք, յես չեմ ուզում այդ մասին խոսել:

Այս ձայները վրա տենցալի դուռը բացվեց յեւ մյուս տենցալում յերեւաց Կատյան, վորը կրկին հետ քաշվեց: Սարգսյանը ձեռքը դրանից հանել եր:

— Դուք, Արեքսանդր Միկայելովիչ, բուրբուռվին միք կարծի, թե յես վատ գիտարկութ՜յամբ եմ գիտում ձեզ: Բոլորովին վոչ: Յես, հանձնին ձեզ, ծանաջել եմ մի աղնիվ մարդու, վորին սկզբել եմ հարազատ հոր պես: Անհուն սիրով սիրում եմ նաև այս պահին, չնայած դուք ինձ հետ կոպիտ եք վարվում: Ի՞նչ արած, կան հարցեր, վորոնց ըմբռնումը վորոշ պարագաներում դժվար և լինում, իսկ հետո հասկացվում և: Ո՞վ և իմանում, թե արարգայում գործերն ինչ ընթացք կատանան...

— Վերջացա՞վ, — հանդիտա, բայց արդեն վտիված ձայնով հարցրեց Ջատոնակին:

— Այո՛, յես ուրիշ ստելիք չունեմ:

— Յեւ ո՞ւմն են հարկավոր ձեր այդ խոսքերը:

— Իմ պարտքն եր միայն ձեզ հիշեցնել, վոր ինչպես ինձ, այնպես եւ ձեզ համար գոյութ՜յուն ունի մի նպատակ, վորին պետք է ձգտենք, վորի համար պետք է պայքարենք: Յեթե դուք այդ չեք վարդող առնել, ապա կա մի ուրիշ բան, վորը կարող եք և վորի համար վոչ մի ջանք հարկավոր չե թափել: Ձե՛ վոր դուք կույր եք, վոչինչ չեք տեսնում: Տանը նստեցեք և դուք

ամելին կատանաք, քան ստանալու յեք ձեր աշխատանքի համար:

Ապա Սարգսյանը կույրի թեպից բռնելով, մի կողմ քաշեց և ամելի ցածր տնոյ լրացրեց. — Իսկ յեթե դուք համարձակվեք մեր այսորվա խոսակցութ՜յան մասին վորևե տեղ տկնարկել սեղամ, ապա ինձ հետ միասին կկորչեք նաև դուք: Մենք գործը սարքել ենք այնպես, վոր հեշտ և, շատ հեշտ և մեզ համար սպացուցելու, վոր դուք ելմեղ հետ խոշոր դումարներ եք քամուն տվել: Մեր արամադութ՜յան տակ կան սարքված համոզիչ փաստաթղթեր այն մասին, վոր ցամաքացման սխալ ուղղութ՜յունը համաձայնեցված է ամձամբ ձեզ հետ: Յեւ դուք ձեր համաձայնութ՜յունը տվել եք խոշոր դումարներ ստանալու պնով: Այժմ հասկանալի՞ յե: Ահա բոլորը: Իսկ իմ փողմից յեղած անխոհեմութ՜յունը՝ հույս ունեմ, վոր կնեղեք: Մնաք բարով:

Այստեղ դուռն առանց նախադուշացման բացվեց և համարյա շնչահեղձ ներս գլորվեց Արամ Սահակովիչը, խեղադարի պես նայեց չորս կողմ: Ահավոր վտանգից փախած մարդու պես նա յերկու ձեռքը միաժամանակ վերել բարձրացրեց և հազիվ կարողացավ բացականչել.

— Ո՛յ...

— Ի՞նչ և պատահել, — սարսափահար հարցրեց Սարգսյանը:

— Ո՛յ, չի հարկավոր, Անդրեյ Սերգեյեվիչ, չի հարկավոր...

— Ի՞նչ և պատահել...

— Ձի հարկավոր, չի հարկավոր, — արտասխառնի

փոխարենն ահարեկված արտասանում եր նա, ապշած չորս կողմի դիտում:

— Ի՞նչ եւ պատահեց, — ապա անդամ տղերեն անհամբերութեամբ հարցրեց Կատյան:

Սարգսարյանն աչքերը փոխեց, լսող յերկու թիւն Արամ Սահակովիչի դառն նայատակը պարզեցւոյ նայատակով. նա հիմար չեղ, փոխարեքի փոխուն չկռահեղ աղջ շտեմնված փոփոխութեան սրտածառը: Նա մի ըստն փոքրաց Արամ Սահակովիչի հարցոցը եւ ստեղծարան հիանդարեց:

— Վոչինչ, — Արամ Սահակովիչի տեղ սրտասուխտնեց Սարգսարյանը, — վոչինչ չի սրտասուել:

Վերջին բառերը նա վոչ աչքեան Կատյային ուղղեց, փոքրան Արամ Սահակովիչին, համարեցեղու համար, փոքր նա փոխենարու վոչ մի հիմք չունի:

— Արամ Սահակովիչը կարծել ե, թե յես Ալեքսանդր Միխայլովիչի հետ փոխվեմ, հա՛, հա՛, հա՛. չլինի՞ կարծել ես, փոքր մենք աչքտեղ փոխտեղով պետք ե փոխենք...

— Յերեկի նախորդ մտադրված եք յեղել:

— Ինչե՛ր եք մտածում, Ալեքսանդր Միխայլովիչ: Մի՞թե մեղ սրեք քիչ թե շատ կուրտուրտեղան մարդկանց դուռն աղպիսի հրեշային մտքեր փռան... սատանան տանել, պատկերացնել անդամ հիմ կարողութեամբ: Քիչ առաջ ասացի, փոքր մենք աչքտեղ եք դատարարեղել, փոքր կարող եք մեղնեղ մեծի առաջ միտնել դուռն խոնարհել ե ուրիշ վոչինչ: Յես յերկար մնացի, լսող յերկու թիւն խոնարարեղի ձեղ հանդիսար, դնանք:

Սարգսարյանն Արամ Սահակովիչի թեկի տակ մըտ-

նեղով, համարեղ ուժով նրան դուռն տարաղ: Նա պատարաստ եղ իր հիմար, անդդուչ ե անկարեղ զինեղին հոշոտեղու:

Նրանց դնաղուց հետո Կատյան դուռնութեամբ մտնեղաղ հորը, դուռդուրեղ նրա աղեհեղ դուռն ու մեղմութեամբ հարցրեղ.

— Ի՞նչ ե ուղում աղ սրեղան, հայրեղ:

— Իոկ դու ի՞նչ դործ ունես, հը՞, մարչ, թողեղ մի քիչ հանդստանամ, դուռն ցաղում ե: Դու, Կատյա, գնա դեղս բեղ:

Կատյան տված հարցի համար զղջաղով տնեղ դուռն դնաղ: Հոր հանեղարծաղի լսողեղանաղու արաստաղը նրան անհայտ մնաղ:

Նա լուռ դուռն դնաղ՝ հոր պատվերը կատարեղու: Յերեղ դեղատնեղ փոքրարծաղ, հոր բարեղութեղնը դեղ. ես չեղ անեղել:

— Հայրեղ, աչք դեղը, փոքր մեղնեղ սրեղ բանեղնում եղիղ, չեղ:

— Չեղ, ինչո՞ւ չեղ:

— Յես ինչ փոխանամ, ասում են, փոքր աղ դեղը դեղար ե պատարաստում, համարատարեղան նեղութեղ չեղան:

— Չեղ, չեղ, չեղ. ահա քեղ խոտատարութեղ: Հետո արի ու աղխաղի: Դե, լաղ, դնաղ:

Ուրեղան Սարգսարյանը ճիշտ եղ ասում, բոլորն եղ լնդունաղ. մեղ ամենատար յերախտամոռաղթեղան: «Ինչո՞ւ դեղ չեղ, ինչո՞ւ»: Չեղ. իոկ «չեղ» խոտը փոռ ժի՞, կամոքի՞ սրտի ցաղը: «Ինչեղան հանատարան ե կրաղբը», — փոքրեղ Չատնեղին ե ամբողջ ծանոթութեամբ ընեղաղ դեղանեղ վրա:

Արդումանյանը մոչ մի կերպ չէր կարողանում հասկանալ, թե մի քանի ուրիշ մեջ Չատուռուհուն ինչ պատահեց։ Այն նշանաւոր յերեկոյից հետո նա սառել էր, դարձել դադանապահ։ Յերկուսի մեջ խոսակցութիւնն առաջ հոսում էր արագալից ջրվեժի պէս։ Հաճախ մեկը մյուսին ընդհատում էր, շատապառ իր կարծիքը հայտնելու։ Իսկ այժմ յերբեմն, ինչպես Արդումանյանն էր ասում, անհրաժեշտ էր Չատուռուհունից բառերն արքանով դուրս հանել։ Ասածն էլ յերկիմաստ էր, խայթող։ Չարմանալի յեն մարդիկ։ Առաջ նորա աչքերը վառվում էին, յերբ Արդումանյանը պատմում էր Շատուռի կարծիքի մասին, մինչպես այժմ ամեն տեսակի գովասանք նա սառնասրտութեամբ էր ընդունում։

Արդումանյանն, այնուամենայնիւ, զնաց Չատուռուհուն պատմելու վերջին շարաթորյակի արդյունքների մասին։

— Ենքան մա՛րդ էր յեկել — կանայք, արամարդիկ, յուրաքանչյուրը մի-մի թի, քունդ ձեռքերին... քանդում էին, կրում, լցնում ծովը... — Հիացմունքով պատմում էր Արդումանյանը։

— Յեւ կարծում եք այդպիսով նայի՞ր կատանա՞ք։

— Հասար ինչպե՞ս։

— Վո՛չ մի կերպ, յես չեմ լիմանում։

— Ալեքսանդր Միխայլովիչ, ի՞նչ ե պատահել ձեզ։

— Ու՛ր աչքեր ունի, ու՛ր տեսել ե այդ աշխատանքը, թող նա հիանա, իսկ յես կույր եմ, յես աշխարհումս վոչինչ չեմ տեսնում։ Ամեն ինչ ինձ համար հալիտե-

նական դժողք ե և ուրիշ վոչինչ։ Ուրեմն ինչո՞ւմ հիանամ, այդ դժողքո՞ւմ։

— Բայց և այնպես, չե՞ր վոր նրանք ձեզ են ունում, ձեր յերկար տարիների իղձերը գործ դարձնում։

— Այո՛, յես մի ժամանակ հրաշալի իղձեր ունեյի, իսկ այժմ վոչինչ չունեմ։ Ամեն ինչից զրկված եմ։ Կյանքում ամեն ինչ այժմ ինձնից այնքան ե հեռու, ինչքան յերկրի յերկնից։ Յեւ յես, ընդհանրապես, կասկածում եմ, վոր նրանք իմ նախընտր իղձերն են կենսադործում։ Ո՞ւմ ե իմանում ինչպես են կազմված այդ պլանները, վոր ուղղութեամբ են ցամաքացնում։ Աչքեր չունեմ, վորպէսզի նայեմ, իմ արածն ել կապածի տակ ե առնվում։ Ո՛ր, կատարյալ չվոթ ե այս և վոչ թե աշխատանք...

— Վո՛չ, Ալեքսանդր Միխայլովիչ, յես չեմ հալատում ձեր ասածներին։ Համենայն դեպս, ինձ թվում ե, վոր դուք համեատութիւն եք անում, ավելին՝ թերաշահատում եք ձեր ուժերը։

Այս խոսակցութիւնը տեղի ունեւ Ալեքսանդր Միխայլովիչի տանը։ Արդումանյանն ոտարոտի նայում էր իր զիմացիներն, ցանկանում միանգամից դառնել այդ փոփոխութեան արմատները։ Ինչի՞ց առաջացաւ այդ, ի՞նչն էր պատճառը, — ահա հարցեր, վորոնցով այդ պահին զբաղված էր Արդումանյանի միտքը։ Նա չէր կարողանում բացատրել, թե ինչո՞ւ Չատուռուհուն այդ ուրիշից հետո այլևս ծովախորշ չգնաց, ինչո՞ւ նրան այլևս չէր հետաքրքրում շրջապատի անց ու դարձք, մինչդեռ յերկրին ամեն ուր վառելիքի նոր պահանջներ ե ներկայացնում։ Սեւ վոտիկն, վոր թաղնված ե ծովի տակ, քայքայված, արյունաքամ յեղած յերկրին

անհրաժեշտ և, ինչպես ուր, ջուրը մարդուն: Մի՞թե հանդուրժելի չե աշխարհի բոլոր լին տատանվել, կորցնել թանկագին ժամանակը:

— Յես միայն մի բան չեմ հասկանում, աչքան կարճ ժամանակում ի՞նչ պատահեց, ինչո՞ւ դուք աշխատեցիք լապտերով լսել: Ձե՞ վր դուք լի ելիք աշխատելու, պաշտարելու յետանդով:

— Այո՛, աշխատեմ եմ, բայց ի՞նչ կարող եմ անել, յերբ մարդիկ ամեն ինչ խառնում են, քառս ստեղծում:

— Ի՞նչն են խառնել:

— Ծովախորշն աշխատեց չափաքայվեր, ինչպես այժմ և:

— Դրանում յես ել ձեզ հետ համաձայն եմ:

— Միայն դա չե, աշխատեղ այժմ վր միայն յես, ստանան ել վրինչ չի հասկանա...

Վորքան ել Արդումանյանն աշխատեց յերեկո ջանաց հասկանալ Ձատոնելու հետ կատարված վրտիտիւթյուններն պատճառը, վրինչ դուրս չեկալ: Այդ նույն յերեկոյան իր աշխատեցիք յան մասին նա պատմեց կուսընկերի քարտուղար Ալեյելին:

— Հին ստանա յե: Դրանից տեղում չի լինի:

— Ինչպե՞ս, իսկ ծովախորշը:

— Կարծում եմ ստանց դրան յուր չե՞նք դնա:

— Խոսք չկա, վր դործը յուր կտանենք, բայց նա մեզ չառ կարող ե ողնել:

— Ե՛լ, Արամ, Արամ, լալուլթյանը լալուլթյամբ են հատուցում, վատուլթյանը՝ վատուլթյամբ: Ձե՞ ուղում, սարտաթի՞ յե յենթարկում, ուրեմն դալաճան

և, իսկ դալաճանի հետ խոսում են թիւ բերանով: Դրանից յես բան չեմ հասկանում, ընկեր Ողնյովին կասեմ, մի գուցե մի խորհուրդ տա:

— Ուրեմն ընկեր Ողնյովի գործը վերջացել է՞, վր դա Ձատոնելով դալուլ...

— Պահո՞ւ... — ձեռքերը տարածելով, դարձացած բացականչեց Ալեյելը: Նրա դեղնած, հոգնած դեմքը վալեց, ինչպես մաքուր մետաղն և վալում արելի տակ: — Դու ուրեմն բնիկեր Ողնյովին չես ճանաչում: Դու նրա վրալվածուլթյանը մի նալիր: Նա չառ հառաբալ, բայց բալմակոլմանի մարդ և: Բա սկի նրան չե՞ս տեսիլ: Ճիշտ և, հանրապետուլթյան, կալմակերպուլթյան դեկալար և, բայց հետք խոսելու ժամանակ վրնց վր քան տարվա ընկեր լինի: Խոսելիս ել միշտ ժպտում և:

Մի անգամ քալխորհուրդի նիստից դուրս յեկանր թե չե, ամբողջովին սեւ, կեպտոտ ցնցոտիներով մի տղա, վրտեղից վրտեղ մոտեցալ և ասաց.

— Քեալ Ողնյով, յես ձեզ հետ խոսելիք ունեմ:

Խուժանի միայն աչքերի սալխակուցներն ու տատաներն ելին վալում, մնացածն, ինչպես ասացի, ամբողջովին սեւ և: Վրտները բորիկ ելին, նույնպես սեւ:

— Ի՞նչ հետ, — հարցրեց ընկեր Ողնյովը:

Խուժանը դլխով համաձայնուլթյան նշան արեց: «Ինչպե՞ս ես ցանկանում՝ առանձի՞ն, թե՞ հենց ալատեղ» — ծիծաղելով հարցրեց Ողնյովը, հետո թե — «խորին հնազանդուլթյամբ լսում եմ»:

Խուժանը, վր մինչ աշխատի քիչ շվրթված և, ինքն ել սկսեց անկեղծուլթյամբ ծիծաղել:

— Քեռի Ուենյով, բախական եւ վորքան յես ետպես թրեւ յեկա վոռոցներում, բախական եւ, ուզում եմ գնալ ուսում առնել, բայց միջոցներ չունեմ:

— Այո', բախական եւ վորքան մարդկանց աչք լաքազեցիր, զնա սովորիր, շատ խելոք բան եւ մտածել:

Յեւ հենց տեղն ու տեղը, ինչ հարկավոր եւ, կարգադրեց: Այսպիսի մարդ եւ ընկեր Ուենյովը:

Ծախախորչում պատրաստվում եյին յերկրորդ շարաթորյակին: Սարգսյանը պատահած մարդուն հայտնում եւ շարաթորյակի մասին, ստաջարկում ներկա գտնվել: Ճաշից հետո Մարտիրոսի եւ հորակոր Արդուլի հետ գնալիս, նա հանդիարեց Պրեանովային: Վորպես հին ծանոթներ, նրանք միմյանց ջերմ վարջոնեցին: Պրեանովան ուզում եւ հետանալ, յերբ Սարգսյանը հարցրեց.

— Սպասիր, չե՞ս վարդ ըս բոլոր կանանց հավաքել, ետեղ բերել: Բախական եւ վորքան տանը նստեցին:

— Հա', յես ել աջդ մատին մտածել եմ, ընկեր Ալեյեւին ուզում եյի տեսլ:

— Նա շատ դո՛հ կլինի,—ասաց Արդուլը:

Մարտիրոսն եւ համաձայնության նշաններ արեց: Նրան շատ ցանկալի յեր Սարգսյանի աջդ ստաջարկը: Բայց կըա՞, արդոք, նա, վորին Մարտիրոսը կցանկանար նորից տեսնել: Այդ մասին նա Պրեանովային վրէժն չհարցրեց:

— Բոլորին ել կրեւեմ, — համաձայնեց Պրեանովան եւ հեռացավ:

Արդուլը եւ Մարտիրոսը բաժանվեցին Սարգսյանից: Նրանք դեռ յերկար ժամանակ քաղաքում պոտեցին: Մի տեղ տեսան չրջիկ դերասանի, վորը մտնում եւ շարժական փոքրիկ վրայակել մեջ, այնտեղից դուրս հանում յերկու փոքրիկ տիկնիկներ, յերկուսի անունն ել Պետրուշկա: Յերկուսը տեսնուշկաները տեղում միմյանց հետ բարեկամական խոսքեր ասին փոխանակում. «Պետրուշկա, Մարուսյան վարտուշկա յի բերել, յեկ ետեղ, Պետրուշկա...»: Հետո տիկնիկյի բերել, յեկ ետեղ, Պետրուշկա... տերտերը, վորը յերկուսն եւ «հայր մեր», մյուսը բարեկամակով փայտով տերտերին եւ խմում...

Մարտիրոսը կլանվել եւ աջ տեսարանով: Նա լիաթոք ծիծաղում եւ: Ամեն անգամ քահ-քահ ծիծաղելիս, նա Արդուլի մեջքին խմում եւ ու բացականչում.

— Ա, տես ե՛... տես ե՛...

— Այ քեղ Պետրուշկա, — ծիծաղում եւ Արդուլը: Արդուլն ել վր մանկության որերին աջակիսի բան չեւ տեսել: Մինչեւ հեղափոխությունը նա իր հոր հետ ապրել եւ Բախական հեռավոր անկյուններու մեկում, վորտեղ վո՛չ միայն չրջիկ դերասան, այլեւ հորեքի տերը շատ հարկադեպ եւ լինում: Քսան տարեկան տղա յեր, բայց յերբեք քաղաքում չեւ յեղել, չնայած աջ հասակում չորրորդ տարին եւ, ինչ նախ ժամանակում աշխատում եւ: Այն ժամանակ նրան լալ ժա՛հանքում աշխատում եւ: Այն ժամանակում պատած չորս պա՛ժանութ եյին իրենց տան մարդկութի պատած չորս պատեղը եւ մեկ ել նախաճանքը: Իր վրանքում նա յերբեք չեւ կարծել, վոր տիկնիկները կարող են աջակցել խոսել, միմյանց ծեծել...

— Ե՞ր, աշխարհում զեռ ինչեր կան, վոր յես ուղու չենք խմանում: Առաջ, վոր Բալասխանում եյի ապրում, հենց խմանաս աշխարհը մենակ մեր հանքն ե, մեկ ել յերկիրքը: Վոր յեկանք քաղաք, յես ինքս ինձ մտածում եմ՝ «աշխարհումս շատ բան կա, վոր մենք չենք հասկանում, մովթ ենք...»:

— Խի նոր ես խմանում:

Այդպէս խոսելով նրանք հասան քաղաքի բռնափին մասը:

— Գնանք մեր տուն, թեյ խմենք, հետո կդնաս,— ասաց Աբգուլը և Մարտիրոսի ձեռքից բռնած, նրան քաշ տվեց:

— Ախր կուշանամ:

Մարտիրոսը դնարու տեղ չուներ: Միայն անհարմար եր գտնում զնալ մի մարդու տուն, վորի հետ յերկար ընկերություն չեր արել, չդիտեր նրա բնավորության գծերը: Բայց և այնպէս Աբգուլի թախանձանքին չընդդիմացավ: Տանը նրանց զխառնութեան պառավ մի կին, վորը Մարտիրոսին տեսնելուն պէս դեմքը չաղբայրով ծածկեց. Աբգուլի հայրը, վորը պատգամքի պատուհանին մտաւ ևր խելում, թողեց, յեկավ ու ծախսատիկ նստեց թախտի վրա: Աբգուլի հայրը — Աբուլֆաս Ռաշիդովը — զրուցասեր մարդ գուրս յեկավ: Նա մանրամասն ծանոթացավ Մարտիրոսի անցյալին, հարցրեց դործի մասին: Բանից պարզվեց, վոր Աբուլֆասը Մարտիրոսի հայրենակիցներից շատերին ե ճանաչում, զիտե մոչ միայն նրանց, այլև նրանցից վամանց հայրերի, յերեխաների անունները:

— Իսկ վորտեղից զիտես, ամի, — ուրախացած հարցնում եր Մարտիրոսը:

— Ե՛, խի չեմ խմանա: Բոլորս ել մի տեղ ենք գործ արել, մի տեղ տանջվել: Ե՛, լավ մարդ եր ձեր զյուզացի Մաթեվոսը: Խեղճի գլխին քյալաչարխից յերկաթ ընկավ, մեռավ: Հենց ասեա ետոր աչքիս ազաջ կատարվեց... արյունը գնում եր, ցեխի հետ խառնվում: Մի ձեն ել չհանեց, հա՛, վոսկի մարդ եր ուստա Մաթեվոսը: Իր կյանքում մի ուր տխրել չդիտեր: Մի ուր հալա հարցրի՝ ասում մա՛՝ «ուստա, բա դու սկի դարդ չես ունենում, վոր չես տխրում» նա հետ դառավ, թե՛ «բա քո տունը չինվի, Աբուլֆաս, խի վոր դարդ անեմ, ոտճիկս միարատով ավերացնելու յե՞ն...»:

Թեյից առաջ վրով բերին: Քանի տարի յեր, Մարտիրոսն այդպիսի կերակուր չեր կերել: Զերմակ բըրճնճից և նրա վրա ցանած չամիչից մարդու ախորժակը գոգոտող գոլորչին հանդիստ վեր եր բարձրանում:

Աբգուլի հայրը բընճի հատիկները բեխերից թափելով խոսում եր, իր կարծիքը հայտնում ծովախորշում տարվող աշխատանքների մասին:

— Յես յերեսուն տարի աշխատել եմ, ամա ես պիտի բան չեմ տեսել:

— Դժվար ե, հա, — համաձայնվեց Մարտիրոսը:

— Ծա՞նր ե, — հարցրեց Աբգուլը, — յեկ տանը նստիր ել մի գնա, վոր գնում ես՝ տված ոգնուլ թյունդ վո՞րն ե:

— Եդ ո՞վ ասաց, թե ոգուտ չեմ տարիս: Եդ ինչպէս ե յեղել, վոր յերեսուն տարի ոգուտ եմ տվել, իսկ են որն ել մեզ մոտ մի ջահել տեխնիկ կա, ասում ե հիմա յել հորերը տալիս են ամերիկացոց, վոր դան

մեքենայով հորերը քանդեն, նստի՛մ հանեն... Բա Բաղ-
վի բանվորները վորտե՞ղ սրտք ե գնան:

— Եղպեա բան չկա, մի հնարի,—բարկացավ Ալ-
բուլը:

— Ուրեմն յես սո՞ւտ եմ ապում: Յեթե սուտ եմ
ասում, նա յեղ ե սո՞ւտ, միտը կուլիվեը գնում ե Ամի-
րիկայից մեքենաներ բերի:

— Յես դարմանում եմ, թե արդարևի լուրերն
ինչպեա ես դու չուտ վմանում:

Մարտիրոսը հոր և վորդու սխալմանով յանը
չուղեց խառնել: Նա ձեռքով յուղոտ շրթերը մաքրե-
լով, տեղից վեր կացավ:

Մարտիրոսը Պրեանովային հանդիպելուց հետո,
նույնիսկ սխալմանի սխալման շղթայի մոտ մտքով
մոտալիկ շարաթորյակի որն եր ապրում: Արուստի
խոսքերի մի մասը բնավ չլսեց, այնքան նա մտքով
տարված եր շարաթորյակով: Զգիտեա ինչու, նա
ցանկանում եր Ռայիսային անպարման տեսնել: Նա
դժվարանում եր բացատրել այդ ցանկությունն պատ-
ճառները: Այդպես խառը մտքերով նա շնորհակալու-
թյուն հայտնեց ընկերոջը, նրա հորը և դուրս յե-
կավ տնից:

Վերջապես ահա ուրբաթը — շարաթորյակի որն
եղ հասավ: Մարտիրոսը դարձնեց սխալ առաջնության,
նայեց դուրս: Ա՛խ, ինչու դանդաղ ե անցնում ժամա-
նակը: Յերանի թե սարսուղների, շտապողների համար
ժամանակ հատկացողությունը գոյություն չունենա:

Լույսը նոր եր բացվել, յերբ Մարտիրոսը տնից
դուրս յեկավ: Մինչեմ հասնի ծովափ, արդեն լույս

կլինի, մարդիկ ել կգան: Գնալիս նա դառնալով մար-
թոչում եր վտաքի տակ ընկած խողովակների, յեր-
կաթալարերի վրայից: Մինչև Բիբլ-Հեյբաթի հան-
քերը նա կենդանի մարդու չհանդիպեց: Հանքերում
վեր ու վար անող ժերմեկանների ճանաչողի հետ լավում
եյին մարդկանց ձայներ: Հորերից մեկում պիղ հնչում
եր արևելյան մի մեղեդի: Մարտիրոսը վրձնվորվե-
լով այդ յերգով, վնքն ել սկսեց իրեն ծանոթ մի յե-
ղանակ չախացնել: Ինչքա՞ն լավ ե նստի՛մ հորերում:
Այդտեղ կյանքը գեթ մի վայրկյանով չի դադարում,
խաղաղությունը, քունը չեն համարձակվում հանքա-
հորերին մոտենալ: Կյանքն իր մշտնջենական առույ-
գով այստեղ անընդհատ գործում ե: Դա Մարտիրոսին
չատ դուր եր գալիս: Նա հիշեց իրենց գյուղը, ուր
արեմի մայրամուտից սկսած չտեսնված խաղաղու-
թյուն եր տիրում, ուր միայն շները վառվուռն աս-
տղերին նայելով, ծուլ հաջողով խախտում եյին
չթապառտի անդորրը: Վոչ մի վերայ գյուղի գիշերը
նստի՛մ հանքի գիշերվա հետ հավանատել չի կարելի:
Մարտիրոսին յերբեք, յերբեք լուսթյունը դուր չի
յեկել: Յերբ նա հասավ ծովափ, արեն արդեն հո-
րիդների յի հսկա ասեղների սրեա ճառագայթները
փռել եր ծովի վրա: Քիչ հետո հեռվից յերևացին
խամբ-խամբ մարդիկ, վորոնք իրենց հետ բերում
եյին թիեր, քլանդներ:

Քանի արեն ավելի յեր յարձրանում, այնքան
ավելի պարզ եր յերևում ծովախաղաղը: Առաջին ան-
գամ տեսնողին կի՛մար, թե այստեղ քիչ առաջ ստոր-
երկրյա հանքի շարժումներ են յեղել, վորի հետե-

վանքով ծովի հաստակը վերեւ բարձրացել: Շուրջ
բոլորը հողաթմբեր ելին, կտրտված, փոքրիկ լճեր,
կեղտ, անանցանելի տիղմ: Ծովն իր նախկին ամբարից
մեծ դիմադրությամբ եւր նահանջում: Ուրիշ տեղից
բերած հողը ծովի ալիքները ճանկում ելին, իրենց
հետ տանում և քանի շատ հող եւ թափվում ծովը,
այնքան ավելի խելառ եւ դառնում նա, ցառումով
հարձակվում իր նոյր, արհեստական ամեթի վրա:

Ուռլախումք յեկող բանվորները ապաստում ելին
մինչև բոլորը հավաքվելին: Մարտիրոսը աչքը չեւ
հեռացնում ծովափի բերող ճանապարհից: Ահա,
վերջապես, բեռնատար մի ավտո յերևաց, վորում
նստած ելին կանայք: Այդ րոպեին Մարտիրոսի մար-
մնով մի ջերմ հոսանք անցավ: «Տե՛սնե՛ս յեկա՞ս!» —
մտածեց նա: Նա մտքում վճռեց աշխատել կանանցից
մոտ տեղ, միայն թե հնարավորություն ունենար
Ռայիսային տեսնելու: Այդպես եւ արեց: Համարյա հե-
վալով նա վազեց այնտեղ, վրտունց Ռայիսային: Ռա-
յիսան իւր բոլոր կանանց արեւ կարմիր լաչակ եւ փայել:
Դրանից նրա դեմքն ավելի յեր վառվռուն դարձել:
Հագին ուներ սեւ բաժկոնակ, վորի տակից աչքի յեր
ընկնում նրա բարձր ու փաթթած կուրծքը: Այնքան գե-
ղեցի՜կ եւ նա ժպտում: Ժպտալիս նայանքով շրթնի-
միմյանցից անջատում եւր, ցույց տալիս իր ճերմակ
ստամենքը: Մարտիրոսը հետևում եւր նա յուրաքան-
չյուր շարժմանը: Չնայած Ռայիսայի ներակալմու-
թյանը, նա մյուսներից հմտորեն եւ վարվում թիի
հետ: Պրեսնուսի Մարտիրոսի հետ դադարելու, զրոգե-
լու ժամանակ չունեւր: Նա կարգադրություններ եւր
անում, թիեր բաժանում, վոգւորում: Ռայիսան, թիւն

թողեց, ցանկացալ մի նիհար կնոջ հետ պատգարա-
կով հող կրել: Պատգարակի վրա ահագին հող եւր
կուտակվել: Ռայիսան և ընկերուհին կորացան պատ-
դարակը վերցնելու, սակայն նիհար կնոջ կողմը գետ-
նից չբարձրացալ:

— Ո՛հ, ծանր ե:

— Ե՛, ի՞նչ ե սա, — հպարտ ասաց Ռայիսան յեւ
պատգարակը բարձրացնելու համար հայացքով ընկեր
փնտուց: Հարմար առիթ եւր. Մարտիրոսը վազեց դե-
պի Ռայիսան:

— Յես ուղում եմ քեզ ողնել:

— Շատ ծանր կլինի, — կատակեց Ռայիսան:

— Յեկու եղբան լցուր, — քիչ վիրավորված
պատասխանեց Մարտիրոսը և բարձրացրեց պատգա-
րակը: Ռայիսան չեւ կարողանում նրա հետևից հասնել:

— Ո՛հ, կամաց, կամաց...

Մարտիրոսն իր գերազանցությունը տեսնելով,
ներքուստ հրճվեց:

— Ուղո՞ւմ ես դու յեւ նստիր, յես մենակ շալա-
կած կսանեմ...

— Ոհո՛, ի՞նչ ուժեղն ես, — վառվռուն ժպտով
պատասխանեց Ռայիսան: Գիչ հետո նա տկեց հետա-
քըքրվել Մարտիրոսով: Հարցրեց նրա անուն-ազգա-
նունը, գործի տեղն իմացալ: Զգիտես լինչու, Մար-
տիրոսը հանկարծ հարցրեց:

— Ինչո՞ւ ամուսինդ շաբաթորյակի չի յեկել:

— Իսկ նրան վորտեղի՞ց ես ճանաչում:

— Մեզ քոտ ե աշխատում, ինչո՞ւ չի յեկել:

— Յետ ի՞նչ իմանամ, — ուսերը վեր քաշեց Ռա-
յիսան, դեմքին այնպիսի արտահայտութիւն տա-
լով, վոր ասեա մի բանից խորշում է :

Մարտիրոսն ուզում եր ելի հարցեր տալ, սակայն
հանկարծ վեր անտներ լսեց :

— Մարտիրոս, եղ ի՞նչ ե, աշխատանքից վախ-
չո՞ւմ ես : Ծանրը թողած, թեթեւի՞ն ես ման գալիս :

Մարտիրոսը մնաց ապշած :

— Ձե, չեմ վախչում, — առարկեց Մարտիրոսը .
եստեղ եմ աշխատում :

— Իհարկե, կանանց հետ քիչ բեռ ես բարձրաց-
նելու, քան ախտեղ :

Յերանի՛ աղբ խոտքերը չլսեր : Ա՛յս, չլինեք ամոթ
ասած բառը, Մարտիրոսն ինչպե՛ս ընկեր Ոգնյովին
կբացատրեր իր ախտեղ դալու նարատակը : Ի՞նչ կարող
է անել : Նա միայն կարմրեց, ամաչեց : Գոնե մի ուրիշ
մարդ ասեր, թե չե՛ ընկեր Ոգնյովն ե ասում, իսկ
ինքն ի՞նչ պատասխանի մի մարդու, վորին մինչև հո-
գու խորքը սիրում է, հարգում հարադատ, արաղ
յեղբոր պես :

— Դե վոր եղպես ես ասում, ընկեր Ոգնյով, դը-
նամ ենտեղ :

Այս ասելով նա թողեց պատգարակի ծայրը, ցան-
կացալ հեռանալ : Ռայիսան մնացել եր զարմացած :
Այդ վորանդի՞ց է ընկեր Ոգնյովը ճանաչում Մարտի-
րոսին : Ավելի քան զարմացալ, յերբ Մարտիրոսը վոչ
այս վոչ այն, ընկեր Ոգնյովի հետ սկսեց առաջին դեմ-
քով խոսել : Ապշեցուցիչ եր :

— Սպասիւր, — Մարտիրոսի հետեւից կանչեց Ոգ-
նյովը : — Ո՞ւր ես գնում :

— Ենտեղ :

— Ալեքսանդր Միխայլովիչին ել հետդ տար են
կողմ :

— Բայց յես մի բան մոռացա հարցնել, ընկեր
Ջատոնսկի, այդպիսի հիվանդութիւնները դժուար են
բժշկւում :

— Մեզ մոտ՝ այո :

— Այն ժամանակ դուք համոզված յեղեք, վոր
առաջին նախնային շատրվանից հետո ընկեր Կուլի-
յեւիի հետ դուք կուղեվորվեք արտասահման — ուր
ցանկանում եք, կբժշկուվեք, թարմ ուժեղով հետ կը-
դար : Միայն թե նա՛վթ, նա՛վթ, յերկրին նալթ կարո-
ղանանք տալ : Ինչպէս Իլլիչն է ասում՝ սկզբում մեկ
համար առանձնապէս դժուար է, հետո հեշտ է լինե-
լու : Հաղթանակին մենք պետք է հասնենք, և կհաս-
նենք, ինչ ել ուզում է լինի : Շատ ժամանակ չի անց-
նի, յերբ մեր քաղաքի բանվորները կտոնեն այն որը,
յերբ մենք կսկսենք որական 700 հազար փուլթ նալթ
ստանալ : Սա շատ հեռու յե մինչաւտերազմյան թվե-
րից, այնուամենայնիւ, յեթե դուք հիշեք այն նալթա-
յին գերեզմանատունը, վորն ախտեղ մուսաւլաթների
տիրակալութիւնից հետո մնացել է, ապա դուք պետք
է համոզվեք, վոր մենք այս ասպարիզում խոշոր նվա-
ճումներ ենք ձեռք բերել : Բայց մեզ ավելին է հարկա-
վոր, մենք վոչ մի րոպե ձեռք բերածով բավարարվի
չենք կարող :

Իր հիվանդութիւնը բժշկելու մասին Ոգնյովի
առաջարկը լսելով, Ալեքսանդր Միխայլովիչը չափա-
զանց զգացվեց :

— Միթե յես այդքան լավության արժանի յեմ, —
հարցրեց նա:

— Յեթե դուք ձեր շնորհքը, ձեր փորձը տաք մեզ,
առանց տատանումների մեղ հետ աշխատեք, դուք
ավելի մեծ լավությունների յեք արժանի: Դեռ այդ
մասին ձեզ հետ յես առանձին կխոսեմ... Այժմ ի՞նչ
խնդիրք ունեք, ասացեք Մարտիրոսին, նա կկատարի:

Ողնյովը ճանապարհելով նրանց, մոտեցավ կանանց
բրիգադին, շատերին փողեփորեց, դուկեց Պրեանովայի
նախաձեռնությունը, գնաց դեպի մյուս տեղամասերը:
Վորտեղ նա յերևում էր, աջնտեղ մարդիկ ավելի մեծ
յետանդով ելին աշխատում: Զարմանալի աշխուժ
մարդ էր Ողնյովը: Յուրաքանչյուրին փողեփորելու հա-
մար նա մի խոսք էր գտնում: Նա, ով Ողնյովից իր
հասցեյին ուղղած մի խոսք էր լսում, իրեն յերջանիկ
էր համարում: «Եսուր մեր Պալլովիչն ինձ հետ կա-
տակ արեց», «Եսուր Պալլովիչն ինձ ետպես առաց...»: Հաճախ
էր պատահում, յերբ բանվորները միմյանց
հետ վիճում ելին, սակայն վորոշ յեղրակացության
չեյին դալիս: Յեվ միշտ փեմարանությունը վերջանում
էր՝ «Պալլովիչը կգա՝ կհարցնենք» խոսքով: Վիճարա-
նողները, վորոնք անձամբ ճանաչում ելին Ողնյովին,
հաստատ համոզված ելին, վոր Պալլովիչը նման դեպ-
քում միայն ուրախանում է: Այդ անձնական փորձից
գիտեցին:

Իսկ Պալլովիչը հո այնպիսի մարդ չէ, վոր նրան
փորձել չկարողանան: Ծառերն, ինչպես իրենք են
ասում, նրա հետ նստել, վեր են կացել: Ծովախոր-

չում գործը վերջացնելուց հետո Պալլովիչը պատ-
րաստվում է տուն գնալու: Նրան վաղորոք ապաստում
է մեքենան, սակայն Պալլովիչը չորս կողմն է նա-
յում:

— Նու, տղերք, ո՞վ է ինձ հետ քաղաք գալիս —
հարցնում է նա, ցանկացողին կողքին նստեցնում:
Պալլովիչի հետ քաղաք գնացողը մինչև տեղ հասնելը
զվարճանում է ուղեկցի սրամտություններով, վարա-
կող կատարով: Հետևյալ օրը Պալլովիչի հետ քա-
ղաք գնացած բանվորը ընկերներին պատմում էր.

— Դե, ինչ ասեմ, սա յեղ է կառավարություն,
են եղ էր կառավարություն: Են ժամանակ հանքատե-
րը կողքովդ վոր անց էր կենում, սիրտդ դող էր ընկ-
նում, իսկ մեր Պալլովիչը մի հանքատերից հաղալ
անդամ մեծ մարդ է, մի յերկիր և դեկավարում, ելի
ասես՝ ընկերդ լինի...

— Բաս, չե՞ս իմանում ի՞նչ բան է խորհրդային
կառավարությունը. եղպես է ելի...

Այդպես էր Ողնյովը: Միայն ծովախորչի բանվոր-
ները չեյին պատմում Ողնյովի մասին: Այս մեծ քա-
ղաքի բոլոր շրջանների բանվորները չվրում ելին նրա
հետ, նրա մասին նույնն ասում, ինչ վոր և ծովափի
բանվորները: Նրանք, վորոնք կանքում առաջին ան-
գամն ելին հանդիպում նրան, անհուն սիրով սիրում
եյին այդ մարդուն, վորի կրծքավանդակի տակ մի
հրաշունչ սիրտ կար: Այդ սիրտն արդեն դառել էր
մեծ քաղաքի բանվորների սիրտը, նրա համար ա-
մեն ինչ պատրաստ ելին անելու, զոհելու իրենց
կյանքը, յեթե այդ անհրաժեշտ լիներ: Այդ էր պատ-
ճառը, վոր Մարտիրոսն իրեն այնքան անհամար

դրուժյան մեջ դէպք: Նա Չատոնսկու թեմբ
բռնած, առաջ եր գնում յեւ մտածում այդ
մասին. «Իսկ գուցե ընկեր Ոգնյովը վատ բան
կարծի», — մտածում եր Մարտիրոսը: Չատոնսկին
նույնպէս մտածում եր Ոգնյովի մասին. «Ի՞նչ բարի
մարդ է, արտասահման, արտասահման... Ինչի՞ գնամ,
յերբ կուրացած աչքերս վոչինչ չեն տեսնելու: Կկարո՞-
ղանա՞ն, արդո՞ք, վերադարձնել տեսողության գեթ
փոքրիկ շող, վորով շուրջս նայեմ, մարդկանց տես-
նեմ... Ո՛ր, վո՛չ, վո՛չ, անհնարին բան է, վորպեսզի
մեռածները կենդանանան, բայց և չնորհակալ եմ,
անսահման յերախտապարտ...»: Հանկարծ Չատոնսկին
իր մտքերի թելը կտրեց:

— Ինչպե՞ս է քո ազդանունը, — դիմեց նա Մարտի-
րոսին: Պատասխան տաճալուց քիչ մտածեց:

— Այդ սխրտեղի՞ց է Ոգնյովը քեզ ճանաչում:

— Այստեղից:

— Հանքի՞ց:

— Այո՛:

Չատոնսկին վորոշ ժամանակ նորից լռեց:

— Դու ինձ այս տեղերով այնպէս տար, վոր քա-
րի չդիպէի:

— Չէ, մի վախենա: Ես գործում իմ փորձը չափ
եմ:

— Ինչպե՞ս թե ես գործում փորձե՞լ չափ եմ:

— Յես աչքերս բացել եմ թե չե, հորս տեսել եմ
կույր: Մինչև մահը յես եմ նրան դեռ-դեռ տարել:

— Իսկ ինչո՞ւ յեր կույր:

— Ենպէս, հիվանդությունից, եղբես չափ և պա-
տահում:

Չատոնսկին ցանկացաւ իմանալ Մարտիրոսի հոր
դրամուսնը: Մարտիրոսը շատ չարչարվեց, մին-
չեւ ուռանքին բացատրեց, վոր հայրը բրուտ է յեղել:
Սկզբում նա ձեռքն ողում պտտեցնում եր, զանազան
ձևեր ցույց տալիս: «Ե՛ի, ինչ հիմարն եմ, կույր է,
մի՞թե կարող ե տեսնել...»:

— Նու վոտ տակ դա, զեմլյանոյ տարեկա դեյա-
յետ...

Ըստ յերևույթին, Չատոնսկին մի կերպ գլխի ըն-
կալ: Կուրանալուց հետո Մարտիրոսը յերկրորդ
մարդն եր, վորի դեմքը նա չէր տեսել, սակայն իր
մեջ դեպի նա համակրանք եր առաջացել: Առաջին
ժարդն Ոգնյովին եր, վորն առավոտյան ծովախոտի գա-
լիս գնացել եր Չատոնսկու տունը, նրան ամսոյով իր
հետ բերել: Մինչև տեղ հասնելը նրանք զրուցել էին
և այդ կարճատև զրուցից հետո Չատոնսկուն թվում
էր, վոր նա Ոգնյովին մի տեղ տեսել է և կարծես թե
հետը զրուցել: Բնալ մտադիր չէր ծովախոտը գա-
լու, յեթե, իհարկե, չլիներ Ոգնյովը:

Մարտիրոսը ծեր ինժեներին ուղեկցում եր յեւ
մերթ ընդ մերթ հետ դառնում, նայում Ռաջիսայի
կողմը: Այժմ Ռաջիսան առաջիկա պէս հեռավոր,
խորթ, անծանոթ կին չէր թվում նրան: Գաղտնիք
հո չե՞ր, վոր Մարտիրոսը նրա հետ նույնիսկ խոսում
էր, կատակ անում: Ա՛խ, յերանի թե այդ որն ի-
րեն չխանդարեին:

Չատոնսկին դադարեց Մարտիրոսին վերաբերող
հարցեր տալուց: Մի տեղ նրանց մոտեցաւ մեկը, բա-
րեմեց:

— Արեքսանդր Միխայլովիչ, ես փոր եղպես քանդում եք, հարթում, չարչարվում, վերջի վերջո նստված լինելու՞ն ես, թե վոչ:

Սա ախարխիսի հարցն էր, փոր շատերին եր հետաքրքրում:

— Այդ արդեն հորը փորելիս կպարզվի:

— Իսկ յեթե պարզվի, փոր նստված ջկա, մեն ժամանակ: Հարցնողն Աբդուլինն էր: Նա յեյ շատերի պես ուզում էր սխալվող իմանալ՝ արդյոք, գետնի տակ նստված վա, լիզուր չի՞ անցնի աչքան մարդկանց աշխատանքը:

Հետախուզական հորերը պետք է պարզեյին այդ, բայց անեյին յերկրի ընդերքը, լույս սփռեյին ամեն ինչի վրա: Նույնիտի յերբ հետախուզական հորերն տկանցին փորվել, բանփորներն Ոգնյովի մոտ ասում էին՝ տեսնենք տղա յե լինելու, թե աղջիկ:

Ոգնյովի համոզումն էր, փոր լավագույն մասնագետների վարձիքով այս շրջանը Բաքվում ամենանստված շրջանը պետք է լինի: Յեվ բոլորն էլ անհամբեր սպասում էին հետևանքներին:

Ծովախորշում թարմ հողը, քարը թափվում էր ջրի մեջ, կեղտոտում այն, ուժով ջուրը քշում դեպի բաց ծովը:

Մարտիրոսը Ձատոնակու հետ մի քիչ էլ արտեց, մինչև յեկան հայտնեցին, փոր ընկեր Ոգնյովի աշտոն ստանալու և նրան: Մարտիրոսը Ձատոնակուն տարավ մինչև աստոմեքենան, իսկ ինքը վաղեց դեպի կանանց բրիգադը, այնտեղ, ուր աշխատում էր Ռայի-

սան: Մարտիրոսի համար դժվար չէր հարմար առիթ գտնել և նորից աշխատանքում Ռայիտայի հետ ընկերանալ: Այժմ Պրեսնովան ել ժամանակ դատվ կատակելու:

— Նո՛ւ, հարեման, մի ես կանանց սովորեցրու, թե ինչպես է հարկավոր հող կրել:

— Նրանք ինձնից ել լավ գիտեն...

Մարտիրոսը և Ռայիսան միայն հող վրձնով չէին դադարում: Հարկավոր յեղալ անցնել փոքրիկ ջրանցքի մյուս կողմը և այնտեղ կոտակված քարերն այս կողմը նետել: Ջրանցքի մեջ մեկլը մյուսից մի քայլ հեռու քարեր եյին դրված: Մյուս ափն անցնելու միակ ճանապարհն այդ էր:

— Ո՛ր, յես ջեմ վարող անցնել, — ասաց Ռայիսան:

— Ձեռքդ տուր, — կանչեց Մարտիրոսը և ձեռք մեկնեց:

Յերանի՛ թե այդ ջրանցքը մի վրկումետը հետափուրդվուն ունենար և — Մարտիրոսն էլ այդպես Ռայիտայի ձեռքը բռնած լիներ: Ինչքա՛ն քնքուշ ձեռք է: Իր վրանքում յերբեմե վրեժի վրան հետ աչքաքան մոտ չի՞ ունեցել, այդպիսի ջրմուկյուն նրա տիրտը չի՞ դգացել: Ջրանցքի այն ափն անցնելուց հետո յեյ Մարտիրոսը չէր ցանկանում Ռայիտայի ձեռքը բաց թողնել: Իսկ Ռայիտան բավական հասուն էր, փորպետքի դղար, թե ինչ է կատարվում յեթիտատարելի հետ:

— Դե, բա՛ց թող, — կանաչի նաղանքով ասաց նա:

Մարտիրոսն ամաչեց, իսկույն բաց թողեց Ռայիտայի ձեռքը:

— Յերեխա, հա', հա', հա', — ծիծաղեց Ռա-
յիսանը:

— Դու սխալվում ես, յես յերեխա չեմ:

— Յերեխա, հա', հա', հա'...

Այս բոլորը Ռայիսան աշնակալի տոնով եր ասում,
վոր նրանից վերապրումն էլ կարելի: Նրա դեմքին
խաղում եր չարաճճի աղջկա ժարտը, փորը շատ շա-
տերին կարող եր դերել: Ռայիսան դեպի Մարտիրոսն
անտարբեր չեր:

Դործից հետո, յերբ հարկավոր եր նստել բեռնա-
տար ավտոմեքենան, Մարտիրոսը Ռայիսային ողնեց:
Նա Ռայիսային համարյա գրկեց, դրեց մեքենայի
վրա: Յեվ այդ մոմենտը յերկար ու յերկար մնաց
Մարտիրոսի հիշողության մեջ:

XVIII

Հետախուզական հորն ամեն ինչ կվճռի: Նա բո-
լոր հարցերին կպատասխանի, բոլորի հարցասիրու-
թյանը բավականություն կտա: Յեթե աշնակից
չունդալեն նավթ դուրս գա, ապա մարդկանց ուրախ
հույզերն էլ աշխարհում հորդառատ կծախվեն, ժպիտնե-
րը ծովի ջրի պես կալիքավորվեն, կծփան. նավթ-
ինչե՞ր ասես այդ հեղուկին իր մեջ չի պարունակում,
և՛ իսինդ, և՛ ծփուն հույզեր: Նրա արիքները շողո-
ղում են ինչպես փոսկրին, խակիսան դեղին փոսկրին:
Դրան, այդ թանկարժեք հեղուկին, սպասում է յեր-
կիրը: Պատմություն մեջ յերբեք չտեսնված մեծ վե-
րաշինության դարաշրջանն է սպրդում խորհրդային
յերկիրը: Հազարավոր գործարանների անկմանն ա-
վելի արագ են դառնում: Ստեղծագործական միտքը

նորանոր լուսավոր հորիզոններում է ճախրում: Լա-
նաժալի, անծայրածիր յերկրի ամեն մի անկյունում
բարգավաճում են նոր ձեռնարկով յունենքը: Այդ ու-
գանդով անունդ է պահանջում:

... Իսկ այստեղ, ծովախորշում, մի հոր փչա-
ցով: Մեկը ջուր տվեց, ահա յերբորդն են փորում:
Փորում են դանդաղ—որսկան 1-2 մետր:

— Այսպես, կրկալի քայլերով մենք հեռու չենք
գնա, — պնդում եր Ոգնյովը:

Նա յերազկուտ նայում եր մի կետի և, ապա գլու-
խը բարձրացնելով, ասում.

— Սովորել և հարկավոր, սովորել. ամերիկացի-
ներից հարկավոր և սովորել և ապա նրանցից առաջ
դնալ. մենք առաջիմ քարտաշներ ենք և վոչ թե մեծ
կառուցումների ճարտարապետներ... Բայց չի անցնի
կարճ ժամանակ, մենք հետևում կթողենք ամերիկա-
կան կապիտալիստներին:

Հետախուզական յերբորդ հորը փորում եր վար-
պետ Ռահմատուլլինի բրիգադը: Այդտեղ էին աշխա-
տում Մարտիրոսը, Արդուլը՝ յեվ Խրամոյ Ֆյոդորը:
Հետախուզական յերբորդ հորն ընդհանուրի ուշա-
դրություն կենտրոնն եր: Ամեն ուր, դեռ լույսը չբաց-
ված, այդտեղ եր դալիս Ոգնյովը և տեղեկանում փոր-
ման ընթացքի մասին:

— Վարպետ, ինչպե՞ս են գործերը, — սովորաբար
դիմում եր նա Ռահմատուլլինին:

— Մի կերպ առաջ ենք գնում:

— Մարտիրոս, լավ չեք հույ տալիս, գործը
դանդաղ է առաջ գնում: Այ, յեթե պտտվող մեխա-
նիզմներ լինեյին...

— Իսկ ի՞նչ բան և այդ պատուով մեխանիզմը, ընկեր Ոգնյով,—մի ուր հարցրեց Աբուլը:

Ոգնյովը բրիզադի անդամներին բացատրեց, վոր Ամերիկայում հորերը փորում են մոչ թե վերելից հարվածելով, այլ հատուկ մեխանիզմներ կան, վոր մտցվում են հորի մեջ, վորտեղ դարձվեք սկսում և պտտվել և քանի ավելի յե պտտվում, այնքան ավելի յե խորանում հորի մեջ...

— Ա՛յ քեզ լադաթին բան, — բացականչեց Աբուլը:

— Տեսել ենք այդ լադաթը, — փոքրիկ միլոնքը շոյելով վրա բերեց հորափոր վարպետներից մեկը: — Շահագործման մեջ ել հրեն նասոսներ վն դրել, ել մի մարդ չի մնացել, բոլորին հանել են: Դե վոր մեկ բոլորիս դուրս եք անելու, ել ո՛ւմ համար յեղավ հեղափոխությունը: Միանգամից առացեք, վոր բան վորություն հարկավոր չե... Նորեքը, վոր նասոսներ չեք դրել, ասես թե քիչ փող եր աշխատում...

Ոգնյովը բոլորովին չեք վրդովվում: Նա մեծ համբերությամբ բացատրում եր աշխատանքի մեքե-նայացման նշանակությունը:

— Այժմ մենք Բադվում չորս հազար հոր ունենք անգործության մատնված: Այդ հորերը մենք պետք և դործի դնենք այնպես, ինչպես ընկեր Իոսիֆ Վլաստրիկովիչ Ստալինն և պահանջում. իսկ նա ասում է՝ Ժեկոնկաներով նալթ քաշելն անպետք բան և, դա ցույց ետալիս աշխատանքի տեխնիկական հետամնա-ծացության ծայրահեղ ծանր աստիճանը: Պեսք և անցնել ամերիկական խորաքաշ մդիչների աշխատան-

քի ձեռն, պետք և մացնել ամերիկական պտտածե հորափորումը:

— Ե՛ր, Լեոնիդ Պավլովիչ, գիտենք, թե ինչ և այդ պտտածով փորելը, գիտենք...

— Դեռ չգիտես, չգիտես, — վարպետին ընդհա-տեց Ոգնյովը, — վրդը ես կարծում, վոր բանվորնե-րին գործից կազատենք: Ժեկոնկայի վրա աշխատող-նեքը գնում են ուրիշ հորեր: Բացի դրանից, հանքերը լայնանալու յեն, մենք քաղաքում ահադին նոր շենքեր ենք շինելու, գործարանները մեծացնելու յենք, նոր ցեղեր են լինելու, վորտեղ ուղես՝ գնա, աշխատիր...

Ոգնյովը մեծ սիրով պատասխանում եր բոլոր հարցերին: Հորի վրա աշխատող բանվորների համար նա սովորական ընկեր եր, վորի հետ և՛ վատալ կա-րելի յեք անել, և՛ վիճել՝ ինչքան սիրտդ ուղենա: Նրա անունը ամեն տեսակ հոլովվում եր: Առաջոտ-յան, հենց վոր յերևում եր, վրանք բարձր վանչում ելին:

— Մեր ինժեները գալիս է:

— Պավլովիչը յեկավ:

Ինժեներ ելին ասում, վորովհետև նա ինժեներից ել լավ գիտեր տեխնիկան: Ինժեներների հետ խոսելիս նա այնպիսի տեխնիկական ուժ եր հայտաբերում, վոր շատերը կամա թե ակամա նրան իրենցից մի քանի գլուխ բարձր ելին հաշվում: Ոգնյովը միայն յերկրաբանության մեջ եր, վոր իրեն ամուր չեք դդում: Սիրով նա լսում եր Զատոնակու բացատրու-թյունները և ասում.

— Երբ դնամ Մոսկվա, ահադեմիկ Շեստովից անշուշտ դրքեր կխնդրեմ: Սիրում եմ գիտության այդ անխոնջ մարտիկին:

Զատոնակին դարձանում էր, թե ինչպես այդ մար-
դուն իր բարձրաթիվ ու բարձրագույն պարտականություն-
ներին հետ միասին կարողանում է սովորել, անխոնջ
սովորել: Այդ ուրն ել այդ մասին խոսեցին: Զատոն-
ակին իր սովորութեան համաձայն (վերջին շաբաթը
յակից հետո նրա համար սովորությունն էր դարձել
զնայլ հետախուզական յերբոք հորը, վորտեղ, ըստ
իր, ծովախորշի բախտն էր մնում), կառքով յե-
կավ, հորի մոտ լքավ: Նրան առաջին ձեռք տվողն
Ոգնյովը յեղավ:

— Բարե՛ւ, Ալեքսանդր Միխայլովիչ, ինչպես
յերեկումս ե, շատ եք մտահոգվում այս հորով:

— Բարե՛ւ, բարե՛ւ, Լեոնիդ Պավլովիչ, այլ
կերպ չեմ կարող: Շա՞տ ե մնացել...

— Վոչինչ, տղաները հույս են տալիս:

— Այստեղ հիանալի մի տղա կա:

— Վո՞րն է:

— Մարտիրոսը: Նա իմ իմֆորմատորն է դառել:

— Այստեղ բոլորն ել հրաշալի տղաներ են, Ալեք-
սանդր Միխայլովիչ: Բոլորն մեկ միահամուռ գործի
յեն կարել:

— Իհարկե, նրանք միտ տղերք չեն, — այս ա-
սելով Զատոնակին ձեռքի փայտի ծայրով փորձերեց
զեռինը, կտրտված, անկանոն գծեր քաշեց:

Նա չնայած մեծ ախրով ընդունեց Ոգնյո-
վի առաջարկը — ծովախորշի ցամաքացման մա-
սին, չնայած սիրով կպավ գործին յեւ հենց
առաջին որմա հանդիպումից աչրեց Ոգնյովին,
այնուամենայնիւ, նրա հետ զրուցելիս իրեն կաշկանդ-
ված էր զղում: Զատոնակին յերկու թե յերեք ան-

գամ փորձեց պատմել Մարդարյանի առաջարկի մա-
սին, բայց դժվարացավ, անհրաժեշտ հաստա-
տակամություն չգտավ իր մեջ: Զատոնակին չա-
փույանց ներդաժիտ էր: Նա գիտեր, վոր ինքը յեր-
բեք յեղբոր վորդուն այն շաբաթատիկ նամակը չե-
րքել: Գիտեր, վոր մեկը թշնամությունն է արել, թյու-
րիմացութեան մեջ գցել շատերին: Վոչինչ, թող աթմ
բոլորն իմանան, վոր իրավացի յե, բյուրեղի պես աճ-
բիծ: Իր այդ ներքին ապրումները մոռ մեկին նա չե-
ր հայտնում: Այժմ ել, յերբ նա փորձերում էր զեռինը,
ասես ցանկանում էր մի կարեւոր գործի մասին խոսել,
բայց վոչինչ չեւ ասում:

Մարտիրոսը Զատոնակուն հեռիկից տեսնելով, վա-
ղեց մոտը.

— Բարե՛ւ, Ալեքսանդր Միխայլովիչ, ժամա-
նակը չունեմ, վոր երբ ձեզ հետ մի քիչ ման գանք,
տեսնում եմ՝ լավ կառքով եք ման գալիս:

Պատասխանել ել չտղասեց, վերջին խոսքը նա ար-
դեն վաղելիս ասաց: Իսկ յերբ Զատոնակին պատրաստ-
վում էր հեռանալու, նա նորից վաղելով յեկավ և նրա
սկանջին շշուկով ասաց.

— Ալեքսանդր Միխայլովիչ, շատ եմ խնդրում
յերեկոյան ձեւ կառքը կարճ ժամանակով տաք, հար-
կավոր ե:

— Ուրախութեամբ, — համաձայնեց Զատոնակին:
Մարտիրոսի ուրախութեանը չափ ու սահման
չկար: Վաղելիս նա խիեց Ռահմատուլլինի կղաղկին,
վորը կուցած՝ բանալի յեր նորոգում, ճանիքը վառ-
յալի փեշը, Խրամոյին մի սուր խոսք ասաց.

Այս բոլորն Ոգնյովը շտեպով: Նա ինժեներ Ար-

դումանյանի հետ դանադան հաշիվներ եր անում: Արդումանյանը, վսր Զատոնսկուց քիչ հետո յւր յեկեկ, ողտադործելով հանգամանքը, Ոգնյովի հետ մի շարք հարցեր եր վճռում:

Շատերն եյին Արդումանյանի նման անում: Բարախանում, «Սալբազ» նոր հողամասը յուրացնելիս, շատերը գիտեցին, վոր Ոգնյովն այնտեղ է: Շատերն եյին ասում, վոր Ոգնյովն իր կարգինետով քոչել է «Սալբազ»: Շուտով «Սալբազ»-ում շատովամուր-շատովամանի հետեւից յերկինք բարձրացավ, նոր հողամասը ծածկվեց վիշկաների խիտ ցանցով, և Ոգնյովը խնդիր դրեց ծովախորշն ել նույն դրության հասցնել: Նա առաջին անգամ մարդկանց հիշողության մեջ վերա-կենդանացրեց ծովախորշի պատմութիւնը, վորեւիտեց այդ ուղղությամբ աշխատողներին, և այժմ, ասում է, ինչ վերջով ել ուղղում է լինել, այդտեղից նստիլ սկսեց ե ստանալ:

Արդումանյանի հետ գրուցելով, նրանք գնացին դեպի ծովափ: Մովախորշում ցած ու ցրել հողաթիւմբերին նայելով, Ոգնյովն ասաց.

— Այս վայրը շուտով այլ կերպադանք կստանա: Մոտ ապագայում մարդիկ հիացմունքով կնայեն այստեղ յերկինք բարձրացած վիշկաներին, կզովառանեն նրանց, վորոնք իրենց ուժը նվիրեցին ծովի ցամաքացմանը:

— Յես կասկածում եմ:

— Ինչո՞ւ:

— Յես Փատալիստ չեմ, բայց մեր գործն այնպես չի գնում, ինչպես նախատեսում եյինք:

— Այսինքն:

— Մենք նախադեւ եյինք ծովափից հեռու մի կղզի կառուցել և հետո ստուգել: Յես համոզված եմ,

վոր այս հորն ել ջուր կտա: Մի՞թե դուք այդ մասին Զատոնսկու հետ չեք խոսել:

— Խոսել եմ. նա սկզբում բողոքում եր, իսկ հետո համաձայնվեց:

— Գուցե այդ մարդը կորցրել է իր հետաքրքրութեանը դեպի մեր աշխատանքը, — խաղաղ տոնով ասաց Արդումանյանը, հայացքը գետնին հռած:

Ոգնյովը ծալի մութ ջրերին նայելով, պատասխանեց.

— Սմեն ինչ համանական է: Այս մեկն ել կփորենք, կխմանանք լիովին: Աշխատանքի մեջ բնավ չպետք է հուսահատվել:

Արդումանյանը հասկացավ Ոգնյովի ակնարկներն ու դրանք ընդունեց վորպես նախատինք:

— Յես, Լեոնիդ Պալյուկիչ, գիտեմ, վոր մի որ հարկաւոր ե լինելու վերադառնալ այս հարցին, այդ մասին ասել եմ թե՛ Կուլիեին, և թե՛ Ալիեին: Ինչ թվում է, վոր Սարգարյանը խորամանկությամբ իր գիծն է սուսը տանում: Յերբորդ հորն ել կվերջացնի, վորը համարորեն ելի ջուր կտա, այն ժամանակ հարց կդնի դադարեցնելու աշխատանքը:

— Այն ժամանակ մենք ել նորը կփորենք: Զի կարող պատահել, վոր Շեստովը սխալ ասած լինի, նստիլ գործում նա մարդարե յե, մարդարե:

Ոգնյովը մի շարք հարցերի մասին խոսելուց հետո զնաց ծովափի բանվորներին մոտ, նրանցից մի քանիսի հետ խոսեց, այնտեղից ել ուղեւորվեց դեպի արդեն գործող հորերը:

Արդամի ականջում մնացին Ոգնյովի վերջին խոսքերը՝ «պետք է կարողանալ միշտ սրտով արի լինել, հոգնած պահին ել սիրադործություններ անել»:

Ուրբաթ որ եր: Իրիկնադեմին Մարտիրոսը հա-
զավ կապույտ բլուզը, փոքրիկ պահարանից հանեց
սևի վրա ճերմակ գծեր քաշած կտորից մի անդրա-
վարտիք, վորը մեծ խնամքով պահում եր սոն որերի
համար: Հոգատարությամբ անդրադարձրեք մաք-
րեց, կրկին խողանակեց դարչնապուշ կոշիկները, մի
քանի անգամ ներս ու դուրս արավ: Նա պատրաստվել
եր Աբղուլի հետ աղումը գնալու, ուր «Շահ-Սենեմ»
ներկայացումն եր լինելու: Աբղուլն ուշանում եր: Աբ-
ղեն յերկույսն ժամը 7-ն եր, ներկայացումը մի ժա-
մից հետո կսկսվի, իսկ Աբղուլը դեռ չկար:

— Անպիտան, ուշացա՛վ, ուշացա՛վ:

Մինչ նա վերջնականապես կիճուեր մենակ՝ դեռ-
լու կամ չգնալու հարցը, դուռը ծեծեցին:

— Ներողություն, վո՞րն ե ընկ. Պրեսնովայի տու-
նը:

Մարտիրոսը չգիտեր ինչ պատասխանի: Շեմքին
կանգնած եր ինքը՝ Ռայխսան:

— Վո՞րն ե Պրեսնովայի տունը, — տազնապով
հարցրեց Ռայխսան և Մարտիրոսին ճանաչելով, թե-
թեխալի ժպտաց:

— Համեցե՛ք, համեցե՛ք, — հաղիվ կարողացավ
չնշալ Մարտիրոսը:

Ռայխսան չորս կողմը նայելով ներս մտավ:

— Այդ ինչպե՞ս եք այս կողմերն ընկել:

— Պրեսնովայի մոտ մի գործով եյի յեկել, ինձ
թվաց, թե նրա տունը հենց սա յե:

— Միևնու՞յն չե, յեթե գործը լուրջ ե, յեա ել
կարող եմ ոգնել, — ծիծաղելով ասաց Մարտիրոսը:

— Վո՞չ, ինձ Պրեսնովան ե հարկավոր: Ռայխսան
այնպիսի տոնով ասաց իր խոսքը, վոր կարելի չե
և ասածի ճիշտ հակառակը հասկանալ: Նա չշտապեց:
Վերարկուի կրծքի կոճակներն արձակեց և նոր միայն
սղատ շունչ քաշեց: Ռայխսան գրգռված, անգամ վեր-
դուլված եր յերևում: Մարտիրոսը չափազանց անհար-
մար դրության մեջ եր: Նա չգիտեր ինչպես վերա-
բերվել, ինչի մասին խոսել: Ստիպված հարցրեց Ռա-
յխսայի ամուսնու մասին:

— Ի՞նչ ե անում Սարգսրյանը:

— Սրիկայությո՛ւն, — կտրուկ պատասխանեց Ռա-
յխսան:

— Ինչո՞ւ:

Ռայխսան այդ հարցին չպատասխանեց: Ճիշտն ասած
նա չգիտեր ինչ պատասխանել: Այն պահից, յերբ նա
խմացավ, վոր ինքը խաբված ե, իր պատում բուն դրեց
վրիժառության բուն ցանկությունը: Ուրորի վրա
այդ ցանկությունն ավելի խորանում եր: Ռայխսային
թվում եր, վոր իր դավաճանությունը շատ մեծ սրա-
տիժ կլիներ Սարգսրյանի համար: Կա դավաճանու-
թյուն, վոր ծածուկ ե արվում, հետո հետքերը կորս-
վում: Իսկ Ռայխսան սովյալ դեպքում այդպես վերա-
բերվելով, չեր ամոքի իր սիրտը: Նա ուզում եր, վոր
այդ դավաճանության մասին խմանա յե՛վ Սար-
գսրյանը: Յեվ նա հարմար առիթ եր փնտռում:
Յեվ յերբ Սարգսրյանը վերջին քայլն արեց, նա նոր

դգաց, վոր ուշացել է: Սարգսրյանը գնաց, իրեն թողնելով մենակ: Ո՞ւմ գանգատվի, ի՞նչ ասի: Նա արդեն անցավ ամեն տեսակի ստոր վերաբերմունքի սահմանները: Այդ մասին մտածելիս, Սարգսրյանը Ռայխսայի առաջ պատկերանում էր վորպես մի հրեշ՝ ալլանդակ դեմքով, սուր ժանիքներով, աչքերի սարսափելի խոր խռոչներով:

— Յեթե յես իմանայի, թե ում հետ եմ կապում իմ կյանքը, յեթե յես իմանայի, վոր նրա ներսում այդքան ստոր հոգի կա, մի՞թե յես այսքան հիմար քայլ կանեյի: Վո՛չ, դա անկարելի բան է: Յես նրան կտիրեմ հատկանայու, վոր նա արժանի չէր իմ յեղունգին անգամ: Յես չեմ տարվել վոչ նրա ունեցվածքով, վոչ էլ հասարակական բարձր դիրքով: Ո՛ր, անմտություն, աղջկական անմտություն: Ինձ գերեց հարավը և այն, ինչ այդ հարավը դրել է նրա կերպարանքի մեջ: Միայն դա՛:

Ռայխսան մի պահ հանդատացավ: Մասներով նորից իր վրոնեգույն մագերը չոյեց, նորից ազատ չունչ քաշեց: Ռայխսայի խոսակցության ժամանակ Մարտիրոսը մերթ ուրախանում էր, մերթ ավրում: Տխրում էր, վորովհետև իր դիմացինին իրենից բարձր էր համարում — անհասանելի մի անձնավորություն: Ուրախանում էր, վորովհետև այդ կինն իր ներքին աշխարհը նրա մոտ բաց երանում: Ուրեմն ինքն արժանի չէր այդ բոլորին: Թեև ավորվելով, սրտապնդվելով վերջին մաքից, Մարտիրոսը ձեռքը Ռայխսայի ուսին դնելով, ասաց.

— Մի տիրիր, կյանքում չատ բաներ են լինում...

Ռայխսան, գլուխը խոնարհած, լսում էր Մարտիրոսին: Այդ յերիտասարդ, հաղթանդամ տղայի այդքան հասարակ չարժանեքի և խոսքերի մեջ նա խոր անկեղծութուն էր տեսնում:

— Սոված հո չես մեռնելու: Կմտնես մեր դրատենյակը, կաշխատես և ավելի լավ, ազատ կապրես:

Ռայխսան գլուխը բարձրացրած ուղիղ նայեց Մարտիրոսի աչքերի մեջ: Ախ՛, այդ աչքերը, այդ ունքերը: Նրանց մեջ մագնիսական ուժ կար: Մարտիրոսի այտերը դեռ վառվում էյին սարերից բերած կարմիր արյունով, իսկ աչքերի մեջ մի վառ կար, վոր կարող էյին ունենալ սարերի վճիտ փտակները, դմբուխտ ջրերը: Այդպիսին էր Կյուքունց Մարտիրոսը, վորը յերբեք իր գեղեցկությունը չէր կշռադատել, չէր գնահատել, ավելի ճիշտը, դրանով նա բնավ չէր դատվել: Կնոջ ձեռք չփելիս անգամ նրա սիրտը դողում էր և դրանով իսկ մասնում իր անփորձությունը: Այժմ էլ, ահա, նրա սիրտը նորից տկայ մուրհահարել: Չե՞ վոր նա ձեռքը դրել էր Ռայխսայի ուսին: Մարտիրոսն ինչ-վոր բան մտքում վճռելով, բռնեց նրա ձեռքը, վախճվելով չոյեց այն:

Ռայխսան չալր գրկին վաթաթեկով, տեղից վեր ցատկեց:

— Յույց սուր Պրեսնովայի տունը:

Մարտիրոսն ևլ գնաց նրա հետ: Ռայխսան ամբողջ մանրամասնությամբ պատմեց կատարվածի մասին, ասաց, վոր վճռել է մտնել աշխատանքի և խնդրեց Պրեսնովային՝ իրեն ոգնել:

— Գնացե՞լ ե, ասում ես: Տան յեղած — չեղածն ել տարե՞լ ե հետը:

Պրեանովան փորձված մարդու հայացքով խորհրդափոր նայեց Մարտիրոսին, ասալա դառնալով Ռաջիսային, ասաց.

— Ուրեմն դու Մոսկվա վերադառնալ չե՞ս ուղում:

— Ինչո՞ւ դնամ: Հազիվ աղատվել մե՞ խորթ մորս ձեռքից: Նորից դնամ, փորպեստի այս անդամ անասելի ծաղրի՞ր յենթարկի, ամեն մի առիթով խալթի՞ր. չե՞, չե՞ս ուրում: Ավելի ըստ ե աշտուղ մտնեմ աշխատանքի, մի բան սովորեմ:

— Շատ բարի: Կարելի չե: Մանավանդ սովորելու մատին խելոք բան ես մտածել: Մեր Մարտիրոսն ել սկզբում շփոթեց չեք իմանում, բայց սրհեստ սովորեց, դրել, կարդալ սովորեց, հիմա յե՞լ ուղում ե ինժեներ դառնալ...

Մարտիրոսը միայն ժպտաց: Նա գրեռ չատ բան ունի սովորելու և, ըստ իր վարժիքի, աջդրան գովասանքի արժանի չե: Ռաջիսան ևս լուսթյամբ ընդունեց այդ գովասանքը:

— Ինչո՞ւ չես աջդրես դուգվել, — խոսքը փոխելով, Մարտիրոսին գլխեց Պրեանովան:

— Թատրոն եմ դնում:

— Իսկ ինչո՞ւ մեղ չես տանում:

Մարտիրոսն ուրախացալ աջդ ատաջարկը խելով:

— Գնանք. ասում են հետաքրքիր ներկայացում ե, գնանք:

— Ի՞նչ ներկայացում ե:

— «Շահ-Սենեմ»:

— Գնանք, Ռաջիսա, դու դեռ եստեղի թատրոնում չե՞ս յեղել. դե, ուրեմն գնանք: Սկզբում չես հասկանա, իսկ հետո կսիրես: Ժողովրդի յերդր քաղցր ե, դուրայի, իսկ տխուր բոսի յին՝ խորապես հուզող:

Պրեանովան յերկար ապրելով այս քաղաքում, ձուլվել եր, սովորել եր աղբբջանական լեզուն: Սկզբում նա չեր հասկանում բայաթու մեղամաղճոտ յեղեմեջները, տեղական պարերը նրան խորթ ելին թիում: Իսկ այժմ փողոցով անցնելիս, յերբ ըսում ե «լեզվինկա» յեղանակը, չի կարողանում հանգիստ սրտով անցնել, փոտներն ակամա գետնից կտրվում են:

Յերեքով դուրս յեկան: Անձրեից հետո փողոցում ցեխ եր: Մութը շաղախվել եր ցեխի հետ, կաել տան պատերին, փողոցները անանցանելի դարձրել: Պրեսնովան դժվարությամբ եր առաջ շարժվում:

— Ե՛՛խ, յերթասաարդ լինելի և աջալիսի հսկա մարդ կողքովս գնալիս լիներ — թեկելի վրա՝ կտաներ, թեկելի վրա...

— Համեցեք, համեցեք, այժմ ել թեկելիս փրա կտանեմ, — ասաց Մարտիրոսը և Պրեանովայի թեկը վերցրեց: Ռաջիսան քիչ տեղ գնաց և փոքրիկ լճի մեջ ընկնելուց նախազգուշանալով, բացականչեց.

— Ո՛յ, քիչ եր մնում ընկնելի...

— Ե՛՛հ, չեղալ, տեսնում եմ, վրականալք առանց տղամարդկանց կխորտակվեն՝ փորը ծովի մեջ, վրը լճում... Ավելի ըստ ե, ձեր թեկն ել տվեք:

Առանց պատասխանի սպասելու, Մարտիրոսը Ռաջիսայի թեկը ևս վերցրեց յեմ ուժեղ հպեց իր

կողքին: «Ա՛խ, ինչքան ուժեղ Ե...», — մտածում էր Ռաջիսան: Մարտիրոսը դեռևս վառանց հետ տարվել էր և կանոնները չէր սովորել: Յերբեմն նա քայլեր է խառնում եր, կամ իր ամբողջ ծանրությամբ մեկի ուսին ընկնում:

— Ո՛խ, հսկա յես, հսկա, — ժպտալով ասում էր Պրեանովան, — քո կնոջ դու յերկու որում վազանես, աժդահա: Ճանապարհին նրանց պատահեց Աբղուլը:

— Տեսնո՞ւմ ես ինչ վաճառական յեմ բերում, իսկ դու յերկու վարձել ես, թե մենակ մարդ եմ:

— Յես վաճառք ել չեմ վարձել:

— Ծանոթացե՛ք, յո՞ւ ընկերն ե, — մի բոսք յերկուսի թեկերն արձակելով, առաջարկեց Մարտիրոսը:

— Կարճեմ մենք ծանոթ ենք, — ասելի ուշադիր նայելով յերկուստարդին, ասաց Պրեանովան:

— Ա՛, ընկեր Պրեանովա, — փողոցի մշուշի մեջ դժվարությամբ ճանաչելով, բացականչեց Աբղուլը:

— Ինչպե՞ս են կոմյերիտներդ: Ես վերջին չաբաթոցյակի ժամանակ ձեր կոմյերիտներին չտեսանք:

— Կին-բաժինը վոլոտեղ քնում Ե, անտեղ Ել աղմուկ Ե բարձրացնում, իսկ մեր կոմսովո՞րները քուս ու վոլոտ քործ ելին անում, Ել ի՞նչ յերկուսին:

Պոսակցությունն ավելի աշխուժացավ: Մինչև թատրոնի շենքը հասնելը նրանք անընդհատ ծիծաղում էին, կատակ անում: Ամենից շատ ծիծաղեցնում էր Պրեանովան: Նրա բոլոր կատակներն անկեղծ էին: Նա մի բարի, անձնավորությամբ սիրող, պաշտարում ստեղծված լավ վյանքի քաղցրությունը նոր միայն ճաշակող մի հասակավոր կին էր: Ինչ յերկուստարդ ել վոր նրա մոտ լինեք, ինչ աղբի յել վոր նա պատկանեք,

Պրեանովան նրա հետ այնպես էր վարվում, ինչպես իր հարազատ վորդու հետ: Այդ ատվորությունը նրա մեջ արմատացել էր դեռևս ընդհատակում, վորտեղ նա մոր նման շատերի հոգան էր քաշել, շատերի ցավին դարման արել: Յե՛լ այժմ նա իրեն բախտավոր էր զգում, ինչպես յերեք: Մանավանդ շատ էր սիրում յերկուստարդ կանանց, վորոնք նրա հետ անկեղծ էին, վորոնք նրան էլին դիմում, իրենց հոգսերը պատմում, խորհուրդ հարցնում: Այնտեղ, վորտեղ անհրաժեշտ էր աղամարդու վրա աղմոտելով, ձայնով աղբել, Պրեանովան այդ անում էր առանց քաջվելու: Շատերն էին նրանից սամաչում, նրան հնազանդում վոչ վորպես կին-բաժնի վարիչի, այլ վորպես մեծի, վորպես մոր:

Հարազատ մայրը հաղիվ թե այդքան քեքշանքով, սիրով վերաբերվեք իր յերեխաների հետ, ինչպես նա վերաբերվեց այդ յերեկոյան տարբեր աղբությունների պատկանող յերկուստարդներին:

— Դու վերաբերվելդ կոճակները կարդին կոճկիր, կմբես, — դիմեց նա Աբղուլին: — Ինչպես յերեկում ե, դու քեզ հերոս ես կարծում: Յրտի համար բոլոր մարդիկ մի տեսակ են, մեկ Ել տեսար՝ հիվանդությունը բկիցդ քունեց Ե անկողնին դամեց...

— Շուտով մենք ենք ցրտի՞ն անկողնում քնելու: Մի թիչ Ել անցե՛ր, դարունը կդա, հետը ջիւմ արե կբերե՛ք...

— Արե՞՛ս, միայն արե՞՛ս:

— Բա ել ի՞նչ:

— Գարունը յերկուստարդներին համար շատ բան է բերում: Գարունը մարդկանց սիրտը բախանում Ե, կլանքն ավելի քաղցրանում, յերկուստարդները կա-

չաղաղի ձայնը շփոթում են սոխակի ձայնի հետ : Հե-
ռու տեղով, մոր ինձ նման մի պառավ ե գնում, կար-
ծում են 18 տարեկան աղջիկ ե վագում... Իսկ մոր
18 տարեկան կարմիր թշերով աղջիկ են տեսնում, հա-
լումաչ են լինում, մտքներում ինչ գեղեցիկ խոսք վա,
դուր դարու համար ինչքան շնորհք ունեն, դուրս են
բերում...

Թարտերում Մարտիրոսը Ռայխային մի բոսե ան-
գամ մենակ չթողեց : Նա իր համար սրբածանր Վեր հա-
մարում, մոր չըջում ե աչքքան գեղեցիկ կնոջ հետ :
Ուրիշ կերպ եր վարվում Արդուրը : Նա յերկու անգամ
փորձեց Մարտիրոսին Ռայխայից անջատել, սա-
կայն ամեն անգամ ել նրա փորձն անհաջող անցավ :

Թարտերում Մարտիրոսն ամենի համարձակ եր
Ռայխայի հետ : Ամոթխածությունն ստորձանաքար
տեղի յեր տալիս, ե նրանք ակնարկներով դատողու-
թյուններ և յին անում բավականաչափ ինտիմ հարցե-
րի մասին :

Ներկայացումից հետո Մարտիրոսն ուրեկցեց Ռա-
յխային մինչեւ տուն ե հրաժեշտի ժամանակ նրա
հասցեյին ջերմ, դուրգուրող խոսքեր ասաց : Վերջին
բոսեյին Ռայխայն բռնեց Մարտիրոսի ձեռքը ե ինչ-
մոր անորոշ կարոտով արտասանեց՝ «Հնորհակալ եմ» :

Յերկու օրից հետո Ռայխայն արդեն աշխատում
եր ծովախորշի ցամաքացման աշխատանքները դրա-
սենյակում : Լավ եր, իսկ մոր Մարտիրոսի ցանկա-
ցածը : Նա հնարավորություն կունենար ամեն ուր
տեսնել Ռայխային, նրա հետ զրուցել :

Ռահմատուլլինը պատից կախած պլանին նայելով,
ժպտաց :

— Յերկու մետր մնաց, Արդուր :

Այդ օրը վարսետ Ռահմատուլլինի մոտ յեկավ Ա-
րամ Սահակովիչը : Նա տխուր եր, ցրված ե ցնոր-
ված ի տալվորություն եր թողնում : Բուրդի կամրջա-
կի վրա կանգնած՝ նա փորոշ ժամանակ դիտեց աշխա-
տանքի ընթացքը, ապա շարժվեց դեպի խորքը :

— Ասում ես եսուր միլիոնացնե՞ս :

— Ուղում ենք լեպես անենք, Արամ Սահակո-
վիչ :

— Դա՛, — չորս կողմն անտարբեր դիտելով, ար-
տասանեց նա :

Արամ Սահակովիչ Հովսեփյանի ներքին սպորում-
ները, նրա հետ կատարվող փոփոխությունները չըր-
ջարտի մարդկանց համար վատաբար հանելուկային
եյին թվում : Նրա մասին վերջերս սկսել եյին անեկ-
դոտներ պատմել : Ասում են, թե վերջերս Ուգ-
նյովը նրա հետ զրուցել ե, մորը տեղի յե ու-
նեցել հենց Արամ Սահակովիչի առանձնասենյա-
կում : Զրուցից հետո միասին դուրս են յեկել
փողոց : Որը դաժան ե յեղել — ցուրտ, հողմ, ելակ-
տրայարերի ահաբեկող փոռոց... Փողոցում Արամ
Սահակովիչն Ուգնյովի հետ ահագին տեղ զրուցե-
լով դնացել ե, հանկարծ ձեռքը տարել դեպի գլուխը
ե բացականչել՝ «ո՛յ, գլխարկս քամին տարավ» : Մինչ
դեռ հետո պարզվել ե, մոր Արամ Սահակովիչը
գլխարկը թողել եր իր առանձնասենյակում : Այժմ,
յերբ նա խոսում եր Ռահմատուլլինի հետ, նկատվում

եր նույն ցրվածությունը: Մի ժամ հետո Արամ Սահակովիչը Սարգսրյանի առանձնատնակում էր դանդաղում: Սարգսրյանը չափից դուրս գլուխած և:

— Կամ այս, կամ այն. յերկուսից մեկը պետք է ընտրել, — փորձել առաջարկեց նա և մատնեցով դանադան շարժումներ արեց: Արամ Սահակովիչն ավելի կուչ յեկավ: Սարգսրյանը նրան աներկվելի մատաղավ էր անում—հրդեհեւ հետախուզական յերրորդ հորը, յեթե նրանից նավթի հոտ գա:

— Ընտրիր յերկուսից մեկը — կամ գնա նստիր, կամ ել վատարիր այս փողբիկ հանձնարարությունը: Կրակը միակ լափ միջոցն է, նա յափում է ամեն ինչ: Յեթե հաջողի նավթի շատրվանի սուղին չլիթելին մի ջնջին կայծ տալ, ապա ամեն ինչ հաջող վանցի—գաղ, ավազ, կրակ միմյանց վխտունին և կխորտակվի Զատոնակու վերջին հույսի աշտարակը ևս:

Յերկու նույնքան ծանր առաջարկությունների մեջ Արամ Սահակովիչը պետք է ընտրություն վատարեր: Բայց հենց այդ կրիտիկական րոպեյին մի ամուսնատեղի բան վատարվեց. մինչ նրանք զստոգություններ էին անում, ծովախորշում ահաբեկի մի դղրդյուն լսվեց... Կարծես մի քանի հրետանի միասին համադրով սովին:

Շատրվանի պայթյունից ամբողջ քաղաքը ցնցվեց: Արամ Սահակովիչն այդ ձայնից ավելի կուչ յեկած, խցանի պես դուրս թռավ Սարգսրյանի առանձնատնակից: Սարգսրյանի առաջարկը կատարելու համար նա այդ պահին այնտեղ պետք է լիներ: Միակ հարմար րոպեն այդ եր: Սարգսրյանը նույնպես կարճ նստելով, շատարեց շատրվանի մոտ: Ծովախորշում ինչքան մարդ կար՝ այնտեղ եր հավաքվեւ: Վոմանք

հեռվից էին նայում, վոմանք մոտ էին գնացել: Մի իսկույն լառնորեն շատրվանից յերեք հարյուր քայլ վրա կանգնած, զրուցում էին: Նրանցից մեկը մեծ գլխակ չինած՝ ազահությամբ ծծում էր զորչ ծուխը: Սարգսրյանը մոտեցավ ծխող լառնորին և առանց հարց ու փորձի յերկու ապտակ սվեց:

— Սրիկա՛, յեա քեզ ցուցց. կտամ, թե ինչ է նշանակում գազային շատրվանի մոտ ծխելը: Բանվորը, հանկարծակիի գալով, գետնից մի քար վերցրեց, նետեց այն Սարգսրյանի վրա, բայց քարը վրիպեց: Բանվորներից մեկն ամբողջ կոկորդով մեկ գոռաց.

— Սա վո՞ր թիւն է, սրիկա՛...

Սարգսրյանը տեսնելով, վոր գործը բարդանում է, վորքան ուժ ուներ՝ բացականեց.

— Հակահեղափոխականներե՛ր, հրձիւքնե՛ր...

Բոլորը միմյանց խառնվեցին, մոտ վազեցին յեւ ուրիշները:

— Կրակ է ուղում դցել, վառն՛ւ շատրվանը, — ջնհակտուր գոռում եր Սարգսրյանը: Դեպքերի վայրը յեկավ և չլվկումի քարտուղար Ալիյեյը:

— Տարեք այդ քաղաքացուն, պարբեցեք, թե ով է, — դիմեց նա հիվիհիվ հասած յերկու միլիցիոներին:

— Մենք դեռ ևս չըստապում ենք թշնամիներով, — ասաց Սարգսրյանն Ալիյեյին: — Այստեղով անցնելիս տեսա հռհռալով ծխում է և համառորեն մոտենում շատրվանին / Արյունս գլուխս խիեց, գալրույթս պահել չկարողացա: Մարդիկ այսքան չարչարվել են, հո՞ր փորել, լիակ մի արիկա ուղում է ամբողջ աշխատանքը հողին հավասարեցնել: Մի ապտակն ինչ

անի, այգայի ափներին գլուխը յերկաթյա սրով նրեւը և թռցնեա :

Ալիքեյնը նույնքան վրդովւած տոնով ինչ-միւր բան առաց, սակայն Սարգարյանը նրան չլսեց :

— Յեա սրեաք ե գնամ շատրվանի հարաւային մասը, ստուգեմ, թե ինչպէս են պատրաստուած նալթի ընդունելու : Տեղ, տեղ չենք ունենա, ընկեր Ալիքեյն, յեթե, իհարկե, յես ընդհանրապես սխալված չլինեմ, — առաց նա և շատով քայլերով ճանապարհվեց շատրվանի հարաւային մասը : «Հը՛մ, նալթ կտանաք այս հորից, և այնքա՛ն նալթ, միւր Զատոնակու փառքըն Ամերիկա հասցնի...» :

Մի քիչ ել, և շատրվանը բանակայլեններով կըշապատուի, այն ժամանակ չե՞ միւր վրդինչ չի կարելի տնել : Սարգարյանի յենթադրությունը ճիշտ դուրս յեկաւ : Մի բնականաբար ամտածեցնաւ յերեսաց, միւրից մի աղնթարթում իջան կարմիր-բանակայլեններն ու շատրվանը շրջապատեցին : Սարգարյանը սրջը բռնված ոճի սկսեա դալարումներ եր անում : Հաւանական և, միւր գաղային շատրվանին հետեւի նալթի շատրվանը : Այն ժամանակ ի՞նչ կըլինի իր դրությունը : Դժվար եր, անցանկանալի այգայիսի դրության մեջ մնալը : Բայց յերբ ուրիշ յեւք չկա ի՞նչ վարող ես անել :

Գաղային շատրվանն իր հետ յերկինք եր բարձրացնում ամպը, լաւայի սկս նետում այն չորս կողմ : Դիւրեցից մարդմէկսա՛հ իրեն արտակերպացնում և հակադական ուժի յերկրաշարժի գոտում : Սարգարյանն իր կյանքում գաղային շատրվաններ շատ եր տեսել, բայց նա չեւ հիշում մի շատրվան, միւրն իր ու-

ժով գերազանցեւ այս շատրվանին : Հորափորման բրիզադը լարված ջանք եր թափում վրկելու փորման դորժիքները : Դա անեկարադրելի դժվար աշխատանք եր : Մեկն արանց վրկելով ի՞նչ նմանաբար անեւրում վրժինչ եր, չնչին ուժ : Իսկ մեկի աշխատանքը, շարժումը մյուսի հետ համաձայնեցնելը՝ համարյա թե անկարելի յեր դառնել : Վրժինչ չեւ լավում, բացի յերկիւրը ցնցող դիւրեւորից :

Մի խումբ բանվորներ ցանկանում եյին հորի բերնին կախարիչ գնել, գաղի հոսանքն ուղղել խողովակներին մեջ : Հարկավոր եր անաբայման մտնել բուրգը : Պահանջում եր խիզախություն, ճկունություն և հընարագիտություն : Արդուը և իրամոյը ցանկացան ներս մտնել, միոքակաղի բարձրացնող թուկի ծայրը քաշեն, բերեն բուրգի կամրջակը և միացնեն շատրվանին ուղղություն տվող ծանր դորժիքին, միւրին ինժեներները գաղի թվա անունն եյին տալիս : Սովորաբար այդ թուկը վրաւած եր լինում բուրգի կենտրոնից : Իսկ այժմ ով գիտեր ուր Վ աչն :

Արդուն աղանջները բամբակ խոթելով, իրամոյին ձեռքով գնալու նշաններ արեց :

— Ե՛, ի՞նչ Վ, դժվե՞լ ես, լսելքդ հացի հետ կե՛րե՞լ, — ձեռքը բացատրեն թափ տալով, պատասխանեց իրամոյը :

Իրամոյն այդ տեսլով միաժամանակ առաջ շարժվեց : Այգալես եր նա, հաճախ դատողությունը դորժողության ճիշտ հակառակն եր : Նա մինչեւ կամրջակի վերջը գնաց և ինքն ել չեւացաւ, թե ինչպէս հզոր մի ուժով հետ նետվեց : Յերբ աչքերը բացեց, պարկած եր շատրվանից միջ հեռու, դեմքից անձրեկ

կաթիլներ ելին կաթիլով... Յերկինքն ամպամած
եր, շուրջն աղմուկ, կյանք: Նրա գլխավերելը կանդ-
նած ելին Ողնյովը, Կուլիկը, Ալիսիկը, մի կին և
եղի մի քանի հողի: Ինչի՞ համար: Խորամոխ իր
արձնացած մարմինը հազիվ չարժեքով, շնչաց.

— Զո՛ւր...

Զուր խմելուց հետո նա հանդիսապառնեց: Նորից
նրա ներսում առես հնոց վառեցին: Այս անգամ փո-
խանակ ջուր պահանջելու, հարցրեց.

— Իսկ Աբդուլն ո՞ւր է:

Կողքին կանգնած կինը քնքշով թրջելով
նրա ճակատը, պատասխանեց.

— Նա աշխատում է:

— Իսկ վնչո՞ւ յետ չեմ աշխատում...

Խորամոխի փորձն անհաջողությամբ անցնելուց
հետո, այս անգամ Աբդուլը դեպի բուրդը դնաց Մար-
տիրոսի հետ միասին: Շատրվանի ուժը նրանց հեղ
եր մղում: Սակայն նրանք վճռականորեն առաջ ելին
չարժվում: Ահա նրանք անցան կամքըստը, մտան
բուրդը, ուր ամեն ինչ ցնցվում եր, դողում, ինչպես
տերեվը հողմից: Յերկուսն էլ տարբեր կողմերից մո-
տենալով, աշխատում ելին միմյանց չկորցնել:
Քիչ հետո ալիսիկ անհնար եր շնչել: Գաղալին չա-
տրվանի հետ բարձրացող ավազի հատիկները դարձում
եյին նրանց դեմքին, ստեղծելով ծակոտում: Մարտի-
րոսը չեր կարողանում աչքերը բանալ: Մի անգամ
հաղիվ նա կարողացավ Աբդուլի կողմը նայել, բայց
հենց այդ ակնթարթում առես մեկը նրա աչքերի մեջ
մի բուռ աղ չալտեց: Շոշախելով նա առաջ դնաց:
Ձեռքը մեկնեց և առաջին բանը, վուր դեպ, դալար-

ծուռ մի իր եր: Ապա նրա ձեռքը հանկարծ թուլացավ:
Ինչքան ուժ ուներ նա գործադրեց իրը քաշելու դեպի
իրեն—չեղավ: Իրը համառում եր, ձեռքն իրեն չեր յեն-
թարկվում: Մարտիրոսը համոզված եր, վուր ինքը
բռնել և բուրդի դադաթից վախած յերկաթալարի ծալ-
րից: Սակայն ավազ, վոչինչ չեր կարողանում առնել:
Նա ստիպված ողնության կանչեց Աբդուլին: Բայց
աղմուկի մեջ նրան թվաց, թե նույնիսկ ինքը
ձայն չհանեց, այլ բերանը բացեց, ինչպես բա-
ցում են ջրից հանած ձկները: Քիչ ել, և Մար-
տիրոսը կրկնեց իր հավասարակշռությունը: Գլուխը
ծանրացել եր, ողը հեղձուձիչ դառնել: Հանկարծ նա
հիշեց, վուր բուրդի անկյունում բարակ լար կա: Ծալ-
րը կհաղեմ, մյուս ծալրը հետո դուրս կտանեմ, այն-
տեղից կքաշենք, — մտածեց նա: Լարը նա չուտով
գտավ: Կարելի եր, վուր չատ գծվար եր: Վուրքան էլ
Մարտիրոսը ցանկացավ ձախ ձեռքն ողնության բերել,
չեղավ: Նրան թվում եր, վուր այդ ձեռքն ալիսիկ ի-
րենը չի: Աջ ձեռքով լարի մի ծալրը կապելով, մյու-
սը հետ տարավ: Շատերը կարծում եյին, թե Մար-
տիրոսը կործանվեց: Մի՞թե կարելի չե ալիքան ժա-
մանակ մնալ մոլեղնած շատրվանի հեղձուձիչ ողի,
խլացուցիչ աղմուկի մեջ:

Յերբ Մարտիրոսը, չկարողանալով պահել իր հաղ-
թանդամ մարմինը, բուրդից որոտվելով դուրս յեկավ,
մարդկանց սրտից ուրախության ճիչեր դուրս թռան:
Մարտիրոսի վիրավորված ձեռքից արյունը հոսել եր,
ներկել անդամալարտիքը, յերկարաճիտ կոշիկները:

— Ո՞ւր կտար դու, — Մարտիրոսին գրկելով,
հարցրեց Աբդուլը:

— Չկորա, չկարողացա չափովել:

Աբղղուլի դըխին ճերմակ փաթաթան կար:

— Իսկ դա ի՞նչ է...

— Վոչի՞նչ:

Այստեղ միայն Մարտիրոսը նկատեց թեմից հոսող արյունը: Նրան տարան դրասենյակը, վորանդ, դարմանալի բան, Ռայխտան եր վերքերը փաթաթում:

— Ո՛խ, Միշա,— թույլ, բայց կարեկցական ձայնով բացականչեց Ռայխտան: Նա չուսող պատուեց Մարտիրոսի բաձկնանկը, վերին և ներքին չափիկները, վերքը դիտեց: Յերկաթ է յեղել թե քաբ, գծվար եր վորոչեւ, կպել եր Մարտիրոսի բազկին, բաղանդանաչափ խոր վերք բաց արել: Ռայխտան արյունը կանդնեցնելու համար բազուկը կապեց ու ձեռքը վեր բարձրացրեց:

— Մի վախենա, մոչինչ չի լինի:

— Չեմ վախենում, միայն հիմար դրուժյուն ե:

— Այսպես չի մնալու, հիմար քեզ կիտխաղբեն հիվանդանոց, այնտեղ կփաթաթեն, և աղատ ես:

— Իսկ քո փաթաթածը:

— Իմ փաթաթածը միայն առաջին ողնությունն է:

— Առաջին ողնությունը... Յերկրորդ ողնու -
թյունը ևս չե՞ս կարող հասցնել արդյոք:

Յերկուսով ել ծիծաղեցին:

— Դե՛, յերկար ե՞մ ձեռքս այսպես սրահած մնալու, — կեղծ բարկությամբ հարցրեց Մարտիրոսը:

— Միշա՛, — Ռայխտան այլ կերպ Մարտիրոսին չէր կանչում, — ինչ է, գծվե՞լ ես, ուղում ես արնաքամ լինել: Այդ ել այնպիսի մի բան չէ, վոր կոթցնես,

հետո կամ դանես, կամ փոխարենը դես: Մարդուս առողջությունը դանձի պես բան է, բաց թողիլ, ձեռքիցդ ընկալ, այլեւիս չես կարող վերադարձնել այն:

Մարտիրոսը պատուհանով դուրս նայեց, տեսավ հորի շուրջը պտտող լնկերներին: Չ՛է, նա հիվանդանոց չի գնա և դրա կարիքն էլ չի դղում:

— Դու գծվե՞լ ես, Միշա:

— Չ՛է, բուրբուլիչ չեմ գծվել, — ասաց նա ու դրասենյակից դուրս յեկավ:

Մարտիրոսն ուղում եր տեսնել իր ձեռքով փորված հորի նախիթի շատրվանը: Նա համարյա վաղելով բուրբուլին հասավ, վորաբեաղի գոնե մի ձեռքով ինչ հնարավոր թե անի:

Բուրբուլի մոտ պատահեց Սարգսյանը, վորը խորն ատեղությամբ նայեց Մարտիրոսին: Սարգսյանը չըջում եր բուրբուլի շուրջը, այս ու այնտեղ բարձր ձայնով վարդապետություններ անում: Մի անգամ նույնիսկ կյանքի համար վտանգավոր քայլ արեց— վաղեց դեպի բուրբուլ: Սարգսյանը ջղաձգորեն նայում եր բուրբուլի մյուս կողմը, ուր քիչ մարդիկ վաչին, ուր պտտվում եր Արամ Սահակովիչը: Բաղմաթիւ անգամ նա մտքում անխճեց Արամ Սահակովիչին, հայհոյեց վախկոտությամբ համար: Ո՛ր, ինչպիսի հոգեկամ տաղ-նապի մեջ եր յերկրաբանական բյուրոյի նախագահ Սարգսյանը:

Շուտով այդ տաղնապն անցավ, տեղի տվեց ներքին բաղարարության: Յեւ այդ կատարվեց հետեւյալ կերպ: Յեղավ մի բուլե, յերբ դադի հետ միասին յերկինք բարձրացան և հեղուկի շիթեր: Ի՞նչ հեղուկ եր այդ, նա՞վթ, թե ջուր: Բաղմաթիւ մարդիկ

դրան սպասում եյին սրտատրտի: Դեռևս հաներևու-
կային հեղուկի շիթերը բարձրացան բարձր, բար-
ձր...

— Ֆանտա՛ն...

— Ֆանտա՛ն... Ֆանտա՛ն...

Այս բառը տարբեր ազդերի պատկանող մարդ-
կանց բեմից տարբեր առուղանությամբ, սակայն մի-
յեկնույն թափով, կրկնվեց:

— Նա՛վթ...

— Նա՛վթ...

Յնծությունը համակեց բոլորին: Ռահմատուլլինը
չկարողացավ դուրել իր հուզմունքը:

— Կեցցե՛ նավթը, — դռչեց նա և ձեռքը դեպի
յերկինք բարձրացրեց, ինչպես փորձված ճառախոս-
ներն են անում: Մի յերևտեսարդ բանիւր տեղում
ուրախ պտույտ կատարեց և քիչ եր մնում քնկներ
փարպետ Սարգսրյանի վրա:

— Ռե՛հ, մի հիմարանա, լո՛ւ աչքը դեռ վրչինչ չի
տեսնում, — վշտամբանքով ասաց վարպետը յե՛վ
ձեռքը հուսահատորեն թափ տվեց. — ապուշ, ուրա-
խանո՞ւ ես, ի՞նչ նավթի տեղ ջուր և խոտմ:

Դրությունը պարզվեց: Լառաբույն տղասումները
հոդա ցնդեցին: Վարպետ Ռահմատուլլինի ակրքնական
ուրախությունը մի հոգեմաշ տխրության փոխվեց:
Նա դրսահավ մոտեցավ Ողնյակին և Սարգսրյանին,
համեց ցնխոտմած ու մաղուլթոտ պլաշչը, մի կողմ նե-
տեց և հուսահատ ձայնով ասաց.

— Ես ել ջուր դուրս յերկա՛ն... Զո՛ւր դառավ,
մեք աշխատանքը ջո՛ւր դառավ...

Մինչ այդ նավթի ամբարներ պատրաստող
բանվորներն ասես հրամանով թողնեցին աշխատան-
քը, դժգոհությամբ հեռացան: Ստորերկրյա ջրի շա-
տրվանը յերկինք եր ալանում: Զուրը սկզբում գետնի
վրայով վարարած գետի պես հոսում եր՝ իր հետ տանե-
լով ավաղը, քարեր ու փայտի կտորտանքներ... Զու-
րըն ավելի յեր վարարում, ուժգնությամբ թափվում
բուրդի չորս կողմը: Շուտով բուրդի մոտ, աշխուկ,
վորտեղ ավելի եր շատ ջուր թափվում, ստեղծվեց
հսկա մի փոս, ինչպիսին ստեղծվում և ծանր ունիթի
պայթյունից: Աստիճանաբար հեղեղվում եր նոր ստեղ-
ծված հողամասը: Մարդկային քրտնաջան աշխատան-
քով համառությամբ աշատեղից դուրս վանած, քած
ծովն ասես դայրացած՝ վերադարձի համար յե՛րք եր
գտել: Զրի տակ կորչում եր թիպ առ թիպ նվաճված
ցամաքը, այն ցամաքը, վորտեղ յերկինք պետք և
սլանային բուրդերը: Շատրվանից ստեղծված լիճը
կմիանա ծովին և ամեն ինչ նորից ծովի տակը կդնա:
Այդ նկատում եյին բոլորը, բոլորն ել տեսնում եյին,
վոր մի վատ բան և կատարվում, վոր բնության տա-
րերը նրանցից խլում և այն, ինչ ստեղծվել և մեծ
դժվարությամբ:

Արդումանյանը, վոր նույնպես ներկա յեր, մի
խումբ բանվորների առաջը կտրելով, բղավեց.

— Հարկավոր և անցք բանալ դեպի ծովը և այդ
անցքով ջուրը բաց թողնել...

Նույն բույեյին բանվորներին մոտեցան Աբդուլը
և Մարտիրոսը: Աբդուլը դլխի փաթաթանն ուղղելով,
հայացքով փնտռեց մի քանի ծանոթ մարդկանց, հե-
տո թե՛ դնանք ինձ մոտ, գործ կա:

Մի քանի բանավորները ալեհեր Ռասուլի ղեկավարութեամբ շարժվեցին Արդումանյանի հետեւից։ Նրանցից շատերը յեղեկ են քաղաքացիական թիժ կոխինքնում, ճակատը բաց արիութեամբ կանգնել են թշնամու դնբանքներէ տարալի տակ։ Նրանք ուժ ասած, ահռելի գրոհներով մշրել են թշնամուն։ Միթե՞ նրանք բնութեան սարերէր դեմ այժմ կնահանջեն։

Սակաբն յեղան նաեւ այնպիսիները, վորոնք չառախրեալ ծիծաղեցին Արդումանյանի առաջարկութեան վրա, հռահրտուր թափահարեցին ձեռքերը և ցլվեցին սարբեր կողմերի վրա։

Բանավորներէ մի խումբ Ռասուլի, Աբուլի, Ռահմատուլլանի գլխավորութեամբ սկսեցին հորի շուրջն անցեր վորել։

Ոգնյովին թիւում եր, թե աշխ ձեռնարկումը պոնե կիբկի հորի գործիքները, սակաբն նա նայեց պիւի ձախ և հեռվում տեսնելով խմբած բանավորներին, մեկից հարցրեց.

— Ի՞նչ են անում նրանք։

Նա վերկովին ուղարկեց ստուգելու, թե ինչո՞ւ յեն բանավորներն այնտեղ յամբել։ Չսպասելով նրա վերադարձին, Ոգնյովին ինքը յեւս դնաց դեպի Ֆողա-գործ բանավորների խումբը։

— Ի՞նչ է պատահել։

Արդումանյանը, վոր դեռ համարում էր աշխատանքից հրաժարողներին, ջլախնացած պատասխանեց Ոգնյովին.

— Ձե՛ն ուղում։

— Ձե՛ն ուղում։ Լսվ են անում, — քիչ մտածելուց հետո ասաց Ոգնյովը։

Ոգնյովին լսելով, ամեն մեկը ցանկացաւ իր պարույթը հայանել, ասել, վոր Արդումանյանը նրանց դեպի մահն Ե քշում։

— Սպասեցեք, — ձեռքը բարձրացնելով, բացա-կանէց Ոգնյովը, — հեղափոխութեանց առաջ աշխ-պիտի վերաբերմունքի համար ձեզ բոլորիդ աշխա-տանքից դուրս կանչին։ Այն ժամանակ դուք կդատա-պարտվեյք անգործութեան, կխեղդվեյք կարիքի ու սովի մեջ, իսկ հիմա ընկեր Արդումանյանը ձեզ խնդ-րում է, վորպեսզի յիրեք ձեր արյուն — քրտինքով ձեռք բերածը, վորը ձեզ համար է, ձեզ Ե ծառայ-լու։ Դուք միշտ հողագործ բանավորներ չեք մնալու. ձեզնից շատերն էլ աշխ հողամասի վրա կառուցվող բուրգերում, վորովոր հորերում մասնագիտութեան կոնվորեն։ Ստացած նստիւթով մենք նոր տներ կկառու-ցենք. չե՞ք ուղում։ Այլ խորհրդային վո՞ր բանավորն է, վոր չի ուղում աշխատել...

Մի բանվոր հետին շարքերից մեղսոտ ձայնով ասաց.

— Ձե՛, յոնկեր Ոգնյով, մենք ասում ենք՝ բոլորս միատրին աշխատենք, վոր մի բան դուրս դա, թե չի եւքանով թե վորքան կթեքես, Ենարես Են եստեղ...

— Հապա, ո՞վ է ինձ հետեւում, — այս ասելով, նա առաջին իսկ բանավորից վերցրեց բահը և մտալ դեռևս մոլեգնող շատրվանի տակ։ Բոլորը մի մարդու պես հետեւեցին նրան։ Այլ կերպ Ել չեր կարող յինել։ Ոգնյովին աչք մարդկանցիցն էր, վորոնք կրակոս խոսքերով, անձնական որինակով կարող են միլիոն-

ների սիրտը գերել, պատերազմում գեպի հաղթանակ տանել:

... Բնության վայրագ տարերքի դեմ տարվող այդ դժվարին մարտերում չկար մեկը՝ ինժեները Ջատոնսիրին: Նա մի քանի ուր էր, ինչ ծանր հիվանդութեամբ դամւած էր անկողնուն:

ՅԵՐՐՈՐԴ ՄԱՍ

I

Նախասենյակում ոտար ձայներ լսվեցին: Փոքրիկ, ճերմակ խուպ, զինվորական զինվոր վատադուխտներից կադդանձում էր: Տան դուռն չտապ բանավոր, կատյան խեղդված ձայնով շանը աստտեց.

— Բո՛րիկ, բո՛րիկ, լռի՛ր, վորի՛ր...

Մարտիրոսը վտարերը դռան շեմքին փռած հնամաշ խաիրով խնամքով արբելուց հետո միայն նայեց կատյային:

— Ալեքսանդր Միսայլովիչն ինչպե՞ս է:

— Վռչինչ...

— Սաացեք, վոր կյուքունցը և Ռահմատուլլինը լեկել են դուցե ընդունի:

-- Բայց... դուցե և ընդունի, յես վհալրցնեմ:

Կատյան ներս մտավ և քիչ հետո գլուխը վրիսաբաց դռնից հանելով, ասաց.

-- Խեղճեմ, նա բավական ուրախացավ:

Յի կողմերը լուս հանեցին զվիարկները, կախեցին դռան մոտիկ կախարանից: Ռահմատուլլինը, ըստ իր սովորութեան, ներս մտնելիս հազաց:

— Բարի վողջո՛ւյն, Ալեքսանդր Միխայլովիչ, այս ինչո՞ւ աշտարակ հիվանդացել եք, — ասաց Ռահմատուլլինը և հիվանդի ձեռքը բռնեց: Կյուրուսի հետևեց Ռահմատուլլինի ոտնակին:

— Անպատեհի յեր ձեր հիվանդությունը:

— Ներեցեք ինձ, դուք նստած եք, վո՞չ, խնդրե՞մ նստեցեք, ինձե՞րց մոտ նստեցեք, մոտ դրած աթու՛ չկա՞... Կատյա, ընկերներին ինձ մոտ նստեցրո՛ւ, այդպես, այդպե՛ս...

Մինչ այդ Ալեքսանդր Միխայլովիչը միշտ դեպի առաստաղն էր նայում: Նա չուու յեկա՞յ, հայացքն ուղղեց դեպի յեկողները:

— Ի՞նչ նորություններ ունեք, ցամաքացման գործըն ի՞նչպես ե գնում...

Կյուրուսն ընդհատեց նրան.

— Դուք ասացեք, ինչպե՞ս եք...

Ձատոնակին թեպի՞ մի չարժու՞մ արեց, ապա չըրթունքները միմյանցից անջատեց, կարծես դուռ նրա համար, վորպեսզի ցույց տա իր դեղնավուն աստամները:

— Աչնանը և դարնանը, ինչպես յեղանակի, այնպես ել մարդու մեջ բեկում ե կատարվում... Մարդու մարմինը հարմարվում ե նոր սրբամաններին: Այդ բեկման ժամանակ բոլոր տեսակի փոփոխություններ եմ, և յեթե մարդու որդանիլովը թուլել ե, ապա նա չի դիմանում, դեղնած տերեխի նման, ընկնում ե... Աչնան վերջին որերը յես մի վերապ առց կացրի, սակայն, ինչպես յերևում ե, մարմինս չի դիմանում ցավերին, սիրտս միշտ ճնշվում ե, արյունս սառչում,

վտառներս կարծես իմը չեն... Մերությունը հաղթահարում ե... Կուրեյի յես հաղթահարեկ ծերությանը, բիչ ել, մի բիչ ել ապրեկ...

Հյուրերը հորդորեցին հիվանդին: Մարտիրոսը կրծքին վաղած ձախ ձեռքը դուռնությամբ մի կողմ տարավ, աջով հիվանդի ձեռքը բռնեց և ուղղակի նրա աչքերի մեջ նայելով, բարոն անջատելով, ասես յուրաքանչյուր բառից հետո ստորակետ դնելով, ասաց.

— Կառողջանա՞ք, Ալեքսանդր Միխայլովիչ, բավ կլինի: Նորից ծովախորշը վերաք. մենք միասին կլըջինք ծովից խլած ցամաքի վրա: Ապա նա դուռնությամբ, զանազան շեղումներ անելով, մի կերպ հայտնեց, լիք հետախուզական ՁՅ հորից ջրի շատրվան և խիեկ:

Այդ լսելով, հիվանդը հանկարծակի յեկած, դըժվարությամբ վեր բարձրացավ, նստեց, մի կողմ հռեց ձեռնակ բարձն ու վերմակը: Նրա առանց այն ել բաց աչքերն ավելի լայն բացվեցին:

— Ի՞նչ... ՁՅ հորը ջուր ե տվել, ասում եք:

— Այո, այո, յերեկ ջրի շատրվան խիեց, վարչությունում ասում են, վեր հողը ձեր ցույց տված ուղղությամբ սետք ե թափել... Մեկն ահա մեկ վարսետը — Ռահմատուլլինը, առաջ ես ու եմ մտղմ եր խիում, բայց հիմա ասում ե, վեր ջրնկ. մղնոյով համողված ե, վեր ծովախորշում նսվթ կա, յես ել եմ հասկատում... Բայց թե վո՞ր կողմն ե այդ նավթը, դժվար ե հատկանալ... Յերեք բարձա ծովափին կանգնած, չեն թափում, տարսում են, դուքն դուք նոր բան ասեք...

Հիվանդը վտառեցրը մահճակալից կախեց:

— Յես նոր բան չունեմ ասելու. կատյուղա, — կանչեց նա:

— Այա՛, — լսվեց մյուս սենյակից:

— Կատյուղա, յեղիր բարի, տուր շորերս, ապր բան տուր հագնեմ:

Կատյան դարձադասվ:

— Հայրիկ, աշդ քեզ համար շատ վտանգավոր է, քիչ առաջ ջերմատուժանդ 39-ի յեղ հասնում, վշան-քիցդ ձեռք ես վերցրել, ինչ է:

— Տո՛ւր, տո՛ւր շորերս...

Հյուրերը նույնպես ակնեցին թախանձել:

— Ալեքսանդր Միխայլովիչ, մենք զրա համար չենք յեկել, ի սեր ասածո, պահպեցեք...

Կատյան դժկամությամբ դնաց շորերը բերելու և նույն դժկամությամբ, նույնիսկ զայրույթով, ողնեց հորը՝ շորերը հագնելու: Հանգնելու ժամանակ Կատյան աչքեկ վոջինչ չափաց: Միայն յերեւում քր, վոր ներքին շրթունքը փծած, նա դապում ևր լրեն, վորպեստի հյուրերի նկատմամբ վորեպիկ ևոպսուցյուն չանի: Յերբ հայրը վերջացրեց, տեղից բարձրացավ ու յերեւաց, վոր քիչ ևր մնում աջ ևոդքի վրա վայր ընկներ, Մարտիրոսը նրա թևից բռնեց:

— Հայրիկ, վտառի վրա կանգնել չես վարդա-նում, ո՛ւր ես գնում:

— Յես չուտով, չուտով կգամ, Կատյուղա:

— Վո՛չ, քեզ չեմ թողնի անից դուրս գա:

Կատյան բռնեց հոր թեւից և թույլ չտվեց, վոր պեղի նա առաջ դնա:

— Կատյա, — բարձր ձայնով աստեց Ալեքսանդր Միխայլովիչը: Փոքրիկ, ճերմակ խոպուպիկներով չնկել վախից կուչ յեկավ, պոչը վտառեցրի մեջ, քաշվեց դեպի մի անկյուն: Պատուհանում նստած խայտաճամուկ կատուն վար թռավ, իր հետ պատուհանում դրված փոքրիկ ծաղկամանը դուրելով, և վախով մյուս սենյակը: Ծաղկամանի միջից սեւ հողը հատակով մեկ փռվեց: Կատյան դարձադասվ, սկսեց սեւ հողը յեւ ծաղկամանի կտորտանքերը հավաքել: Ալեքսանդր Միխայլովիչը Մարտիրոսի թեւից բռնած՝ տնից դուրս յեկավ:

— Գնանք, բարձրացից հողը յես ինքս թափել կըտամ...

Գետինը ծծել ևր դիչերվա անձրևը: Տեղ - տեղ անձրևի ջուրը խառնվել ևր փողոցի դորչ ամպին, պղտորվել և փոքրիկ լճակներ կաղմել: Ապշերոնյան չերմ, կենսատու արեւի վտակհյուս շողերը խրվում եյին վոքրիկ լճակների մեջ, բեկբեկվում: Գետնից գոյորչին վեր ևր բարձրանում, վորպեստի հետո կորչի լաղուր յերկնքի անհունության մեջ: Ծովախորչի հին հրապարկների վիչկաների դադաթները մշուչի միջից բաց ծովին եյին նայում: Ջրի փոքրիկ առավակները, վոր, անկախ անձրևից, միշտ ևլ հոսում եյին, հիմա ձգվում եյին բարձրամեջ մետաքս ժապավենի նման:

Ալեքսանդր Միխայլովիչը խորը շնչեց առաջոտյան թաղմ ողը: Տնից միշտ ծովախորչը նա վոչ մի բառ չիփխանակեց Ռահմատուլինի և Մարտիրոսի հետ: Յերբ շնչեց դադի բուրմունքը և դդաց, վոր հորերից մոտ ան, Մարտիրոսի թեւից քաշեց:

— Թող վոչ վոք չհամարձակվիլի ատել, վոք իմ վերցրած ուղղութիւնը տեսլե... Յես, ճիշտե, վոլլը կամ, ինձ համար ներկայումս վոչ մի գուշն յերկրապնդի վրա գոյութիւն չունի: Յես նույնիսկ չգիտեմ այժմ տեսե, թե ամսամամ: Չգիտեմ դու աշտը ինչպիսի շոր ես հագել: Ամեն ինչ ինձ համար տեսե... Սուկայն յես գիտեմ, թե ինչ քարերից ե շինված այս ճանապարհը, վոլլով մեր վրա զնուս ե: Յես գիտեմ, ճանապարհի սալահատակած մասը վերջանալուց հետո տեղում ե նախկին Երևանի հանքը, իսկ նրա հարաւային մասում՝ անդրադարձն յերկու նախկին Փերմեքերի նախնականութիւնը: Դեպի հոստիս՝ Երևանի հանքերն են: Ուղում եք տեսե, թե ուր ինչպիսի նախնականութիւն ե շինել, վոլլտեղ ե գտնուում: Այդպէս ելլաւս գիտեմ, թե ծովն ինչ ուղղութիւնը պետք ե ցամաքացնել, վոլլապետի նախնականութիւնը գա...

Այս հորի պատմութիւնն ուրիշ կերպ դատարկութեց, յես այն ժամանակ ելի տեսեմ, վոք թուլ տան վոլլորիկ վոլլու վրա հոս վոլլորենք:

Մի ձիանի, յերկանիս կառքը ճոճվում եր մեկ աջ, մեկ ձախ, բայց ե այնպէս աւագ տեսել երկրեթանում: Արեքսանդր Միխայլովիչի խոսքերը, վոլլորենք տեսե խոր ճորից ելին դուրս գալիս, կատար ուրորեն լու ժամանակ յերեքմն ընդհատվում ելին, կարգաւորում, ինչպէս կարգվում են ապակու թափանցիկ ճողկերը:

Շուտով կառքը ծովափ հասաւ: Այդտեղ բաւական թվով բանվորներ ելին աշխատում: Զրի շատովանը սերմիս տես լաւիկ եր գետինը, քերել, իր հետ ընել ծովը:

Բանվորներից վոմանք հիացած ջերմաշատ աղ ուրիշ հրաշալիքներով, յերկուս ելին: Յուրաքանչյուրն իրեն հարապատ յեղանակով ջրի ծովանքին խնոնում եր իր ներքին ապրումները: Արեքսանդր մեղեդու հետ միասին լավում եր ուսական խորութիւնաց, գերող յերգը...

Յերր Արեքսանդր Միխայլովիչը յեկաւ, այս ուսանող ընդհատեցին յերգը, աւելով:

— Կույրը յեկաւ...

Տարբեր ընդունելով արտահայտված միեւնոյն բաների մեջ հետաքրքրութեան ե պատկառանքի շեղումն եր դադարում... Բանվորներից շատերը միշտ ել տեսնում ելին նրան, սակայն յերբ նա ուղղութիւն եր ցույց տալիս, աշխատում, շատերը նորից հետաքրքրութեամբ նրան ելին նայում: Նրա անձնատիրութեան հետ կապված բազմաթիւ խորհրդաւոր պատմութիւններն ելին պատմում քերենքերան:

Արեքսանդր Միխայլովիչը Մարտիրոսի ուղեւթյամբ կառքից իջաւ, կանչեց ուղեւթաններից մեկին.

— Նախկին ծովափում շինված բուսկայի վոլլ ուղղութեամբ եք թափել հողը:

— Հոստիս-արեւելեյան:

— Ինչո՞ւ, ո՞ւր ե ձեղ տեսել, չե՞ք վոլլ յես տեսել եմ հարաւ-արեւելեյան կողմը կլեքցնեք:

— Բայց, ներեցեք, չե վոլլ № 3 հորը համարյա աղ մաղխատարալի վրա յե գտնվում ե ջուր ե տալիս:

Արեքսանդր Միխայլովիչը ցնցվեց: Նրա ունեքեր վեր բարձրացան, ճակատի խորշումները շատուցան, մատները դողալ սկսեցին:

— Ո՞ր է ձեզ ասել, վոր № 3 հորը նույն մա-
դիստրայի վրա յե դռնովում... Իսկ գիտե՞ք, թե մեր
հողաֆասում նախթը վո՛ր չերսումն ե դռնովում:

— Տասնմեկերորդ:

— Իսկ ո՞ր է ասել, վոր 12-րդում չկա:

Մարտիրոսը մտերմական տոնով ասաց.

— Ալեքսանդր Միխայլովիչ, ձեզ համար լավ չե
բարեկանալը, խնդրում եմ, մի վրձեք:

Մարտիրոսի թեւը քաշելով, Ալեքսանդր Միխայ-
լովիչը համարյա հրամայեց.

— Գնա՛նք դեպի բուրեկան:

Բուրեկայի մոտ նա գրպանից հանեց կոբալդայոյ
ցը, հրամայեց այն դնել բուրեկայի սրտի պակ:

— Մարտիրո՛ս, ուղիղ, առանց չեղփելու, ինձ հետ
դնանք արեւելյան ուղղութեամբ: Այ, ապրե՛ս, այս-
պե՛ս... Ահա, այստեղից դեպի հարավ — արեւելք
ասա, թող նշաններ դնեն... Յեսս վոչ մեկին թույլ
չեմ տա կատկածի յենթարկելու իմ ազնոյությունը:

Հետո նա ասեա դառանցում եր:

— Այսպես, № 3 հորը ջուր ե սովի, ինչո՞ւ ջուր
սովեց, Մարտիրոս, չգիտե՞ս:

— Յես ի՞նչ իմանամ, — ուսերը վեր քաշեց Մար-
տիրոսը:

— Վորովհետեւ ամեն ինչ խառնովել ե իրար...
Արդարութեան համար յես կյանքս կզոհեմ: Յես չառ
քիչ եմ ապրելու, հաստատ գիտեմ, բայց ճշմարտու-
թյունը յերեւման կգա:

— Մի վրդովվեք, Ալեքսանդր Միխայլովիչ, չի
հարկա՛վոր:

— Կանչիր կառապանին... Յեթե յես մեռնեմ,

24—Ծովախորշում

Մարտիրոս, դա, իհարկե, լավ չի, այս ձմեռ չեյի
ուղենա, բայց հիշիր, Արդումանյանին ել կասես, ահա
այս դիժը դեպի աջ յերբեք չվերցնեք: Վերցրեք
ձախ կողմը, հետո, յերբ այդ կամբանա, աջը չորաց-
նելը հեշտ ե... Բայց նախթ այստեղ կա, մի անգամ
արդեն ասել եմ, դրանում համոզված եմ, ինչպես հա-
մոզված եմ, վոր կույր եմ յերկու աչքով: Կանչի՛ր
կառապանին:

Քիչ հետո, կառքում կուչ յեկած, Ալեքսան-
դրը Միխայլովիչը գնում եր, տուն: Նա համոզ-
ված եր, վոր ել յերբեք ծովեզրը չի տեսնելու,
վորտեղ իր կյանքի 25 տարին ե անց կացրել, այլեւ
չի լսելու Ժեսնակաների աղմուկը, չի շնչելու վաղուց
պահանջ դարձած դադի բուրմունքը...

Նա խորը շունչ քաշեց, մինչեւ թոքերի խորքը
ծծեց ծովախորշի ողբ ե կառքում սովելի կուչ յեկավ:

II

Դեպքը պատահեց յերեքշաբթի օրը, յերեկոյան:
Դուռն անսպասելի ծեծեցին: Յերբ Լիզան դուռը բա-
ցեց ե տեսավ Սարգսրյանին, քիչ եր մնում, վոր
յերեանիւայր ընկնեք:

— Յեթե թույլ վտաս, մի բտայելով հետդ ուղում
եմ խոսել:

Լիզան առանց վորեւե խոսքի, դուռը խոնարհեց:

— Համարիր ինձ անկոչ հյուր, թշնամի, կուզես
դուրս արա չեմքից, բայց միայն ասածներս լսիր:

Լիզան լուռ, ձեռքով տան ներսը ցուց տվեց:

Սարգսրյանը ներս մտնելով, ոտար մարդու պես
վերարկուն հանելով, չգիտեր ուր նստել: Տան մեջ ա-
մեն ինչ փոխվել եր:

24—Ծովախորշում

— Քո հանդեպ յես ասերախոս եմ: Զդու՞մե՞ս աղբ, տանջվում, — առանց ասվելուդ նախարարնի տխուհեց նա: Վորտչել եմ վերջ տալ այս հիմար, զստմանելի դրու-թյանը, վե՛րջ, հասկերժարեա՛ն վերջ: Բայց մինչ աղ-կուղեյի խնդրել քեզ, վո՛ր չխնայես ուժերդ և ասպաղա-յում նրան՝ լո՛ւ մանկանը ըսվ՝ դատարարակու՞թյուն ստա...

Սարգսրյանը չկարողացավ վերջացնել: Լիզան, վո՛ր լուռ, այլադրված դեմքով ըսում եր, հանկարծ փռձկաց: Գլուխը անդանին դնելով, հեկեկաց:

— Մի լա, խնդրում եմ: Յես արժանի չեմ քո արցունքներին...

— Ա՛խ, Անդրյուշա, — ասելի ուժեղ հեկեկալով ասաց Լիզան, — դու անխիղճ ես, ուրիշ վռչենչ: Ինչ վո՛ր յես ունեյի, ինչ վո՛ր թանկագլին եր, յես բոլորը քեզ նախընտրել, մի ժամանակ քեզնով պարծենում եյի, միշտ հետևում եյի քեզ, քո չվաքին: Իսկ դու... ա՛խ, դու աղնիվ չվարվեցիր: Բախարան եր յերկու ամսով ինձնից անջատվես, վո՛րպեսզի դդացմունքներդ ուրիշ-չին ծախես: Ախառում եմ, վո՛ր մամքով տկար եմ, այլ կերպ լինչու յես պեսոք և քեզ թողնելի, վո՛րպեսզի դու այս դռնով փրկվին ներս մանես: Այն պահին, յերբ ինձ ամենամանր դժբախտությունն եր պատահել, աչք եյի ածում, վո՛րպեսզի քեզ ել ուրիշների մեջ գտնեմ, վո՛րպեսզի տեսնեմ քո ախուր հայացքը, նա-յեմ խոնավացած աչքերիդ, իսկ դու... ասերա՛խոս ես, ասերա՛խոս...

— Այո՛, յես մեղավոր եմ, բայց համոզված յե-ղեր, վո՛ր չեղեմավալով հանդերձ, յես նույն ցավերն եմ կրել, ինչ վո՛ր դու...

— Իհա՛րկե, նույն ցավերն ե՛ս կրել, ինչպե՛ս չե... Դու ինձ փակել ես այս չորս պատերի մեջ, ինձնից խրել լո՛ւ յերիտասարդությունը, լո՛ւ աշխույժի և նույնիսկ իմ կյանքը...

Սարգսրյանը ձեռքը պուշությամբ Լիզայի գլխին դնելով, հորդորեց.

— Յես յեկել եմ ուղղելու մի անգամ բաց թողած սխալս, յեկել եմ՝ վո՛րպես լո՛ւ ապագա վո՛րդու հարա-դատ հայրը: Ինչո՞ւ դու նորից խառնում ես հինդ: Թարախակալած վերքը վիրահատում են և վո՛չ թե ցնդասեղով փորվում, նորոգում ցավերը:

Սարգսրյանը գիտեր պատկերավոր խոսել: Վա-դորոք պատրաստած բուռերով նա ցանկություն ունեւ պատահածն ընդմիշտ մոռացության տալու, կոծկելու:

Նա լավ գիտեր, վո՛ր իր և Լիզայի արանքում աղիմով ծածկված լայն, անանցանելի տարածություն եր ընկած և իրենք մնացել են տարբեր ափերում: Յե՛վ ահա յերկու ափերը միացնելու համար Սարգսրյանը կամուրջ է կառուցում, մի կամուրջ, վո՛րի քարը փեղծավորություն եր, ավազը՝ ստորություն՝ տախ-տակը՝ քծնություն:

Լիզան ներքնասրես դահ լեր դեպքերի աղբ ընթաց-րից, միայն ուզում եր թափել սրտի ամբողջ մաղձը: Այիլին. նրա մեջ սկսեց խոսել հաղթանակած կնոջ հպարտության զգացմունքը:

— Այդպես ել յես յենթադրում եյի... Այն ժա-մանակ, յերբ քո դուրիդ յես գրկում եյի, մի բոսել

անգամ չէյի կարող կարծել, վոր այսպիսի դեպք կարտահեր: Ինձ համար այն ժամանակ մենք ամենա-
յերջանիկ մարդիկն էյինք, իսկ հանկարծ...

— Ա՛խ, մի հիշի ալդ, — խորապես զղջացողի ձայնով ասաց Սարգսրյանը:

— Չէ՛, չէ՛, ել չեմ հիշի, Անդրյո՛ւշա, միայն դու ասա՛ մի՞շտ վա՛նաս ինձ մոտ, թե նորից միտախնս: Այս ասելով, նա վերցրեց Սարգսրյանի ձեռքը:

— Ինչո՞ւ չես ուզում հատկանալ, վոր իմ սխալի համար ամբողջ եյությամբ զղջացել եմ: Կարելի էյի մի արարածի հետ, վորն իրական սեռին պատկանե-
լուց բացի, միջին չուներ: Նրա աչքերի մեջ յես է-
զուր էյի ցանկանում քոնին նմանող դժեր դանել, հի-
շում ձիւ քո շարժումները, քո փաղաքանքները յեմ տանջում, հյուժում... Վերջը վորոշեցի՝ հետ դեպի անցյալը, վորոշեցի ջնջել սեմ բիծը... Ահա, նորից յես քեզ մոտ եմ, մշտապես՝, հավիտյան քեզ մոտ...

Այդ յերեկոյան Լիլան իր միջից քամեց սուրած բորոր դառնությունները, ախպես, ինչպես սպունդից քամում են ջուրը:

Առավոտյան, յերբ Սարգսրյանը դնաց աշխատանքի, Լիլային թմաց, թե պատահածը յերազ էր, մի ունայն տեսիլք:

Ինչքա՛ն ուրախ էր Լիլան, յերբ յերեկոյան Սար-
գսրյանը հետ յեկավ: Նրա հետ էյին նաև Վոլկովն ու յերկու անծանոթ մարդ, վորոնց Լիլան առաջին անգամն էր տեսնում: Յեկողներից յուրաքանչյուրի թեմի տակ մեկական փաթեթ վար: Վոլկովն իր փաթեթը տեղանի վրա դրեց և սկսեց ծխամորճը:

լցնել: Նա հայացքն աննպատակ սրտում էր և շատ յերեւոյթին խոսելու համար նյութ չէր գտնում: Վոլ-
կովը Լիլայի աչքերին նայել չէր վարողանում: Իսկ Լիլան ամիսներով սուրած տանջանքները կարծես մո-
ռացած, դեմքին յերջանիկ ժպիտ էր խաղացնում:

Շուտով սեղան բացվեց, վորտեղ կար ե՛ր դինի, ե՛ր սղի, ե՛ր դանադան թխվածքներ:

Սկզբում ինչ-վոր աննշան, ասորյա խողիւրների մասին խոսելուց հետո նրանք սկսեցին տաք մտքերի փոխանակություն՝ նախապէս արդյունաբերության մասին: Սարգսրյանը, վոր մի քանի բաժակ ողի յեր լմարել ու կարմրել, խոսում էր բորբոքված, ջղային չեշտով:

— Յեա կուղեյի ձեր ուշադրությունը բեկեալ այն ընդհանուր դրության վրա, վոր այժմ ստեղծվել է ծովախորշում: Անշուշտ, հիմարներ կլինենք, յեթե այդ բանը չողտադրենք: Այժմ մեր տեսակետները հաղթանակում են: Մեզ հաջողվեց շատերին համոզել, վոր ծովախորշը ամուլ հողամաս է: Այդպես չէն մտածում միայն մեր մի քանի համառ հակառակորդ-
ները: Այնուամենայնիւ, մենք միջ մի կերպ թույլ չենք տա, վորպեսզի սկսական դումարները իրուր տեղը ծովը լցվեն... հա՛, հա՛, հա՛... — չարախնդ ծիծաղեց նա:

— Վերցրե՛ք բաժակները, — շարունակեց Սարգսր-
յանը, — ինչո՞ւ յեր հաղաղում... Այսպես, մենք հենց այսօր մի դիմում կպատրաստենք և կուղարկենք վեր-
ստուգիչ հանձնաժողովին: Բոլորի հանցանքն էլ կթը-
փարկենք և՛ կղահանջենք, վորպեսզի դումարները քա-
մուն ամուլները խստորեն պատժվեն:

Բաժակը բաժակին լախերով, Սարգսրյանի հյու-
րերը խմեցին, կերան այն, ինչ իրենց հետ բերել
էին: Վոչվոք չհարբեց: Միայն, ինչպես Սարգսրյանն
եր փրկում ասել, Վոլկովի ուղեղի զսպանակը մի քիչ
թուլացավ և նա սկսեց ալիքի շաղակրատել...

Արդեն ել նրանք խմբովին դիմում գրեցին Մի-
ռթենական վերստուգիչ հանձնաժողովին այն մասին,
վոր չնայած իրենց բողոքներին, Կառավարության
փողերն իդուր տեղը ծախսում են, ջուրն անում: Յեւ
իրենք, վորպես աղնիվ մասնագետներ, չեն կարողա-
նում հանդուրժել այդ հակադրական գործունեյա-
թյունը:

Մի շարաթ հետո ուղարկած դիմումի պատասխա-
նը ստացվեց: Միռթենական վերստուգիչ հանձնաժո-
ղովը պահանջում էր դադարեցնել ծովախորշի ցա-
մաքացման աշխատանքները: Սարգսրյանն ուրախ
էր, սակայն այդքանով բավարարված չէր: Անհրա-
ժեշտ էր դասի տալ նրանց, վորոնք կողմնակից են
յեղել ծովախորշի ցամաքացմանը և, իհարկե, առա-
ջին հերթին Արդումանյանին, Ջատոնակուն, Կուլիկին,
Ալիյեյին և մյուսներին:

III

Կուլիկը վերստուգիչ հանձնաժողովից ստա-
ցավ և հատուկ դուրթյուն և Սարգսրյանի դիմումի
բնագիրը: Նա չէր կարող չզարմանալ հարցի լուծ-
մամբ: Առաջնության նրա մոտ յեկավ չեկայի աշխա-
տակիցը և սկսեցին դրուցել այդ հարցի շուրջը:

— Ընդ. Ոգնյովին արտի ասել, թե չե մեծ աղ-
մուկ կբարձրացնի, — ասաց չեկայի աշխատակիցը:

— Իհարկե կասեմ:

— Մի ասուր դրանց դիմումը, տեսնեմ ի՞նչ են
գրել, — ասաց չեկայի աշխատակիցը և դիմումը վերց-
րեց:

— Այսպես... Սա ի՞նչ եմ տեսնում. լսիր, այս
դիմումը Ջատոնակին է գրել:

— Վոչ, այդ դիմումը Սարգսրյանն է գրել:

— Դու հիշո՞ւմ ես Ջատոնակու այն նամակը, վոր
յիս քեզ մոտ կարգացի:

— Ինչ է վոր:

— Այստեղ նոր բան է բացվում, — ասաց չեկայի
աշխատակիցը և ալիքի խորասուզվեց նամակի ընթեր-
ցանության մեջ:

— Դու զիտեա չե՞, վոր Ջատոնակին մինչեւ վերջ
եւ հրաժարվեց այդ նամակից:

— Այո՛, զիտեմ:

— Այսպե՛ս, այն նամակը և այս դիմումը տարված
են միևնույն մեքենայի վրա:

— Վորտեղից լմացար, — հարցրեց Կուլիկը
և տեղից վեր կացավ:

— Այն ժամանակ ել լմացքով ընկավ, վոր դրա-
մեքենայի գլխատառ «Ա»-ի միացման դիմը կտարված
է: Ահա, նայիր, այս դիմումն եւ գրված են նույն դրա-
մեքենայի վրա, վորովհետեւ ամեն տեղ եւ «Ա»-ի
յերկու կողմերի միացման դիմը կտարված է:

Այս նորությունը Ջատոնակու նախկին գործի վրա
նոր լույս էր արժուում: Չեկայի աշխատակիցն իսկույն
կարդադրեց քննել այդ գործը: Ինքը դեռ Կուլիկի
առանձնասեյակից գուրս չէր յեկել, յերբ ներս մտավ
Ջատոնակին՝ աղջկա ուղեկցությամբ:

— Բարե՛ղ, ընկեր Կուլիւն, յետ յեկեկ եմ ձեզնից մի բան խնդրելու, յեթե միայն թույլ կտաք, հենց հիմա կասեմ...

Զատոնակին կարծում եր, թե սենյակում միայն Կուլիւնն եր, ուստի վողջունեց միայն նրան և ցանկացաւ դալու նստատակը հայտնել:

— Նստեցեք, Ալեքսանդր Միխայլովիչ, ընկեր Սալմանն ել աջտեղ և, խոտեք:

— Այո՞, ներեցեք, յետ չնկատեցի... Ուր ե, բարե՛ղ ձեզ,—մեղաւորի պես ասաց Ալեքսանդր Միխայլովիչը և շուռ յեկաւ, կարծելով թե հետեւիք կլինի կանգնած: Չեկայի աշխատակիցը ձեռքը մեկնեց կուրթին:

— Այս լավ և, ուրեմն յերկուսիդ կասեմ: Եսոր յետ իմացել եմ, վոր ծովի ցամաքացումն արդելւած և: Չեմ կարող բողոքել, քանի կառավարության վորոշումն և դա... Միայն յետ խնդրում եմ, թույլ տաք 87-րդ ծովային սեղամասում փոքրիկ վղղի ստեղծել և այնտեղ հետախուզական հոր փորել: Այս խնդիրը, ըստ յերևույթին, չեք մոռացել, վոր յետ սկզբից եմ դրել... Այն Ժամանակ կարծում եյի, վոր նոր սեղամասում փորվող հորը այս անգամ գոնե ջրաբեր չեղաւ վրա չի վանդնեցւած: Այդ մասամբ բացատրվում ե նրանով, վոր յետ նոր կորցնելով տեսողութունս, չեմ կարողացել իսկույն և յեթ վերհիշել բոլոր սեղամասերի բնութագրերը: Ինձ դեմուցեյ եյին, վոր իբրև № 3 հորը փորվում ե հենց իմ դժած կառուցվածքաւրին քարտեզի հիման վրա: Բայց ըստ յերևույթին սխալվել եմ, այնտեղից ել ջրի շատրվան խից: Այժմ ինչպիսիք եմ թույլ տվեք ուղղելու առջ սխալը:

Թույլ տվեք, ընկեր Կուլիւն, խնդրում եմ թույլ տվեք ստացուցելու, վոր յետ արդարացի յեմ... Ինձ մի քանի բանոր և շատ քիչ քար ու հող ե հարկաւոր... որիչ մոչինչ: Չեմ ուզում սեւի բիծը ճակտիս գերեցման իջնել: Մինչ այդ խնդրում եմ, թույլ տվեք իմ յերկրի համար բանամ ծովի հատակում գտնվող դանձերը: Իսկ մեռնելուց հետո գերեզմանս կիտրեք ապագա վիշկաների արանքում, հենց ծովափին, վորպեսզի բանի սեւի փոսիկու դետր հոսի, մարդիկ քայքայությամբ հիշեն ինձ...

Զատոնակին վերջացնելով, սիւնից լաց աչքերն արագ թարթել... Կատյան չկարողացաւ դիմանալ: Նրա աչքերը խոնարացան... Կուլիւնը նայեց չեկայի աշխատակցին, կարծելով թե նա յետ ցանկանում պատասխանել փուլը ինժեներին: Չեկայի աշխատակիցը մտադրաւ եր:

— Ինչո՞ւ յեք այդքան հուզվում, — վերջապես հարցրեց Կուլիւնը, ամենի խորաթափանց հայացք ձուլով վուրթի վրա:

— Ասում եմ այն, ինչ մտածում եմ, ինչ հարկաւոր ե ստել: Գաղտնիք չե, վոր մահը բոլորիս ե սպասում, բայց յետ չեմ ուզում, վոր ինձնից հետո իմ մասին վատ խոսեն: Ընկեր Ողնյովը հրաշալի մի միտք ասաց, վոր մարդիկ իրենց պատիւը պետք և մեռնելուց հետո յեկ բարձր պահեն:

— Դա ճիշտ ե, իհարկե, բայց յերկր աշխատանք կը, մահվան մասին չարժե մտածել,— ասաց Սալմանը:

— Ներեցեք, վոր յետ մեկը կարեցի մյուսի հետ: Ինձ հիմա առաջին հերթին հարկաւոր ե, վոր թույլ

տաք այդ փոքրիկ Վրդին ստեղծել, և վորքան շուտ, ախճան լալ:

— Յես այդ մասին կհայտնեմ ընկեր Ողնյովին: Հուլս ունեմ, վոր նա ևս դեմ չի լինի:

— Դրա համար ձեզ յեղատապալտու կլինեմ, ընկեր Կուլին:

Ձատոնակին տեղից վեր կացալ: Չեկայի աշխատակիցն ողնյովնով հանդամանքից, հարցրեց.

— Մեր քաղաքում, բացի ձեր յնտանիքի անդամներից, ձեր յեղբոր փոքրու հասցեն ել ո՞վ կարող է իմանալ:

Ձատոնակին այդ անտառանյի հարցից դարձացած, չգիտեր ինչ պատասխանել: Նա ցունկոտալ իմանալ, թե ինչ առիթով և հարցը տրված: Չեկայի աշխատակիցն ասաց, վոր կարևոր բանի համար է:

— Իմ կարծիքով՝ վոչ վոք, — պատասխանեց Ձատոնակին:

— Ուրեմն ձեր ծանոթներից վոչ մեկն ել չգիտե՞ նրա հասցեն:

— Վո՛չ, ամէլի շուտ՝ չգիտեմ...

— Իմ ընկերուհին ել գիտե, — ասաց Կամյան, նույնպես չհամեմատելով, թե հարցն ինչ առիթով եր տրված:

— Ի՞նչ ընկերուհի, ո՞վ և նա:

— Յերկրաբանական — հետախուզական բյուրոյի նախկին քարտուղարուհի Լիզա Շահնապարյանը, վոր ամուսնացած էր Սարգսյանի հետ, վորը նրանից բաժանվեց, բայց նորից կատրվեց:

— Այդպե՛ս, այդպե՛ս... Իսկ այժմ նա ի՞նչ է անում...

— Չգիտե՛մ: Յերբ նա կրկին կատրվեց Սարգսյանի հետ, կալեցինք, խոսվեցինք:

— Ահա թե ի՛նչ... — Բացականչեց չեկայի աշխատակիցը և տաքած պատասխանից միանգամայն դոհ, ձեռքը մեկնեց Կատային. — այժմ աղաք էք:

Հայր ու աղջիկ տուրս յեկան չենքից: Նրանց խոսակցության նյութը չեկայի աշխատակցի հարց ու փորձն էր: Ի՞նչ եր ուզում դրանով պարզել...

Իսկ Կուլին առանձնապես խոսելով, հենց վոր հայր ու աղջիկ տուրս յեկան, չեկայի աշխատակիցը մաթեմատիկական բարդ խնդիր լուծած դիտնականի պես ժպտալով, ասաց.

— Այժմ ամեն ինչ պարզ է չե՞: Այո՛, ամեն ինչ պարզ է: Պարզ է, ապակու պես պարզ ու թափանցիկ...

— Ի՞նչն է պարզ, — հարցրեց Կուլին:

— Այդ նամակը գրել է վոչ այլ վոք, քան Սարգսյանը: Մենք նրան այսօր և յեթ կիկերցենք, վորպեսզի հետո մի քանի մանրամասնություններ ևս պարզենք...

Այս խոսակցությունից մի քանի օր հետո Ողնյովի յեանդուն միջնորդությամբ փոխվեց ծովախորշի մասին յեղած վորոշումը:

Ողնյովը մի քանի անգամ իր մոտ էր կանչել Ձատոնակուն և Արդումանյանին, լսել նրանց դիտական խոսողությունը, խորհրդելի լնթացքով կուտակած փորձի հիման վրա ատուղել գործերի ընթացքը, կրկին ու կրկին խորաթափանց աչքերով դնել այդ մասնագետներին ներքինը: Սարգսյանի հետ սրտահաճ մերջին իրադարձություններն արդեն վորոշ չափով լույս

էջին սփռելի գործի վրա: Յեւ վիզնային ամբողջ ուժով պնդել եր ցամաքացումը շարունակելու անհրաժեշտութիւնը:

— Վոչ վոքի չի հաջողվի մեր առաջ փանկել յիշատակութեան դռները: Յերկրի ընդերքից մենք կհանենք մեզ անհրաժեշտ հեղուկը, ինչ գնով ել ընելի, կհանենք: Ծովը տեղի կտա մեր դրոհների առաջ: Անխնայորեն պետք է տրորել, վոչնչացնել նրանց, վորոնք ձգտում են կասեցնել այդ հաղթական գրոհը, — այսպէս էր ասել Ոգնյովը Զատոնակու հետ վերջին տեսակցութեան ժամանակ:

IV

Ծովում, կապույտ ջրերի մեջ, ափից մի կիւսմետր հեռավորութեան վրա, փոքրիկ մի կղզի յերստեղծվել:

Աշխատանքները ղեկավարում էր Ալեքսանդր Միխայլովիչը: Նրա ցուցումով էջին դատարկում հրակայական բարձանները: Ծովն ազահուլթյամբ կուլ էր տալիս բարձաններից թափած քարը, ավաղը և թվում էր, թե յերթեք նա չի հազնա: Վորքան ևլ դժվար լինել ծովի հասակը մակերևութին հալասարեցնելը, այնուամենայնիւ, Ալեքսանդր Միխայլովիչը չվհասակեց: Կղզին անհրաժեշտ էր, ինչպէս ողը, ջուրը:

Մի անգամ, յերբ Ալեքսանդր Միխայլովիչը զրուցում էր Մարտիրոսի հետ, ասաց.

— Հիմա մենք հարցն այլ կերպ պետք է դնենք: Հետախուղական աշխատանքը կընթանա ցամաքացման աշխատանքի հետ զուգընթաց: Կստեղծենք այդ փոքրիկ կղզին, յեթե նախ դռներնք, ապա ծովը մրցամարտանք... Յեւ, գիտե՞ս ինչ, յես Եիշտ է, կույր եմ,

իսկի դիտեմ, վոր ծովում նախ ինչ է: Յեթե սուտ դուրս յեկալ, յես ինձ ավելի շուտ ծովը կհետեմ: Այո՛, այո՛, թույլ չեմ տա, վոր իմ վերաբերմամբ կասկածեն...

Ամեն առավոտ փոքրիկ նավակ նստած, նա դնում էր կղզում աշխատանքը ղեկավարելու: Տեղ հասնելուն պես միշտ հարցնում էր.

— Մենք վո՞ր կողմից մտնեցանք փղղուն:

— Հյուսիսային, — պատասխանում էջին նրան:

— Հստակը քոնի՞ մետր է բարձրացել:

— Դիէ մնացել, վեց մետր...

— Բարեբը, քարերն անկանոն թափել չի վարելի, հետո նրանք փորմանը կխանդարեն, քարերը պետք է թափել միայն քառակուսի ձևով...

Մատույլ նա ծովի վրա քառակուսիներ էր ծրում, հայացքը մեկ դցում ծովին, մեկ լաղուր յերկնքին: Յերկնքում նա վոչինչ չէր տեսնում: Սակայն մարդ զգում էր, վոր ծովը նա տեսնում է. տեսողութեան ինչ ընդմիջտ զրկւած նրա աչքերը թափանցում են ջրի հատակը, տեսնում, թե ինչպէս ոյեց—որ այն վել է բարձրանում: Նա դիտեր յուրաքանչյուր քարի տեղը, դիտեր, թե ինչպէս է թափվում ավաղը:

Մի քանի ամսից հետո կղզին արդեն պատրաստ էր: Անհրաժեշտ էր հետախուղական հորի բուրդը կառուցել, սկսել փորման աշխատանքը: Ալեքսանդր Միխայլովիչը արտատրոյի սպասում էր դրան: Աշխարհում նրան այլևս վոչինչ չէր հետաքրքրում: Թող № 4 հորը նախ տա, նրանից շատրվան խփի, այն ժամանակ Ալեքսանդր Միխայլովիչի ուրախութեանն այդ շատրվանից ել ուժեղ կհորդի... Այն ժամանակ կհեղա-

չըջվեցին բոլոր տեսակի թեորիաները, զորոնք պնդում էին, վոր ծովախառնի հետադա ցածաքաղցումն անուպատ բան է, վոր իբր թե մինչև ծովի կենտրոնն էլ նսավթա-
ռատ շերտը Բիթլի-Հեյբաթում արդեն իսկ չահագործ-
վող հորերի շերտի հետ միացած է։ Յնդարանուլթյուն
է, նրանք յերկրաբանությունն աշխակա են իմանում,
ինչպես յես անասնաբուժությունը,—ասում էր Ալեք-
սանդր Միխայլովիչը։

Սաւայն, յերբ կղզու վրա սկսել էին հորը փորել
և արդեն հասել էին 50 մետր խորության, հորափոր
վարպետ Բաբայեւը հեւալով մտաւ հորափորման բաժ-
նի վարիչ Արամ Սահակովիչի առանձնասենյակը։

— Ի՞նչ անենք, ախր են անտերը ծծում է...

— Ի՞նչն է ծծում։

— Հորը։

— Ձեմ հատկանում, հորն ի՞նչն է ծծում։

— Ա՛, չե՞ս հատկանում, ծովից ելլի, ծովից ջուր
է ծծում, ջուր։

— Ա՛...

— Մի ճար ասա յե՛, ախր մեր աշխատանքն ելլի
ծովն է ընկնում։

— Հա՛, հա՛,—հեղնորեն ձայնեց Արամ Սահակո-
վիչը,— բա ի՞նչն էլիք վարծում։ Մարդին վոր դցում
ես ջրի մեջ, վարչով ջուր է անցրինում։ Հիմա մի
կոտոր հող մեն կանդնեցրե՛լ թե հոր փորի։ Կուլրի չի-
նած գործն էլ եղարես կլինի։ Ընդունված բան է, վոր
կուլրին ճանապարհ ցույց փոտն, իսկ ետտեղ կուլրն
է մեզ ճանապարհ ցույց առալիս... Հիմա յես ի՞նչն աս-
նեմ, բան չեմ հատկանում։

— Դե՛ ևդ կուլրին մի խանչիլդ գա, մի դուցն մի
բան ասի, իրա շինածն է։

— Սատանան է իմանում, թե նրան հիմա վորտեղ
կղտնես։

Հենց այդ րոպեյին ներս մտաւ Մարտիրոսը։ Նա
Բաբայեւի ալլալված դեմքից իսկույն հարկացաւ,
վոր մի արտաւարդ բան է պատահել։

— Բարե՛ւ, ախարես, գուցե թանկ դույն է դա-
ռել։

— Թանկ դույն կղանա, բա ինչ, հորը ջուր է
ծծում։

— Հորը ջուր է ծծում։

— Հա՛, բա ինչ։

— Ալեքսանդր Միխայլովիչը չի՞ տեսել։

— Դրա համար եմ՝ յեկել, Արամ Սահակովիչն էլ
ասում է, նրան հիմա չես գտնի։

Մարտիրոսը դարձաւ, խեթ նայեց Արամ Սահա-
կովիչին և առանձնասենյակից գնդակի պես դուրս
թռաւ։

Արամ Սահակովիչն ստիպված հետեց Բաբայե-
ւին։ Տասնհինգ րոպե չանցած, Ալեքսանդր Միխայլո-
վիչը և Մարտիրոսը յեկան ծովափ։

Ալեքսանդր Միխայլովիչի ներքին ծնոտն ինքնա-
բերաբար շարժվում էր։ Դժվար էր վորոչեւ—ցրտից
եր շարժվում, թե՞ ջղայնությունից։ Յերբ Մարտիրո-
սը և Բաբայեւը, բոլոր ուժերը լարած, փոքրիկ նավա-
կը թիավարում էին դեպի կղզին, վորի վրա բացի մի
բուրդից և չորս բանվորից վոչինչ չկար, Ալեքսանդր
Միխայլովիչը ձեռքի փայտով միշտ խփում էր նավա-
կի փայտին։

Այդ պահին հյուսիսից փչում եր սառը, բայց մեղմ քամի: Ամպերը մութը և խորհրդավոր քարամաններով դալիս, քաղաքի վրայով թռչում եյին ով գիտե ուր: Ամպերի ծվենների արանքից յերկրնքը յերբեմն ցույց եր տալիս իր դժգոյն, անհրապույր դեմքը: Թափում եր, թե քաղաքի վրա յերբեք լազուր յերկնականսար չի յեղել: Քաղաքի դուռնարանների ծովը ծխնելուցներից արագությամբ դուրս եր դալիս, շտապող դետի նման մոխրագույն յերկնքով քիչ տեղ հասում, իսկ հետո յերկրնքը սոցորված անապատի նման ծծում եր այն, անհետացնում... Փողոցներում թղթի կտորտանքները քամու թեփերին նստած՝ թռչում եյին, կաշու տների պատերին, այնտեղից հարված ստացած՝ հետ դառնում ու գետնին չհասած՝ աղափնիների նման պտտվելով, բարձրանում կտուրներից ել վեր: Այդպես և լինում հյուսիսային հողմի նախորդակին:

Իսկ ծովը, ծովը փոթորիկից առաջ: Այդ պահին նրա կապտակապույտ ջրերը պողպատի գույն են ստանում: Թեթևի քամու ալիքները համբուրում են նրա վողորկ մակերեսովը և գերված նրա բյուրեղային հստակությամբ ու մեղմությամբ, ջուրն իրենց դիրկն առած, տանում և հեռու, հեռու: Յեւ խաղաղ ծովը խանդելով առաջին այդ ալիքին, սկսում և սկզբում մեղմ որորվել, հետո միայն կարծես հիշում և, վոր քամին իրենից մի ալիք գրկած՝ փախցրեց հեռու, հեռու... Ահա մի ուրիշ ալիք շտապում և առաջինի հետևից: Ծովը մի պահ հանգստանում և, կարծես՝ սպասում և դնացող ալիքների վերադարձին: Նրանք չեն վերադառնում: Ծովը հուզվում և, ուղարկում և մե-

կին, նրա հետևից մյուսին... Ծովը մոնչում և, փրկվում և շուտով ամբողջ մակերեսովը ճերմակ փրկվում և պատում...

Այդ ժամանակ միայն լսվում և.

— Թըչչչ...

Այդ ուրն ել ծովը սպասում եր հողմին:

Տեղ հասնելով, Արեքսանդր Միխայլովիչը Մարտիրոսի թևից բռնած՝ խելոյն առաջ անցավ: Արեքսանդր Միխայլովիչը հորին մոտենալով, Բաբայեվին ասաց.

— Խնդրում եմ մի չոր խողովակ հորի մեջ դրել:

Դա այնքան ել դժվար չեր: Մի քանի բոպեյից հետո խողովակն իջեցվեց հորը:

— Հանեցեք:

Բոլորն սպասում եյին Արեքսանդր Միխայլովիչի խոսքին: Խողովակը հանելուց հետո, այս անգամ դեմելով Մարտիրոսին, նա հարցրեց.

— Վո՞ր վողմն և թաց:

— Ձեր:

— Ի՞նչ: Ահա... Հիշո՞ւմ ես, յերբ մակերեսովը տասը մետր խորության վրա յեր: Այն քարը, վոր չմփացրին, ա՛յ, այն քարի տակից և ջուրը ծծում...

— Հասկանում եմ, հասկանում եմ, — բացականչեց Բաբայեւը, — իսկ յեա վտչ մի վերայ... ա՛յ, ինչ պատահեց, նավակը, նավակը... Նրանք մոտացել եյին նավակն ափին կապել...

Մի ակնթարթում յերկու սոսկալի դեպք պատահեց: Բաբայեւ խոսում եր Արեքսանդր Միխայլովիչի հետ, յերբ հանկարծ մի ալիք նավակն իր դիրկն ա-

ուով, բայց ծովը տարաւ: Յեւ յերբ Բարաւը մեքենայաբար դուրս յեկաւ բուրդից ու գնաց դեպի նախակը, մի ահուէլի ալիք կղզու ափից մետր ու կես բարձրանալով, խոհեց նրա կրծքին: Դրա հետեւից մի ուրիշ ալիք: Քամին կայծակի արագութեամբ յեկաւ, հետը բերելով բազմաթիւ ալիքներ: Ալիքներն այնքան ելին, վոր վողողում ելին ամբողջ կղզին: Առաջին իսկ ալիքները կղզու վրա գտնվողներին վոտից գլուխ թըրջեցին: Բարաւը տեղից վեր թռչելով, ահաբեկ ձայնով կանչեց.

— Վա՛յ, կորա՛նք...

Մի ուրիշ բանովոր սկզբում անհասկանալի աղաղակ բարձրացրեց, հետո ապշած, չգիտեր ինչ անել:

Արամ Սահակովիչը քաթանի գույն եր ստացել:

Ալեքսանդր Միխայլովիչը գլխարկի ջուրը թափ տուով, գոչեց.

— Պաշտպանեցե՛ք հորը, ի՞նչ եք րդավում:

Մարտիրոսը վազեց դեպի հորը, բայց չգիտեր ինչ անել:

— Քամու դեմ պատնե՛շ չինեցեք, չո՛ւտ, չո՛ւտ...

Շուտով ստեղծված չիտթությունն անցավ:

Բանվորներն ալիքները դեմ գլուխները թեքած, մինչ այդ վոտքերի տակ յեղած տախտակները քանդում ելին, քամու դեմ տանում: Ալիքները խփում ելին նրանց, հետ տալիս: Տախտակներն առաջ բռնած, նրանք գլուխները բեկում ելին, ինչպես այդ անում են ծխի կամ ձյունախառն բուքի ժամանակ: Ալեքսանդր Միխայլովիչը ջրի հարվածից չընկնելու համար մեջքով կորացել եր: Վորքան Մարտիրոսը խնդրեց նրան հեռանալ՝ չեղավ, փայտի ծախով շոշափելով գե-

տինը, զգուշութեամբ, այնպես, վոր ծովը չընկնի, առաջ եր գնում ստուգելու համար, թե փայտե պարիսպը վո՞նց են չինում: Զուրն արդեն թրջել եր նրա մարմինը... Բայց նա կարծես լի սովորական աշխատանքն եր կատարում:

— Այլսկի չի պահի, չի պահի, ի՞նչ ե, բախչայի համար եք չինում... Շուտ յերկու գերան դեմ ալեք...

Մարտիրոսն ել իր հերթին եր բարկանում:

Քամին ալիքի յեր սատկանում: Քաղաքը դեռ այդպիսի հողմ յերբեք չեր տեսել:

Արամ Սահակովիչն ուրիշներին չխանդարելու համար բուրգի մի անկյունում հարմար տեղ գտնելով, կուչ եր յեկել...

Հանկարծ նա տարսափահար դուրս թռավ և լացարկամած լքալեց.

— Բո՛ւրդը, բուրդը խորտակվում ե...

Մարտիրոսը նայեց բուրգին:

— Ալեքսանդր Միխայլովիչ, բուրդը թեքվել և, հիմա կընկնի...

— Ի՞նչ տատանայություն: Խողովակներն ինչպե՞ս են դրված:

— Ուղղահայաց, ուղղահայաց:

— Ինչ խենթերն են այստեղ, չե՞ք հասկանում, վոր այսպիսի հողմի ժամանակ խողովակները բոսրդի մի կողմի վրա չի կարելի դնել... Մի՞թե այդքանը չեք հասկանում:

— Ո՞վ ե վերստվոյը:

— Յես եմ, — աչքերը ծածկելով, կանչեց յերկտասարդ մի ձայն:

— Բարձրացիր բուրդի դադաթը, — հրամայական տոնով ասաց Մարտիրոսը։

— Ի՞նչ ես անում, ցանկանում մտ վիշկայի հետ սղիւն ծովը դցե՞լ, — հաղիվ իրեն զարկելով ասաց Արամ Սահակովիչը։

— Յեա չեմ բարձրանա, — վարկչի առարկութեամբ նից տիրտ առած, պատասխանեց յերիտասարդ բանվորը։

— Բայց բուրդը պետք է փրկել։

— Փրկել՝ լ, փրկել՝ լ. այս բոլորն ահա ձեր դործն է, այս բոլոր մարդկանց կյանքը դու յես խորտակում... Կո՛ւշը, կո՛ւշը... Յոթ մարդ, այսքան սարքավորում ես խորտակում, — կատաղությամբ միա բերեց Արամ Սահակովիչը։

— Լու՛ր... հեռացի՛ր, յես ինքս կրարձրանամ։

Մարտիրոսն Ալեքսանդր Միխայլովիչի տեղ պատասխանելով, գնաց ղեպի բուրդի աստիճանները։

Գամիւն խանդարում էր բարձրանալ։ Մարտիրոսն ամբողջ ուժով կպչում էր աստիճաններին։ Այդ պահին ով ել նրան տեսներ, կարասափեր... Բուրդը բարակ ծառի նման ճոճվում էր։ Այդ դրությամբ Մարտիրոսը բարձրանում էր նրա դադաթը։ Գաղաթին կանգնած նա պետք է ողներ խողովակները քամուն հակառակ դեմքով։ Դա կիրկեր բուրդը, գործիքները։

Ալեքսանդր Միխայլովիչը վոչինչ չէր տեսնում։ Նա միայն զգում էր ալի վտանգը։ Յեթե նրա աչքերը տեսնեյին, թե այդ բուրդին ինչ էր կատարվում իր շուրջը, կարասափեր, անշուշտ կարասափեր։ Մարտիրոսի կյանքն ահա մի մաղից է կախված։ Ո՛ր, նրա մի

վտանգը... նա ի՞նչ է, ողում կախվե՞ց։ Ինչ սարսափելի քամի յե... Նա հաղիվ է բարձրանում։

Ներքևում ալիքները շարունակում էյին թափով դալ ղեպի կղզին։ Բանվորները տախտակի մի ծայրն ամրացնում էյին, սակայն մյուսը հանկարծ ալիքի ուժեղ հարվածից դետնեին եր դարկվում... Յուրտն արդեն իրեն զգացնել տվեց։ Մի՞նչե վտանգը թրջվելով, խանվորները դողում էյին։ Ալեքսանդր Միխայլովիչը կապտել էր։ Նա շարունակում էր զանադան ցուցումներ տալ։

Նույն ընթացքին Արամ Սահակովիչի միտքը դբադված էր իր փրկության խնդրով։ «Գոնե մի չչափ, կամ մեծ զանգ լինե՛ր՝ աղետի մասին քաղաքին հայտնեյինք։ Իսկ հիմա ո՞վ դիտե մեր տեղը...»։

— Շուտ արեք, շուտ արեք... — անընդհատ գուռում էր նա։

Մահվան տաքնապի մեջ լինելով, նա մտածում էր միայն ու միայն իր փրկության մասին։ Հոգմածեծ ալի կղզում աղետի դեմ պայքարող յերկու ճակատ էր ստեղծվել...

Մարտիրոսը հաղիվ բարձրացել էր բուրդի դադաթը։ Այնտեղից նա բարձր ձայնով կանչում էր Բաբայեյին, ուղղություն տալիս։ Բուրդն առաջվա նման ճոճվում էր և բոլորն էլ սպասում էյին, վոր ահա նա կմեկնվի ծովի մեջ, իր հետ տանելով Մարտիրոսին։

— Ե՛յ, լսիր, Բաբայեյ, ես մյուսը միացրեք...

Բաբայեյը մի խողովակ միացնում էր բանալուն ու ցանկանում, վորպես հենարան, քամուն դեմ դնել։

Բայց այդ պահին ջուրը խփում էր նրան, չնչապառ
աճում:

Նա դեպի Մարտիրոսը միայն ահով էր նայում:
Մարտիրոսը չէր դադարում կանչել.

— Շուտ, շուտ տուր...

Քամին նրա շրթից բառերը խլում էր, մանում
նրա կոկորդը, խեղդում...

— Ո՛ւ, ո՛ւ, ո՛ւ, ո՛ւ, ... — լսվում էր քամու վու-
նոցը:

Ալեքսանդր Միխայլովիչը մյուս չորս բանվորի
հետ ջանում էր պատնեշել լողող ափը, արգելել ջրի
ներխուժումը... Ամեն անգամ նոր արիքի տակ մնա-
լուց հետո, նա շտապ արբում էր դեմքը, շունչ քա-
շում, ձեռքերն ողում շարժելով, բացահայտում...

— Վոչինչ, վոչինչ չի լինի... խփեցեք, ծայրը
տվեք յես պահեմ...

— Ալեքսանդր Միխայլովիչ, հեռու դնացեք, մենք
դոնե տեսնում ենք ջրի և ցամաքի սահմանը... ասի
չեք իմանա, բոլորովին կոտորտակիւնք... — ասաց բան-
վոր Ալեյեվը:

— Հիմա բոլորս, բոլորս կոտորտակիւնք... —
կերկերուն ձայնով նրան պատասխանեց մի ուրիշը:

— Վոչինչ չի լինի, նոր տախտակ բերեք... Այ
հապես, յես ծայրը կպահեմ, դուք մյուսը խփեցեք...

Փոքրիկ, արհեստական կղզու վրա կույր ինժեներ
Զատոնսկու դեկավարությամբ հորատորական խումբը
այդպիսի գերմարդկային ճիգերով մարտնչում էր ա-
ղետի դեմ:

V

Գարնան առաջին որերն էլին: Հողն արեցած
դարնանային արևի ջերմությամբ, կարոտից տոչո-
ված սիրուհու պես բաց էր անում իր շուրթերը,
փափկանում, փխրուն դառնում: Կանաչի անդրանիկ
ծիլերը հեղությամբ բարձրացնում էլին իրենց գլխիկ-
ները, թեթև հովից որորվում, ինչպես միակերպ հա-
գած աղջիկները խմբային պարի ժամանակ: Ո՛,
յրենարար դառուն... Ինչե՛ր ասես, վոր նա չի գեղեց-
կացնում, ի՞նչ հույզեր, նուրբ դաացմունքներ ասես,
վոր նա հեռը չի բերում:

Նավթաշխարհն էլ իր ուրույն, գեղեցիկ ու գրա-
վիչ դարունն ունի: Նավթահորերի արանքում, լայն
ճանապարհների յերկու կողմով կանաչի դուռի յե
կապվում: Առավոտներն իջած ցողն արշալույսին պըս-
պղում է աղամանդի պես: Այդ ցուլին կարծես հա-
մակերարվում է փոքրիկ լճերում դոյացած նավթի ծի-
ածանանման միայլը: Ինչ-վոր տեղից թոչում, դալիս
են ճեղմակ աղամլիներ, ճանապարհների վրա հացի
կտորտանք — հատիկ կացահարում... Ճնճղովները
յերամ կապած աղմկով մի տեղից մյուսն են թոչ-
կոտում, անհող յերդում, ծլվլում... Ո՛, այդ կենա-
բար դարունը, դարունը:

Յե՛վ ահա, գարնան այս գեղեցիկ ուրը Լիդային
վիճակված էր նոր հարվածներ դալ, շատ դառն ճը-
մարտություն իմանալ, նոր միայն լիովին հասկանալ,
թե ինչպիսի կարիճի հետ է կապել իր կյանքը... Ո՛,

ծանր և իմանալ այդ ճշմարտությունը, բայց և այնպէս... ամեն ինչ անցել էր:

Մինչ այդ նա բոլորովին չէր հասկանում, թե ինչու ահա չորս ուրիշ, ինչ Սարգսրճյանը տուն չի դառնում: Նա արդեն միտում էր, մոր նորից Սարգսրճյանը խաղաց իր սրտի լարերի հետ, կոխկրտեց նրան ցախի մեջ ու հեռացավ: Բայց չորրորդ ուրիշ նա մի փոքրիկ տոմսակ ստացավ, մորի մեջ ստեղծման խոսքեր ելին դրված...

«Դուք սիրում եք մի սրիկայի, մի լավիչ արարածի, մի մարդու, մորը միայն անարդարքի յե արժանի:

Ուժեղ խոսքեր են պետք, մոր այդ մարդու խաղաղան պատկերը տան: Ի՞նչ անուն տալ այն մարդուն, մոր ցանկացել և ձեռք դնողական հարել, մոնչացնել, իսկ հետո դաշխարեղցրել, տիրացել ձեռք նախարարան դրացմունքներին: Ի՞նչ անուն տալ այն մարդուն, մոր ձեռք հարազատ մորը դերեղման և դրել և նրանից հետո այդ մոր աճեցրած աղջկան...

Լիզան ալլես չկարողացավ այդ թղթի կտորին նայել... Նրա աչքերը մշուշվեցին, դուրսը պտտեց...

Ո՛ր, ի՞նչու ինքն այդ ճշմարտությունն առաջուց չգիտեր, միտումս թեկուզ յեղունակներով պատուեր այդ սրիկայի, այդ արյունոտ ալաղարի կոկորդը:

Ինքն և չմայացավ, թե ինչպէս անից դուրս նետվեց...

Ալլես նա չէր գիտում արեւի ջերմությունը, ոգի թարմությունը, չէր տեսնում ճեղքուններով ուրախ ծրվողը, մանուկների թուփոցը... Ահագին տեղ էր

անցել, յերբ հանկարծ մի բան հիշելով, սկսեց քայլերն արագացնել: Նա մարդկանց կողքով անցնում էր, առանց զգալու նրանց դուրսթյունը, չէր լսում բաղմաթիվ կառքերի, սայլերի անխնայների ձուլնչը, կառապաններով բացականչությունները... Այդ անորինակ եքստազի մեջ նա հասավ մի նորանցքի, ապա մտավ մի շքանք, մորի յեղունակողմն և լծվելի ցուցանակն էր վաղցրած: Դուրս բանալով, նա ինչ-մոր քեկին ընդունեց լծվելի տեղ:

— Պատուեցե՛ք, պատուեցե՛ք:

Հանդիպողը մնացել էր ապշած:

— Ի՞նչը:

— Ահա, պատուեցեք, ախտեղ իժի ձագ կա, պատուեցեք...

— Ընկեր, ի՞նչ և պատահել, հանգստացեք, խնդրում եմ:

— Ո՛ր, պատուեցե՛ք...

Աղմուկի վրա մյուս անշաղկից դուրս յեկավ բժիշկը և պեմանյան ուղղելով, ունքերը խոփուած, հարցրեց.

— Ի՞նչ և պատահել:

— Բժիշկ, բժիշկ, յես չեմ ուզում նրան ծնել, նա ոճի ճուտ է, նա կարիճ է... պատուեցեք ինձ նրանից...

Ռայխսան սովորութիւնն ունենալ աշխատանքից հետո Մարտիրոսի հետ սունն զնալ: Փոթորկի որդի նա լսաւ իր սովորութեան յեկամ հորատորման լաժնի պրոֆ-կոմի գրասենյակը, վորպէսզի աշնտեղից միասին զնան:

Այդտեղ մի խումբ բանվորների հետ նստած էր և վարպետ Ռահմատուլինը:

— Աղջի, քարի սիրտ ունես, չե՞ս վախենում քամուց... — առաջ նա ժպտալով:

— Ինչի՞ վախենամ:

— Կտանի, ծովը կղցի: Ես սնտերն արդէն յերեք բուրդ մտորեց, իսկ մարդը հո խաղալիք է նրա ձեռքին:

— Մարդու յերեսը պինդ է, կղիմանա, — մեջ մտալ Ուրամոյը:

Դրսում քամին ավելի ուժգին էր վռոնում, դետ-նից պոկում չոր ավաղը, փոշու ամպեր ստեղծում ու քշում դեպի ծովը:

— Իսկ Մարտիրոսն ո՞ւր է, — կամացուկ հարցրեց Ռայխսան:

— Ո՞վ գիտե, դեկավար մարդ է, տեսնես վորտեղ է պտույտ դալիս:

— Այո դեկավար:

— Բա՛, կուսաջիջի քարտուղար և: Յերեկ չե մյուս ուրն ընտրեցին:

— Իսկ հիմա վորտե՞ղ կլինի:

— Տղերք, Մարտիրոսը վորտե՞ղ կլինի, — հարցրեց նա հավաքածներին:

— Ասում են գնացել է № 4 հորը, — պատասխանեց մի բանվոր:

— Դե վոր գնացել է ենտեղ, ես քամով վո՞նց է դալու, չի կարող:

Ռայխսան պրոֆկոմից դուրս յեկամ ու հայացքը ծովին, ցանկանում էր մենակ զնալ: Սակայն նրա ուշադրութիւնը գրավեց մի հանդամանք: Նա տեսավ, թե ինչպէս հենց ծովի ափից հակա արլքներ են դոյա-նում, գնալով՝ խոշորանում և ապա շարժւող բերդի նման փլվում նորաստեղծ կղզու վրա: Թվում էր, թե արլքները հասնում են բուրդի գագաթին: Ռայխսան իր աչքերին չհավատաց: Վազելով գնաց դեպի ծովափ, վորպէսզի մոտիկից ավելի պարզ տեսնի: Յեւ քանի մոտենում էր ծովին, այնքան ավելի յեր սարսափում: Ահա նա տեսնում է, թե ինչպէս յերբեմն արլքները ծածկում են այն փոքրիկ հողամասը, վոր ստեղծել են հետախուզական հորի համար: Տաքնապալից մի ճիշ դուրս թռալ Ռայխսայի բերնից, բայց ո՞վ էր նրան լսողը: Հարկավոր էր հետ գալ, հայտնել: Վորքան հեշտ էր դեպի ծովափ գնալը, այնքան դժուար էր այնտեղից վերադառնալը: Վազելու մասին խոսք անդամ չէր կարող լինել: Ռայխսան բոլոր ուժերը լարեց, վորպէսզի մոլեղնած հողմը նրան գետնին չզլորի: Սակայն կարծես մի վիթխարի ուժ, կաշեկով նրա վերարկուի փեշերից, նրան հետ էր քաշում, արդեւում առաջ գնալ:

Յեղանակն ավելի վատթարացավ: Մինչ այդ քամին էր միայն վռոնում, իր հետ բերելով անձրևի հառ ու կենտ կաթիլները, իսկ այժմ սկսեց ձյուն տեղալ: Սակայն ինչ ձյուն էր այդ: Ավելի չուտ հողմն իր հետ սառն ասեղներ էր բերում ու նրանցով անխնա ծակոտում մարդկանց դեմքը: Ռայխսան ձեռքերով յերեսը

հողմից ծածկելով, հասավ պրոֆկոմը և կիսաբաց դռան միջով, վորքան ուժ ունեւր, վրանցեց.

— Խեղդւում եմ...

Նրա ահաբեկող ձայնը բոլորին փոտքի կանգնեցրեց:

Արդուլը, վոր նոր էր յեկել և սպասում էր հերթափոխության, առաջինը վաղեց դեպի Ռաքիտան:

— Ո՞վ է խեղդւում:

— Կղզու վրա դռնափողները... Կղզին ջրով ծածկվել է...

Խրամոյը ձեռքի ծխախոտը դեն չպրտեց:

— Պետք է հայտնել նախտորմին...

— Ի՞նչ նախտորմ, — առարկեց մեկը:

— Յեղբայր, նախ և հարկաւոր ուղարկել:

— Հենց քեզ կլսեն, փորձիր մի...

Արդուլը վաղեց դրասենյակ, վերջրեց հեռախոսի փողը:

— Այլո, միացրեք ընկեր Ոգնյովին. ընկեր Ոգնյովին տվեք...

Նա հեռախոսի փողը թողեց, ցանկացաւ վազել ծովափ, բայց ի՞նչ կարող էր անել: Նորից զանգահարեց: Վայրկյանները ժամեր ելին թվում, հեռախոսի կենտրոնում աշխատողների հարց ու փորձը ջղախառնում էր:

— Ասում եմ շտապ տվեք ընկեր Ոգնյովին, ի՞նչ էք հորանջում...

Մի անգամ ել հեռախոսը զնդաց, և ահա խոսում է ինքը, ընկեր Ոգնյովը: Արդուլը կարճ, անկարգ խոսքերով պատմեց պատահածը:

— Ինչ միջոցներ կարող եք, ձեռք առեք մինչև իմ գալը: Յես մի նախ կուղարկեմ, իսկ ինքս մի քանի րոպեյից հետո այդտեղ կլինեմ:

Այդ պատասխանը ստանալով, Արդուլը վաղեց ընկերներին հայտնելու: Նրան պատահեց Արդումանյանը, իմացաւ Արդուլի խոսակցության մասին:

— Այդ լավ է, պետք է մտածել, դուցե մինչ նա վի դալը մենք փրկենք տղաներին:

Խրամոյն այն կարծիքը հայտնեց, վոր քոպակորչում դռնափող նախաին ել կարելի չէ ուղտադործել:

— Յեթե մեր կողմից պատենչ ստեղծեն, վոչինչ չի լինի, պետք է գնալ ոգնության, ենտեղ քիչ են: Արդուլը առաջինը համաձայնեց դնալ:

— Գնանք, — դիմեց նա իր ընկերներին:

Յերկու հոգի, վոր դուխներն ուսերից ել քաշ ելին սրահում, ասացին.

— Ինչու շտապել մահվան հետեից, նա ինքը մեզ ժամանակին կդռնի...

Այս տատանեց և յերկու ուրիշի, վորոնցից մեկը խաղաղ ժամանակ ել ջրի յերեսին նախակով ման չեր դալիս:

Արդումանյանը դեռ չեր խառնվում, ըստ յերեմիութին հուսալով, վոր առանց իրեն ել հարցը կվճռուի: Դեռ ևս վոչինչ չվճռված, հանկարծ լսեց Ոգնյովի ծանոթ ձայնը: Կարելի չեր կարծել, վոր նա թուել է և վոչ թե ամսոյով յեկել:

— Քանի՞ հոգի կա այնտեղ, — դիմեց նա:

Սկսեցին թվել աղգանուներով:

— Բարաւն է, Մարտիրոսը, Զատոնալին, Արամ Սահակովիչը:

— Իսկ Զատոնակին ինչո՞ւ չե՞ս գնացել...

— Ենտեղ հարկավոր ե՛ր յեղել, ընդ՝ Ողնյով, հորը ջուր եր ծծում: Ուղում եյին սրտաճառն իմանալ, վորովհետեւ ջուրը կարող եր մեծ վնաս տալ... — պատմեց Սրամոյը:

Աբղուլն Ողնյովի թուղցիկ հարց ու փորձը լսելուց անմիջապես հետո կանչեց.

— Յես գնացի, ով դարիս ե, թող դա:

— Ո՞ւր ես գնում, — նրա հետեւից հարցրեց Ողնյովը: Դռան մեջ կանգ առնելով, Աբղուլը պատմեց, թե ինչ ե ուղում անել:

— Կգնաս, մինչեւ հասնելդ կխեղդվես...

— Մենք ել եդ ենք ասում, — համարյա միարեւրան գոչեցին մի քանի հոգի:

— Զե՛, ընկեր Ողնյով, յեթե նավը խոցաւորի, լող կտամ, ջրի յերեսին ցուրտ կլինի, ջրի տակով կլողամ... Անջախ եղպիսի բան չի լինի, նավը փրկուհի...

Յերկար խոսելու ժամանակ չկար: Նրան հետեւեցին Սրամոյը, Ասկերովը, Ռայլտան և Աբղումանյանը: Աբղուլը ծովափին նայեց իրեն հետևողներին, հաշվեց, մեկն ալիւրդ եր: Յանկացան Ռայլտային հետ տալ, բայց Սրամոյն ասաց, վոր Ռայլտան բժշկությո՞ւնից բան ե հասկանում, գուցե կարիք լինի: Գտան, վոր Աբղումանյանն աչտեղ անելիք չունի: Աբղուլը մինչեւ սրունքները ջրում խրվելով, նավակը կապից ազատեց, ինքը ղեկի մոտ նստեց:

Չտեսնված հանդգնություն եր այդպիսի փոթորիկ պահին փոքրիկ նավակով դուրս գալ մրրկահուլ ծովը: Ստնճարձակ, ահեղնազոչ մրրիկն այդ փոքրիկ

նավակը կարող եր իր դիրքն առնել ու քչեւ րաց ծծվը, այն ժամանակ և վոչ մի հզոր ձեռք չեք փրկի նավակում դտնվողներին կյանքը: Բավական եր, վոր քամին չեղեր, դեպի նորաստեղծ կրդին չտաներ, ամեն ինչ կորած եր:

Ծովափին քսան քայլի վրա դժվար եր առաւկաները նշմարել: Զյունի փաթիլները ստակալի հողմից սառչում եյին, կարկուտի փոքրիկ գնդակների ձեւ տանում, խփում մարդկանց դեմքին:

Փոքրիկ նավակն արդեն սրտքայտով եր ճանապարհ ընկնելու, յեր Ողնյովը քամուն հակառակ կանգնելով, ասաց.

— Թողեցեք, դա ավելորդ ուխտ ե:

Աբղուլը ցանկացավ համոզել, վոր վոչինչ չի լինի, վոր տեղ կհասնեն և անհրաժեշտ ոգնություն ցույց կտան:

— Հարկավոր չե, չուտով նրանց ասիւր կհանի մոտորային նավը, վոր իմ կարգադրությամբ պետք ե ծով դուրս գա...

Աբղուլը նեղասրտած նավակը հետ քաշեց:

Ծովափին հալաքվածները քամուց թագնակելով, փայտից սրտքայտած փոքրիկ պահակատեղի հետո սպասում եյին—հայացքները հառած ծովին:

Այդ նույն պահին Զատոնակու տանը չառ անհանդիստ եյին: Աննա Վասիլեւնան նկատելով յեղանակի հանկարծակի փոփոխությունը, սկսեց ինքն իրեն խոսել.

26—Ծովախորշում

— Զեն թողնում, վոր տեղը հանդիստ մնա, ո՞ւր մնաց այս յեղանակին, ի՞նչ յեղալ... Կատյա, Կատյա, աղջիկս, վազիր մի տես ի՞նչ յեղալ...

— Ո՞ւր գնամ, մայրիկ, — դարձադած հարցրեց Կատյան:

Կատյան փաթաթվեց սաք շալում, փողոցում մասնավոր կառք վարձեց և ուղեւորվեց ծովախորշը: Այն ժամանակ նա հասավ, յերբ մոտորային նավակը ծովափ եր հանել փղղու վրա դռնվողներին: Առաջին հայացքից դժվարացավ հորը ճանաչել: Նրա շորերը թրջվել էին, դեմքը կապտել: Թսվում էր, թե խեղդփերուց են ազատել, արհեստական շնչառության միջոցով կյանք տվել: Հարցր մի ձեռքով սուս ցույց տալով, անընդհատ ասում էր.

— Տարեք ինձ մի տաք տեղ, մի տաք տեղ տարեք:

— Գնանք, գնանք, — շտապեցնում եր Մարտիրոսը, վոր կույր ինժեներին հետ միասին, նրա թևից բռնած, իջել եր նավակից:

Հերթափոխական տնակի մոտ Մարտիրոսը Զատոնակուն հանձնելով ուրիշներին, մոտեցավ Ոգնյովին:

— Բաղձի, ընկեր Ոգնյով, ինչ չենք տեսել, տեսնում ենք:

— Ուրեմն հորը լեցվեց ելի...

— Ի՞նչ եք ասում, ի՞նչ եք ասում, — մեջ մտավ Բաբայիվը, — մենք մի պատենչ ենք չինել, վոր ել չեմ կարող ասել...

— Իսկական բարբիկառ, — ավելացրեց Մարտիրոսը, — նոր հերթը վոր գնա, կարծելու չե, թե տան մեջ ե...

— Ուրեմն կարելի՞ չե աշխատանքը շարունակել:

— Իհարկե, իհարկե...

Ոգնյովը Մարտիրոսին և Բաբայիվին չթողեց յերկար խոսել:

— Շուտ, շուտ զնայեք շորերներդ փոխեք...

Ռաբիսան աչքաքա մարդկանց մեջ անհարմար դառավ Մարտիրոսին մոտենալ: Յերբ Մարտիրոսը դադարեց Ոգնյովի հետ խոսելուց, նա Մարտիրոսին դուգահեռ մի քանի քայլ զնալուց հետո, մոտեցավ նրան.

— Մարտ...

— Իսկ դու ի՞նչ ես անում, — անկաթծակիի յեկած հարցրեց Մարտիրոսը:

— Դու նույնիսկ ինձ չե՞ս տեսնում:

— Աղնիվ խոսք, չեմ տեսել... Ո՛հ, ինչ սարսափելի քամի չե: Անցյալ տարի չե քամի կար, բայց ես քամու նման վոչ չեղել ե և վոչ ել կլինի:

Նրանք ել յեկան հերթափոխության սենյակը, բայց ներսից մի ձայն կանչեց.

— Կանոնց արգելվում ե:

— Լավ, դու կմտես, Մարտիրոս, առ իմ շալը, չոր ե, փաթաթվիր, յես պրոֆերմում քեզ սպասելու յեմ, շուտ, շուտ, դե...

Յերթափոխարտության ժպիտը դեմքին, Մարտիրոսը վերցրեց Ռաբիսայի սուսալարեկած շալը, մտավ ախտեղ, ուր «կանոնց մուտքն արգելվում էր» և վորտեղ դադի վառարանն առատությամբ ջերմություն եր տալիս:

Քիչ հետո այդ սենյակը մտան Ոգնյովը և Արդուն մանյանը: Կուլիկն ել արդեն յեկել էր: Ոգնյովը ձեռքերը չփելով մոտեցավ վառարանին, սպա կրակին նայեց ու ժպտաց.

— Այս լավ է, վոր կրակ ունենք: Ապա մի փոքր նպաստեց հետո նա նստեց յեղիար նստարանին ու շարունակեց. — Յես մի սրտով թշուռն հիշեցի: Հարավային ճակատում պաղ առաւելության պորտամատերն ելինք գնացել, ուղում ելինք տեղում ստուգել տղաների տրամադրութիւնը: Գումարտականերից մեկը գտնւում էր բաց անապատում, ասենք լուրջը համարյա բաց յերկնքի տակ ելին գտնւում: Գալիս եմ հարցնում, — ինչպե՞ս եք տղերք. տեսնում եմ՝ մարտիկները մեկ-մեկու դեմքի յեն նայում, մի բան ուղում են ասել, չեն համարձակւում: Մեկը շինելի մեջ կուշ գալով, ասում է. — ցուրտ է, ընկեր Ռաջոյվ, այ, յեթե թույլ տային այս մոտիկ գլուղում կրակ վառեցինք, լավ կլինէր:

— Ախր ինչպե՞ս, ենտեղ սպիտակներն են:

— Վոչինչ, — պատասխանում է կարմիր-լանակարայինը, — մենք ձեռք կրկնենք: Նրան միացան ուրիշները, այդ գումարտակին ուրիշ գումարտակներ, թե՛ մենք ենտեղ ենք ուղում իջեւանել... Յեւ ի՞նչ, առլուծներ ի պես դրոհեցին, ահադին զինամթերք վերցրին, փայտ գտան, տաքացան տղաները...

— Դե վոր խաղաղ կերպով չեն տալիս, պիտի խլես ելի: Թե չե մեկը գլուղի մեջ տաք նըստի, իսկ մյուսը տափաստանում սառչի, եդ ի՞նչ արդարութիւն է... — կոչիկները հագնելով, արագ Զատոնակին:

Կղզուց յեկածները ճակատից վերադարձած գին-վորներին պես և չոր չորեր ելին հագնում, և աշխույժ զրուցում...

Արամ Սահակովիչը միայն չէր խառնւում խոսակցութեանը: Նա մինչև վոսկորները մրսած լինելով, ինչպես յերեւում էր, իր մեջ դեռևս կենդանի ուժ չէր գտնում:

Դառնալով № 4 հորի փորման աշխատանքներին, Ռաջոյվը հետաքրքրուեց, թե յե՞րբ կհասնեն նալթի շերտին:

— Մի շարաթ չի քաշի: Յեղանակը լավանալուն պես պետք է մտածել նալթատար խողովակների մասին: Այժմ լավ կլինէր, վոր № 4 հորի և ծովափի միջև յեղած ջրային տարածութիւնն ամեն կերպ կլր-ճատվի: Յամաքացման աշխատանքները միայն այդ ուղղութեամբ պետք է տարվեն: Ինձ ջրայնացնում է փորման դանդաղութիւնը... Այդ հորն այժմ պետք է ողտաւորովել, սակայն մենք չստ հետ ենք մնում, — ասաց Զատոնակին, հայացքը սենյակի մեջ սրտտելով:

— Այդ մենք չուտով կլերացնենք: Արդումանյա-նըն այս ամսի վերջին ճանապարհովում և Ամերիկա՝ մի շարք սարքավորումներ գնելու համար, — պատասխանեց Կուլիկը:

— Դա լավ կլինի:

— Մենք ինքներս ել այդպիսի գործիքներ, սարքավորումներ կպատրաստենք, թող միայն Իլիչի պլանը կատարվի, մեր յերկիրը չտեսնված տեխնիկա-յով կգինվի...

Այստեղ Զատոնակին կրկին լսեց, վոր նախատես-ված է չափումանից հետո իրեն ևս արտասահման ուղարկել...

Այսպէս զրուցեցին, մինչև լուրճն արդեն տաք հապնված դուրս յեկան և վրմանք կառքով, վրմանք ավտոմեքենայով ճանապարհվեցին տուն:

Մարտիրոսը չթողեց, վրդակազի Ռայխսան դնա:

— Արի մտնենք մեր տուն, հետո յղջնաս...

— Գո վառարանդ կարո՞ղ ե յերկուսիս տաքացնել:

— Իմ մտնին մի մտածիր, իսկ քեզ տաքացնել կարող եմ:

— Զիդ այն մողմը չե՞ս քչում, — հարեց Ռայխսան, հասկանալով Մարտիրոսի ակնարկը:

— Դե՛, դե՛, յես ի՞նչ ասացի, վրդ, արի, — թե՛վը քաշելով, հանդիմանեց նա:

Զյունախառն քամին չէր թողնում, վրդակազի նրանք յերկար խոսեն: Խոսքերը նրանց բերնից կամ թռչում, կամ վրդում ելին ուժեղ հոսանքի տակ:

Ռայխսան հեռւմ եր յերկար տարածութիւն վազած մարդու պէս: Վերջը — նրանք տուն հասան:

Յերբ Ռայխսան վերադարձան հանեց, Մարտիրոսը նրան գրկած տարավ դեպի վառարանը:

— Այստեղ ել ե տաք, ահա այստեղ ել վառարան ե, — էր վռլոծքը ցոյց տալով ասաց Մարտիրոսը, — տաքացիր, վրդքան ուղում ես:

— Իսկ քանի՞ օրով այդ վառարանը ինձ կտաքացնի:

— Հավիտյան:

— Ո՛խ, ինչ խորամանկն ես դու, — մատը թափ տալով, նկատեց Ռայխսան:

Այդ յերեկո Մարտիրոսն իրեն՝ յերջանիկ զգաց, ինչպէս յերբեք:

VII

— Եստեղ մի բան կա, Մարտիրոս, — ասաց Արդուլը, — դու լսալ մտածիր: Ռայխսան եղ ինչո՞ւ իր ինժեներ ամուսնուն թողած, քո հետեւիցն ե լնիկ: Լաւ իմացիր, վրդ թշնամին վոջնչի առաջ կանդ չի առնում:

Այս խոսակցութիւնը տեղի յեր ունենում ծովափին, աշխատանքի դադարի ժամանակ: Մարտիրոսը մերթ ծովին եր նայում, մերթ պայծառ յերկնքին, մտքում կշռադատում լնիկը խոսքերը: Արդուլն, իհարկե, վատ նորատակով չէր ասում: Նա Մարտիրոսին հարազատ յեղբոր պէս սիրում եր, ուստի անկեղծ խորհուրդ եր տալիս:

— Կանայք շատ դործեր են տեսնում... դու դրանից խեղ չես տեսնի, քոնի շատ ե, հեռացիր:

Ահա թիկից պոկած մի վարդ, վրդի անուշ բուրմոնքից դեռ չես կշտացել, իսկ քեզ առաջարկում են այն նետել: Ահա քեզ հասած կարմրաթուշ մորի, դու նոր միայն ախորժալից կերել ես այն, ծծել նրա համեղ հյութը, իսկ քեզ ասում են, վրդ այն թունափորված ե: Այդպէս ելին վարսում և Մարտիրոսի հետ: Ի՞նչ անի նա: Խեղք բան ե ասում Արդուլը: Այդ ինչո՞ւ չուղեց ասլրել ինժեների հետ, թողեց... Այստեղ մի բան կա: Մի՞թե ինքը մի խաղալիք ե դարձել, մի մարդ, վրդին, սակայն, ողորմութեւ ես, կամ ցանկանում են ողորմութեւ թշնամական դործի:

Համար: Այս մտքից Մարտիրոսի մարմինը չի արգել-
վում եր, սառը քրտինքը պատում նրան: Նա վորոշեց
յերեկոյան Ռայխսայից բացատրություն պահանջել:

Կգա՞, արդյոք, յերեկոն:

Մինչև յերեկո սակայն այնպիսի բան պատահեց,
վոր Մարտիրոսը մոռացավ Ռայխսայի հետ խոսելու
անհրաժեշտության մասին: Դեպքը պատահեց հետևյալ
կերպ: Ժամը յերեքի մոտերքն եր: Հանկարծ ծովում
№ 4 հորից լուսացուցիչ մի զղրվեցուն ըսկեց, ապա
դրան հետևեց ասեղ մի պայթյուն, վորից ասես ամ-
բողջ աշխարհը ցնցվեց: Պայթյունի հետ միաժամանակ
դեպի յերկինք բարձրացան սեյլ նավթի շիթերը: Վոչ,
սա նավթի սովորական շատրվան չեր, վորի նմանն
այս քաղաքում սպրտողները հաճախ են տեսել:

Հեռվից դիտողին թվում եր, վոր բաց ծովում մի
վիհ եր բացվել, վորից ժայթքում ե այդ մոնչացող
սև հեղուկը: Կամ դա հեքիաթային այն ջրասյունե-
րից մեկն եր, վոր սովորաբար դոյանում են ուկյան-
ներում դաժան հողմի ժամանակ: Այդպիսի բարձրու-
թյամբ շատրվան ո՞վ եր տեսել իր կյանքում: Չկար
քաղաքում մեկը, վոր հիշեր այդ բարձրությամբ,
այդ ուժգնությամբ խիող շատրվան: Ի՞նչ յեղան նո-
րաստեղծ վղղու սլրա աշխատողները, սլորակն վայրի
տաշեղ շատրվանի հետ մինչև յերկինք բարձրանալով
հետ իջա՞ն, ծովին վուլ գնացի՞ն, թե՞ հենց վործան-
վեցին իրենց դիրքերում, — այդ դեռևս դժվար եր ա-
սել...

Գուցե նրանք հենց այդ պահին հեռանալով կըղ-
զուց, դիտում եյին այդ հրաշալի տեսարանը:

Ո, արեի մայրամուտի ջուրի տակ յերկինք սլա-
ցող շատրվանը չքնադադեղ, հմայիչ մի տեսարան ե:
Նավթի շիթերը վեր սլանալով, մի բույե ասես յեր-
կինքից կախվում են, ինչպես խաղողի վողկուղներ,
դունադեղ դոհարի սես վայլում: Իջնելով ծովի վրա,
նավթը վայրում ե հարված յուղի վայրով:

Առաջին նավթային շատրվանն անդհադուչ ձայնով
աղաղաբորում եր ծովախորշում դանվող հարստու-
թյան — սեյլ վոսկու անսպառ պաշարի մասին: Յերկինք
սլացող շիթերն իրենց բարձրությունից հայտնում ե-
յին մի փառապանծ հաղթանակի մասին:

Հանքի կազմակերպությունները բոլոր ուժերը
լարել եյին՝ փրկելու առատությամբ դուրս ժայթքող
հարստությունը: Մի խումբ բանվորների հաջողվեց
կղզու հյուսիսային կողմից մոտենալ և մինչ այդ ձեղ-
ված խողովակների մեջ նավթի հոսանք ուղղել:

Արդուն ու Մարտիրոսն ել այդ բանվորների հետ
միասին աշխատում եյին: Պատահում եր, վոր մար-
դիկ սայթաքում եյին, ընկնում ջրի մեջ և ջրից դուրս
եյին դալիս, ինչպես կուպրի կարասի մեջ ընկածներ:
Յերկու, յերեք ժամ այդ վիճակում աշխատողն ար-
դեն սպառում եր իր ուժերը: Յեյլ այդ պատճառով ել
նավակներն ափից նորանոր խմբեր եյին տանում դեպի
կղզին:

Աշխատանքից հետո ուժասպառ, ափ վերադառ-
նալով, Մարտիրոսն Արդուն իր մոտ կանչեց:

— Դու գիտես չե՞, վոր Ալեքսանդր Միխայլովիչը
հիվանդ ե:

— Գիտեմ:

— Դե մի չիչ գտիր:

— Ինչի՞ համար :

— Արադ պիտի տանենք, — ժպտալով ասաց Մարտիրոսը : — Շուտ, Արդուլ ախպեր, չուտ արա մի շիշ դադիր... Սուտ և՛ ասում ե՛, արադ չենք տանելու, սե գինի յենք տանելու, — նախ ջուր ցույց տալով, ասվելայցրեց նա :

— Հա՛, ճի՛շտ ե, ճի՛շտ ե...

— Իհարկե, ճիշտ ե, վերջը մի ուր խնամարտոս պիտի դնա՞նք, թե չե : Գիտեմ, վուր Կատյուշայի վրա աչք ունես :

— Դե՛, դե՛...

Արդուլը մինչև ականջներին ծայրը կարմրում եր, յերբ խոսում եյին այդ աղջկա մասին : Նրա հետ մի քանի խոսք եր փոխանակել ծովախորշում և իր ասելով, այդ որովանից սրտում մի տեսակի վոդ եր ծընվել, վուր վրժում եր ներսը... Բացի Մարտիրոսից վոչ մեկին, իհարկե, վոչինչ չեր ասել...

Արդուլը վազելով դատվ շիշը, խողովակով յեկող նախ թով լցրեց : Հետո սկսեցին սիճեկ, բանիփորական շորերով, արդյոք, դնան Չատոնակու մոտ : Արդուլը դրան դեմ եր, իսկ մինչ դնալ տուն «Պար» գիշեր կդառնար : Վորոշեցին դնալ Մարտիրոսի մոտ, յերկուսով ել շորերը փոխել : Մարտիրոսի շորերն իր վրա չափելով, Արդուլը կատակում եր :

— Ախպեր, մարդ ել ետպիսի թեպիկը կունենա՞...

Մի կերպ նա իր համար հարմար շորեր ընտրեց :

— Դե, ել ի՞նչ ես դահլա տանում, այ, ետքես, այ, ետպես... Հիմա վուր իսկապիս... կապից փախած հորթի նման ես, — ընկերոջը վոտից մինչև գլուխ նայելով ծիծաղեց Մարտիրոսը :

— Շուտ արա ե՛, յես ելի պիտի հետ դնամ... տեսնեմ ինչ դառավ, ամբարները պատրաստեցի՞ն, թե վոչ :

Հայտնի փոթորիկից հետո ինժեներ Չատոնակին իրեն լավ չեր դրում : Նա հիվանդացավ և հիվանդանոց չփոխադրվեց իր իսկ կամքով : Բժիշկները դալիս եյին, ձեռքները թափահարում, դնում : Դա նշանակում եր, վուր Չատոնակու դրուլ յոյունը անհուսալի յեր յեվ թերեւս նա իր կյանքի վերջին ուրերն եր ապրում : Կատյան անընդհատ լսելիս եր : Հիվանդի «Պարկեր»-ը պե առ բոպե նվագեցնում եր զարկերը :

Դեկտեմբերի վերջին Ալեքսանդր Միխայլովիչն ափելի վատացավ : Վոչինչ չեր ուտում : Կողքին կանգնած մարդը նրա ձայնը հաղիվ եր լսում :

Յերեկոյան մոտ յերեք հոգի մտան Ալեքսանդր Միխայլովիչի բնակարանը : Նրանցից մեկի թեպիկ տակ մի մեծ շիշ կար : Դուռը բանալով, հյուրերն անխտահոբեն ներս մտան : Մարտիրոսը Կատյայի թեպիկ բռնելով, հարցրեց .

— Ինչպե՞ս ե :

— Վոչինչ...

— Ասա հյուրեր են յեկել, նա կուրախանա : Մենք նրա համար նվեր ենք բեկել, այ, — և նա ցույց տվեց թեպիկ տակ բռնած շիշը :

— Խեղճ եք դուք, ի՞նչ անի :

— Տվեք մի յերիտասարդի, թող վուրը տաքացնի, — մեջ մտավ մի կին, վուրին Մարտիրոսն առաջին անգամն եր տեսնում :

— Կուղեք ձեզ տամ, ոս հո գինի չե, նախ թե :

Անձանթ կինը զգվանքով մի կողմ նայեց :

— Եւ ինչո՞ւ յեք հիվանդին բերել :

Մարտիրոսն առանց թույլտվութեան ներս մտաւ հիվանդի սենյակը, նստաւ լիքը շիշը ձեռքին բռնած, մոտեցաւ :

— Աւերսանդը Միխայիլովիչ, ձեզ համար նախ եմ բերել, այսօր № 4 հոլը նստաւ տակեց :

— Ի՞նչ, նա՞յթ, նա՞յթ տակեց...

— Այո՛, ամենալավ, թեթեւ նստաւ... Ահա նստաւ, մի մեծ շիշ լցրած :

— Մի թաթախի՛ր մատս, թաթախի՛ր :

Աւերսանդը Միխայիլովիչն սկզբում շոշափեց շիշը, հետո մատը թաթախելով, տարաւ դեպի քիթը :

— Ո՛ր, խեղճան, բարձրորակ նստաւ... Կատյա, Կատյուշա, ո՞ւր դնաց... Ուրեմն յետ ճիշտ ելի, ուրեմն յետ չեմ սխալվել... Կատյուշա, Կատյա...

Աղջիկը ներս մտաւ :

— Յետ աշտեղ եմ, հայրիկ :

— Կատյուշա, հոգիս, ասա մորդ, վոր յետ չեմ մեռնելու : Կանչիր յետ ասեմ, կանչիր... Նստաւ, հասկանո՞ւմ ես, նստաւ № 4 հոլից : Յետ արդարացի յետ, յետ ճիշտ եմ... Իսկ ինչպե՞ս ելին մեղադրում... Վոչ, յետ ապրելու յետ...

Աւերսանդը Միխայիլովիչը հանդիստ պառկեց յետ աչքերը նորից հառեց առաստաղին :

VIII

Արդումանյանը պատրաստվում էր Ամերիկա դնալու :

Վերջին օրերը նա շատ անհամբեր էր դառել : Ամեն ինչ կատարում էր շտապելով, ներքին անհուն

դժգոհանքով խամբ : Միշտ ապրտում էր, վոր աստ Կուլիկը մղանդահարի, կասի՝ շորերդ հալաքիր, կայարան արի...

Մարտիրոսը նկատեց նրա շտապողականութունը և դժուշացրեց :

— Եհէ՛, ախպեր ջան, եղբես անց չի կենա : Մինչ գնալդ մի անգամ պետք է նստենք : Բոլոր կանոններով դու պետք է մեզ հյուրասիրես . բայց վոչինչ, մեր նոր տանը վոչ դու յետ յեղեղ, վոչ ել ընկ . Կուլիկը, ուրեմն մեր տանն ենք նստում :

Արդումանյանը չհակամարտեց : Վորտեցին հավաքվել ուրբաթ օրը, յերբ բոլորն ել գործից ազատ են լինում :

Ուրբաթ օրը, յերեկոյան, Արդումանյանն, ինչպես պայմանավորվել էին, գնաց Մարտիրոսի տունը : Շենքը նոր էր կառուցվել : Արդումանյանը բարձրացաւ յերկրորդ հարկը և ծեծեց առաջին պատահած դուռը :

— Պա՛հ, պա՛հ, ես ինչ լավ դատաւ, վոր ինքդ յետ կար, թե չե մեզնից շնորհք չեր լինելու... — դուռը բանալով, ուրախացած ասաց հորախոր Ռահմատուլինը :

— Յետ Մարտիրոսին եմ ման գալիս, նա վորտե՞ր է ապրում :

— Այ՛ մարդ, խի Մարտիրոսի տունն ել իմի նըմանը չի՞, մի մտի տես ի՞նչ պալատ եմ ստացել ե՛ր : Սկի հալատս չի գալիս, վոր Նորեն եսպիսի տան ապրած լինի... Մի մտի, ներս մտի...

Արդումանյանը ներս մտաւ, բայց չնստեց : Դիտեց սենյակները և շատ գոհ մնաց :

Առաջ, վոր դայիր մեր տուն, սիրտդ կխառնեն:
Շունը տիրոջը չեր ճանաչում: Համ ուտում ելինք,
համ քնում, համ ել լվացք անում: Հիմա ես հաց ու-
տելու սենյակին ե, նա քնելու, են ել խոհանոցը, ջուրն
ել միջին...

Ռահմատուլլինը տրամադրված եր իր սենյակի
յերկար դռնին անել, բայց Արզումանյանը կրկին
հարցրեց.

— Իսկ Կյուքուկն Մարտիրոսը վորտե՞ղ ե ապ-
րում:

— Ես կողքի սենյակը Ռաչիդով Արզումանին ե, են
մյուսն ել նրանը:

Արզումանյանը ժպտը դեմքին դնուս յեկավ:

— Լավ չես անում, լավ չես անում, հազարից
մեկ անգամ յեկել ես, են ել չես նստում...

Արզումանյանն այս անգամ արդեն բացեց Մար-
տիրոսի դուռը և դուռն միջից կանչեց, — րեկեր Ռահ-
մատուլլին, մի քանի րոպեից հետո դու յել եստեղ
կգաս: Նրան դիմավորեց Ռաչիսան, ժպտալով:

— Արքայական տներ են, — հայացքը պտտելով
նկատեց Արզումանյանը: Նա ավելի շատ Ռաչիսային
նայեց, քան տան պատերին, ուստի թխաց, թե այդ
դռնասանքն անողողակի կերպով ուղղված ե և նրան:

Տան յուրաքանչյուր անկյունում գտնվում եր
կնոջ նուրբ մատները ջանասեր աշխատանքը: Ճերմակ
վարդույրները, դանազան գործվածքներն այնպես
եյին զարդարում տունը, վոր մարդ ներս մտնելիս մի-
այն ցանկանում եր նստել ու հանգստանալ:

Մարտիրոսը, կապույտ բլուզը հագին, ընթերցա-
նությամբ եր զբաղված: Արզումանյանին տեսնելով,

նա չափազանց ուրախացավ:

— Այ մարդ, դե արի ելի...

— Եդ ի՞նչ ես կարդում, — հետաքրքրվեց Արզում-
անյանը:

— Ճիշտն ասած վոչինչ չեմ կարդում, մի քանի
խնդիր կար, ուղում եյի լուծել: Բա չես իմանո՞ւմ,
վոր սովորում ենք...

— Այ, եդ մեկը վոր շատ լավ եք անում...

— Սալամ Ալամ, սալամ... Եդ ի՞նչ ա, եսքան
ժամանակ չես դալիս մեր ես նոր տները տեսնես: Ներս
մտնողը Արզուման եր:

— Լավ տներ ունեք, — ասաց Արզումանյանը:

— Մենք ել լավ մարդիկ ենք ելի: Ամեն մեկն իր
արժանի պատվին ու տեղն ունի աշխարհում:

Ռաչիսան դարձված լինելով սեղանի պատրաստու-
թյամբ, խոսակցությանը չեր խառնվում: Նա ստեպ
ստեպ մտնում եր խոհանոցը, դուրս դալիս, յուրա-
քանչյուր անգամ հետը բերելով նոր ուտելիք: Նա սե-
ղանի կենտրոնում դրեց մի մեծ ափսե լիքը սոուս,
վորից դուրեկան դուրըջին հանգիստ դեպի առաստա-
ղն եր բարձրանում: Ափսեյի չորս կողմը դարձանա-
յին թարմ կանաչեղեն եր դրված: Յերբ Ռաչիսան
վերջին անգամ խոհանոց դնաց և վերադարձավ գինու
չէրը ձեռքին, Արզումանյանը բացականչեց.

— Ա՛յ քեզ բան, սկի թո հարսանիքն եղպես չի
յեղել...

— Հարսանիք վորտեղից ե յեղել, վոր այդպիսի
բան լինի: Մարտիրոսը Ռաչիսային այնպես չի խել,
վոր հարսանիք անի: Փախցրածին ի՞նչ հարսանիք, —
նկատեց Արզումանը:

Մարտիրոսը, վորպէսզի վերջ տա այդ խոսակցութեանը, դիմեց Ռայխսային:

— Ծերուկին ստա, թող զա եստեղ:

Քիչ անց Ռահմատուլլինն եւ ներս յեկաւ:

— Այ, հասկանում եմ, նալթի Փանտանից հետո գինու Փանտան, սկի ենքան եւ վատ բան չի: Լավ որբերի հասանք, — անկեղծ ու զգացմամբ ասաց ծերունի վարպետը:

— Սա ջրի Փանտան է, վոչ թե նալթի, — Ռահմատուլլինի մի ժամանակվա տատանումներն ակնարկելով, նկատեց Արզումանյանը:

— Եդ եւ կարող ա ճիշտ լինի, մի գուցե աչքերս չեն տեսնում: Ծեր մարդկանց հետ եղպիսի բաներ պատահում են: Յես ուզում եմ մի առակ ասել: Գարնանը վոչխարի հոտը սար բարձրանալիս ամենից առաջ գնացող լիքը, քոք դոչին հարցնում են՝ «այ դոչ, ո՞ւր ես գնում». նա գլուխը հարարությամբ բարձրացնում է, թե՝ «սարը եմ գնում, սար»: Ասում է և հոտի գլուխն անցած, առաջ գնում: Հետ՝ գալիս դոչին տեսնում են ամենավերջում, վոտքերը հագիւլ շարժելիս: «Այս անգամ վորտեղի՞ց ես գալիս», — հարցնում են: Նա հագիւլ լեզուն շարժելով պատասխանում է՝ «սարից եմ գալիս՛ս...»:

Վերջերք բաժակները, յես կենաց եմ խմում: Խմենք առաջին հերթին մեր ես աշխարհը մեզ համար լուսացնողների, մեզ համար նոր արեւի բերողների կենացը: Կյանք մեր Իլլիչին, յերկար կյանք, առողջութիւն և հաջողութիւն Իոսիֆ Վրասարիտնովիչին...

— Խմենք, խմենք, — բացականչեց Մարտիրոսը:

Արդեն ուշ գիշեր էր, սակայն աշխատանքի ու պայքարի ընկերները սերտ բարեկամական, հարազատ ու անկեղծ միջնորդաւորում ուրախանում էլին իրենց հաղթանակով, մեծամեծ հաջողութիւններով:

— Յես ուշանում եմ, պիտի դնամ Զատոնակումս, մի գծադրութիւն կա, նայենք... — ժամացույցին նայելով, ասաց Արզումանյանը:

— Դե վոր եղպես է, դուք ջահելներ եք, սեղանի կարգը չեք խմանում: Յես ես բաժակը բարձրացնում եմ Մարտիրոսի և Ռայխսայի կենացը, — վրա բերեց Ռահմատուլլինը: — Ռայխսան լավ սրտի տեր կին դուրս յեկաւ:

Արդուլը գլուխը խոնարհեց: Դժպտ էր հասկանալ, թե ինչպէս և նա ընդունում այդ խոսքերը: Նա միակ մարդն է յեղել, վոր աջը միացմանը դեմ է խոսել: Ուրիշները միայն բամբասել են, իսկ ինքն ասել է, ինչ մտածել է, ինչ իր զգացմունքներն են թելագրել: Հետո չէր եւ հետաքրքրւել, թե Մարտիրոսն ինչ է խոսել Ռայխսայի հետ, նրանից ինչ պատասխան ոտացել: Մարդարայանի ձերբակալութիւնից հետո նա մի անգամ իլ ցանկացաւ խոսել այդ մասին, բայց թողեց մտադրութիւնը: Այժմ, յերբ մոտիկ հարձաններ էլին, նա Ռայխսայից վոչ մի վատ բան չէր տեսնում: Ծիշտ է, նրա հետ խոսում էր շատ ցուպիւմ, բայց և աջակց խոսում էր: Ուրիշ յերք չկար, նա յեւ բաժակը բարձրացրեց և շեշտմամբ բռնեցով ասաց.

— Աղնիւ ընկերութեան կենացը:

Արդումանյանը չտալազանց գոհ, տեղից բարձրացավ:

— Դե, յես չտալում եմ Զատոնսկու մաս, մի գուցե վաղը գնում եմ, հետը պետք է գծադրության մասին խոսենք:

— Դա ի՞նչ գծադրությունն է, հետաքրքրիկը Մարտիրոսը:

— Հորտիրոման: Շատ հետաքրքիր է լինելու ծովախորշը: Նայեցեք, մի նայեցեք: Նա գծադրությունը մուկն սեղանի վրա: Նստիս է լինելու, տեսնում էք այս կերպ, սա № 4 հորի տեղն է: Այս կիսալուսնի նման տարածությունը ծովն է, վրը պետք է չորացվի: Չորացվելուց հետո ամբողջը ծածկվելու յե վիճականերով: Յուրաքանչյուր 50-60 քաջլավտիսի վրա մի բնակիչ է կառուցվելու: Բա յես ձեզ նորությունն չե՞մ տեսել: Ո՛ր, շատ հետաքրքիր նորությունն: Բա չե՞ք տեսի, պետական արխիվում գտել են մի պայմանագիր, վր...ինչ էք կարծում, ի՞նչ պայմանագիր կլինի... Դժվար է լատ, պատկերացնել: Բանից պարզվում է, վր Սարգսյանը և Արամ Սահակովիչը պայմանագիր են ունեցել ծովախորշը ցամաքացնելու համար բաժին վերցնելու: Այն տեղամասը, վրտեղ № 4 հորն է գրված, ըստ պայմանագրի պատկանում էր Սարգսյանին:

— Ի՞նչն էս ասում:

— Այ արվեա՛:

— Ահա թե ի՞նչ, — բացականչեց Ռայխսան:

— Այո՛, պետք է սովորել թշնամուն լաքեկամից հոարթեթել: Իսկ յերբ հանաչեցիր նրան, վաճառեցու անհատադ:

ՎԵՐՋ ԱՌԱՋԻՆ ԳՐԳԻ

ԸՆԹԵՐՑՈՂ

ԽՆԴՐՈՒՄ ԵՆՔ ՀԱՅՏՆԵՆԼ ԶԵՐ ՏՊԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ,
ԿԱՄ ԿԱՐԾԻՔՆ ԱՅՍ ԳՐԳԻ ՄԱՍԻՆ:
ՀԵՂԻՆԱԿԻ ՀԱՍՑԵՆ, —

Баку, ул. 9-го Января № 25, дом Писателей.

Сдано в прои водство 10/XI—37 г.
Разрешено к печати 3/II—38 г.
Количество печатных листов—13¹/₈
Колич. печатных знаков—760.860

Главлит № 552 Ст. 364 А—5 Тип. „III Интернационал“ Баку,
улица Саратова-Ефимова, 29. Зак. № 4058. Тираж 3000

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0314019

Գրքեր 7 ռ. 50 կ.

Կազմը 75 կ.

54844-